УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Мирослав Радовановић

Правни положај и организација образовних установа Српске православне цркве у Србији и Југославији у 19. и 20. веку

Докторска дисертација

Београд, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF LAW

Miroslav Radovanović

The legal status and organization of educational institutions of the Serbian Orthodox Church in Serbia and Yugoslavia in the 19th and 20th Centuries

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026

Подаци о ментору и члановима Комисије за одбрану докторске дисертације

Ментор:

др Далибор Ђукић, ванредни професор Правног факултета, Универзитета у Београду

Чланови комисије:

академик др Љубодраг Димић, редовни професор и редовни члан Српске академије науке и уметности

др Зоран Мирковић, редовни професор Правног факултета, Универзитета у Београду

др Милош Станковић, ванредни професор Правног факултета, Универзитета у Београду

др Сања Глигић, ванредна професорка Правног факултета, Универзитета у Београду

др Далибор Ђукић, ванредни професор Правног факултета, Универзитета у Београду

Датум одбране: _____

Ако границе језика одређују границе света, по речима Л. Витгенштајна, тада сваки покушај њиховог проширења не значи његово заокруживање, већ отварање нових хоризоната разумевања, у којима свако достигнуће остаје тек назнака онога што тек треба бити именовано, промишљено и спознато. У том непрекидном кретању ка пунини смисла, Христос као Пут, Истина и Живот поставља крајње мерило и границу сазнајног, док на човеку остаје да ка тој пунини непрестано стреми. Ипак, процес сазнања не представља једини основ на којем почива овај рад. Његово остварење условљено је и подршком оних који су били и остају присутни, као и трајним утицајем оних који више нису, али чије се деловање наставља у хоризонту сећања и вредности. Управо тај међуоднос личног напора и наслеђене духовне и егзистенцијалне подршке обликује подстицај да се границе сазнајног непрестано померају, макар и у наизглед незнатним помацима. У том смислу, вера у Бога не представља само утеху, већ и онтолошки и аксиолошки темељ који том кретању даје виши смисао и усмерење.

Правни положај и организација образовних установа Српске православне цркве у Србији и Југославији у 19. и 20. веку

Сажетак

Предмет истраживања ове докторске дисертације јесте правни положај, организација и развој црквено-образовних установа Српске православне цркве у Србији и Југославији током 19. и 20. века, са посебним освртом на значај богословских школа, као кључне институције у формирању духовног и интелектуалног кадра код Срба тог времена.

Полазећи од ширег историјског и теоријског оквира односа Цркве и државе, у уводном, односно почетном поглављу, анализира се положај Цркве у Римској империји до владавине цара Константина Великог, као и трансформација тих односа, за, и након његове владавине, са посебним освртом на шире околности настанка првих значајних богословских школа као темеља будућег организованог теолошког образовања.

У наставку рада, и даљим поглављима, разматра се један континуирани процес настанка и оснивања првих богословских школа у Србији у 19. веку, и то пре свега у контексту стварања модерне српске државе и стицања државне и црквене аутономије. Посебно, у том погледу, се анализира значај хатишерифа из 1830. и 1833. године, као правног оквира који је омогућио развој црквених институција, као и улога кључних актера у првобитном формирању (Доситеј Обрадовић), а касније и унапређењу богословског образовања (Митрополит Петар Јовановић и Митрополит Михаило Јовановић). У том контексту компаративно се прати настанак и развој богословија у Београду и Призрену, пре свега имајући у виду њихов историјски значај, али и значај које те школе имају за савремено црквено образовање.

Централни део дисертације посвећен је законском регулисању статуса и организације црквено-просветних установа. Анализирају се кључни законски акти који су уређивали рад богословија, укључујући Закон о устројству богословија из 1863. године, те његове измене из 1886. године, Закон о богословијама из 1896. године, као и нормативна решења из периода Краљевине СХС и Југославије. У оквиру овог дела разматрају се парцијално питања уписа и владања ученика, наставних планова и програма, као и права и дужности ректора и наставника, чиме се пружа свеобухватан увид у унутрашњу

организацију ових установа. Посебна пажња посвећена је финансијским аспектима функционисања богословских школа, укључујући, пре свега, различите моделе финансирања, од финансирања из јавних прихода до оснивања приватних задужбина и установе ктиторства.

У једном ширем историјском контексту анализирају се процес и околности које су довеле до формирања високошколских црквено-просветних установа, и то у распону од средњевековног појма *universitas* до оснивања богословског факултета, са посебним освртом на готово све законске акте, као и касније правилнике и уредбе, којим су ова институција и њен статус били регулисани.

У завршном делу рада износе се предлози *de lege ferenda*, усмерени, пре свега, на унапређење статуса и организације црквено-образовних установа, засновани на ранијим историјским моделима и искуствима, као и савременим потребама, нудећи јасно назначен простор подложан променама, које се, имајући у виду тренутно стање, не могу сматрати само могућим већ и обавезним, како би се институције од изузетног црквеног и националног значаја очувале.

Коначно, рад, кроз интердисциплинарни приступ који обједињује правно-историјску и у некој мери теолошку анализу, доприноси бољем разумевању улоге богословских школа у развоју српског друштва, као и сложених односа између Цркве и државе у области просвете и образовања.

Legal status and organization of the Educational Institutions of the Serbian Orthodox Church in Serbia and Yugoslavia during the 19th and 20th centuries

Abstract

The subject of this doctoral dissertation is the legal status, organizational structure, and historical development of the educational institutions of the Serbian Orthodox Church in Serbia and Yugoslavia during the nineteenth and the first half of the twentieth century, with particular emphasis on theological schools (*bogoslovije*) as the principal institutions responsible for the formation of the spiritual and intellectual elite of the Serbian people during this period.

Building upon a broader historical and theoretical framework concerning Church–State relations, the introductory chapter examines the position of the Church within the Roman Empire prior to the reign of Emperor Constantine the Great, as well as the transformation of these relations during and following his rule. Particular attention is devoted to the historical circumstances surrounding the establishment of the earliest prominent theological schools, which laid the foundations for the subsequent institutionalization of theological education.

The following chapters examine the continuous process of the establishment and development of the first theological schools in nineteenth-century Serbia, primarily within the broader context of the emergence of the modern Serbian state and the acquisition of its initial autonomy. Particular emphasis is placed on the significance of the *Hatt-i Sharifs* of 1830 and 1833 as the legal framework that enabled the development of ecclesiastical institutions, as well as on the contributions of key historical figures to the establishment and subsequent advancement of theological education, notably Dositej Obradović, Metropolitan Petar Jovanović, and Metropolitan Mihailo Jovanović. Within this context, the dissertation comparatively analyzes the establishment and development of the theological seminaries in Belgrade and Prizren, taking into account not only their historical importance but also their enduring significance in the contemporary period.

The central part of the dissertation is devoted to the statutory regulation of the status and organization of ecclesiastical educational institutions. It analyzes the principal legislative acts governing the operation of theological schools, including the Law on the Organization of Theological Schools of 1863, its amendments of 1886, the Law on Theological Schools of 1896,

as well as the normative framework adopted during the periods of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Yugoslavia. This section further examines issues relating to student admission and discipline, curricula and educational programs, together with the rights and responsibilities of rectors and teaching staff, thereby providing a comprehensive overview of the internal organization of these institutions. Special attention is also devoted to the financial aspects of theological education, including various models of institutional funding, ranging from state appropriations to private endowments and charitable foundations.

Within a broader historical perspective, the dissertation further examines the process and circumstances that led to the establishment of higher ecclesiastical educational institutions, tracing their development from the medieval concept of *universitas* to the founding of the Faculty of Orthodox Theology. Particular attention is paid to the legislative acts, as well as the subsequent regulations and by-laws, governing the legal status and institutional organization of this higher education institution.

The concluding chapter presents a series of *de lege ferenda* proposals aimed primarily at improving the legal status and organizational framework of ecclesiastical educational institutions. These proposals are grounded in historical experience while responding to contemporary needs, identifying specific areas requiring legislative reform. In light of the current state of affairs, such reforms should be regarded not merely as desirable but as necessary for preserving institutions of exceptional importance to both the Serbian Orthodox Church and the State.

Finally, through an interdisciplinary approach combining legal-historical analysis with theological scholarship, this dissertation contributes to a more comprehensive understanding of the role of theological educational institutions in the development of Serbian society, as well as of the complex relationship between the Church and the State in the sphere of education.

Садржај

УВОД 1

ГЛАВА I – РАНА ИСТОРИЈА ЦРКВЕ И БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ 5

1.1 Положај цркве у Римској империји до цара Константина Великог 5

1.2. Однос између Цркве и државе од времена Константина Великог и оснивање првих значајних богословских школа 7

ГЛАВА II – ОСНИВАЊЕ ПРВИХ БОГОСЛОВИЈА У ОСЛОБОЂЕНОЈ СРБИЈИ У 19. ВЕКУ 11

2.1. ЗНАЧАЈ ХАТИШЕРИФА ИЗ 1830. ГОДИНЕ И 1833. ГОДИНЕ ЗА СТВАРАЊЕ ПОВОЉНИЈИХ УСЛОВА ЗА ОСНИВАЊЕ ПРВЕ БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ 14

2.2. ПРВЕ БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ КОД СРБА 19

2.2.1. Велика школа и прва богословија Доситеја Обрадовића у Београду (1810) 20

2.2.2. Рад кнеза Милоша Обреновића на обнови образовног система и клирикалне школе 25

2.2.3. Митрополит Петар (Јовановић) и оснивање Београдске богословије 1836. године 28

2.2.4. Митрополит Михаило (Јовановић) и рад на унапређењу београдске богословије 35

2.3. ОСНИВАЊЕ БОГОСЛОВИЈЕ У ПРИЗРЕНУ 54

2.3.1. Политичке и културне прилике у Старој Србији до оснивања Призренске богословије 56

2.3.2. Место и значај Призренске богословије у животу Срба у Старој Србији 66

ГЛАВА III – ЗАКОНСКО РЕГУЛИСАЊЕ СТАТУСА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНИХ УСТАНОВА 93

3.1. ДРЖАВНИ ЗАКОНИ О БОГОСЛОВИЈАМА 94

3.2. ЗАКОН О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈЕ ИЗ 1863. ГОДИНЕ 98

3.2.1. Закон о гимназијама из 1863. године и његова сличност са законом о богословијама 102

3.2.2. Измене и допуне закона од 27. септембра 1863. године из 1886. године 105

3.3. ЗАКОН О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ 109

3.4. ШКОЛСКИ ЗАКОН ЗА УЧЕНИКЕ СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛОВИЈА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1922. ГОДИНЕ 119

3.5. ПРАВИЛНИК О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ . 127
ГЛАВА IV – УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА 136
4.1. УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈА ИЗ 1863. ГОДИНЕ 137
4.1.1. Упис и владање ученика у богословијама према допуњеном закону од 1863. године из 1886. године 142
4.2. УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ 144
4.3. ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ШКОЛСКОМ ЗАКОНУ ЗА УЧЕНИКЕ СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛОВИЈА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1922. ГОДИНЕ 148
4.3.1. Владање ученика у школи 150
4.3.2. Владање ученика ван школе и цркве 152
4.4. УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ 157
ГЛАВА V - НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА 168
5.1. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈА ИЗ 1863. ГОДИНЕ 170
5.1.1. Доношење плана и програма рада у богословијама према измењеном закону о устројству богословија од 1863. године из 1886. године 174
5.2. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ 177
5.3. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ 180
ГЛАВА VI – ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И НАСТАВНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА 184
5.1. ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И НАСТАВНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈА ИЗ 1863. ГОДИНЕ 186
5.1.1. Начин финансирања плата ректора и наставника према изменама и допунама закона од 1863. године из 1886. године 191
5.3. ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И НАСТАВНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ 193
5.4. ДУЖНОСТИ И ОБАВЕЗЕ ПРОФЕСОРА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О ПОЛАГАЊУ ПРОФЕСОРСКОГ ИСПИТА ЗА ПРОФЕСОРЕ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛОВИЈА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1922. ГОДИНЕ 202

5.5. ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И ПРОФЕСОРА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ 209
ГЛАВА VII – ФИНАНСИЈСКА СРЕДСТВА ЗА РАД БОГОСЛОВИЈА 215
7.1. НАЧИН ФИНАНСИРАЊА БОГОСЛОВИЈА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1863. ГОДИНЕ 220
7.1.1. Финансирање од државних средстава 224
7.1.2. Финансирање из приватних средстава 225
7.1.2.1. Приватна лица као ктитори богословија 227
7.2. НАЧИН ФИНАНСИРАЊА БОГОСЛОВИЈА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ 230
7.3. НАЧИН ФИНАНСИРАЊА БОГОСЛОВИЈА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ 233
ГЛАВА VIII – ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ОСНИВАЊА ВИСОКОШКОЛСКИХ ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНИХ УСТАНОВА У СРБИЈИ 238
8.1. ПОЈАМ UNIVERSITAS НА ПУТУ РАЗВОЈА ОД МАНАСТИРСКИХ ШКОЛА ДО ФАКУЛТЕТА 241
8.2. ШКОЛОВАЊЕ СРПСКИХ ТЕОЛОГА У 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА 245
8.3. ИДЕЈА ДУХОВНЕ АКАДЕМИЈЕ ИЛИ ФАКУЛТЕТА 252
8.3.1. Богословски факултет на Београдском Универзитету 256
8.3.2. Оснивање Богословског факултета (1919-1920) у Београду 265
8.3.3. Државни закони о Православном богословском факултету 275
8.4. ИСТОЧНО-ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ У ЗАГРЕБУ (1920-1924) КАО МОТИВ ЗА ПОКРЕТАЊЕ ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ 296
ГЛАВА IX – ПРЕДЛОЗИ *DE LEGE FERENDA* ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ СТАТУСА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЦРКВЕНО ОБРАЗОВНИХ УСТАНОВА 304
9.1. ИДЕЈА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕМ ПЛАНА И ПРОГРАМА БОГОСЛОВСКИХ ШКОЛА 306
9.2. ИДЕЈА ЗА УНУТРАШЊУ РЕОРГАНИЗАЦИЈУ БОГОСЛОВСКИХ ШКОЛА ПРЕМА ИДЕЈИ ПРАВОСЛАВНЕ ГИМНАЗИЈЕ 309
9.3. ИСТОРИЈСКИ ПРИМЕРИ ПРАВНЕ ПОЗИЦИЈЕ БОГОСЛОВСКИХ ШКОЛА КАО ИДЕЈНА ОСНОВА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЊИХОВОГ СТАТУСА 312
ЗАКЉУЧАК 316
БИБЛИОГРАФИЈА 320

ПРАВНИ И АРХИВСКИ ИЗВОРИ 325
НОВИНСКИ ИЗВОРИ 328

УВОД

Богословско образовање представља једну од најзначајнијих и најпостојанијих институционалних појава у историји Српске православне цркве и српског друштва. Његов развој тесно је повезан са развојем саме Цркве, али и са политичким, друштвеним и правним приликама у којима се српски народ налазио током XIX и XX века. Од првих облика организованог богословског образовања, преко оснивања и постепеног институционалног обликовања богословија, па све до савременог система црквеног школства, богословске школе представљале су основно место припреме и интелектуалне изградње будућег свештенства, али и један од важних носилаца очувања и преношења православног верског и духовног наслеђа.

Међутим, историју богословија није могуће објединити без сагледавања правног оквира у којем су ове установе настајале, деловале, али и мењале свој положај. Питање богословског образовања код Срба није било искључиво црквено питање, већ се током различитих историјских периода налазило на пресеку црквеног и државног права. Начин оснивања, њихова организација, наставни планови и програми, услови за упис и школовање, положај наставног особља, надлежности црквених и државних органа, као и статус њихових свршених ученика, били су уређивани различитим правним актима, чија се садржина и правна природа мењала у зависности, пре свега, од ширег политичког и уставноправног поретка. Стога се неминовно поставља питање у којој мери су промене државног и црквеног правног поретка утицале на развој богословија. Да ли су богословске школе од самог почетка представљале превасходно институције под непосредним окриљем Цркве, или је њихов развој подразумевао све израженије учешће државе у њиховом уређењу и надзору? На који начин су политичке промене, од стварања модерне српске државе у XIX веку, преко југословенског периода, утицале на организацију и положај богословија? Коначно, да ли се кроз анализу правних норми може изнаћи одређени континуитет, али и преображај богословског школства? Одговори на ова питања захтевају систематичан приказ историјског развоја богословија, почев од њихових

најранијих облика и првих институционалних покушаја организовања, па све до богословских школа данас. Такав приступ подразумева не само просту реконструкцију историјских околности њиховог настанка и развоја, већ и анализу нормативних аката којима је њихов положај уређиван. Посебну пажњу стога заслужују закони, уредбе, устави, па и статути и други државни и црквени прописи који су у различитим периодима одређивали: организацију, дефинисали надлежности и њену поделу, финансирање, наставни процес, правни статус школа,...

Промене правног положаја богословских школа означиле су промену у схватању и доживљају положаја Цркве у друштву, те односа духовне и световне власти, као и различитим концепцијама верског образовања у целини. Управо зато нормативни оквир богословија представља значајан извор за разумевање не само историје ових установа, већ и ширих процеса који је врло вероватно и надилазе по значају.

Видимо како историја богословских школа представља једно од важнијих питања у дефинисању општег односа Цркве и државе, али и поред тога остала је недовољно истражена. Иако се у домаћој историографији и теолошкој литератури могу пронаћи бројни прилози о појединим богословским школама, њиховим наставницима и ученицима, као и о развоју црквене просвете у ширем смислу, недостаје целовита историјско-правна студија која би систематски пратила развој богословија. Нарочит недостатак представља проучавање њиховог правног положаја, будући да су нормативни акти којима су уређивани до сада углавном разматрани посредно и фрагментарно.

За проучавање ране историје богословског образовања од нарочитог значаја остају дела Ђ. Слијепчевића, и то пре свега његова монографија о Митрополиту Михаилу, као и Историја Српске православне цркве. Слијепчевићев приказ представља важно полазиште за разумевање развоја црквенопросветне политике у XIX веку, нарочито имајући у виду пажњу коју је, горе поменути митрополит, посвећивао институционалном уздизању богословског образовања. Ипак питање богословије у овим делима није предмет засебне и систематичне анализе већ се појављује у оквиру ширег приказа делатности митрополита, или пак историјског развоја СПЦ. Нешто ширу друштвену и просветну раван неопходну за разумевање пре свега настанка и развоја богословија пружа и Историја српског народа (V) у којој се разматрају стање, домети и мањкавости образовног система у Србији XIX века.

Ови прикази омогућавају да се богословско образовање не сагледава изоловано од општих прилика у којима се формирао модерни српски школски систем.

И док одређене монографије и студије дају увид у један историјски континуитет постојања, али не примарно бавећи се овом темом, нормативна празнина далеко је израженија. Поједини аутори, као што је Драган Новаковић, бавили су се питањем историје СПЦ и црквеним правом, али богословије нису, или бар не у довољној мери, издвајали као самостални предмет историјскоправне анализе.

Из свега наведеног произилази да је основни истраживачки проблем ове теме двоструке природе. С једне стране, постоји релативно ограничен број синтетичких историјских радова који би богословије посматрали као континуирану институционалну појаву, а с друге стране још је израженији недостатак радова посвећених анализи нормативних оквира њиховог постојања и деловања. Управо оскудност постојеће литературе, као и чињеница да бројни релевантни нормативни и историјски извори нису систематизовани нити обрађени у неопходној мери у досадашњим истраживањима, упућује на чињеницу да се грађа за ову тему мора црпети из садржаја Државног архива Србије и Архива Југославије.

На основу свега горе реченог предмет истраживања овог рада јесте историјски развој богословија, посматран превасходно са историјскоправног становишта и то од институционалних почетака до данас. Циљ истраживања јесте да се, на основу релевантне историографске и правне литературе, објављених нормативних извора, као и архивске грађе, систематично реконструише институционална и правна еволуција богословија. Циљ рада, исто тако, није само приказ историјата једне установе, већ и утврђивање њеног места у развоју црквеног и просветног система, као и сагледавање континуитета и дисконтинуитета њиховог правног положаја кроз различите историјске епохе.

Будући да је више него јасно предмет ове дисретације припада области правне историје, историјски метод представља основни метод овог истраживања. Његова примена неопходна је ради праћења институционалног развоја богословија и промена њиховог правног положаја у различитим историјским, државноправним и црквеноправним околностима. Посебан значај имају и правно-догматски и нормативни метод, који ће се примењивати приликом анализе закона, уредаба, статута као и других нормативних аката којима је уређиван рад ових установа. С обзиром на хетерогеност и неуједначеност

расположиве грађе, биће примењен и компаративни метод, пре свега ради сагледавања разлика у нормативном уређењу школа у различитом периоду и државноправним оквирима.

У раду се заснива једна основна и више пратећих хипотеза. Основна хипотеза полази од става да је промена односа Цркве и државе у различитим историјским епохама непосредно и пресудно утицало на правни статус, организацију и начин функционисања црквених образовних институција, а тиме и на положај богословија. Прва пратећа хипотеза, која произилази из основне, јесте да обим и интензитет државног утицаја на статус, организацију и делатност црквених образовних институција током историјског развоја постепено смањивао, уз истовремено јачање њихове унутрашње црквене самосталности и нормативне аутономије. Друга пратећа хипотеза јесте да историјски модели нормативног уређења и практичног функционисања богословија могу представљати релевантну основу за разумевање и уређивање њиховог савременог правног положаја и организационог устројства. Анализа историјских решења и њихових домета омогућава утврђивање оних институционалних и нормативних механизама који су се показали одрживим у различитим друштвеним околностима.

На овај начин, провера наведених хипотеза треба да покаже у којој мери су трансформације односа Цркве и државе условљавале правну еволуцију богословија и да ли историјско искуство њиховог нормативног уређења може имати значај за конципирање савременог модела њиховог статуса и организације.

У том смислу, ова дисертација видимо има за циљ да, превазилазећи фрагментарност досадашњих истраживања, пружи прву целовиту историјско-правну синтезу развоја богословија код Срба, обједињујући историјску реконструкцију, анализу нормативних оквира и непосредан увид у архивску грађу. Њен допринос не би требало исцрпети у систематизацији и интерпретацији досадашњих сазнања, већ у настојању да се богословије по први пут сагледају као јединствена историјско-правна и институционална појава. Полазећи од таквог приступа истраживање настоји да поред научне реконструкције прошлости, понуди и историјски утемељене одговоре на поједина кључна питања, чиме би овај рад требало да представља не само синтезу, већ и полазиште за даље научно и нормативно промишљање будућег устројства богословског образовања у Србији.

ГЛАВА I – РАНА ИСТОРИЈА ЦРКВЕ И БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ

У савременом хришћанском свету православна Црква заузима значајно место као Црква апостоског порекла и старине која са собом носи континуитет од Исуса Христа, преко Апостола, све до данас. Под изразом православна Црква, пре свега се мисли на сада већ велику породицу самосталних (аутокефалних и аутономних) Цркава које егзистирају у свету и организоване су у складу са црквеним и канонским поретком.

Према диптиху, односно предањском поретку и редоследу, у Цркви као великој духовној заједници има девет (9) православних помесних Цркава које имају достојанство патријаршије. Непосредним апостолским пореклом могу се похвалити само одређене Цркве које и данас постоје, као што су: Јерусалимска, Антиохијска, Римска, Александријска и Константинопољска патријаршија. Пет наведених апостолских престола били су, у различитим периодима историје, седиште православне духовности и теолошког образовања. Александрија и Антиохија и данас у интелектуалним круговима сматрају се колевком модерне теолошке мисли. У условима интезивног сусрета Хришћанства са јелинизмом, те римским правним наслеђем, као и различитим религијским традицијама, Црква је била позвана да правилно артикулише сопствено учење, и управо у том контексту настају ране богословске школе. Ове школе нису биле само место образовања, већ средиште богословске мисли и међурелигијског и културног дијалога. Из тог разлога ове богословске школе представљају и спону између апостолског наслеђа и каснијег институционалног развоја хришћанског образовања у целини.

1.1 Положај цркве у Римској империји до цара Константина Великог

Постапостолска Црква у прва два века налазила се у егзистенцијалној кризи, а ако би се са удаљене тачке погледалиона ово време, видела би се само једна слика – слика виолентне борбе за опстанак.

Римска империја, унутар које Црква бележи своје почетке, свој однос према хришћанској заједници показала је кроз одређене законе које је доносила, и расположење одређених императора који су баш у тој заједници видели опасност за своју суверену власт.

Судбину хришћанства у Римској империји одређивала су три фактора: однос обичног народа према њему, однос Римске државе и однос грчко-римске интелигенције.[1] Обични људи су у великој мери очували остатке раније вере, која се није много разликовала од сујеверја. Теоретска питања попут питања о Божијем постојању, налазила су се изван домена њиховог интересовања и једина стварност њима доступна је била стварност непрестане борбе добра и зла у свету. Над хришћанима, у окружењу оваквих људи, надвио се вео оптужбе за безбожност,[2] јер не верују у исте богове као и остали народи окупљени под влашћу велике империје. Живот обичног народа у империји био је јаван у сваком сегменту, а самим тим и најмањи покушај спровођења тајних „ритуала“ изазивао је сумњу која је нешто касније прерасла и у мржњу. Да је незнабожачки народ имао потпуну слободу у спровођењу својих ставова, рана историја хришћанства претворила би се у готово улични рат до истребљења. Однос римске власти према хришћанству привукао је многе истраживаче, међу којима се истакао Ле Блан (1897) који је детаљно истражио правни основ за гоњење хришћана у Римској империји. Сви каснији истраживачи сложили су се у оцени да се Римска империја и према хришћанима односила у складу са законима, али је упитно да ли је појам „закона“ компатибилан са појмом идеалне правичности. Римска империја остала је привржена својој традиционалној вери којој је обезбедила статус државне религије, а у томе лежи и један од главних покретача прогона оних у којима су видели највећу опасност за очување исте. Други мотив за очување незнабожачке религије био је конзервативизам римског карактера, који се граничио са формализмом. У свести римског народа постојало је инстинктивно поштовање према свему што је наслеђено, а одбојност према новинама показивала се чак и у ситницама. Конзервативизму била је склона и незнабожачка интелигенција, а о чему нам сведоче и речи Мецене који је Августу дао савет „Сам поштуј богове по обичају предака и друге приморавај на ово, мрзи и кажњавај оне који уводе туђе богове“.[3] Ове речи могу се проматрати као сумирани став римске интелигенције и према хришћанству. Римска интелигенција због осећаја хуманости је била

[1] В. Болотов, *Историја Цркве у периоду до Константина Великог*, Краљево, 2009. год, стр. 18;
[2] Још једна од оптужби је за такозване **теистовске вечери**. Овај израз је повезан са легендом о цару Теисту који је, желећи да искуша Јупитера, предложио овоме да убије свог сина. Ова легенда је слика представе коју је обичан народ развио о Литургијској вечери и у чему препознајемо само део свеобухватне заблуде коју је народ имао према хришћанима. Види: В. Болотов, *Историја Цркве у периоду до Константина Великог*, Краљево, 2009. год, стр. 19;
[3] В. Болотов, *Историја Цркве у периоду до Константина Великог*, Краљево, 2009. год, стр. 24;

против гоњења хришћана као испољавања силе, али и не против уништења хришћанства које наноси штету добробити друштва. Хришћани су, пак, одбацивали римску културу и религију у свој њеној укупности, па самим тим и не чуди став Келса који је хришћане сврстао у побуњенике у општекултурном смислу.[4] Римској интелигенцији и њиховим критичким ставовима могли су се успротивити само учени богослови који су своја знања могли стицати само од истакнутих филозофа свог времена, као што је Ориген то чинио од Пантена, што је учењу давало потребан кредибилитет обзиром да друштвени и правни статус хришћанства није омогућавао отварање реномираних богословских училишта.

Начелно, римска религиозност, како интелигенције тако и нижег друштвеног слоја, није се пројавила из осећања љубави, уважавања и припадности Богу, већ више због обичаја, традиције и једног историјског континуитета који са собом та религија носи. Све ово могло је бити нарушено појавом хришћанства која је дијаметрално устројена у поређењу са традиционалном римском религиозношћу. Све наведено доводи до пресуде власти и то речима „Ви немате право да постојите“, а хришћанска заједница уопште задобила је карактер *collegii illiciti* (гоњење по форми). Провиденцијална страна овог проблема састојала се у томе што све снаге нису напале хришћанство *ex abrupto*, већ су то чиниле наизменично и континуирано кроз читава прва три века постојања Цркве. Самим тим овај период може се посматрати као мрачни период у историји Цркве који јој није остављао могућност за просперитет у било ком погледу, већ само за егзистенцијалну борбу, али је битан период за сагледавање једне шире слике у којој ће после свих борби за егзистенцију Црква изаћи као победница а њени истакнути појединци, учени богослови и филозофи, као ктитори и оснивачи првих богословских школа, ступиће у нову борбу коју је слобода донела, а то је борба за очување чистоте теолошке мисли од великог броја кривоверних (јеретичких) учења.

1.2. Однос између Цркве и државе од времена Константина Великог и оснивање првих значајних богословских школа

[4] Исто

Специфичност односа Цркве и државе у овом периоду огледа се у великој мери и у немогућности њеног јасног дефинисања почев још од владавине цара Константина Великог. Држава се јавља као заштитница Цркве, што је она свакако требала и могла да буде, али не одричући се сопствених амбиција и интереса.[5]

Први значајан корак цара Константина (306-337) као заштитника Цркве јесте доношење Миланског едикта (313. године) којим је дозволио да хришћанство може примити ко год хоће и за то неће сносити последице, наредио да се хришћанима врати конфискована имовина и забранио да се хришћани приморавају да учествују у јавним незнабожачким обредима.[6] Од периода Првог Васељенског сабора (325. године) околности постају још повољније за Цркву због чињенице да њени противници (пре свега јеретици и расколници), одлуком владара, подлежу мерама кривичног законодавства чиме је Црква стављена под директну заштиту државе. По доласку на престо Теодосија Старијег (379-395) неко време се одржала политика равноправности, али је већ децембра 381. године цар донео забране незнабожачких ритуала жртвоприношења. Додатне мере цар Теодосије доноси 392. године кроз рескрипт којим забрањује незнабожачки култ као увреду царског величанства.[7] Општи утисак о владавини цара Теодосија, кога многи површно посматрају као првог значајнијег хришћански оријентисаног владара, јесте да његове намере нису биле рестриктивне по незнабожце колико су имале педагошку намеру у контексту упозорења или опомене. Радикалније мере у односу према незнабожцима спроводи наследник цара Теодосија, цар Аркадије (395-408), који врши систематску организацију мисија за обраћење незнабожаца, а не тако ретко се одлучивао на додатне мере попут рушења незнабожачких храмова. Проматрајући ширу слику тог четвртог века приметно је како се улога хришћана

[5] У једном закону донетом 313. године препознају се политичке амбиције, али и разлози због којих је цар Константин за себе пригрлио епитет заштитника хришћана. У том закону донетом на име Анулина, проконзула Африке, каже се да се даје слобода од свих обавеза ,,клирицима католичке Цркве...“ тиме искључујући клирике јеретике и расколнике штити католичку (саборну) Цркву од подела а империју коју води од верских немира и сукоба. Види: В. Болотов, *Историја Цркве у периоду Васељенских сабора,* Краљево, 2010 год, стр. 43-55;

[6] За више види: В. Болотов, *Историја Цркве у периоду Васељенских сабора,* Краљево, 2010 год, стр. 44;

[7] Узроке оваквих политичких одлука цара Теодосија можемо пронаћи у побуни и сукобу извесног Максима и Евгенија, у којем је Евгеније на заставама својих следбеника истакао лик Херкулеса као симбола надмоћи. Цар Теодосије не упуштајући се дубље у анализу узрока сукоба оценио је побуну као ону која је вођена руком незнабожаца и под тим утиском донео извесне рестриктивне мере према незнабожцима. За више види: В. Болотов, *Историја Цркве у периоду Васељенских сабора,* Краљево, 2010 год, стр. 81-92;

модификовала од прогоњене стране до „прогонитеља“, како су виђени у очима незнабожаца с краја четвртог века.

Цркви се свим овим горе реченим укидају формалне и вештачке препреке и отвара се простор за ширу делатност њених чланова. Дух слободне мисли надвио се над Црквом која је сигурним кораком улазила у период нових искушења, услед сталних подела, а тај период је назначен у историји као период обележен васељенским саборима. У том периоду своје заслужено место добили су учени теолози тог доба који су своја знања стицали на различитим реноминарим училиштима тог времена, од којих су се посебно истицали представници Александријске и Антиохијске катихетске школе.

Древне катихетске школе настале су као насушна потреба Цркве услед све учесталијих искушења у виду различитих јереси, а и из потребе систематизације богословља. Није могуће нажалост и поред свог њиховог значаја прецизно и са сигурношћу одредити године почетка рада првих значајних катихетских школа, али већ средином другог века се Александријска катихетска школа истакла својим деловањем у борби против ширења јеретичких учења, Јудејаца и многобожаца. Један од значајнијих представника ове школе је Пантен, присталица стоичке школе, и значајни ерудита свог времена. [8] Такође, ништа мање истакнути представник ове школе и ученик Пантена био је Ориген, који је са радом у овој школи започео са тек навршених осамнаест година и иза себе услед плодоносног дугогодишњег рада оставио велики траг. Ориген је значајан и због чињенице да је по угледу на ову школу у Кесарији Палестинској основао „новоалександријску школу“. Представници ове школе су користили посебан метод у изучавању богословске мисли и Светог Писма, а то је на првом месту била алегорија. Алегоријски метод је примењиван код грчких филозофа у тумачењу митова и поема, а угледајући се на њих идентичним методама рада приступили су теолози ове катихетске школе. Насупрот њима, у Антиохији свештеник Лукијан основао је још једну катихетску школу која је методолошким приступом у раду дијаметрална у односу на Александријску, заступајући буквално-историјски метод који их је често водио крајњем рационализму у приступу основним постулатима вере, па самим тим не чуди што се управо међу представницима баш ове школе касније јавио велики број јеретика. Различитост у методологији и културном окружењу из које су поникле ове две школе није довело до њиховог раздељивања већ им је

[8] Ј. Стридонски, *О знаменитим људима,* Шибеник, 2012. год, стр. 81;

то био додатни мотив у сузбијању деловања заједничког непријатеља, а то су јереси. Велика ревност појединих представника нажалост их је често одводила и на странпутицу присвајања погрешних учења, па самим тим не чуди што је значајан број истакнутих јеретика био део ових школа. Шире посматрано катихетске школе у периоду Васељенских сабора дале су представнике који су били својеврсни бастион у одбрани праве вере, а што нас доводи до закључка да оне нису основане као сплет неких историјских околности већ као потреба Цркве.[9]

Древне школе, попут ових наведених, настале су у оквирима ранохришћанске заједнице као одговор на потребу систематског изучавања вере. Но и ако је њихов тачан институционални почетак тешко датирати, више него уочљиво је да се њихов развој интензивира у периоду стицања слободе Цркве. Управо тај моменат политичке стабилности осигурао је могућност преласка са апологетске теологије, на изучавање систематског богословља. Методолошки потпуно различите у својим приступима, пре свега тумачењу Светог Писма, оне су опет задржале јединство у погледу образовног циља које су поставиле и темеља који су изградиле. Са слободом јавног деловања Цркве чини се да је дошло и до подстицаја развоја богословске мисли. Овај и овакав историјски динамизам постао је готово образац каснијим православним народима. Када су стицали или обнављали политичку самосталност, истовремено су изграђивали и сопствени образовни систем као онај који би формирао и учинио целовитим национални, духовни и културни идентитет. Политичка слобода заиста не може бити гарант духовног и научног напретка, али она ствара могућност институционалног обликовања школства. Древне катихетске школе представљају архетип тог процеса, а искуство српског народа показује да у се тренуцима историјске еманципације

[9] Развој школства у целом Православном свету пратио је реалну потребу за образовањем и просвећењем у вери, па је тако и код словенских и српских народа с појавом хришћанства дошло и до потребе за оснивањем школа од којих је једнако значајно, као и горе наведене, поменути *Књижевну Охридску словенску школу,* коју су по предању основали ученици Свете браће, Климент и Наум. Кроз образовни процес подељен у два ступња прошло је укупно 3.500 ученика. Први степен доносио је са собом само просто описмењавање и стицање минималног и општег образовања, а други степен доносио је сусрет са теолошком и духовном литературом различитог степена сложености. Као и у древним хришћанским школама акценат је стављан на Светом Писму и богослужењу, као окосници општег црквеног образовања. Међутим, за разлику од горе наведених метода рада у древним школама, у овој словенској школи образовање било је базирано на нивоу индивидуалног напретка на основу ког би се процењивао напредак сваког појединца као и спремност за даљи рад. О значају ове школе сведочи велики број успешних ђака попут: Јована Егзарха, Епископа Марка, црноризца Храброг,... Са овом школом насталом на темељима древних источних школа Срби су се по први пут значајно појавили постојано у сфери источне византијске културе. Види: Момчило Јагодић, *Значај црквених школа за развој образовања и педагогије код Срба,* Методичка теорија и пракса, бр.2/2022, стр. 244–254;

јавља потреба за систематским верским образовањем као кључним елементом изградње српског националног идентитета.

ГЛАВА II – ОСНИВАЊЕ ПРВИХ БОГОСЛОВИЈА У ОСЛОБОЂЕНОЈ СРБИЈИ У 19. ВЕКУ

Богата српска историја памти многа искушења, а једно од највећих било је турско ропство у коме је овај народ провео неколико векова. Крај 18. и почетак 19. века за српски народ представљао је искру наде да је слобода ипак близу. С почетка 19. века Османско Царство доживљава дубоку кризу у свим областима државног, јавног и економског живота. Реформе султана Селима III познате под називом „низами-џедид“,[10] нису побољшале опште прилике него су отвориле и нове процесе који су дубоко уздрмали целокупан правни и друштвено-економски поредак у царству. На свим странама у држави, а посебно на Балканском полуострву, избијају велики немири и покрети сељаштва.

Имајући у виду све елементе унутрашњег и спољашњег развитка може се рећи да је главна одлика Османског Царства с краја 19. века била: општа јавна несигурност у свим крајевима на Балкану, неколико већих народних буна у Србији и Грчкој и еманципација антитурских или народноослободилачких покрета. У Србији након што је укинута Пећка патријаршија једина инсигнија српске државности остаје кнежинска управа, која постаје најзначајнија установа код Срба у Београдском пашалуку уочи избијања Српске револуције. [11]Повратак читлучких односа и изградња ханова по селима представљао је директан удар на кнежинску самоуправу. Појава хајдучије и масовног одметања народа у шуме, били су вид општег отпора уочи избијања Српске револуције. Догађаји из фебруара месеца 1804. године у многоме ће одредити каснију судбину српског народа. Дахијска управа у Београдском пашалуку на себе је навукла бес српског народа организовањем „сече кнезова“ између 4. и 10. фебруара 1804. године, а што ће већ на Сретење исте године довести до збора

[10] В. Стојанчевић, Ј. Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић, М. Екмечић, *Историја српског народа,* V том, Београд, 1981. год, стр. 7;
[11] Р. Љушић, *Историја српске државности Србија и Црна Гора,* II том, САНУ Нови Сад, стр. 57;

у Орашцу, који је имао обележје договора виђенијих представника из централне Шумадије, и организованог устанка против османских власти у Београду.

Ратна збивања од 1804. до 1807. године српским устаницима су донела замену турске власти српском влашћу, до које је дошло преображајем локалне буне против Дахија у готово свеопшти устанак против турских власти. Срби су током Првог српског устанка ратовали против Турака из Београдског пашалука, разних Портиних одметника предвођених Пазван Оглуом и Турака из Босанског и Румелијског пашалука. Почетком августа 1804. године побијене су Дахије и то се може посматрати као значајнији успех у почетној години устанка, а 1805. година донела је победу над новопостављеним београдским мухафизом Хафис-пашом на Иванковцу. Највећи успеси забележени су 1806. године победама на Мишару и Делиграду, и поред тога што је румелијска и босанска турска војска била добро наоружана и вођена чврстом идејом да збрише ,,неверникe“, а и ослобађањем београдске вароши након чега се слобода чинила никад ближом. Након 1806. године устаници су бранили територију ослобођеног Београдског пашалука до склапања мира у Слобозију 1807. године[12] између Русије и Турске које су обухватиле и граничну линију српско-турског ратовања што ће довести до краткорочног мира до 1809. године, а испотавиће се једина година мира била је 1808. и она је година опште стабилизације. У новим политичким околностима које су настале по закључењу мира Карађорђе и Совјет су обратили главну пажњу ка унутрашњем уређењу: организацији централне управе и судова, унапређењу привреде, уређењу финансијских извора, али и обнови Цркве.

Под вождом Ђорђем Петровићем српски народ отпочео је борбу за слободу и обнову државности, али и обнову Пећке Патријаршије.[13] Српском народу био је потребан национални и духовни преображај који су они могли задобити само од учених људи као што су у то време били учитељи и свештеници. За недовољно просвећен народ, који већински чини сељаштво (раја), оснивање образовних установа представљало је круцијалан корак ка општем просвећењу. О лошем стању сведоче нам и речи Вука Караџића који је,

[12] За више види: В. Стојанчевић, Ј. Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић, М. Екмечић, *Историја српског народа*, V књига, Београд, 1981. година, стр. 46;

[13] О значају рада и доприноса личности попут Карађорђа, Доситеја и Вука на свеопштој народној обнови сведоче нам Милан Грол и Јован Скерлић речима да су управо те фигуре допринеле ослобођењу духа, језика и народа и да је свако на свом пољу дао немерљив допринос и поставио темељ каснијим делатницима и настављачима. Види: М. Грол, *Из предратне Србије, Утисци и сећања о времену и људима,* Београд, 1939. година, стр. 140;

можда и претерано, писао да се писмен човек не може пронаћи и у сто села.[14] Прва значајнија сведочанста о школама у Устаничкој Србији проналазимо у *Мемоарима* проте Матије Ненадовића, који наводи да се једина могућност образовања људима пружала при манастирским школама[15] као стецишту најобразованијих људи оног времена. Између 1808. и 1813. године дошло је до реорганизације школства, бригу о просвећењу народа преузело је у склопу Правитељствујушчег Совјета (1805. год) попечитељство просвештенија које је вршило надзор над школама, црквама и манастирима. У свим нахијским центрима уз магистрате се оснивају и основне школе, а уз Дунав и Саву и по неким селима. Највише школа било је у београдској, ваљевској и крагујевачкој нахији. Избор Доситеја Обрадовића за попечитеља означиће круцијалан догађај у историји школства, јер се личност Доситеја означава као оснивач чак 40 школа[16] и Велике Школе (1808. година)[17] и утемељивача прве богословске школе у ослобођеној Србији[18]. Слобода народа доноси као и у раној историји Цркве слободу интелектуалне мисли изграђене и обликоване кроз школски систем, а прва богословска училишта код Срба имала су једнако велики значај за ослобођени народ као и ране богословске школе за цео Православни свет.[19]

[14] Стању у погледу образовања неминовно је пратило и стање у погледу духовности очуване у окриљу монашта које је према речима Вука Караџића било најблаже речено урушено и где ниједан „ваљан човек“ није желео да иде у манастир. Види: Р. Радић, *Образовање свештенства СПЦ у 19. веку и првој половини 20. века,* Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 108;

[15] У време устанка постојале су школе при следећим манастирима: Рача, Свете Тројице, Никољи, Вујану, Жичи, Студеници, Врањешници, Благовештењу, Вољавчи, Троноши, Боговађи, Букову и Горњаку. Види: В. Стојанчевић, *Историја српског народа,* Београд, 1981. год, стр. 75;

[16] Пре 1804. године на територији Србије постојале су лаичке школе и то само у већим градским срединама као што су: Београд, Чачак, Пожега, Пореч, Ћићевац, Ражањ, ... Види: *Историја српског народа,* стр. 75;

[17] Велика школа имала је три разреда, а прве године уписано је чак 40 деце, махом синова попечитеља, војвода и кнезова. Велика школа је изнедрила први свршени кадар 1812. године. Види: *Историја српског народа*, стр. 76;

[18] Клирикална школа основана је 1810. године и настава се одвијала у трајању од две године, а у јесен 1812. године из ње је изашло четворица школованих богослова, првих у Србији. Види: *Историја српског народа,* стр. 77;

[19] Једна од првих значајнијих богословских школа у Срба основана је октобра 1749. године од митрополита Павла (Ненадовића) која је отпочела са радом на дан покрова Пресвете Богородице што јој је у историји и донело назив *Покровобогородична школа.* Оскудног наставног садржаја и намењена за додатно образовање већ рукоположеног свештенства била је начелно пионир у конституисању идеје катихетских школа код Срба. Немерљивост њеног историјског значаја није могла да баци у сенку ни краткорочност њеног постојања, јер је трајала до смрти њеног покровитеља Павла Ненадовића 1768. године кад је једноставно престала да постоји. Види: Н. Радосављевић, *Школовање свештенства у Карловачкој богословији (1794–1820),* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 42–43;

2.1. ЗНАЧАЈ ХАТИШЕРИФА ИЗ 1830. ГОДИНЕ И 1833. ГОДИНЕ ЗА СТВАРАЊЕ ПОВОЉНИЈИХ УСЛОВА ЗА ОСНИВАЊЕ ПРВЕ БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ

Сломом Карађорђеве устаничке Србије под турском офанзивом 1813. године и Црква се нашла у назавидном положају делећи судбину свог народа, а пострадала је горе него за време дахијске окупације. Већ незавидан положај додатно ће бити погоршан након Хаџи-Проданове буне 1814. године. Обнова турске власти у јесен 1813. године донела је укидање организационог и националног карактера Цркве у Србији, која је поново враћена под јурисдикцију Цариградске патријаршије, односно грчких архијереја.

Под новим вождем Милошем Обреновићем, вођом са истанчаним државотворним нервом и дипломатском вештином, отпочела је након ратних победа у Другом Српском Устанку и велика дипломатска борба за изградњу, додуше вазалне, Кнежевине Србије. У периоду између 1815. и 1830. године настаје низ јавноправних докумената издатих од Високе порте Србији и то у облику: фермана, берата и хатишерифа. Издавана су сва документа од стране Порте или султана, а уз посредство руског двора, па се могу посматрати и као међународни јавно-правни акти. Дипломатско општење са Портом које је сада посебно наглашено као пут којим Србија треба да иде, започео је још Карађорђе послањем различитих депутације на челу са Матијом Ненадовићем, Иваном Југовићем, Петром Ичком, а наставио кнез Милош. У раздобљу од 1815. до 1838. године у Истанбул је послато чак девет депутација.[20] Посебно треба истаћи како све по Србе повољне одлуке донете од стране Порте, имају иза себе ширу међународно политичку позадину. Тако се шеста депутација у Истанболу се задесила у време кризе изазване руско-турским ратом (1828-1829) који је довео до склапања Једренског мира, а који је за последицу имао издавање првог Хатишерифа (30. септембра 1829). Осим историјске позадине и околности у којима је овај Хатишериф донет, ништа значајно није могао понудити до понављања неких ранијих одредби попут осме тачке Букурешког мира, пете тачке Акерманске конвенције и шесте тачке Једренског мира. И поред свега наведеног речи кнеза: „*а сад постајемо самобитни народ*“, којима је он дочекао овај акт уливале су наду српском народу у скорију слободу.

[20] Р. Љушић, *Историја српске државности,* САНУ Нови Сад, 2001. год, стр. 89;

Наведени Хатишериф представљао је само почетак законски потврђених привилегија којима је Порта даровала Србију. Већ с почетка 1830. године активно се радило на издавању другог Хатишерифа, који је званично и потврђен августа исте године[21] и донет под притиском руске дипломатије.[22] Одлуке донете овим Хатишерифом у великој мери се поклапају са захтевима који су тражени још 1820. године, а све резимирано могло би стати у неколико тачака: 1) *слобода вере*, 2) *наследно кнежевско достојанство*, 3) *независна унутрашња управа*, 4) *повраћај одузетих предела*, 5) *сумиране дажбине у једну*, 6) *исељење Турака из Србије сем градских поседа*, 7) *слобода трговине*, 8) *српска депутација у Стамболу*. Проблематичност српских захтева тражених од Порте за турске власти била је пре свега наследна кнежевско достојанство, док је Русија тражила Савет којим би се ограничила кнежева власт. Поред постојећих притисака и дуготрајних преговора Хатишериф је потврђен у двадесет тачака прихватајући велику већину српских захтева. За разлику од претходног Хатишерифа који је само понављао принципе изнете у руско-турским трактатима, овај акт је потврдио тачно назначена права српског народа у Кнежевини. Већ првом тачком овог Хатишерифа српском народу је потврђена слобода вероисповести и могућност богослужења у свим црквама на територији Кнежевине. [23] Слобода вероисповести са собом је донела поновну идеју за верском обновом, али и обновом катихуменске школе која је била идеја митрополита београдског Петра (Јовановића) до чијег остварења је и дошло али тек 1836. године.

Трећи Хатишериф (новембар 1833) требало је да донесе решење преосталих спорова између Кнежевине и Царевине, али пут до постизања тог решења није био ни брз ни лак. Веома неповољно стање за Порту у време доношења другог и трећег Хатишерифа (1830-1833)[24], један је од главних разлога признатих привилегија. Вештим политичким маневрисањем, често пружајући и подршку Порти кад је то било потребно, кнез је стекао наклоност из које се изродила и касније привилегија потврђена Хатишерифом. Збивања у

[21] Поред Хатишерифа из 1830. год. Издат је и **Берат** на име Кнеза Милоша у коме му султан даје наследно кнежевско достојанство по принципу примогенитуре. Овим бератом султан је препустио кнезу самосталну унутрашњу управу Кнежевином. Види: Р Љушић, *Историја српске државности*, стр. 94;
[22] Љ. Крклјуш, *Одабрани извори из правне историје српског народа,* Нови Сад, 2003. год, стр. 65;
[23] Поред ове прве тачке и четрнаеста тачка овог Хатишерифа тицала се Српске Цркве којој се потврђује широка црквена аутономија у оквирима Цариградске патријаршије. Види: Љ. Крклјуш, *Одабрани извори из правне историје српског народа,* Нови Сад, 2003. год, стр. 67;
[24] Веома тешке политичке околности за Порту изазване су унутрашњим превирањима због буне скадарског паше Махмуда Бушатлије (1830/1), те босанских капетана предвођених Хусеином Градашчевићем (1831/2) и египатског краља Мехмед Алије (1831-1833). Види: Р. Љушић, *Историја српске државности,* стр. 97;

Царевини кнез је искористио како би границе своје земље проширио са дотадашњих дванаест на осамнаест нахија, за шта је напослетку и добио потврду од Порте чиме је границе сада већ у великој мери слободне земље вратио на оне из 1812. године. Припајање отргнутих нахија само је убрзало процес решавања и осталих спорних питања. Исте 1833. године закључен је Ункјарско-Искелесијски уговор између Турске и Русије, који је за руску страну био толико повољан да је руски посланик Бутењов учествовао у креирању садржаја Хатишерифа. Султан је потврдио све оно што су његови чиновници договорили са руском депутацијом. Коначно, трећи Хатишериф, уз посредништво Русије донет је у Србију децембра 1833. године а још је познат под именом „толкователни".[25] Овим Хатишерифом кнез Милош придобио је тражене територије,[26] али и одређена права за која је сматрао да му припадају. Сређивање српско-турских односа спровођено одредбама ранијих Хатишерифа коначно је окончано крајем 1833. године последњим Хатишерифом којим је правно и политички обликована аутономија Кнежевине Србије. Као истинска инсигнија турске власти над српском државом остао је данак, који је обједињен у два милиона и триста хиљада турских гроша. Исељавање турака из Кнежевине Србије, према одлуци Хатишерифа у року од пет година, била је још једна евидентна победа Милошеве дипломатије која је у свести народа имала одјек далеко већег успеха.

Повољни спољнополитички моменат донео је кнезу Милошу успех у дипломатском погледу, али се пред њим налазио велики изазов унутрашњег уређења у великој мери руинираног државног апарата. Успехе постигнуте у периоду 1815-1830 Милош је доживљавао као свој лични успех, али је признавао напоре и материјалне издатке целог народа. Доприносе својих блиских сарадника није истицао и ако је значај тих народних старешина био велики, а све из одређене бојазни коју је имао. Размимоилажење у одређеним политичким ставовима и страх који је имао од старешина довели су до тога да се савет народних старешина није дужи временски период основао и ако је предвиђен Хатишерифом из 1830. године. Милошева замисао савета сводила је то на административно тело без политичких и законодавних компетенција, које он није желео да им препусти. У краћем временском периоду била је образована законодателна комисија, у којој једно време био и

[25] Р. Љушић, *Историја српске државности...,* стр. 98;
[26] Територије наведене Хатишерифом и 1833. год. су обухватале ободне крајеве земље попут: Крајине, Новог Пазара и дринског округа, али и неке градове попут: Крушевца, Алексинца, Ражња, ... За више види: Љ. Кркљуш, *Одабрани извори из правне историје....*, стр. 68;

Вук Караџић, али она није дала запажене резултате пре свега због нестручности њених чланова и због кнежевог сталног мешања у рад. Комисија основана од стране кнеза била је заменско решење за савет који је избегавао да оснује, али се то решење показало као неплодотворно. Кнез је очигледно имао више успеха у изградњи административних установа, јер му оне нису задирале у основе његове власти и њима је радије и прибегавао. Међутим, 1834. године покушано је оснивање министарства и кнез је већ у првих четири месеца именовао пет министара: Лазу Теодоровића, Ђорђа Протића, Тому Вучића-Перишића, Коцу Марковића и Димитрија Давидовића. Ресори који су стављени наведенима на управу били су скоро па формално њима удељени, док је све уредбе и указе кнез доносио сам уз њихову потврду. Идеја министарског савета какву је Милош замислио убрзо је добила сасвим друге конотације са избијањем Милетине буне 1835. године.

Важан сегмент јачања и развоја установа аутономне Србије, на којој је кнез Милош радио покушавајући да задржи што шире оквире своје власти, јесте и рад на јачању просвете. Стање школства по окончању другог устанка било је на веома ниском нивоу, пре свега због слома првог устанка који је резултирао емиграцијом великог броја образованог света, а они који су се и задржали у великој мери сносили су одговорност пред турским властима због непочинстава која су им приписивана. На крају 1816. године забележено је тек неколико школа, приватног одн. општинског карактера, у Београду, Остружници, Јагодини и Ћуприји[27]. Велики број учитеља и образованих личности је долазио из Аустрије и били су спремни да се прихвате обавезе рада на обнови школства у Кнежевини Србији, али је кнез томе придавао далеко мањи значај јер је сву своју пажњу посветио обрачуну са политичким неистомишљеницима и опозиционарима. С тим у вези Вук Караџић 1820. године и Димитрије Давидовић, министар иностраних дела, 1821. године указују на важност веће пажње коју је потребно посветити школству и слажу се у идеји да је битно да бригу о том питању преузме посебан министар који ће се старати о усклађивању плана и програма у школама али и општем просвећењу народа. И поред многих потешкоћа у односу са Османском империјом и тешким економским околностима, у дванаест нахија показао се напредак. Напредак је спор и неуједначен јер је зависио од истакнутих појединаца, али је евидентан. У периоду од 1826. до 1836. године од 16 среских и варошких школа, број се

[27] В. Стојанчевић, *Историја српског народа...,* стр. 127;

попео на 72 уз придодате крајеве из 1832. и 1833. године. Драстичан пораст броја школа допринео је уклапању аутономне Србије у токове савремене писмености.

Један од најзначајнијих подухвата предузетих у новооослобођеној Србији јесте било и оснивање штампарије, која је са радом отпочела 1831. године у Београду а затим је премештена у Крагујевац, у том тренутку престоницу Србије у периоду између 1833-1836 године. Штампарија је по кнежевој одлуци купљена у Петрограду (Русија) и то је битан тренутак који се може назначити као почетак штампарско-издавачке делатности у Кнежевини. Кнез Милош је био веома мотивисан у погледу штампарске делатности и није штедео ни материјалне ресурсе како личне тако и државне како би поспешио њен рад. Поред користи у административној делатности из штампарије је убрзо изашло и прво издање *Новина Србских* под уредништвом Димитрија Исаиловића, технички директор био је Адолф Берман[28]. Сабрана дела Доситеја Обрадовића такође су из ове штампарије изашла и то као прво државно издање и у знак захвалности за сав допринос српског просветитеља. Рад штампарије у многоме је поспешио општи просветни напредак, јер су многе књиге и уџбеници управо захваљујући њој могли да дођу до овог непросвећеног народа који је био спреман на промене.

Период општег просперитета у коме се нашла Кнежевина Србија није могао мимоићи ни Српску Православну цркву, на чијем се трону тада устоличио митрополит Петар (Јовановић) 1833-1859 с којим по речима многих историчара настаје *нова епоха* у историји Српске цркве. Идејни наследник митрополита Мелентија, Петар је заслужан за многе сегменте напретка цркве и њеног уређења. Новопостављени митрополит се залагао за подизање дисциплине међу свештенством, али и за њихов бољи материјални положај[29]. Опште морално посрнуће као слика народа напаћеног у два устанка, није могла мимоићи ни свештенство које је у моралном али образовном смислу било на веома ниском нивоу. Пред митрополитом се налазио велики задатак обнове како цркава (многе су биле порушене у два устанка) тако и свештенства и то оба реда. За лоше стање унутар Српске Цркве нису заслужна само ратна збивања која су неспорно оставила траг, већ и то што су на челу цркве у Београдском пашалуку стајали туђинци-Грци. Многи од њих на трон су долазали не због личних квалитета већ уз помоћ новца којим су турским властима плаћали постављење. Са

[28] В. Стојанчевић, *Историја српског народа...,* стр. 128;
[29] За више види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* II том, Минхен, 1966. год, 367-376;

таквим поглаварима као рђавим примером ни ниже свештенство није се имало на кога угледати, па не чуди што је долазак митрополита Петра доживљен као својеврстан „васкрс“ и препород Српске Цркве.

2.2. ПРВЕ БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ КОД СРБА

Вековно заточеништво српског народа са собом је носило и заточеништво слободне мисли, али и образовања. Темељи српског образовног система постављени делом Светог Симеона и Светог Саве у лаври манастира Студенице и базирани на основама постулатима вере па затим и образовања, систематски су урушавани првенствено вековним немаром њихових наследника а потом и деловањем наметнуте нехришћанске и исламске власти.[30] Турски освајач трудио се да из темеља разруши српску културу и просвету, а заједно са њима исту судбину делила је и Српска Православна Црква којој су спаљени манастири и цркве, а мноштво свештенства погубљено. Додатна отежавајућа околност за Српску Цркву било је укидање Пећке Патријаршије 1766. године, чиме је на неки начин Црква обезглављена. Нешто боље стање настало је доласком на место Митрополита београдског Методија 1793. године, који се веома залагао за свештенство у Београдском пашалуку, но све је то било кратког трајања јер је био убрзо погубљен. У наредном периоду који је са собом доносио први покушај ослобођења српског народа и српске државе за коју је Вук Караџић тврдио да је само „мало више од пола Србије“[31], на трону Цркве се налазио Леонтије Ламбровић. Новопостављени Митрополит крајње уздржано је подржавао Ђорђа Петровића у његовим намерама, па се већ исте године по избијању сукоба у Београдском пашалуку склонио у Цариград одакле се вратио тек 1806. године[32] након славних победа у тренутку кад се слобода чинила већ извесном. Његова заинтересованост за рад на унапређењу стања у Српској Цркви била је веома слаба и више се залагао у политичком

[30] Манастир Студеница била је претеча првим богословским школама код Срба. Првобитно замишљена као монашка школа, али убрзо редефинисана од једностраног ка динамичко-саборном и свеобухватном образовном центру насупрот рационалистичких школа западног типа, она је поред старе Охридске школе представљала прототип у изградњи модерних богословских школа новог врема код Срба. За више види: Момчило Јагодић, *Значај црквених школа за развој образовања и педагогије код Срба,* Методичка теорија и пракса, бр. 2/2022, стр. 244–254;
[31] Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске* ... стр. 326;
[32] И. Марковић, *Богословија Светог Саве,* Београд, 2016. год, стр. 5;

погледу, у пар наврата бивајући и посредник у преговорима, него за обнову Српске Цркве. Своје столовање у Српској Цркви окончао је одласком у избеглиштво 1813. године заједно са Карађорђем. Стање у Цркви у периоду непосредно пред избијање устанка најбоље је осликано управом Леонтија[33], који је пак само један од многих који су се нашли на трону Српске Цркве са намером постизања личних амбиција и користи а готово потпуног занемаривања потреба народа и Цркве.

У најтежим историјским тренуцима људи се често одлуче на велика дела па је тако у јеку великих борби српски народ на челу са својим вождом одлучио се на обнову не само државности, него и вере. Непостојаност грчких поглавара које је Порта постављала није поколебала вожда и народ у њиховој намери. Верска обнова са собом је доносила потребу за образованим свештенством које би ту обнову извршило у народу. Са том мишљу водио се и Карађорђе подстакнут идејом Доситеја Обрадовића која је била велика, али кратког даха као и обновљена држава.

2.2.1. Велика школа и прва богословија Доситеја Обрадовића у Београду (1810)

Османлијско поробљавање српског народа и вишевековна борба за ослобођење и обнову националног идентитета у једном тренутку историје изнедрила је личност новог просветитеља са визијом модерне, развијене и слободне Србије, а то је био Доситеј Обрадовић. Личност која је под покровитељством Ђорђа Петровића вредно радила на изградњи школства и описмењавању свог народа, у кратком временском периоду свог деловања оставила је велики траг којим га упоређују са личностима словенских просветитеља, Светих Кирила и Методија.

Почетни устанички успеси остварени кроз неколицину победа пре свега у 1806. години, која се сматра најсветлијом годином Првог српског устанка, донели су мир и слободу српском народу, али нажалост испоставиће се само краткорочно. Вести о великим победама проширили су се Европом и као такве стигле су до Трста где је боравио Доситеј.

[33] Према мишљењу Вука Караџића као један од главних разлога необразованог српског свештенства био је управо боравак грчких владика у Србији, који су били незаинтересовани за развој образовања и често склони симонији и усмерени ка личној добити. Види: Р. Радић, *Образовање свештенства СПЦ у 19. веку и у првој половини 20. века,* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 104;

На позив Карађорђа долази преко Земуна у Београд где је свечано дочекан од великог броја људи на Преображење 1807. године. Мисија и жеља Доситеја Обрадовића била је помоћ сада слободном српском народу и ту мисију подржао је и митрополит Стефан Стратимировић који је Доситеју дао благослов за рад. Карловачка митрополија у оквирима Аустроугарске царевине била је у далеко бољем положају од Српске Цркве у оквирима Османске империје,[34] па је приликом задобијања слободе била извор са кога се Српска Црква напајала образованим људима који су били спремни да помогну матици. Један од тих образованих људи био је и Доситеј Обрадовић као утемељивач модерног школства у Србији.[35] Свој концепт државе,[36] а можемо се усудити да кажемо и школства, Доситеј је градио повезујући знања Истока и Запада у једну посебну и другачију варијанту српске државе „и на Истоку и на Западу“, али остајући пре свега суверена и своја уз прихватање позитивних искустава Европе и Русије.[37]

Након што је Београд коначно ослобођен 1806. године једна од почетних идеја устаника поред привредно-економске обнове била је и обнова, односно отварање, основних школа, а на крају и Велике школе 1808. године. Након што је увидео значај те идеје и величину његове личности, Карађорђе је 1808. године Доситеја именовао за директора свих школа.[38] Несебично залагање и беспоштедни рад Доситеја га је убрзо довело до чланства у

[34] Повољнији положај у поређењу са стањем унутар Османске империје није са собом доносио положај једног општег мира и просперитета већ сталну дипломатску борбу у очувању црквене-народне аутономије коју можемо сагледати и кроз призму борбе вођене од стране митрополита Стефана (Стратимировића) са намерама цара Јосифа III да катихетску школу српског народа конституише према контурама семинарија за образовање римокатоличког клера и исту уврсти у систем државне контроле семинарија свих вероисповести. За више о овоме види: Види: Н. Радосављевић, *Школовање свештенства у Карловачкој богословији (1794–1820),* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 43;

[35] Вишедеценијско стагнирање у развоју и напретку свештенства у погледу образовања може се сагледати и кроз спроведену визитацију свештенства у Ваљевској епископији из 1735. године, а које је показала поразну слику њиховог богословског образовања и то пре свега у непознавању основних црквених правила као ни Светих Тајни, чиме је значај рада и ангажовања Доситеја Обрадовића на образовању нових свештеничких кандидата немерљив и од егзистенцијалног значаја за Српску Православну Цркву унутар Османске империје. Види: Н. Радосављевић, *Школовање свештенства у Карловачкој богословији (1794–1820),* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 42;

[36] Његове идеје пре свега слободне и обновљене државе еволуирале су убрзано по заузимању Београда (Лаудон) 1789. год. од стране цара Јосифа II, а што је он сматрао назнаком уједињења Србије са својим провинцијама. За више види: Алојз Ујес, *Доситејев допринос изграђивању културног система за српску државу у српској револуцији 1804-1813*, Доситеј у српској историји и култури, зборник радова – међународни научни скуп, Београд, 2013. год, стр. 502;

[37] За више види: Алојз Ујес, *Доситејев допринос изграђивању културног система за српску државу у српској револуцији 1804-1813*, Доситеј у српској историји и култури, зборник радова – међународни научни скуп, Београд, 2013. год, стр. 494–495;

[38] И. Марковић, *Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011),* Београд, 2011. год, стр. 7;

Совјету, а 1811. године до положаја Попечитеља просвештенија народна. Под утицајем Доситеја Совјет је као један од главних циљева издвојио рад на образовању свештенства, пре свега имајући у виду историјску слику величине просвећујућег утицаја свештенства на народ.[39]

Почетак рада на отварању богословског училишта, као идеје на заранку живота, Доситеј је отпочео и саветовањем са многим ученим али и утицајним људима. Тим поводом се Доситеј обратио Петру Николајевићу Молеру, војводи и сликару, маја 1810. године како би од њега чуо шта мисли о његовим идејама, а што је Молер подржао и пожелео сваку срећу на остваривању те идеје која за српски народ може имати благотворан учинак. Преписка између Доситеја и Молера су само једна слика расположења кнезова према раду и идејама просветитеља, које су биле нашироко прихваћене и подржане.

Након исцрпних преговора и темељитих припрема 1810. година се може и узети као година почетка рада првог богословског училишта код Срба у оквирима Османске империје, а која је почела са радом у великој мери угледајући се на нешто раније основану школу у Карловачкој митрополији 1794. године од стране митрополита Стефана Стратимировића.[40] Различите политичке околности и окружење у којем су ове две богословије основане само још више дају на значају делу Доситеја Обрадовића. У великој мери су политичке околности допринеле мањкавости извора о овој првој богословији, а што јој уопште не умањује значај. Према једном од ретких сачуваних сведочанстава, Лазара Арсенијевића Баталаке ученика Велике школе, Карађорђе са Совјетом одлучио је да за личне потребе поклони Доситеју једну кућу у Београду[41] што је он у својој скромности

[39] У време турског ропства носилац писмености у Србији била је Црква која је давала могућност свима за образовање, а и у њој су са тајном слова упознали и многе устаничке војсковође. Види: М. Исић, *Писменост у Србији у 19. веку,* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 63;

[40] Школство унутар Аустроугарске царевине било је на далеко вишем нивоу. Српски народ доводио је још почетком 18. века руске учитеље који су отварали основне и средње класичке школе (прва основана 1731. године) за образовање народа и њихово духовно просвећење. Прва гимназија у Сремским Карловцима основана у периоду (1731–1737) године радила је са мањим прекидима кроз цео 18. век. Овакав просветни систем унутар аустроугарске монархије послужиће као модел и темељ на коме ће Доситеј Обрадовић покушати да изгради модерно школство у матици српског народа. За више види: Р. Радић, *Образовање свештенства Српске Православне Цркве у 19. веку и првој половини 20. века,* Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 101–102;

[41] Неколико деценија касније М. Валтровић је 1868. године извршио премер и дао опис Доситејеве куће у којој је била смештена богословија. Њен положај према речима горе наведеног је био близу Народног позоришта данас. За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011),* Београд, 2011. год, стр. 9-10;

одлучио да преуреди и адаптира у просторије намењене за прву богословију.[42] Совјет је подржао идеју Доситеја и наложио му да након адаптације простора посебну пажњу посвети проналаску адекватног наставног кадра који ће бити, по одлуци Совјета такође, финансиран из државног буџета који је за то предвидео трошкове.

Посебну пажњу Доситеј Обрадовић посветио је унутрашњој организацији богословије, где је на месту првог ректора видео јеромонаха Викентија Ракића[43] (1750–1818) кога је позвао из Трста да му се прикључи у раду на народној свеобнови. Совјет је првом управитељу богословске школе обезбедио адекватан смештај и годишњу плату од 150 дуката. Буран световни живот Викентијаоставио је дубок траг на Викентијевој личности и био је подстицај да се замонаши у манастиру Фенек, у близини Земуна. Школовао се у Темишвару, а затим у Трсту и био је радо читани писац с краја 18. и почетка 19. века. У чин ђакона га је рукоположио епископ Пакрачки Кирило Живковић (1730-1807), а исте године епископ Стефан Стратимировић (1757-1836) у чин свештеника. Долазак епископа Стефана Стратимировића, након смрти Мојсија Путника (1790. године), на трон Карловачке митрополије Викентије Ракић је дочекао са радошћу обзиром на њихову блискост и он га је и послао у Трст за ефимерија храма Светог Спиридона[44] што је почетак његовог запаженог рада, који је на крају и награђен позивом Совјета и поверењем које је устаничка власт гајила према њему.

Блиска повезаност и пријатељство Викентија и Доситеја резултирала је велику промену и један унутрашњи, духовни преображај у животу новог просветитеља српског који се попут „изгубљеног сина“ вратио Цркви и увидео значај црквено-духовног живота али и верског образовања. Препознавши у личности Викентија узор, Доситеј је желео да тај узор попут семена засади у нове генерације будућег свештенства које би се образовало у

[42] Приватна кућа поверена Доситеју Обрадовићу коју је он наменио за катихетску школу, није била први а ни једини пример једне такве школе. Поред Доситеја приватно домаћинство многих угледних Срба послужило је за образовање народног подмладка и у томе су предњачили: Лука Лазаревић, Никола Милићевић Луњевица, Милутин Гарашанин, ... који су имали визију о важности образовања и за шта су били спремни да се посебно заложе. Види: Види: М. Исић, *Писменост у Србији у 19. веку,* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 63;

[43] Виђентије Ракић, ефемеријус трестанске православне цркве, са својих шездесет година прихвата се великог позива, који је резултат богоугодног рада и свеопште популарности у православном свету његовог лика и дела. За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011),* Београд, 2011. год, стр. 10-11;

[44] И. Марковић, *Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011),* Београд, 2011. год, стр. 12;

новооснованој катихетској школи. Викентијев плодотворни списалачки рад био је тренутно успорен због велике ангажованости на организацији катихетске школе, па се с разлогом тај период може проматрати као не тако плодотворан, али који је ипак изнедрио први уџбеник *Шест слов о васпитанији чад* са потписом ректора Викентија Ракића и то по сведочанству Симеона Секулића обзиром да дело није сачувано.

Свој боравак у Устаничкој Србији Викентије је обележио је радом на духовној обнови народа и образовању свештенства, али и политичким активизмом проруски оријентисаним што је било веома примећено у Аустрији.[45] Такође, активно је учествовао у раду устаничких власти дајући сваки вид подршке како би се истрајало у борби за слободу. После пропасти устанка 1813. године заједно са великим бројем устаника прелази у Аустрију и то у манастир Фенек који је био стециште српске емиграције у том периоду. Остатак свог кратког али плодотворног живота провео је у емиграцији где се и упокојио 1818. године у манастиру Фенек.

Прва Богословија основана у Београду коликог је великог значаја била толико је оскудност извора о њој велика данас. Радила је у периоду од 1810. до 1812. године, где је и остало забележено да је изнедрила једну генерацију од четири ученика који су одмах после окончаног школовања рукоположени у чин ђакона.[46] Школовање је трајало две године и настава је извођена у оквиру тачно одређене предметне наставе.До данас је остало непознато из колико премета је настава организована као и који уџбеници су коришћени. Предавања су извођена двокрако, односно пре и послеподне, на народном језику а била је школа интернатског типа са целодневним боравком. Оскудност уџбеника је највероватније ђаке доводила у ситуацију да једини извор знања проналазе у белешкама записаним на предавањима. Прва генерација окончала је школовање маја 1812. године, када је уписана и нова генерација која је наставу нередовно похађала због сложености политичке ситуације у којој се земља нашла. Пад Устаничке Србије означио је и крај постојања прве богословије

[45] О неприхватљивој политичкој пропаганди и активној делатности Викентија Ракића извештавао је аустријски барон Хилер, који је на његов рад скренуо пажњу и митрополиту Стефану Стратимировићу од кога је очекивао помоћ у виду санкционисања оваквих активности. Види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011),* Београд, 2011. год, стр. 15;

[46] Веома лоше стање унутар свештенства најбоље осликавају чињенице да већина није знала да држи проповед и да су српски свештеници се углавном бавили земљорадњом и сточарством и ни по чему се нису разликовали од сељака. У таквим околности нова генерација свршених богослоаца представљала је почетак препорода руинираног црквено-образовног система. За више види: Р. Радић, *Образовање свештенства СПЦ у 19. веку и првој половини 20. века,* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. год, стр. 102;

у Београду, те је школовање друге генерације ученика нагло прекинуто, али значај тих ђака показао се у годинама које су уследиле[47].

Карађорђева Србија, за кратак период свога постојања, изградила је темеље озбиљне државе на којој је рад наставио доцније и кнез Милош. Слика Србије задржана у сећању кнеза постаће угаони камен на коме ће се изградити аутономна Кнежевина Србија, а слика ове прве катихетске школе и идеја Доситеја Обрадовића заживеће поново у лику и делу митрополита Петра (Јовановића) као оснивача, или пак обновитеља, Београдске богословије 1836. године.

2.2.2. Рад кнеза Милоша Обреновића на обнови образовног система и клирикалне школе

Обнова српске државности са собом је носила привредно-економску, али и културну и образовну обнову. Како то примећује Р. Радић, исто тако, дуго вођена борба за црквену аутономију са собом је водила и борбу за политичку аутономију,[48] а она је имала за циљ обнову школства. Значај свеопште обнове која је потребна народу слободарског духа увидео је и кнез Милош помажући рад истакнутих личности[49] који су за собом оставиле немерљив траг у постизању њима заједничког циља. Прекретница многих дешавања и почетак великих промена била је 1830. година која се узима и као почетак једног дужег, испоставиће се незаустављивог, процеса задобијања шире аутономије ка којој је Кнежевина Србија стремила. Међутим, та година није само прекретница у том сегменту већ и у правцу шире организације просветног система, образовања и културе. Активно залагање кнеза

[47] Познати књижевник и богослов Милан Ђ. Милићевић често је похвално сведочио о Викентију Ракићу и генерацији првих богослова које је изнедрила Устаничка Србија и који су утемељивачи касније богословске мисли код Срба. За више види: Милан Ђ. Милићевић, *Часови одмора 1,* Београд, 1868. година;

[48] Кнез Милош био је свестан чињенице да Цариградска патријаршија представља стуб турског система, а сам патријарх био је носилац грчког национализма који је егзистирао и на тлу Бугарске и Македоније, па је задобијање црквене аутономије био задатак од егзистенцијалног значаја и за државне власти, а што је и остварено 1832. год. док пуну аутокефалију и право самоуправе Српска Православна Црква задобија тек 1879. године. За више види: Радмила Радић, *Вером против вере државе и верске заједнице у Србији 1945-1953*, Београд, 1995. год, стр. 17;

[49] Кнез Милош увидео је значај књижевника, сликара и многих других учених људи и њихов марљив рад па их је лично мотивисао и активно подржавао у општекорисном раду за добробит свог народа. Неки од књижевника које је помогао су: Вук Караџић, Сима Милутиновић, Лукијан Мушицки, Јоаким Вујић, ...Види: В. Стојанчевић, *Историја српског народа,* стр. 147;

Милоша види се у остваривању обједињеног успеха како на спољнополитичком плану, тако и на плану унутрашње политике.

Након задобијања повластица одлукама другог и трећег Хатишерифа, отворено се 1835. године кренуло у реализацију неколико година раније осмишљених планова. Велика пажња и енергија посвећена је оснивању већег броја културно-просветних и стручних школа и завода. Почетак великих промена било је отварање прве гимназије у Србији 1835. године у Крагујевцу,[50] као изричите жеље кнеза Милоша који је тиме граду Крагујевцу дао значајно место у историји српског народа и образовања уопште. Друга по оснивању, а ништа мања по значају, јесте гимназија у Београду из 1838. године, чиме је кнез значајним градским центрима дао додатни значај начинивши их средиштем образовних установа и стециштем образованог света. Поред основаних гимназија важне помена су и полугимназије и то у Чачку, Шапцу и Зајечару (1837), чиме се ишло ка томе да сви значајнији градови имају установе које ће дати могућност образовања деци из тих крајева. Врхунац рада на унапређењу образовног система и образовања уопште било је оснивање Велике школе или Лицеја (1838), а прве године се уписало шеснаест кандидата, сршених гимназијалаца. Оснивањем ових школа кнез Милош није изгубио из вида ни потребу катихетске школе за чије оснивање је пре свих заслужан митрополит Петар (Јовановић), чијим трудом и залагањем 1836. године своје школовање започиње у првој генерацији 47 ученика и то у трајању од две године као што је то био случај и са ранијом катихетском школом. У Србији је за кратко време по стицању аутономије уложено доста напора да се оснују просветне и стручне установе вишег и нижег ранга, а о томе сведоче сачувани подаци о броју професора и наставника који се од 1830. до 1839. године повећао за чак десет пута.

Са почетком рада свих ових установа, уређених по тадашњим европским стандардима, није се потврђивала само аутономија него се у личности кнеза Милоша испољио стваралачки дух. Даровит владар скромног образовања није се либио да у многим намерама савете потражи од личности које су имале мудрости довољно да и њега њоме оплемене, па се тако кнез често у многим својим намерама саветовао, између осталих, и са митрополитом Стефаном Стратимировићем. Од митрополита још много година пре

[50] Прва гимназија у Крагујевцу у почетку је имала четири, па затим шест разреда, а значајнији професори који су радили од оснивања у њој су: *Атанасије Теодоровић*, *Глигорије Новаковић, Петар Радовановић, Константин Бранковић, Вукашин Радишић, ...* Види: Види: В. Стојанчевић, *Историја српског народа,* стр. 150;

реализовања његових намера из 1818. године, обратио се у вези оснивања катихетске школе тражећи савет и упуте, имајући у виду организацију већ постојеће унутар граница Карловачке митрополије[51]. Сложеност политичке ситуације у којој се у тим тренуцима налазила Србија одложила је оснивање катихетске школе и поред залагања кнеза Милоша и митрополита Агатангела (1816-1825)[52], који није могао финансијски да поднесе сав терет оснивања катихетске школе који је кнез желео да пренесе на црквену управу. Упорност кнеза Милоша довела је до тога да се кроз неколико година, 1823. године, одлуком Архијереја Српске Православне Цркве оснује катихетска школа у Крагујевцу, али са њеним радом није започето због велике пажње коју је Кнежевина Србија преусмерила ка спољнополитичком проблему грчког устанка који је довео и до затварања српске депутације у Цариграду (1821-1826), а касније и Руско-турског рата (1828-1829) који ће коначно довести до потребног мира и омогућити српским властима да већу пажњу усмере унутрашњем уређењу.[53] Доласком митрополита Мелентија (Павловића)[54] 1831. године жеља кнеза Милоша и његове намере се нису промениле, али рад на задобијању новог Хатишерифа је процес коначног оснивања још неко време пролонгирао. Члан 11. Хатишерифа из 1830. године којим се даје Србима право на оснивање болница, штампарија и школа, био је додатни мотив за реализовање раније осмишљеног циља. Промена на челу Цркве 1833. године и дефинисање њених односа са Цариградском патријаршијом омогућиће већу слободу унутрашњег уређења аутономној Српској Цркви. Потврђена Црквена аутономија за Српску Православну Цркву означавала је нови почетак, али и обнову како духовности тако и многих храмова а на послетку и катихетске школе 1836. године.

Рад кнеза Милоша на оснивању катихетске школе могао би се посматрати и као шира слика његове владавине коју је одликовала упорност озбиљног државника и стрпљење у

---

[51] Д. Марић, *Оснивање Богословије у Србији за време кнеза Милоша,* Хришћанска мисао, 1936. год, бр. 9;
[52] Митрополит Агатангел био је човек од вредности и врло прилагодљив у срединама у којима се налазио, а након свршетка свог столовања у Србији бива постављен за Цариградског патријарха. Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 343;
[53] Према садржају писма упућеном Кнезу Милошу од стране Архимандрита Лукијана Мушицког у Србији је у том периоду владао такав мир, као готово нигде у Европи, а што је опет, према мишљу истакнутог Архимандрита требало да буде једна врста подстицаја да се активније ради на унутрашњем уређењу, између осталог, и просвете и то кроз оснивање богословије и учитељске школе, што он види као један од првих корака на путу новог преуређења. Види: Недељко Радосављевић, *Православна Црква у Београдском пашалуку 1766-1831 (управа Васељенске патријаршије)*, Историјски институт, Београд, 2007.год, стр. 283;
[54] Значајан рад на унапређењу црквене организације митрополит Мелентије извршио је израдом *Црквеног устава* за своју митрополију, чиме је крунисао до тада већ плодотворан рад на унапређењу црквеног стања. Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 353;

ишчекивању правог тренутка за адекватан политички потез. У неколико наврата без успеха у реализовању његових намера није га смело да након смиривања спољнополитичке ситуације и велике победе на том плану оствари још једну и уз помоћ новопостављеног митрополита Петра оснује школу за образовање свештенства.

2.2.3. Митрополит Петар (Јовановић) и оснивање Београдске богословије 1836. године

Доласком Петра (рођ. Павле)[55] на трон српских митрополита за Српску Цркву настаје нова епоха.[56] Свој богат и плодотворан рад усмерио је ка сређивању унутрашњег стања у митрополији, а што није успео да оконча његов претходник. Нешто више од четврт века управљао је митрополијом и за то време сав свој труд уложио је ка сређивању свештеничког стања, како у погледу дисциплине и морала, што је било на веома ниском нивоу, тако и у погледу образовања које је било код великог броја свештенства упитно.[57]

Делећи судбину народа и државе у којој живе и изнурени сталним ратовима и борбама и свештенство је доживело морални пад и утопило се у не тако сјајну слику разрушеног друштвеног система. Митрополит доласком на трон увиђа проблеме којима треба да се посвети, а пошто у сваком проблему човек мора прво од себе да крене и самокритички сагледа све проблеме тако је и поглавар сматрао да промену друштва могуће је извршити тек са променом свештенства и стања унутар Цркве.[58] Користећи се

[55] Рођен је 1800. у Илоку, а школовао се у Сремским Карловцима и то у гимназији и богословији. Студије филозофије уписао је у Сегедину, а убрзо затим постаје професор гимназије у Сремским Карловцима 1819. године. Године 1830. прелази у Србију где је вршио неколико значајних функција као што је секретар Вишег суда, секретар канцеларије кнеза Милоша а истовремено и секретар митрополита Мелентија. Бивајући у браку ипак није имао амбиције ка свештенству но животни пут одводи га на другу страну. Кнез Милош јавно је изложио намере по којим Павле Јовановић треба да буде нови митрополит, а не бивајући му баш право Павле је на крају ипак и пристао на испуњење кнежеве жеље. Замонашен 1833. године, у Чачку од епископа Нићифора, кроз свега петнаест дана прошао је све монашке чинове до закључно архимандритског. Убрзо затим уз сво залагање и логистику кнеза одлази у Цариград где је 6. децембра 1833. године од патријарха Константина посвећен за митрополита Српске Православне Цркве. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 358-362;

[56] Избор архимандрита Петра (Јовановића) био је залога за општи и верски просперитет у Кнежевини Србији а што је виспрени кнез препознао и примио као савет и од митрополита Стефана Стратимировића. За више види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 29;

[57] О стању образовања међу свештенством доста тога нам открива и чињеница да је прва беседа коју је као митрополит Петар изнео у Београду наизуст је дочекана са великим одушевљењем и дивљењем, јер већина свештенства није ни знало да беседи. Види: Р. Радић, *Образовање свештенства СПЦ...,* стр. 105;

[58] Личност митрополита Петра (Јовановић) од стране Слободана Јовановића препозната је као изразито реформаторска личност, чију је политику промена називао и препознао једнаком реформаторској политици

благонаклоношћу кнеза, митрополит Петар се заложио за доношење *Закона о црквеним властима*. Критички став према стању свештенства није га удаљио од очинске љубави коју је имао према њима, а самим тим његова ангажованост на што скоријем доношењу овог закона то и потврђује. Желећи да се унутрашњи живот Цркве развија без притиска световних власти, па макар оне биле и националне, настојао је да овим законом дефинише јасне границе односа на релацији држава-Црква. Предлог о установљењу Конзисторија и о оснивању клерикалних школа из 1834. године су први пројекти основног црквеног закона и показатељ пута којим митрополит намерава да усмери Цркву. Писмени предлог за оснивање богословске школе упућен је од Светог архијерејског сабора (30. јануара – 6. фебруара 1834. године) који су поред митрополита потписали и епископи ужички, шабачки и тимочки.[59] Према пројекту ,између осталог, потребно је установити Виши духовни суд и епархијске црквене судове, а за клерикалне школе намера је била да се по једна оснује у свакој епархији[60] и да буду под надзором надлежног епископа. Овај пројекат није могао бити реализован исте године, него је све пролонгирано за неколико година. Наредне 1835. године, Сретењским уставом унутар девете главе 93. чланом[61] потврђује се унутрашње руководство Цркве митрополиту, чиме се сада и формално отвара простор за реализовање ранијег предлога *Закона о црквеним властима* на којем је митрополит посебно инсистирао. Коначна израда закона завршена је 1835. године са почетних 56 чланова сведен је на 30, унутар којих се предвиђа постојање само једног Конзисторија при митрополиту са пет чланова. Али и овакав нацрт закона враћен је са примедбама Совјета и обнародован са исправкама тек маја 1836. године[62] што је уједно и први закон о Цркви у нововековној Србији.

уставобранитеља. За више види: С. Јовановић, *Из историје и књижевности, II, Сабрана дела,* Београд, 1991. година, стр. 456;

[59] И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 29;

[60] „*Да би напредак и боље свештенике имали, необходимо је нужна у свакој епархији школа, у којој би се јуност за чин свјашченически изображавала*“ (Петровић, 1897, 758-759), део су речи сачуваног предлога Архијерејског сабора којим се ставља до знања важност постојања више школа спрам броја епархија које би прихватале децу из свих делова Србије и биле би под надзором епархијског архијереја у чијој се епархији налазе. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 30;

[61] Љ. Кркљуш, *Одабрани извори из правне историје српског народа,* стр. 77;

[62] У наредним годинама по објављивању Закона о црквеним властима постала је јаснија потреба са ревидирањем истог обзиром на мањкавости постојећег. Нови закон донет је 1847. године под називом *Устројеније духовни власти књажевства сербскога* и овим законом се број конзисторија усклађује са бројем епархија. Предвиђени органи духовне власти су: Конзисторије, Апелаторије и Архијерејски сабор. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 367;

Новим законом своју аутономију Црква у Србији додатно изграђује те своје даље напоре усмерава ка уређењу унутрашњег стања. Унапређење црквеног и верског живота у Кнежевини био је један императив и митрополита Петра, те је отварање школе за образовање свештенства[63] био почетак пута духовне обнове на којој будуће генерације образованих теолога треба саборно да раде.[64] Почетком 1835. године митрополит је показао иницијативу да се исте године оснује богословија и за такав пројекат и дело био је спреман да уступи и просторије свог конака, а о чему сведочи распис 744 од 7. септембра 1835. године у коме обавештава сво епархијско свештенство да јавно изнесу одлуку епископа по парохијским храмовима како би одзив био што већи. Лоше стање конака уз потребу хитне санације, као и немање адекватног професорског кадра били су фактори који су пролонгирали отварање школе за годину дана.[65] Неколико година дуга борба за оснивање богословије завршена је одлуком Народне скупштине 10. јуна 1836. године којом се потврђује оснивање исте при митрополији, а званичан почетак рада богословије и полазак прве генерације био је предвиђен за 1. септембар 1836. године.[66] У кратком временском периоду митрополит је требало да са архијерејима и свештенством, које је обавестио о скоријем отварању богословије, окупи довољан број полазника. Услов за упис било је да кнадидат има најмање 18 година старости и да уме да чита и пише, а првобитно је осмишљено да школа траје свега годину дана[67]. Успех синхронизованог рада и

[63] На седници Архијерејског сабора из 1834. године, одржаној у Крагујевцу, решено је да се отвори богословија, но је сачекано доношење Устава да се одлука сабора и дефинитивно спроведе. Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 377;

[64] Отежане околности унутар којих после великог залагања и иницијативе митрополита Петра долази до оснивања богословије додатно разоткривају ставови одређених министара и у неким каснијим временима, попут министра војног Тихомиља Теше Николића (1832-1886) који је изјавио: „имамо много школа (...) треба их смањити упола“. У таквом политичком амбијенту где став поменутог министра су делили многи министри и његови политички истомишљеници и у ранијим временима митрополит Петар заиста својим залагањем односи велику и епохалну победу приликом коначног оснивања богословије. Види: П. Крестић, *Милан Ђ. Милићевић о неким образовним и просветним питањима у Србији (1869-1877),* Држава и политике управљања (18-20. век), Београд, 2017. год, стр. 131;

[65] И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 31;

[66] Свештеник у Замуну готово пророчки сагледавао је рад митрополита Петра и почетак рада богословије и то речима: „*Већ видим милу српчад, где се (...) у српској новој богословији радо и весело скупља, догматима православне наше воисточне вере и смело обучава*...“. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 29;

[67] Већ на седници Конзисторија из октобра 1836. године (месец дана од званичног почетка рада) одлучено је да настава траје две године, а 1838. године продужена је додатно на три с тим да први разред има општеобразовни карактер а преостала два чисто богословски. Од 1844. године богословије постају четворостепене школе. Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 378;

ангажованости свих показао се у одзиву првих ђака којих је било 46 на првој години.[68] Њихова обавеза била је да се самостално издржавају, али нажалост велика већина новоуписаних ђака било је слабијег материјалног стања те се морало пронаћи решење за њих у виду неких врста стипендирања.[69] Додатна отежавајућа околност за новоуписане питомце била је и чињеница да кнез није желео да их ослободи плаћања пореза, обзиром да је чак 24 њих било у браку, док не буду рукоположени у свештенички чин. Неизоставне пореске обавезе и слабо материјално стање пре свега деце из унутрашњости Србије били су питање на које је требало дати што хитнији одговор и решење у виду стипендија и помоћи како Цркве тако и државе, или би даљи рад школе био упитан или организован са далеко мањим капацитетима.

Добар одзив ђака и синхронизовани рад државних и црквених структура обавезивао је на једнако добар наставни кадар који је био потребан овој школи.[70] Митрополит је одредио за прве наставнике јеромонаха Ликогена Михаиловића из Далмације и протосинђела Гаврила Поповића из Срема[71] који су од јула 1836. године били и чланови митрополијске Конзисторије, а кнез им је одредио годишњу плату у висини од 300 и 350 талира.[72] На основу овога увиђамо да је прва богословија засигурно била у извесној мери и државна школа и под надзором једнако и државних апарата за то одређених. Механизам деловања био је такав да је митрополит предлагао одређено лице за дату службу, а оно би постало наставник тек потврдом владара. Такође, финансијски аспект рада ових школа био је у надлежности Совјета и кнеза који су из државног буџета издвајали средства за плате

[68] Према другим сачуваним белешкама првобитно је примљено 26 питомаца, али након што се испоставило да ће школовање трајати две године примљено је накнадно још 20 међу којима су тројица убрзо и напустила школу. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 33;

[69] Из Тимочке епархије није било ниједног уписаног богословца, према сачуваном писаном сведочанству епископа тимочког Доситеја (Новаковића), јер нису били способни да се материјално самостално издржавају. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 33;

[70] Број наставног особља у свим вишим и стручним школама у Кнежевини Србији био је 1836. године осам, а само две године касније 1838. године чак шеснаест. У тим околностима митрополит Петар ради на успостављању квалитативно и квантитативно задовољавајућег наставног кадра. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 35;

[71] Од 10. октобра 1838. године решено је да се уведе још један разред а самим тим и јавила се потреба за примањем још једног наставника, Павла Поповића. За више види: Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 380. Специфичност новоосноване богословије огледала се и у томе да су професори наставу држе по принципу савремене разредне наставе где је на један разред одређен и један професор.

[72] Посебан случај било је 1850. године постављење двојице руских богослова, Васа Вардиш и Димитрије Рудински, за наставнике у богословији који су за то плаћени из буџета Царевине Русије. Руски професори су у Србији остали до почетка Кримског рата (1853-1856) након чега се више нису враћали. Међутим, ова појава указује на то да богословија по њеном значају је превазилазила границе тадашње Кнежевине и да је значај исте препознат у ширем православном свету. Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске...,* стр. 380;

наставног особља,[73] али и за стипендирање одређеног броја пре свега социјално угрожених и примерних ђака.

Рад богословске школе у великој мери је зависио од квалитетног наставног кадра, али и квалитетног плана и програма подељених на одговарајуће предметне целине. Предмети који су се иизучавали су: *словенска граматика, догматика, пастирско богословље, тумачење Јеванђеља, читање Светог Писма и црквено пјенције с правилом*. Међутим, увидела се сложеност предмета и градива па је одлучено да се школовање продужи на две године а предмети поделе по годинама и то на тај начин да се у првој години полаже *црквено беседништво, словенски језик, догматика, морално богословље, историја Старог и Новог завета* а у другој *пастирско богословље, историја хришћанске цркве, тумачење Јеванђеља, реторика и методика.* На основу доступних извора јасно се закључује да замисао оснивача ових школа није била образовање врсних теолога, већ практична примена стечених знања, у периоду од две године, у пастирској служби и раду са народом те се ове школе могу с пуним правом назвати пастирским школама.[74]

Прва устаничка богословија била је смештена у кући коју је Доситеј Обрадовић добио од Ђорђа Петровића на коришћење, а обновљена је била смештена у кући Николе Христића која се налазила недалеко од Саборне цркве. На имању Николе Христића биле су три зграде и оне су биле распоређене за следеће намене: смештај професора, смештај ђака и посебна зграда са учионицама за реализовање наставе. Овај уступак дат од кнеза био је успех преговора митрополита Петра који није имао на располагању простор који би могао преуредити за потребе школе. Евидентно је то да и у раној богословији, као и овој новооснованој или обновљеној, држава и Црква имају подељене сфере интересовања и обавеза. Архијерејски сабор одлучивао је о питању наставног плана и програма,[75] наставног

[73] Плате наставног особља су временом повећане, а с тим у вези се и наводи новембра 1841. године како су плате учитеља у богословији Саве и Евгенија биле у износу од 250 односно 300 гроша. Види: ДАС, ПО-К-22, 13;

[74] Богословија се најпре звала *Семинарија* (према називу за школу исте намене у Руској Православној Цркви), а затим *Клирикално заведеније* или Богословско училиште, разреди су се називали *класе*. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 33;

[75] Митрополит Петар у прво време писао је уџбенике како из катихизиса за гимназије тако и осталих предмета који су се предавали у богословији, а у исто време ревидирао осталу стручну литературу. Такође, дао је по први пут на штампу уџбенике попут Псалтира и Требника. Даровитост митрополита примећена је и од кнеза који јула 1836. године захтева да састави и Српску граматику, чиме нам јасно ставља до знања да митрополит представља крајње свестрану личност и личност од његовог поверења. Види: Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве,* стр. 381;

особља и избору кандидата полазника, док је Совјет био у обавези обезбеђивања адекватног простора и финансијских средстава за издржавање школе. Тек с пролећа 1847. године, и након многих молби и апела митрополита да се помогне са превазлиажењем проблема ограничених смештајних капацитета, у близини Саборне Цркве по налогу државних власти отпочела је градња две зграде и то богословије и митрополије. Дотадашњи смештајни капацитети били су веома слаби и квалитативно на веома ниском нивоу, па се за оваквим темељитим променама морало кренути, али нажалост тек након више од десет година од оснивања школе. Претходно је срушена стара митрополија и конак кнеза Милоша, а након тога се зидала двокатна зграда за богословију лицем окренута ка Калемегдану која је и завршена тек 1849. године чиме је проблем просторних капацитета бар краткорочно решен.[76]

У релативно кратком временском периоду од оснивања богословске школе донето је низ различитих државних указа и саборских одлука које су у великој мери дефинисале њен даљи рад и поставиле темељ касније модерне богословске школе. Већ 1839. године од 10. до 12. маја на редовном пролећном сабору донета је одлука да наставници богословије морају бити у јеромонашком чину и да живот воде у општежићу,[77] чиме се акценат јасно преноси на духовни аспекат развоја будућих свештеничких кандидата и школа се негде профилише пре свега као школа за специјалне намене, а то је припрема будућих кандидата за свештеничку службу. Такође, и према *Устројству духовних власти* из 1847. године донета је измена постојећег стања по коме влада није имала право да поставља и отпушта наставно особље у богословији, већ је то била привилегија обичајем дата митрополиту. Идентичну форму нешто раније законом за све јавне школе у Србији из 1844. године потврдиле су државне власти, а у коме се наводи између осталог „(...) *управление и избор нуждни за то професора повјерено митрополиту* (...)“, да надлежност, само законом из 1847. године и формално потрђеним, око избора и постављења наставног особља у потпуности прелази у надлежност митрополита.[78] Коначна промена оваквог стања учињена је 1858. године одлуком Совјета који је потврдио да се избор наставног особља врши као и до сада одлуком митрополита, али се постављење обавља указом и потврдом кнежевском.

[76] И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 42-43;
[77] И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 38;
[78] Исто.

Свакако, избор кандидата остао је у власти митрополита, али указ као одраз слагања кнеза био је средство којим је владар легитимно могао да одбије постављење кандидата који му није по вољи. Овом одлуком Совјета државне власти показале су недвосмислено тежњу за проширивањем свог утицаја и у области црквеног образовања чиме би, по њеном уверењу, Цркву учинили више националном.

Специфичне историјске околности праћене краткорочном сменом династија на челу Кнежевине, ставиће Цркву а пре свега митрополита у такав положај да неће моћи своју пажњу да усмери ка даљем унапређењу катихетске школе већ ће питање егзистенције остати једино актуелно питање којим ће се бавити. Повратак Обреновића са собом је доносио и реваншизам за све оне које су назначили као сараднике или блиске Карађорђевићима, а нажалост тај ореол потпуно неправедно дошао је и на митрополита Петра који је био трагична жртва политичког преокрета и који ће под неиздрживим притисцима скупштине на крају и отићи са трона Српске Цркве.[79] Туга услед неправедних оптужби и колебање око тога да ли треба да се оправда или не, на крају је ипак довела до тога да мирно, какав је и увек био, оде са трона подносећи оставку коју је Стевча Михаиловић, тада председник Скупштине, и обнародовао пред скупштином. Речи свештеника Вићентија Поповића (један од питомаца митрополита Петра у богословији) да ће о раду и реду који је у Цркви владао за време столовања митрополита Петра дуго се причати међу сведоцима његовог лика и дела[80], пренеле су се и данас, па је с правом могуће између осталог митрополита Петра назвати и утемељивачем савременог црквеног школства. Одлазак митрополита Петра оставиће велику празнину и на неко време зауставиће сваки даљи рад на обнови Цркве и духовности,[81] али то стање трајаће до избора наследника кога је и он сам раније назначио и који ће бити достојан и енергичан настављач дела његовог духовног оца.

[79] Било је много политички ангажованих који су саветовали митрополита да се повуче, а један од ретких који је одвраћао га од тога знајући за његову исправност и квалитете био је Филип Христић. Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске...,* стр. 384;

[80] А. Илић, *Петар Јовановић митрополит београдски–његов живот и рад 1833–1859. година*, Београд, 1911. год, стр. 153;

[81] По речима Нићифора Дучића одласком митрополита коме су дугују велике заслуге учињена је велика неправда и остаје празнина, а сваки објективни историчар увидеће његов допринос и значај у широј историјској слици. Види: исто;

2.2.4. Митрополит Михаило (Јовановић) и рад на унапређењу београдске богословије

Другу половину XIX века обележила је ексцентрична личност митрополита Михаила који у себи фигурира улогу најистакнутије црквене, али и политичке јединке на тада подељеном Балкану. Одабраник и васпитаник митрополита Петра делио је са својим духовним узором посвећеност у очувању духовности и обнови црквеног живота, али га је различитим, можемо рећи и јединственим, чинила борбеност духа када се правда и вера требала бранити. Национални интереси и борба за очување јединства у православном свету били су основни покретачи који су га наводили често и на отворене политичке иступе и сукобе са истакнутим појединцима. Научни радник, молитвеник и национални револуционар био је митрополит Михаило знаменитост не само српског народа него и целог Балкана и неустрашиви лучоноша словенске мисли на њему.

Животни пут митрополита Михаила (Јовановића) 1826-1898 као и сваког револуционара и визионара био је веома турбулентан и пун преокрета.[82] Предани борац у очувању јединства словенских народа и посвећени научни радник[83] за собом је свуда остављао дубок траг. Организаторске способности и спремност на управљање Српском Црквом показао је још као епископ Шабачки где се сусрео са многим искушењима која ће га профилисати у наследника митрополита Петра, а што ће и Совјет препознати 1859.

[82] *Митрополит Михаило*, световно *Милоје*, рођен у Соко Бањи 1826. године у свештеничкој породици по мајци од које је наследио дубоку религиозност. Своје прве школске кораке започео је у бањи, а гимназију је завршавао у Зајечару и Неготину као питомац епископа Доситеја (Новаковића). На његово залагање Милоје је 1842. године примљен у Београдску богословију. Према малобројним сведочанствима и речима Стевана Димитријевића током школовања Милоје је био по свему први. Школовањем у богословији привукао је пажњу митрополита Петра који је благост духа и посвећеност науци видео као битне компоненте које мора имати његов наследник. Митрополит Петар 1846. године са неколицином другова шаље га у Кијевску духовну академију ради вишег духовног образовања. Успешно је окончао школовање у семинарији а касније и академији (1849-1853) у Кијеву где се 1853. године и замонашио под утицајем духовности средине у којој се нашао и руком митрополита Филарета. Вратио се у Србију 1854. године и убрзо је постављен за професора богословије где је предавао догматику. Исте, 1854. године произведен је за Студеничког архимандрита а убрзо и за епископа Шабачког где се није дуго задржао тек неких четири године. Уз неосноване оптужбе да је учествовао у смени митрополита Петра, након његовог иступања са трона, епископ Михаило постављен је за митрополита 1859. године где ће, уз мале прекиде, остати скоро пуне четири деценије. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 13-39;

[83] Своје почетке у научном раду и образовању Митрополит Михаило бележи 40-их година XIX века, када га тадашњи Митрополит Петар са још пет питомаца шаље у Кијевску семинарију (1846), а три године касније (1849) тада још Милоје са још једним од питомаца, Василије Николајевић, уписује духовну академију у Кијеву и они су уједно били први српски студенти ове академије у XIX веку. За више види: Владислав Пузовић, *Образовање српског свештенства у Русији (XIX- почетак XX века)*, Црквене студије, Ниш, 16-2019, 319-342.

године. Ступање на трон истакнуте личности и преданог и марљивог научног радника, са собом је доносила коренште промене у животу Цркве како на плану унапређења свештеног стања тако и на плану реорганизације и унапређења свештеничког образовања према стандардима реномираних кијевских училишта.

Многа круцијална питања за Српску Цркву решавана су за време столовања митрополита Михаила тако да је тешко објективно расудити о њиховој важности и тако их евентуално класификовати. Добијање црквене самосталности свакако заслужује најважније место[84] које ће отворити пут и могућност унутрашње самоорганизације и дати слободу у даљем раду и унапређењу постојећег стања. Једна од важних и вишестраних активности митрополита Михаила била је посвећена управо том унутрашњем уређењу живота Цркве. Митрополит је знао да образовано и добро ситуирано свештенство су залог за будућност и гарант даљег развоја и напретка Цркве.[85] Свештенство оба реда налазило се под непрестаним искушењем савременог доба познатим и под синонимом „дух времена“.[86] Заоставштина митрополита Петра била је темељ на који је новопостављени митрополит надограђивао наслеђено и водио борбу у нешто другачијим околностима. Српска Црква под митрополитом Михаилом стално је бдила и духовно и национално над свим збивањима у земљи у којој је бујало друштвено превирање.[87] Друштвена превирања често су доносила и

[84] Велика дипломатска борба вођена посредством државних власти, а пре свега министра спољних послова Јована Ристића и српског посланика у Цариграду Филипа Христића довела је до прокламовања акта о самосталности Српске Цркве од стране Цариградске патријаршије и патријарха Јоакима III, 20. октобра 1879. године чиме наша Црква добија могућност самосталног уређења и реорганизације. За више види: Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878,* том II, Ниш, 2020. год;

[85] У свом дневнику Милан Ђ. Милићевић (06.01.1873) критички се осврће на ангажованост готово свих црквених структура па и митрополита Михаила који „ (...) све се љути на другога и уздише“, а не намерава, према речима М. Милићевића, да се лично ангажује на унапређењу стручног кадра већ као да му је важније очување аутономности Цркве у односу према држави. Види: : П. Крестић, *Милан Ђ. Милићевић о неким образовним и просветним питањима у Србији (1869-1877),* Држава и политике управљања (18-20. век), Београд, 2017. год, стр. 141;

[86] H.S. Wells (1866–1946) је „дух времена“ повезивао са „интелектуалном експанзијом“ која би даље одређивала судбину човека и донела многе квалитативно незанемарљиве промене у готово свим аспектима људских живота. Тај нови дух времена и великих промена полазио је од реформисаног школства, које је тежило реформацији како га значајни историјски догађаји не би претекли. Види: А. Ђуровић, *Образовање у Краљевини Србији крајем 19. века и почетком 20. века,* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. год, стр. 144;

[87] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 103;

антицрквене елементе и тежњу да се Црква истисне из утицаја на живот и културни развој народа.[88]

Стално унапређење унутрашњег живота Цркве изискивало је образовано и мирско и монашко свештенство, а традиционалном типу свештенства блиском идеји борбе за слободу златну ближио се крај јер једина борба која је остајала била је борба за „часни крст“ и духовно просвећење сада већ слободног српског народа. Митрополит Михаило посвећен по природи остао је доследан идеји о потреби унапређења црквеног школства коју је имао још док је као професор радио у богословији. Духовност која је красила његову личност изграђена је у великој мери кроз величанствени амбијент Кијевско-печерске лавре у којој је поред стечене духовности спознао напредне контуре на којој је почивало и црквено школство Руске Православне Цркве што је сада могао да имплементира и у Србији по ступању на трон. Такође, за развијање и унапређење богословских училишта у Србији велике заслуге су имали наши људи из Угарске.[89] Њихов историјски значај и допринос уз придодате амбиције новопостављеног архијереја темељ су на коме се изградила савремена богословија. Архимандрит Нићифор Дучић, као ученик митрополита, оставља сведочанство о доприносу и посвећености Михаила још као професора богословије у коме је препознао марљивог радника на „њиви Господњој“ и својеврсног просветитеља који је био потребан народу у периоду обнове. Први значајнији уџбеник из Догматског богословља, што је и предавао као професор, дело је Михаила из 1856. године под насловом „Догматична богословија“ и коришћена је за рад до 1871. године када је Школска комисија одбила поновно штампање. Уџбеник из догматског богословља није јединствени пример рада митрополита, јер је већ 1860. године написао „Црквено богословље“ и „Херменевтику“, чиме је желео да употпуни потребу за уџбеницима најважнијих предмета који су се од самог почетка предавали у богословији, а што је уједно и област његовог

[88] Секуларизација државе и друштва била је неминовна појава новог-савременог доба, а према речима проф. С. Рајић, Црква је уместо рада на морално-етичком уздизању нације силовито се борила за очување својих привилегија подстичући чак друштвене поделе. За више види: С. Рајић, *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год., 782. стр;

[89] Чланак „Нацрт духовног развитка у Кнежевини Србији“, објављеном у Православљу 1871. године нам недвосмислено открива како су духовни развитак и верско образовање у Србији помогла у великој мери браћа „ностранa“ која су на позив кнеза Милоша у више наврата долазили из Аустрије јер у Србији није било довољно ученог наставног кадра. Пречани су поставили темељ школству у Србији па и богословском училишту. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 106;

научноистраживачког рада. Такође, и ако сам није лично писао,вршио је редакцију уџбеника који су писани из Моралног богословља и Омилитике који су израђени према најбољим уџбеницима руских духовних семинарија. Митрополит поред великих заслуга на изради уџбеника оставио је траг и у погледу проширења предмета који су се изучавали и то увођењем оних из области педагогије, психологије и филозофије чиме је свршеним ђацима желео додатно да прошири знања и отвори могућности за евентуални рад, одређене групе, и као учитеља до рукоположења који су тако бивали на корист не само Цркве него и државе и свог народа.

Специфичност положаја богословије митрополиту Михаилу наметала је још једну борбу, а то је борба за унапређење постојећег стања у складу са државним законима Кнежевине Србије у којој је и Архијерејски сабор имао учешће, али више саветодавно и кроз израде различитих предлога, док је свакако коначну одлуку и потврду истог имао искључиво владар. Први значајнији *Закон о устројству богословије* донет је 27. септембра 1863. године, а измењен је 31. октобра 1886. године,[90] када Михаило више није био митрополит. Међутим, из акта Светог Архијерејског сабора из 1863. године види се да је учешће црквених власти у многоме било ограничено при изради овог закона што се види и из чињенице да су многи чланови раније договореног пројекта закона измењени мимо воље и знања Архијерејског сабора. На основу реченог препознају се обриси даљег настојања државних власти у правцу преузимања пуне контроле и надзора над богословским школама, а врло вероватно и над целокупном Српском Православном Црквом што ће и недвосмислено исказати кроз сукоб са црквеним великодостојницима пар деценија касније који ће у историји остати упамћен као „Црквено питање“.[91] Такође, интелектуална елита у Србији, касније већински окупљена у владајућој Напредној странци, борила се за грађански културни модел и за уграђивање научних постулата у темељ младог друштва, а за то је по њиховом виђењу било потребно уклањање експонента проруске партије и славенофилске пропаганде што су препознали у лику митрополита Михаила који ће у деценијама

[90] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 107;
[91] Борба до које је дошло између поглавара Цркве и државних власти могла би се проматрати као вид српског Културкампфа (Kulturkampfa) и то све по угледу на Бизмаркову борбу против католичке Цркве у последњим деценијама 19. века. Такође, сличних сукоба на идентичним релацијама било је и у нама суседним земљама, Румунији и Бугарској. Види: С. Рајић, *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год., 782. стр;

столовања трпети велике притиске државних власти.[92] Своје ставове и намере државне власти често нису ни криле, већ су се само разликовали модели њеног деловања.[93] Заступник министра просвете, Коста Цукић, министар финансија,[94] фебруара 1863. године затражио је од митрополита да представи професоре за рад у богословији али у броју који је само неопходан да рад школе не буде ометан и ту се препознају намере да се и ово училиште полако преда под надзор министарства просвете где би само фиктивно још оне се налазиле под патронатом митрополита. Ове намере јавно су обзнањене након одлуке министарског савета из августа 1863. године у којој се, између осталог, наводи да богословија треба бити подвргнута управи државне власти.[95] Настојања министра Цукића ако су и била обавијена велом сумње у евентуалне намере које су државне власти имале, након одлуке министарског савета оне бивају потпуно разоткривене.

Амбиције државних власти према богословској школи могле су имати и позитивне последице пре свега у погледу евентуалне одрживе финансијске конструкције која би могла да обезбеди сигурност и функционалност у годинама које су долазиле, али нажалост све то је остало у сенци одређених поступака који намећу негативан став према оваквим тенденцијама. Учешће државних институција не треба бити одбачено у погледу евентуалног надзора просветних комисија које би процењивале рад богословије, али су оне одлазиле много даље прелазећи границе својих надлежности. Министарство просвете је јуна 1864. године тражило од црквених власти да протосинђел Никанор и јеромонах

---

[92] С. Рајић, *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год., 783. стр;

[93] Размишљање краља Милана Обреновића било је да „добар сарадник" је онај који дела спрам интереса државе, али и његових сопствених интереса који су приоритет. Владару са израженим апсолутистичким склоностима ништа опречно његовом схватању није могло се изложити, па ма колико то била и мисао архијереја јер би све то водило ескалацији „сукоба". Види: С. Рајић, *Милан Обреновић – краљ политичар,* Зборник матице српске за историју 79 – 80, Нови Сад, 2009. год., стр. 44–45;

[94] У свом дневнику Милан Ђ. Милићевић као један од основних разлога просветног урушавања види и то што многи министри просвете су поред тог ресора имали још један и нису се у потребној мери посвећивали обнови и реорганизацији просвете у начелу, па је поред наведеног министра Цукића који је био и министар финансија ту био и П. Јовановић такође на истим ресорима као и Цукић, а затим и Д. Матић који је био министар иностраних дела и министар просвете. Ангажованост у више ресора довела је, као један од разлога, до урушавања просвете о чему у једном периоду и посебно извештава Милан Ђ. Милићевић. Види: П. Крестић, *Милан Ђ. Милићевић о неким образовним и просветним питањима у Србији (1869-1877),* Држава и политике управљања (18-20. век), Београд, 2017. год, стр. 134;

[95] Узимајући у обзир ове тенденције власти не треба да буде зачуђујућа појава ни то што у суседној Хрватској према *Закону о школству* од 14. октобра 1874. године Цркви је одузет надзор над школом и предат новој установи школских одбора у који су улазили учитељи и родитељи. Овакав закон имао је вишедеценијску опозицију, али као такав нам разоткрива један шири дух који се распростирао дуж територија Балкана. Види: Mato Artuković, *Srbi u Hrvatskoj,* Slavonski Brod, 2001. godina, str. 6;

Мојсеј[96] буду отпуштени са професорског места у богословији зато што су својим држањем према влади показали се неподесним за рад у државној служби.[97] Захтев министарства је такав да на основу неподесног држања и нелојалности одређених професора и без конкретне законом дефинисане кривице тражи њихово разрешење од црквених власти, третирајући их као државне чиновнике о којима митрополит треба да одлучи. Овакав низ нелогичности доноси благу пометњу, али и разоткрива још један покушај наметања ставова и одлука државних власти, где се од највиших црквених структура очекује да само потврде одлуку, а не и да учествују у њеном доношењу. Овај случај, иако нем авећи историјски значај,разоткрива матрицу по којој је власт замислила да управља богословијом где би индиректно доносила готово све одлуке које би црквене власти само верификовале.

Утицај државних власти и њихове намере у одређеним околностима у погледу образовања изродиле би и неколицину врло богоугодних и благородних идеја,[98] а једна од тих била је идеја министра просвете из 1879. године о оснивању Богословског факултета или Духовне академије, који би се нашли у саставу Велике школе.[99] Разлози су били вишеструки и пре свега практичне природе, јер је за рад у средњим школама постојала потреба за образованим и квалитетним вероучитељским кадром што Српска Православна Црква у том тренутку није могла да понуди. Идеја о оснивању Богословског факултета дуги низ година провлачила се у вишим црквеним структурама, али без конкретне намере за њеном реализацијом. Идеја је добила на тежини оног тренутка кад је држава осетила потребу за додатним унапређењем постојећег стања и образовањем будућих кандидата за рад у сад већ великом броју новоотворених и реномираних средњих школа. Поред наведеног разлога свакако још неки од разлога су били и то што велики број свештенства

---

[96] *Мојсеј (Вересић)* професор богословије, а затим епископ Неготински (1880. године) задавао је многе проблеме државним властима а често био и у немилости митрополита Михаила који га је 1866. године поставио за суплента богословије, а 1876. године предложио за професора што је и кнез Милан потврдио на предлог министра просвете и црквених дела. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 108;

[97] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 108;

[98] Једна од круцијалних и касније реализованих идеја, а као плод вишегодишњег залагања многи истакнутих личности у области просвете и по угледу на многе европске земље попут Француске и Енглеске, било је доношење *Закона о обавезном основном образовању* из 11. јануара 1883. године чиме се Србија сместила у круг најнапреднијих држава Европе. Види: А. Ђуровић, *Обрзовање у Краљевини Србији крајем 19. и почетком 20. века,* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. год, стр. 144;

[99] На седници Народне скупштине од 3. децембра 1879. године један од посланика инсистира на питању министру просвете о стању у богословског завода и о важности измена и унапређења постојећег стања, а са очекивањем да министар спреми и предложи измене. Види: ДАС, Стенографске белешке Народне скупштине за 1879. годину, стр. 545;

није имао довољно образовања за свештеничку службу, а и новоослобођени крајеви имали су потребу за оснивањем још једне богословије за коју није било спремног и образованог наставничког кадра.[100] Идеја министарства просвете била је између осталог и да евентуалну Духовну академију уписују ђаци након завршене гимназије како би имали вишеструко образован и спреман кадар који би могао да се упусти у заједничку борбу за унапређење просветног стања, али оно што свакако остаје у њиховој намери непознаница јесте како и шта ће се догађати са свршеним ђацима богословије ако намере и пажња су усмерени на ученике гимназија. У званичном владином предлогу се између осталог наводи: „ [...] *Не сумњамо, да би се таквом напредном изменом овог духовно-просветног завода мере обште образованости и просвете код нас за кратко време знатно увећале, а тиме и услови благостања, морала и снаге у нашем народу умножили".*[101] Према речима садржаним у овом предлогу увиђамо како брига владе и њена идеја није само усмерена унапређењу и оспособљавању кадра у новим образовним институцијама, већ и морални напредак читавог народа условљен је појавом једног новог и образованог свештенства које би ту искру морала кроз парохијску активност посадило у недовољно просвећеном народу.

Архијерејски сабор Српске Православне Цркве на овај предлог требало је да изнесе одређено мишљење. На заседању од 10. октобра 1879. године Архијерејски сабор као да препознаје преурањену реакцију министарства и њену преамбциозност, што објашњава кроз неколико чињеница, а то су: непостојећи адекватно образовани кадар за рад на факултету/академији, недовољан број спремних студената са претходно стеченом адекватном стручном спремом и нејасна перспектива потенцијално дипломираних студената те високообразовне институције.[102] Напослетку, Архијерејски сабор се једноумно слаже са предлогом министарског савета да је потреба за образованијим свештенством велика, али да тренутне околности здраворазумски расуђујући ову идеју одлажу за неки каснији период. По питању оснивања високошколске установе сви архијереји су сложни са тим да је потреба велика, али да тренутне околности то не омогућавају, док је једино

[100] Имајући у виду могућност реализације идеје о оснивању Богословског факултета или Духовне академије, децембра месеца 1879. године покренута је иницијатива и за оснивање факултета за образовање полицајаца чиме су посланици желели да у оквиру свих држави важних служби постоји адекватна високообразовна институција. Идеја о оснивању Богословског факултета буди нове идеје ка даљем унапређењу постојећег стања унутар просветног система. Види: ДАС, Стенографске белешке Народне скупштине за 1879. годину, стр. 711;

[101] ДАС, Министарство просвете и Црквених дела, 1870, ф-XIV, бр.28;

[102] Исто

епископ шабачки Јероним (1825-1894) сматрао је да овакве околности и иницијатива власти треба да буду искоришћени. Но, он је у тој мисли остао сам. Иницијатива државних власти о оснивању високошколске установе оваквом одлуком архијерејског сабора бива окончана, али ће пар деценија касније идентична мисао обузети нове структуре што ће као епилог имати доста позитивнији расплет.

Митроплит Михаило (Јовановић) својим доласком на трон Српске Православне Цркве донео је корените промене како у погледу задобијања самосталности Цркве, тако и на плану унутрашње реорганизације црквеног живота али и образовања. Митрополиту припадају велике заслуге и за оснивање Другог одељења Богословије, познатог и као Страначка богословија. Друго одељење основано је 1873. године[103] и то према идеји Милоша С. Милојевића који је њиме и управљао све до српско-турских ратова који су означили и крај овом одељењу. Замисао идејних твораца и оснивача овог одељења јесте повећање постојећих капацитета који су били поприлично ограничени и спремност да се богословско образовање пружи деци из готово свих крајева ослобођене Србије, но су ратна збивања разорила даље амбиције. Поред повећања постојећих капацитета ово одељење требало је да изнедри одушевљене учитеље и свештенике и спремне националне раднике који би се посветили просвећењу народа у новоослобођеним земљама.[104] Према сведочанству Стевана М. Димитријевића друго одељење је било осмишљено више као мисионарски завод у коме су поучавани ђаци из свих крајева Србије, али и Бугарске.[105] У Другом одељењу било је запослено 9 наставника и примљен 61 ученик. Сви свршени ђаци овог одељења остајали су при служби и у вези са митрополитом Михаилом који је за њих одређивао даље планове рада и деловања. Оснивање Другог одељења је показатељ спремности Српске Цркве и митрополита да се у складу са својим могућностима укључи и ограниченим ресурсима прикључи решавању питања од националног значаја.

---

[103] Према речима државног чиновника у служби министарства просвете Милана Ђ. Милићевића од самог почетка рада овог одељења оно је систематски занемарено и нередовно и слабо финансијски потпомогнуто те је већ 1874. год. дошло до побуне ђака која је изазвала готово двогодишњи проблем у раду и довела до смене ректора и неколицине професора који су сносили одговорност за настале нереде. Ова побуна према наведеном је одраз немарности и недовољне ангажованости одговорних структура задужених за унапређење образовања. Види: П. Крестић, *Милан Ђ. Милићевић о неким образовним и просветним питањима у Србији (1869-1877),* Држава и политике управљања (18-20. век), Београд, 2017. год, стр. 142;

[104] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 109;

[105] С тим у вези, у писму Стевана Петрановића митрополиту Михаилу од 24. септембра 1895. године се тражи и препоручује Мијајло Стојчић да се прими у богословију који је родом из Бугарске. Види: ДАС, ПО-К-32, 28;

Посебност личности и снажан карактер који је красио митрополита Михаила у многим искушењима извео га је, шире посматрано, на пут победника, али принципијелност и крутост у одређеним политичким ставовима донели су му многе патње а на послетку и детронизацију, пре свега по вољи Беча,[106] и одлазак у емиграцију. Одлазак митрополита у емиграцију није означио период стагнације у погледу унутрашњег уређења Цркве па и унапређења црквеног образовања.[107] Напротив, нова влада Николе Христића (1888-1889) са министром просвете Владаном Ђорђевићем покренула је план реформе Богословије и оформила комисију при влади која би се бавила тим питањем.[108] Извештај комисије дат по ревидирању постојећег стања је негативан,[109] стављајући акценат на слабо васпитање питомаца Богословије које није било у складу са ранијим породичним васпитањем, а такође и финансијска ситуација појединих ученика који су морали радити по приватним домовима крећући се често међу талогом друштва како би се издржавали. Ови проблеми који су уочени по раду комисије требали су бити решени кроз неколико промена које је комисија предложила, а то су:

1. сви питомци треба да станују у интернату без изузетака,
2. научну спрему у Богословији треба подићи према савременим потребама Цркве и друштва,
3. ученике треба што млађе примати и што дуже задржавати у Богословији,
4. Богословија треба да траје 6 година,
5. будући питомци треба да имају завршену трећу годину гимназије пре уписа у Богословију.[110]

---

[106] А. Шемјакин, *Митрополит Михаило у емиграцији: Заједно са Николом Пашићем против Милана Обреновића,* У: Зборник Историјског Музеја Србије за 2003. год, стр. 219–237;

[107] Прота Никанор Ружичић у једном од многих писама послатих митрополиту у емиграцији наводи како сличну судбину дели и богословија са детронизованим архијерејем и да трпи велике притиске од министра просвете као и сви следбеници идеја и ставова митрополита. Види: ДАС, ПО-К-30, 18;

[108] План владе Николе Христића о унапређењу и реорганизацији и ако је реализован у периоду 1888-1889 године иницира је још 1879. године на седници Народне скупштине (IX) 19. новембра од стране посланика Карапешића и Павића, који су од министра просвете Стојана Бошковића захтевали хитан план и рад на унапређењу наставе, и стања уопште, како у основним тако и у средњим школама. Види: ДАС, Стенографске белешке Народне скупштине за 1879. годину, стр. 222;

[109] Сумње у објективност ове комисије у неколико наврата и сачуваних писама изражавао је прота Никанор Ружичић називајући је „иследном комисијом“ на челу са чланом касације Милошем Т., а који раде све према директиви министра просвете. Види: ДАС, ПО-К-30, 21;

[110] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 110;

Предлог комисије изложен у пет тачака тицао се углавном промена које би се могле ограничити на квалитативно побољшање живота ђака у Богословији без залажења у процену квалитативне вредности наставе и наставног програма. Циљ комисије било је побољшање стања морала и живота у Богословије из које произилазе будући кандидати за свештенике који ће просвећивати народ, а што је и комисија препознала као круцијалан проблем којем се треба посветити са пажњом.[111]

Државна комисија ревидирањем постојећег стања поред потребе за променама у оквиру богословске школе увидела је и додатни простор за унапређење црквено-образовног система. Комисија је изнела предлог за оснивање више Богословије или Духовне академије у којој би настава трајала три године, а сама школа би била конципирана према угледу на школе тог типа у иностранству. Притом, ученици и ове више и средње богословске школе би требало да живе у интернату обзиром на специфичност позива за који се спремају. Уписани питомци ових школа, према предлогу комисије, могли би искључиво обављати свештеничку службу не остављајући им било какву алтернативу.[112] Такође, према представци комисије управа како више тако и средње богословске школе била би јединствена, а делила би се према служби коју би вршили на научну и административну. Право надзора над овим установама било би поверено Архијерејском сабору и Министарству просвете и црквених дела, који би у синергији вршили надзор и доносили заједничка решења, а које би по одлуци Сабора министарство потврђивало и давало му законску важност. Наставно особље оба училишта поставља савет више Богословске школе, али уз потврду више црквене и државне власти. Степен стручне спреме наставног особља тражио би се по угледу на руске духовне школе, које су биле и својеврсна идејна платформа на којој је комисија и изградила предлог реорганизације и унапређења црквено-просветних установа.

Увидом у извештај просветне комисије препознају се многи позитивни предлози и иницијатива који би довели до унапређења постојећег стања, али остаје непознаница то да ли је предлог о оснивању више Богословске школе заправо идеја која се може

[111] Професор у богословији, Димитрије Павловић, писмено је известио митрополита у егзилу о мањкавости рада државне комисије и то посебно жалећи се на рад г. Симића и г. Илића који нису имали добре намере у свом раду већ их професор препознаје као „непријатеље установе“. Види: ДАС, ПО-К-30, 172;
[112] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 110;

присајединити ранијој идеји факултета или више школе, можда, слично њеном данашњем, савременом значењу.

Извештај и предлог просветне комисије поред прихватања од стране министарства просвете морао је проћи и саборску процедуру, односно да одлуком Архијерејског сабора Српске Православне Цркве наведени предлог буде прихваћен и одобрен за реализацију. С тим у вези одржан је ванредни сабор архијереја 15. јуна 1888. године који је начелно и са захвалношћу усвојио овај предлог владе. Међутим, у саборском образложењу стоји да архијереји деле мишљење владине комисије о важности унапређења и потпуног уређења богословског завода, али да се нешто тако не може просто саборски одлучити без извештаја посебне саборске комисије којој влада треба да достави све законске регулативе садржане у архиви као и законе о уређењу тих завода у другим државама. Саборску комисију сачињавали су: Димитрије (епископ нишки), Јаков Павловић (ректор богословије) и Јанићије Поповић (професор богословије).[113] Епископ нишки као директни изасланик сабора и ректор са професором као личности које искуствено треба да расуђују о потребама богословске школе, али и да крајње рационално сагледају могућност имплементације предложених измена сачињавали су комисију која је требала да ревидира раније доношене законе са предложеним изменама и све наведено усклади са реалним могућностима и потребама Цркве. Задатак ове комисије био је израда предлога Закона о Богословији, али у складу са потребама и тежњама Цркве и који би био предочен министарству просвете на одобрење. Мишљење комисије је, подржано и од Сабора, да интернатски тип школе свакако одговара духу и потреби Богословије, али и да поред постојеће треба основати још једну као и факултет који би се налазио у саставу Велике школе. Такође, комисија увиђа неопходност бољег утемељења питомаца Богословије у вери и теолошкој мисли те предлаже продужење трајања школовања на пет година, док би на факултету студирање трајало три године и право на упис имали би само свршени богословци или пак свештеници који би желели да се додатно образују у вери. Према овом предлогу комисије увиђамо став о потреби за одређеним степеном затворености богословских училишта за потенцијалне студенте из других средњих школа, где се пак опет може тумачити, према том истом ставу, да је то ипак била привилегија само одређене групе.

[113] За више види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год, стр. 111;

Коначан извештај ове комисије предат је министру просвете на преглед и евентуалне сугестије о могућим изменама, али министар, и поред великих очекивања црквених великодостојника, 18. јуна 1888. године крајње штуро потврђује пријем извештаја, без икаквих даљих коментара, и налаже комисији да о предложеном извести Архијерејски сабор на првом следећем заседању.[114] Разлози крајње резервисаног става министра просвете о овом питању остају нејасни, али оно што је извесно да предложене измене ипак нису заживеле.[115] Ипак су значајне пре свега као показатељ ставова и мишљења како црквених тако и државних структура о томе како и на који начин треба да се реорганизују богословска училишта што ће и очигледно бити императив наступајућих генерација.

Боравак у емиграцији митрополиту Михаилу (Јовановићу) је донео многа искушења, али и познанства пре свега са истакнутим појединцима радикалне странке у емиграцији са којима се срео у Рушчуку,[116] док је Цркви донео многе структуралне промене како у погледу јерархије тако и у погледу унутрашње организације. За време боравка Теодосија Мраовића (1883–1889) на митрополитском трону, а на посебно заузимање министра просвете Стојана Новаковића донето је низ закона којима су између осталог регулисане парохије, свештенички бир, манастирске парохије су укинуте, нижем свештенству је дата могућност учешћа у раду Архијерејског сабора, уведена су одликовања за свештеничку службу итд.[117] Намере Стојана Новаковића биле су побољшање свештеничког стања и ограничење епископске власти, а што му је и било могуће обзиром на слабост Теодосија да му се у било чему успротиви. Неке од имплементираних идеја министра Новаковића потребно је похвалити, а то је пре свега рад на побољшању свештеничког стања, Но унутрашњи односи на релацији вишег и нижег свештенства били су на веома ниском нивоу и то све до повратка одважне и амбициозне личности митрополита Михаила.

По повратку у Србију и поновном уласку у трон Михаило се посветио сређивању постојећег стања, али и питању унапређења богословије на коме је марљиво радила и

[114] ДАС, Министарство просвете и црквених дела, 1888. год, бр. 835;
[115] Извесни Димитрије Алексић, свештеник из Лесковца, маја 1889. године тражио је од епископа Димитрија нацрт пројекта *Закона о Богословији* да би исти могао бити објављен у Црквеном Гласнику. На основу ове сачуване преписке увиђамо да ипак рад двеју независних комисија није остао без плода, већ да се на основу извештаја истих бива израђен нацрт закона. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...*
[116] Према речима А. Шемјакина, митрополит Михаило је са Н. Пашићем се усагласио на нивоу договора о даљим заједничким циљевима те боравак митрополита у емиграцији далеко од тога да је био пасиван.
[117] Р. Радић, *Образовање свештенства СПЦ у 19. веку и првој половини 20. века,* Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 109;

претходна управа блиска напредној политичкој струји која је Михаила и послала у емиграцију. Према речима Милана Ђ. Милићевића[118] марљиви митрополит желео је да духовни расадник преуреди према виђеноме у Русији сједињујући у новом пројекту закона руску шесторазредну богословију и руско духовно училиште у деветоразредну богословију Светог Саве.

Међутим, пројекат закона који је Архијерејски сабор Српске Цркве доставио влади 1890. године, на основу рада и предлога комисије, влада није проследила Народној скупштини на озакоњење. Пројекат овог закона израђен је према раду наставничког савета богословије и био је прослеђен министру просвете Андри Николићу на увид, а то је уједно један од првих пројеката израђених по повратку Михаила у Србију.

Највећи изазов, поред израде пројекта закона, који је требало да прође пут од ресорног министра до владе а касније и Народне скупштине, било је питање зграде богословије, коју је требало подићи у складу са новонасталом ситуацијом и потребама и за шта је из буџета државе требало да се издвоји 300 000 динара што је било немогуће имајући у виду финансијску слабост државе изнурене у два рата за ослобођење Јужне Србије. Своје мишљење о начину превазилажења постојећег проблема и јаза између жељеног и могућег изнели су многи учени људи и плодотворни радници на пољу просвете, а један од њих био је и Јеврем Илић, директор ниже гимназије у Неготину. Он је заступао крајње рационалан став да је готово немогуће у тренутним околности основати вишу богословију,[119] за коју није било могуће обезбедити пре свега адекватан наставнички кадар и то не само у Краљевини него узимајући у обзир све крајеве у којима Срби живе. По питању богословије, јасан је његов став да су финансијски издаци велики јер је потребно читавих 100 000 динара за издржавање ученика у интернату, а то држава не може да издвоји из буџета. Све ове

[118] Књижевник, педагог, преводилац, историчар и етнолог Милан Ђ. Милићевић (1831-1908) 1846. године после свршеног првог разреда гимназије уписао је богословију у Београду, коју је успешно окончао 1850. године. Својим активним радом при Министарству просвете (1852-1855) оставио је дубок траг и значајна сведочанства о раду митрополита Михаила и стању богословије. Види: П. В. Крестић, *Милан Ђ. Милићевић о неким образовним и просветним питањима у Србији (1869-1877)*, Држава и политике управљања (18-20. век), Историјски институт Београд, 2017. год, 123-149 стр;

[119] Идентичан став по овом питању заступао је и архимандрит Нићифор Дучић (1832-1900) који је био против отварања Духовне академије и било које теолошке високообразовне институције јер је сматрао да не постоје реални услови за реализацију те идеје, па је рационално сагледавајући сматрао да најбољи питомци богословије треба да се шаљу у Русију на више школовање и да на тај начин буде настављен вишедеценијски континуитет слања на ту реномирану образовну институцију из које су нас задужили многи учени теолози Српске Православне Цркве. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 114;

крајње објективне и рационалне опсервације нагнале су Јеврема Илића да се обрати митрополиту са молбом да сачува богословију од гашења, јер би евентуалним гашењем изгубила заувек заслужени сјај и тешко да би се и касније обновила.[120]

На основу свега реченог закључује се како проблем поновно устоличеног митрополита није била само унутрашња реорганизација и унапређење богословије, већ и затварање одрживе финансијске конструкције која би била гарант опстанка школе. Одређење старосне границе за упис у богословију, као и претходна стручна спрема били су питања која је требало решити, а која су из деценије у деценију различито регулисана. Ранијих деценија 19. века упис у богословију није захтевао испуњење те врсте услова, па се велики број питомаца уписивао после завршене основне школе и стеченог основног образовања. Касније, према речима Нићифора Дучића, заузет је став да не би требало да се примају ученици који нису завршили нижу гимназију или шест разреда гимназије и на тај начин стекли опште образовање у нивоу који је потребан за питомца богословије и каснију службу мирског свештенства.[121]

Пројекат Закона о богословији на коме је новоустоличени митрополит марљиво радио, и поред крајње објективних коментара и сугестија горе наведених, предвиђао је примање ученика након завршене три године гимназије и који нису старији од 18 година. Школским планом и програмом превиђено је да ученици похађају 28 различитих предмета подељених према садржају и комплексности на. Такође, сабор архијереја захтевао је да се упис у богословију омогући свим православним ђацима и из суседних српских области, тиме овој школи дајући додатно на значају као и угледу Српске Православне Цркве која би се тиме недвосмислено приказала као матица и мајка све своје деце па чак и оне у расејању. Пројекат овог закона било је потребно представити министру просвете и захтевати његово озакоњење у што краћем року.Проблем који је остајао и који није било могуће решити само законским нормама јесте проблем инфраструктуре за коју чланови сабора нису имали одрживо решење јер су биле потребне чак две зграде: школска и интернатска зграда. Митрополит је, у жељи за што експедитивнијим решењем, захтевао и од министра грађевинарства да се у најкраћем могућем року изради план зграде на земљишту предвиђеном за то које је митрополија уступила.

[120] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 113;
[121] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ....* стр. 113;

Одлучност митрополита и ангажованост готово свих архијереја у реализацији пројекта и његовом озакоњењу нису били довољни имајући у виду то да до септембра 1890. године није стигао задовољавајући одговор од министара на све захтеве и апеле који су упућени њима у више наврата. С тим у вези митрополит је обавестио министра просвете о упису чак 36 ђака у први и други разред богословије, те да није могуће да сви буду у општежићу према идеји наређеној од стране државне комисије узимајући у обзир то да немају изграђену нити адаптирану зграду за интернатски смештај ђака. Такође, захтевао је да идеја општежића буде пролонгирана за неко време до реализације пројекта предатог на увид министру грађевинарства и да најсиромашнији питомци буду помогнути од стране државе као што су и студенти Велике школе. Предлог митрополита од стране министра просвете делимично је усвојен пре свега по питању општежића које је пролонгирано до стицања реалних услова, док се о питању стипендирања и помоћи угрожених питомаца министар није изјашњавао.

Епилог дугогодишњих преговора и активног рада у синергији државних и црквених структура резултирао је доношењем Закона о богословији, а о чему је на редовном јесењем заседању Архијерејског сабора 8. октобра 1891. године расправљано међу архијерејима. Одлуком сабора наложено је да недавно потврђени закон треба додатно подвргнути и извесним изменама, али у складу са нацртом који је израђен изнова и послат министру. Главна тачка спора у овом закону је била питање надлежности Архијерејског сабора у начину функционисања богословије, где се инсистира на томе да сабор буде тај који ће располагати правом да: 1) прописује наставни план и програм и 2) предлаже способна лица за професоре и супленте.[122] Позивајући се на ова права чланови Сабора су се позивали на праксу да се ова права у другим православним земљама такође додељују Архијерејском сабору и да потврда истих не би био правни преседан. Овим нацртом унете су још неке практичне измене које задиру у сам живот богословије и битно квалитативно мењају постојећу структуру функционисања. Овим нацртом трајање богословије би се подигло на чак шест разреда, за упис би се поред одличног успеха и владања тражио и положен пријемни испит и то из: српског језика и књижевности, земљописа, српске историје, страних језика, црквенословенског језика и црквеног појања. Новим нацртом предвиђен је живот свих у интернату с тим да би се класификовали према материјалном статусу на оне

[122] Исто.

сиромашне који би били питомци државе и њени стипендисти и имућнији који би фактички били у статусу самофинансирајућих. Број државних питомаца у једном разреду био је ограничен на највише 20 ђака, док би остали ђаци приватним материјалним средствима директно потпомагали, не тако завидан, финансијски статус школе. Читав наставни корпус био је обухваћен градивом подељеним у 35 различитих предмета, који пак се могу поделити на стручне и предмете општег образовања. Поред стриктно богословских предмета којим би се ученик уздизао у науци и спремности за пастирску службу парохијског свештеника, био је и доста велики број предмета из општег образовања, који су били заступљени и у гимназијама, као што су: теорија и историја књижевности, геологија, историја филозофије, логика, психологија, историја педагогије са методиком, хигијена са народном медицином и пољопривреда.[123]

Увидом у списак предмета увиђамо да свршени богослов у свести архијереја који су предлагали ово према нацрту измена закона треба да буде потпуно изграђена личност спремна да одговори на све изазове савременог друштва и да у себи обједини елементарна знања из свих области којима ће бити окружен у свакодневном животу и служби. Поред горе наведених предмета замисао је била и да будући кандидати за свештенике буду и врсни познаваоци више страних језике, што је још и тада постала мера образованости код човека, па с тим у вези се и наводе следећи језици: руски, црквено-словенски, старословенски, латински или грчки (по избору) и француски или немачки (по избору). Увидом у саму поделу градива и предмета увиђамо озбиљност замисли и идеја црквених великодостојника, али и потенцијалну позиционираност школе конципиране према предложеним контурама. Наставни план прописивао би Архијерејски сабор, док би програм предавања био у области деловања и одлучивања Наставничког савета који би напослету исти прослеђивао сабору на потврђивање. Дакле, овакав механизам деловања предвиђа неизоставно учешће Наставничког савета у реализацији плана и програма, али чињеница да све одлуке тог тела морају бити посебно преиспитане и потврђене саборском одлуком дају нам слободу да закључимо да је улога тог тела више саветодавна него извршна.

Предложени закон је требало да замени Закон о устројству богословије од 27. септембра 1863. године и Закон о устројству богословије из 1886. године, али и сва наређења и одлуке које су доношене противно овом закону. Међутим, потврда овог закона

[123] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 115;

одложена је док се не одреди место и град у којем ће богословија бити смештена, а предложене локације су биле у Шапцу и Чачку. Узевши посебну повезаност митрополита Михаила са градом Шапцем очекивано је било да тај предлог буде прихватљивији, а посебно због чињенице да је градоначелник града предвидео земљиште на прихватљивој локацији које би град поклонио за те намене. Одлука митрополита била је потпуно супротна очекиваној о чему сазнајемо на основу писма које је поглавар упутио министру просвете 12. јануара 1895. године где наводи и то да је географски положај и слаба повезаност са осталим крајевима Србије један од главних разлога да се одустане од предложеног пројекта.[124] Према идентичним ставовима митрополит августа месеца 1895. године такође одбија и град Чачак и тиме недвосмислено жели да стави до знања да унутрашњост Србије не може да понуди услове потребне за образовну установу тог типа и намене.

Шире проматрано период последње деценије 19. века обележиле су сталне промене и активан рад свих структура на изради законског оквира унутар кога би богословија добила заслужено место остајући аутономна у својој основи, али не бежећи ни од чињенице да савремени просветни систем може да јој обезбеди очекивани просперитет. Још један покушај ка постизању тог циља био је пројекат Закона о Богословији, који је израђен од стране Наставничког савета богословије. Овај пројекат је 21. јануара 1895. године архимандрит Фирмилијан, ректор богословије, поднео на увид митрополиту Михаилу.[125] Новост у предложеном закону је то да се према предлогу измена у богословију могу примати ученици који имају свршена четири разреда основне школе и да школовање траје девет година, а као образложење оваквог предлога узима се пракса у другим православним земљама да се будући свештенички кандидати за тај свети позив спремају од раног детињства. Митрополит Михаило је препознао потенцијал предложене идеје и, по консултовању са министром просвете, тражио је да Савет у најкраћем могућем року достави израђен пројекат закона. Ректор богословије већ кроз три недеље од пријема захтева митрополита, 13. фебруара 1895. године, обзнањује пројекат закона.[126] Архимандрит Фирмилијан лично инсистира на томе да су сви учесници у изради овог пројекта водили се искључиво жељом за добробитом Цркве, те да као такви сматрају да је поред постојећег

[124] ДАС, Министарство просвете и црквених дела, 1895. год, Ф-1, бр. 8;
[125] ДАС, Министарство просвете и црквених дела, 1895. година, Ф–43, бр. 30;
[126] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...,* стр. 117,

училишта за ниже свештено образовање потребно оснивање и вишег училишта, да ли по угледу на духовну академију источних православних земаља или западне католичке факултете. Савет и овог пута потврђује садржајем предлога закона свој став да богословија треба да буде училиште за духовно али и биолошко узрастање деце, а не само краткорочан „курс“ за оспособљавање већ изграђених личности за свештеничку службу. Препознајући јасно актуелно стање друштва, Савет је поред раније наведеног дао и предлог измене предмета који би се изучавали у богословији, тако да будући свештеници својом спремом могу потпуно одговарати потребама друштва и потребном образовању за све потенцијалне свештене позиве.

Након свега предоченог у предлогу закона, митрополит Михаило је месец дана касније, 13. марта 1895. године, након подробног преиспитивања ширих околности, исти пројекат проследио министру просвете са надом да ће овај пројкат бити прослеђен Скупштини на озакоњење. Садржај писма епископа тимочког Мелентија из 1896. године указује да су, извесне промене унете у предложени пројекат чиме је, по мишљењу епископа Мелентија, измењен основ свега осмишљеног тим пројектом те као такав би требало бити одбачен. Унете измене дотицале су се избора ректора, одређивања наставног плана и програма као и минималне старосне доби ђака као услова за упис (чл. 20). Шире посматрано, измене су се тицале свих виталних делова раније предложеног пројекта па самим тим те измене би мењале суштину и најважније компоненте устројства богословије. Став епископа Мелентија јасно указује на проблематичност недовољно и непрецизно дефинисаних односа Цркве и државе по питању богословије. Додатну потврду тога могуће је пронаћи у приватним белешкама митрополита Михаила, насловљеним као „Свађе и сукоби“ и у којој се наводи бојазан да ће државне власти у потпуности отргнути богословију из утицаја духовне власти, а као потврду тога наводи недавно постављење ректора мимо воље духовних власти одн. Архијерејског сабора. Ранији механизам функционисања ове образовне институције био је познат, јер је све ишло по принципу неопходног садејства државних и духовних власти без које ниједна законски валидна одлука није могла бити донешена, али овог пута образац таквог деловања бива занемарен. Овакве амбиције државних власти јасно указују на намере да се Црква учини више националном, а да је за такво нешто у зачетку било потребно пренети богословско училиште, као њен темељ на којем бивствује, потпуно у надлежност Министарства просвете и црквених дела. Могуће и

врло вероватно је и то да је оваквом развоју догађаја у извесној мери могла допринети и нетрпељивост, код крајње принципијелног и енергичног митрополита не тако ретка појава, између поглавара Цркве и министра просвете Љубомира Ковачевића.[127] Митрополит је назначио управо министра Љ. Ковачевића као протагонисту у намерама преузимања целокупне власти над Црквом, али и за уношење општег немира у богословији који је довео до пада морала али и духовности и који ће довести неспорно и до егзистенцијалне кризе једне такве реномиране образовне установе. Ову нетрпељивост бар током 1897. године одложила је изградња нове богословије, на којој се годинама инсистирало, а која је, према плану предоченом министру грађевинарства, осмишљена да пружи смештајне капацитете за 500 ђака.

Дуго очекивани Закон о Богословији донет је 11. јануара 1896. године. Након формулисања више различитих предлога, измена и допуна овај закон потврђен је начелно према последњем предлогу и садржао је 28 чланова. Овим законом потврђен је предлог Архијерејског сабора да се период школовања уздигне на девет година, али и поред тога већина архијереја није се могла отрнути од осећања незадовољства овим законом који према њиховом виђењу даје преширока овлашћења министру просвете, а богословској школи један општеобразовни карактер жртвујући тиме њен духовни аспект.[128] У свега пар деценија приметно је да се богословска школа трансформисала и уздигла готово до статуса државних гимназија, а осетан напредак препознаје се и у чињеници да школа која је на самом почетку осмишљена као једноразредна школа сада већ прераста у деветоразредну школу која је пружала, у одређеном периоду, широк спектар знања и општег образовања (а не само теолошког). Закључно са овим законом борба митрополита Михаила за унапређење црквеног школства полако се приводила крају обзиром да се упокојио фебруара 1898.

[127] Током 1896. године сачувано је више преписки између митрополита и министра Ковачевића који јасно потврђују постављену тезу о не тако добрим односима у којим су се налазили надлежни министар и митрополит. У писму од 3. децембра 1896. године министар наводи како се дуго премишљао, али је ипак се одлучио, да митрополиту укаже на проблематичност одређених поступака који се косе са позитивним законима и изражава наду у његов скорији повратак у оквире закона. Види: ДАС, Министарство просвете и црквених послова, 1896. год, Ф–IV, бр.1375;

[128] На основу сачуване коресподенције између епископа шабачког Димитрија и епископа тимочког Мелентија из 1897. године сазнајемо о стању унутар богословије у којој, према оштрој критици епископа Димитрија, „капуташи“ (професори и наставници који нису у свештеничком чину) преузимају примат а свештена лица се често и удаљавају из школе. Такође, епископ препознаје пирову победу митрополита Михаила и узалудност свеукупне његове жртве у очувању аутономности богословије, која сада има свега 3–4 богословска предмета и као да се поступно трансформише у једну од класичних световних школа. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 120;

године и овај Закон представљао је епилог његовог вишедеценијског рада који се може посматрати као мање или више успешан, али који је свакако на плану црквеног школства довео до значајног помака. Изнурен због свега што је проживљавао и поболео од разних болести митрополит ипак није посустајао ни у раду ни у ревности и све то је резултирало доношењем, између осталог, и овог Закона који је у тадашњим околностима био гарант статуса какав богословија неоспорно заслужује.

Период столовања митрополита Михаила, од неколико деценија уз мале прекиде, донео је са собом велике промене како на плану унапређења црквене организације и развоја црквеног школства, тако и на плану подизања духовности у народу. Међутим, цео 19. век шире посматрано обележило је продирање идеје прогресивног секуларизма, што је попут инфекције захватило и свештенство. Такође, сталне повреде области црквеног рада од стране државе и друштвени активизам који је и свештенство увело у политичке кругове довели су до опадања религиозности. Митрополит Михаило се у таквом периоду неоспорног прогреса духа модерне државе, с краја 19. века, која је неминовно потискивала Цркву показао као предани радник на очувању вере и традиционалних вредности у овом поглављу приказаним кроз само једну уску слику рада на обнови и уздизању црквеног школства. Такође, с делатношћу митрополита Михаила затвара се једна историјска епоха црквеног живота у Србији, али и Београдске богословије која у 20. век улази као реформисани духовни светионик на који се сви угледају и ка коме стреме па и Призренска богословија која од својих првих година настоји достићи организационе стандарде школе у Београду.

2.3. ОСНИВАЊЕ БОГОСЛОВИЈЕ У ПРИЗРЕНУ

Историјско наслеђе једног народа и његовао заоставштина сагледавају се кроз сачуване културне и верске споменике, а продуховљеност и просвећеност народа кроз континуитет постојања верских и образовних институција које су постојале и опстајале чак и у периодима егзистенцијалне кризе, што је за српски народ представљала власт Османске империје (1459–1912). Као што је за велики и древни јеврејски народ вавилонска власт донела егзистенцијалну и идентитетску кризу, тако је за српски народ Османска империја

била историјски значајан покушај за брисање једног колективног сећања народа. Очување народног сећања и јединства било је могуће само у оквирима јединог што је тај народ прожимало и обједињавало дајући му наду у свеукупну обнову, а то је вера и Црква.

Друга половина 19. века са собом је донела наду у скорије ослобођење територија ширег Балкана, а и Кнежевине Србије, од Отоманске империје, и то ношен духом ранијих борби за ослобођење вођених пре свих од стране грчког народа, унутар Грчког рата за независност (1821–1830), српски народу додатно је развио жељу за слободом. У свести турских завојевача бунтован народ великих амбиција није био способан да самостално ужива плодове слободе, али је општенародно расположење било такво да је слобода једини императив и да се ближи. Османско царство још с почетка 19. века налазило се у дубокој кризи уздрмано великим потресима изазваним дешавањима у Европи која су последица и француске револуције из 1789. године и уздизањем војног и политичког лидера у Европи, какав је био Наполеон. Притом, унутрашње прилике нису биле ништа повољније од спољашњих, јер је с почетка 19. века отпочео процес замене тимарско-спахијског система за читлук-сихибијски аграрно-правни однос.[129] Узимајући у обзир све елементе унутрашњег и спољашњег уређења и стања, главна одлика Османског царства кроз готово читав 19. век могла би се дефинисати као општа и јавна несигурност дуж целог Балкана и покушаји еманципације већине народа у оквирима организованих, често и заједничких, ослободилачких покрета.

Устаничка Србија Кнеза Милоша донела је толико жељени мир и слободу, али се свакако још није назирао испуњење националне идеје о свеопштој слободи. Од времена избијања Првог и Другог српског устанка, кад се почела назирати нова српска држава народ из Јужне и Старе Србије гледао је њу са надом и мишљу да је она предзнак њихове слободе. Иако су били разједињени у оквирима различитих држава, Срби су се осећали као једна национална и духовна целина са израженом тежњом ка јединству.[130] Година 1842. узима се као почетак једног новог политичког курса српског народа, који је настојао ка политизацији сељачких маса и изградњи јаке националне свести. Овај дух националног препорода прешао је границе Саве и Дунава и из Хабзбуршке монархије проширио се дуж крајева Османске

[129] За више види: В. Стојанчевић, *Српски народ пред Први Устанак,* Историја српског народа, Београд, 1981. год, стр. 8;
[130] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...,* 409;

империје које су насељавали махом Срби вољни за промене и конципирање једне нове и другачије државе.[131] Дух националног препорода и модерног националног покрета огледао се у формираним националним институцијама као што су школе, цркве и различита удружења. Унутар таквих политичких збивања своје истакнуто место имала је и новооснована богословија у Призрену (1871), која је попут матице у себи збирала омладину из свих крајева Јужне Србије вођену идејом националног јединства и слободе. Предисторија ове образовне установе која сеже још у 1857. годину и везује се за личност учитеља Николе Мусулина[132] који је тада безуспешно иницирао оснивање ове школе, само је показатељ развијене свести народа о важности постојања једног таквог националног и верског пирга који би око себе објединио слободарски народ.

Призренска богословија, данас као вишевековни симбол борбе за слободу и један од значајнијих културних и верских споменика на територији Косова и Метохије и чувар идеје о поновној обнови српске државности у њеним традиционалним и историјским оквирима, основана је 1871. године и делила је на тим просторима судбину народа којем припада. Од свог оснивања до конца 19. века била је једина средња школа у Старој Србији која је окупљала прогресивну и образовану српску омладину заокупирану великом националном идејом и као таква заслужује посебну пажњу истраживача историјских прилика јер је увек делила судбину прогоњеног и поробљаваног српског народа.

2.3.1. Политичке и културне прилике у Старој Србији до оснивања Призренске богословије

Друга половина 19. века са собом доноси коренште промене у контексту политичких прилика у Европи, а у корист хришћана који су постали пријемчивији и отворенији према свету и новим тенденцијама како у области економије, књижевности, тако и у области

[131] За више види: М. Екмечић, *Српски народ и Источно питање,* Историја српског народа, Београд, 1981. год, стр. 484;

[132] Учитељ *Никола Мусулин* пореклом са територија Хрватске, школовао се у Сремским Карловцима одакле је прешао у српске крајеве и посветио се народном просвећењу. Српски народ настојао је да мотивише на буђење стварајући континуитет између значајних историјских личности у српској историји са актуелним збивањима у народу, тражећи да се историјски примери следују. Борац за слободу и визионар поставио је темељ на коме ће у наредним деценијама доћи до изграђивања значајног српског националног и религијског центра, Призренске богословије. За више види: М. Екмечић, *Српски народ...* стр. 486-487;

образовања. Српском народу у Старој Србији су постали неопходни адекватни кадрови за брже спровођење планова о привредном и културном развоју који је био нужан. За даље спровођење жељеног циља постојала је објективна препрека у виду смањених образовних капацитета и немогућности да се школују у оквирима Османске империје, осим при манастирским и понеким градским приватним школама, као што је био случај у Призрену.[133] Традиционално побожан и патријархални српски народ у Старој Србији услед мањка образованог и просвећеног кадра постепено је губио нит постојаности у хришћанској вери. За одржавање оног базичног вида религијске побожности било је неопходно драстично увећати број свештеника, али и учитеља који би у садејству радили на просвећењу верски непостојаног народа. Специфичност ситуације и неопходност хитног увећања броја свештеника и учитеља препознали су и многи грађани, посебно занатлије и трговци, али и учени људи са територија Хабзбуршке монархије који су били посвећени културном и националном развоју српског народа под турском војном, културном и интелектуалном окупацијом.

Град Призрен током 19. века био је у процесу непрестаног економског просперитета и као мултиетничка средина профилисао се и као центар свих културних, верских и економских збивања. Такође, у културно-просветном погледу предњачио је још и у првој половини 19. века, кад је у време Устаничке Србије (1804–1813) отворена прва мушка световна основна школа, а 1836. године и женска основна школа, док је на територији Србије број ових школа био миноран. У великој мери ово поднебље зависило је и од матице, а културно-просветна активност Србије на овом поднебљу зависила је од више фактора, као што су: степен економске моћи, спољнополитички циљеви, као и политичка ситуација на територији деловања.[134] Тек са поклапањем и испуњењем свих ових фактора делатност Србије је била евидентна. Међутим, периоду општег просперитета тог поднебља претходила је енергична борба на плану опште егзистенције обзиром на веома слабо материјално стање унутар цркава и манастира, а о чему је још раније извештавао митрополита Петра (Јовановића) епископ рашко-призренски Мелентије[135] и што је познато

[133] В. Бован, *Призренска богословија,* Ниш, 2007. год., стр. 20;
[134] Никола Арсић, *Преглед српских просветно-школских прилика у Јужним областима Старе Србије (1868–1876),* Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, Балканске синтезе, Ниш, стр. 10;
[135] Епископ Мелентије предани борац на очувању културног и верског наслеђа српског народа на Косову и Метохији био је и према речима Милуна Новичића (изасланика потоњег митрополита Михаила) „човек у

на основу сачуване коресподенције између овог епископа и настојатеља неколицине манастира.[136] Значајне заслуге за општи просперитет овог поднебља, као и самог Призрена, имају пре свега имућни људи и родољуби који су препознали значај ових идеја и били спремни да лична материјална средства уложе на општенародно добро.[137] Сви крајеви Србије памте своје добротворе и шире посматрано њихова заслуга и допринос су велики и готово немерљиви, али за области Старе Србије у другој половини 19. века један од највећих добротвора и мецена био је угледни трговац Сима Андрејевић Игуманов. Лик и дело овог мецене остало је записано на многим значајним културним и верским споменицима, а посебно памћење на овог добротвора чува Призренска богословија чији је он оснивач. Жељу и иницијативу С. А. Игуманова за оснивањем овакве школе подржали и поспешили су многи родољуби и успешни људи, као и истакнути славенофили оличени у руском конзулу Ивану Степановичу Јастребову. Конзул се својом истакнутом политичком позицијом залагао и иницирао код турских власти добијање дозволе за оснивање једне такве јединствене школе у изразито значајном граду, за турске власти, као што је Призрен. Слабљење централне моћи Османске империје и све веће јачање утицаја Српске Православне Цркве и њених имућних чланова, наговестили су могућност да вишедеценијска идеја о постојању једне такве високообразовне институције буде материјализована. Повољне историјске околности и јачање српског утицаја у крајевима Старе Србије довели су до оснивања Призренске богословије, али и покретања листа „*Призрен*“[138] који је био двојезичан, српски и турски, али је представљао глас српског народа и и као такав наговештај наступајућих политичких превирања и промена.

коме нема преваре и неко преко кога се цео посао око отварања богословије може одвијати“. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија...,* стр. 34;

[136] Лоше материјално стање већег броја манастира у Старој Србији у првој половини 19. века потврђује и сачувана молба настојатеља манастира Светог Арсенија који моли епископа и митрополита за помоћ како се манастир не би урушио јер је склон паду. Такође, архимандрит Серафим Дечански 1858. године јавља митрополиту да ће манастир бити покривен, али да велико кубе неће моћи да се покрије због недостатка средстава за радове о чему је митрополит известио министарски савет са надом да ће изаћи у сусрет траженим захтевима. Ови примери су само фрагмент сачуваних преписки и реалних проблема са којима се сусретала Црква у крајевима Старе Србије. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архипеископ...,* стр. 416–417;

[137] Значајно је поменути као великог добротвора и родољуба Димиша Мишетовића, угледног трговца, који је заслужан за довођење Николе Мусулина утемељивача модерног школства у Призрену, а што је послужило као образац каснијим делатницима у раду на културној и верској обнови. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* Ниш, 2007. год., стр. 21;

[138] Благонаклоност Сафет-паше као једног образованог и разумног носиоца власти у Призрену и залагање руског конзула И. С. Јастребова главни су разлог постојања и унапређења листа *Призрен.* Лично пријатељство Јастребова са пашом за српски народ поред наведеног донело је још многе погодности обзиром на благонаклоност истог према српском народу. Види: В. Бован, *Оснивање...,* стр. 32;

Друга половина 19. века донела је стална политичка превирања и промене општих политичких прилика на тлу читаве Европе, а што је у једном тренутку довело до јачања утицаја Руске империје која се могла профилисати сада и званично као заштитница свих православних народа у Европи, као и оних под османском управом. У границама Османске империје још у периоду 1830–1840, а посебно након склапања Једренског уговора из 1829. године, започет је процес рефори који је резултирао укидањем наследне пашинске и беговске управно-феудалне династије,[139] чиме су значајне турске породице изгубиле раније стечени легитимитет. Поред тога, уведене су чиновничке службе на месту раније беговске локалне самоуправе, чиме су локални тирани развлашћени а положај српског народа рапидно је унапређиван. Весник промена био је и Трговачки закон из 1850. године којим је укинуто шеријатско право и уведено цивилно судство што ће донети додатне олакшице у животу обичног немуслиманског становништва. Сви ови уступци учињени од стране османских власти били су део уступака обећаних европским силама, ради унапређења положаја раје, али шире посматрано нису донели жељени резултат пре свега због постојаности јаких турских феудалаца а што је резултирало јачањем антитурског расположења и довело до честих побуна раје. Унутар Османске империје у другој пловини 19. века дошло је до промена на ширем организационом плану и до успостављања вилајетске организације 1865. године, која је подељена на покрајинске и окружне меџлисе (управе), а свака је имала по једног представника и православног становништва што је био још један покушај турских власти за успостављањем трајног мира унутар граница њихове државе. Покушај централних турских власти да се православном становништву обезбеди повољнији статус и гарантују права уводећи чланове те заједнице унутар локалне и покрајинске управе нису донели жељени резултат, те је утицај имућних српских трговаца постао једини „институционални оквир“ унутар кога би могла бити гарантована права српском становништву. Организација српског становништва била је по окрузима, те се на челу сваког већег града као средишта округа налазио један народни првак, углавном трговац и члан одређене имућне породице који је често имао и личну корелацију са централним властима у Цариграду. Посебну спрегу са властима у Цариграду имао је С. А. Игуманов, који је био веома близак и са црквеним властима унутар Цариградске патријаршије коју је

[139] В. Бован, *Призренска богословија,* Ниш, 2007. год., стр. 22;

често и материјално помагао.[140] Цариградска патријаршија временом се профилисала као заштитница српских интереса захваљујући посредничким активностима Игуманова, који је поред тога одржавао директан контакт и са руским послаником у Цариграду што ће у перспективи резултирати повољнијим положајем за народ чије је интересе енергично заступао. Трговачки путеви били су фундамент на коме су почивале и корелације са Београдом, преко којих су се између осталог школе у Старој Србији снабдевале књигама.[141] Црквене власти у Београду ниједног тренутка нису остале неме и пасивне на проблеме у јужним крајевима које су насељавали Срби, па су често управо митрополити непосредно учествовали у оплемењивању живота људи и обогаћивању школског кадра у Јужној Србији,шаљући учене људе који би радили на просвећењу народа.[142] Међутим, материјална помоћ саме Кнежевине Србије намењена српској просвети у Старој Србији организована је преко Одбора, који је та иста средства прерасподељивао црквено-школским општинама, школама или учитељима према намени и потреби. . Обезбеђивање преко потребних материјалних средстава био је један од начина утврђивања и ширења српске националне мисли. Само у периоду од 1868. до 1876. године на основу сачуваних извора сазнајемо за сталну новчану помоћ Кнежевине за чак девет црквено-школских општина и то: боровачка, лешанска, орландска, стебљевска, клењска, башиноселска, тетовска, вевчанска и гостиварска. Постојање овог Одбора са собом је носило и извесне амбиције и претензије власти из Кнежевине, па с тим у вези треба истаћи да су одређени број школа ставили директно под контролу тог Одбора и да је неколицину школа и основао тај Одбор, али и да

[140] Исто.

[141] До оснивања Призренске богословије у области Старе Србије постојао је низ старовремских школа попут манастирских, приватних и општинских које су имале веома важну улогу у очувању културе и писмености у народу, али су као такве имале много недостатака. Црквене школе при манастирима давале су веома слабо образовање, а приватне школе биле су привилегија само имућних појединаца. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија и национални рад Србије на Косову и Метохији од 1871. до 1876. године,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 30,

[142] Један од првих примера и претеча активног залагања на поспешивању просветних активности и делатности, јесте епископ Јоаникије који је у Призрен довео за учитеља Алексу Пазарца још 1808. године и то у прву грађанску школу и тиме трасирао пут каснијим делатницима међу епископима. Такође, похвално о раду епископа Јоаникија пише и Иван Јастребов видећи га као сатрудника српског народа и обновитеља свега девастираног након управе грчких епископа. Види: В. Бован, *Оснивање Призренске богословије,* стр. 25; Иван С. Јастребов, *Податци за историју Српске Цркве из путничког записника,* Београд, 1879. год., стр. 27;

је постојао значајан број оних школа које су деловале мимо Одбора и то углавном као приватне школе манастирског типа уређења.[143]

Положај српског народа вишеструко је зависио и од глобалних спољнополитичких дешавања, која су вишеструко утицала и на живот људи у Старој Србији. После Кримског рата (1853–1856) и кроз читаву наредну деценију наступио је период погрома и то од стране Черкеза и Арнаута.[144] Овакве околности резултат су слабљења Руског утицаја као последице раније потписаног Париског уговора из 1856. године, а што ће кроз читаву наредну деценију довести и до инертности код српских власти кад је помоћ за Стару Србију у питању. Инверзија спољнополитичких ставова Русије и њено позиционирање ка реализацији великобугарске идеје , која је између осталог укључивала и припајање територије Старе Србије Бугарској резултирала је селективним ангажовањем одређених истакнутих политичара у одбрани српских интереса. Посебно се за интерес српског народа у јужним крајевима залагао Илија Гарашанин, који је увидео да пут изграђивања и очувања националног идентитета па и државности лежи у изграђивању и поспешивању рада школства које би донело општенародно просвећење и пробудило, као и додатно оснажило, осећај припадности матици, Кнежевини Србији. С тим у вези, током шездесетих година 19. века ангажованост Србије огледала се у стварању јаке мреже и повезаности преко учитеља и свештеника, који су школовани и слати из Србије. Власти Кнежевине Србије биле су свесне важности квалитетног учитељског кадра, па с тим у вези од 1859. године у буџету Министарства просвете и црквених дела унета је и ставка за издржавање школа и учитеља ван граница Кнежевине.[145] С тим у вези многи српски учитељи у Старој Србији су примали сталну или повремену плату и од Кнежевине Србије, без обзира да ли су послати на рад из Кнежевине или су тамо већ од раније радили. Међу простодушним и махом неписменим српским народом развила се свест и о важности и потреби српских школа за образовање и васпитање српске деце у духу православаља, а и ради очувања и изградње националне свести код наступајућих генерација. Оснивање великог броја основних школа по свим

[143] Никола Арсић, *Преглед српских просветно-школских прилика у Јужним областима Старе Србије (1868–1876),* Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, Балканске синтезе, Ниш, стр. 14;
[144] *Modus operandi* Черкеза и Арнаута био је диференцијалан, али је епилог био истоветан и то прогон великог броја становништва и скрнављење великог броја културних и верских споменика. За више види: Исто.
[145] Никола Арсић, *Преглед српских просветно-школских прилика у Јужним областима Старе Србије (1868–1876),* Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, Балканске синтезе, Ниш, стр. 15;

већим градовима и варошима које су насељавали Срби пробудила је свест и о потреби за средњом школом и то за образовање свештеника и учитеља што представља оно крајње есенцијално у постизању зацртаног циља. Хомогеност српског друштва у Старој Србији очувала је између осталих и заједничка идеја о културном и верском просвећењу народа, а модалитет ка испуњењу постављеног циља били су адекватни услови и образовна установа која би могла изнедрити питомце способне за остваривање идеје. Веома важну улогу у постизању сагласја и остваривању савезништва унутар свих структура српског народа имао је *Српски одбор,* који је основан још 1862. године, и који ће на том плану активно радити све до 1874. године. Ова објективна и рационална идеја коју је одбор ношен иницијативом угледних и имућних представника српског народа настојао да конкретизује, настала је на фундаменту раније идеје публиковане од стране Николе Мусулина, али уз мале модификације узимајући у обзир да је он предлагао да се прва средња школа оснује у Скопљу.

Политичке прилике на Балкану, до оснивања средње школе, биле су такве да Кнежевина Србија није имала политичку моћ да се непосредно укључи у рад на квалитативном побољшању животних прилика за српски народ у Старој Србији. Додатна отежавајућа околност, по српски народ и власт, представљало је толерисање активне делатности на плану јелинизације и бугаризације српског становништва спровођене у готово свим крајевима Старе Србије. Међутим, Кнежевина Србија је све до избијања српско-турских ратова 1876. године активно се посредно или непосредно, зависно од околности, залагала за народ у Јужној Србији.[146] Јован Ристић, као угледни дипломата и политичар, послат од стране Гарашанина још 1861. године за српског посланика у Цариграду, увидео је важност правовременог деловања у циљу очувања српског становништва оснивањем Просветног одбора 1868. године[147], на чијем се челу налазио архимандрит Нићифор Дучић, а као чланови су били Панта Срећковић, Милош Милојевић и Стојан Новаковић, потоњи министар просвете у влади Милана Пироћанца (1880–1883).[148]

[146] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 419;
[147] Од великог значаја за српски народ и његов културни преображај имало је и оснивање још неколико значајних институција попут *Друштва српске словесности* (1842) и *Народног музеја и библиотеке* у Београду (1844), које су дале немерљив допринос ка јачању културно-просветних веза између Кнежевине Србије и народа српског у Старој Србији. Види: Славиша Недељковић, *Призренска Богословија и национални рад Србије на Косову и Метохији од 1871. до 1876. године,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 29;
[148] В. Бован, *Оснивање...* стр. 27;

Одбор је постигао једномислије у контексту важности за што хитније оснивање средње богословско-учитељске школе, али су мишљења била подељена око питања где би једна таква школа требала да буде основана. Члан одбора М. Милојевић се залагао да то буде у Пећи и то у склопу Пећке патријаршије као колевке Српске Православне Цркве на територији Старе Србије. Такође, увиђао је проблематичност оснивања исте у Призрену, јер је био мишљења да ће такве планове турске власти опструисати пре свега због чињенице да се и вилајетски чиновници налазе управо у Призрену. Вођен идејом да Пећка патријаршија буде пирг и саборно место српског народа М. Милојевић није желео да одустане од идеје, а уз то српски народ у Пећи био је склон хајдучким покретима што је, врло могуће и за Милојевића, био још један додатни фактор сигурности за такву школу баш у Пећи.[149] Одбор није желео да оснивање овакве школе буде на било који начин политизовано, а још мање маргинализовано оснивањем у Пећи па је предлог одборника одбијен. Предлог који је окупио највећи број привржених био је да се школа оснује у Призрену, а што је гласањем у оквиру одбора на крају и усвојено.[150] Постојало је неколико фактора који су били иницијални у постизању коначног договора по овом питању, а један од тих фактора била је и чињеница да је иницијатива потекла од С. А. Игуманова[151] који се временом профилисао и као потенцијални ктитор и покровитељ школе. Такође, идеја о оснивању Пећке богословије одбачена је и због актуелне политичке ситуације у којој је дуже време трајао латентни сукоб арбанашких племена који по себи није могао бити контролисан па самим тим се таквој школи није могла гарантовати безбедност као што је то случај у Призренском вилајету. Турске власти остале су неме на потребе српског становништва исказане између осталих и кроз иницијативу за отварањем једне овакве школе, па се материјална помоћ од

[149] Идеју М. Милојевића у великој мери подржао је и митрополит Михаило (Јовановић), који је већ априла 1871. године тражио од Јована Ристића одобрење за почетак рада богословије у Пећи но су ескалирани сукоби арбанашких племена ову идеју потиснули у корист става већине да се иста оснује у Призрену. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија и национални рад Србије на Косову и Метохији од 1871. до 1876. године,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 32;

[150] Протагониста идеје да се ова школа оснује у Призрену, а касније је и велика већина га у томе подржала, био је члан одбора Панта Срећковић. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија и национални рад Србије на Косову и Метохији од 1871. до 1876. године,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 32;

[151] Поред иницијативе Игуманова велику потпору тој идеји дала је и чињеница да је руски држављанин и изасланик Русије који је још 1869. године дошао у области Старе Србије и активно се залагао на отварању једне средње стручне школе и то баш у Призрену. Његова ранија делатност веома плодотворна у области образовања резултирала је отварање два разреда гимназије у Призрену и подизање зграде основне школе. Види: В. Бован, *Оснивање...,* стр. 28;

власти није могла ни очекивати ни за отварање ни за издржавање школе.[152] У таквим политичким околностима и амбијенту једина алтернатива била је материјална помоћ С. А. Игуманова који је био солвентан да сноси све трошкове око потенцијалних редовних и ванредних материјалних издатака школе. Још један битан фактор који је имао готово и пресудну улогу у томе да се школа оснује у Призрену под покровитељством великог мецене какав је био Игуманов, јесте и то што за турске власти је било од велике важности да се прикаже финансијски одржив концепт који није финансиран средствима из Србије или средствима датим од стране Кнежевине Србије.[153] Приватна средства од нашироко познатог трговца за турске власти нису представљале проблем и уз то је био у добрим односима и са турским властима и са Турцима из Призрена, узимајући у обзир и ове чињенице оснивање школе није више имало никаквих препрека. Одбор уверивши се да су испуњени сви базични услови одобрио је оснивање ове школе и поверио је Сими А. Игуманову надзор над истом.[154]

Почетни полет активних учесника у раду на оснивању средње школе у Призрену на кратко је био спутан чињеницом да је за такву школу било потребно обезбедити адекватан и задовољавајући простор према траженим стандардима. Међутим, Сима А. Игуманов је за потребе школе откупио пет приватних кућа, које адаптирао према потребама интерната и школе. Замисао одбора била је да у тој школи сабере децу из свих крајева Старе Србије, па је интернатски смештај био наопходан. Две године (1869–1871) протекле су у активним грађевинским радовима, али сложеност грађевинског подухвата захтевао је да почетак рада школе буде започет у просторијама раније подигнуте основне школе а тек школске 1872/73 биле су завршене потребне адаптације и отпочео је рад нове зграде. Додатан мотив и подстицај преданих радника на просвећењу српског народа био је и специфичан историјски

[152] О расположењу турских власти према српском становништу и њиховој (не)спремности да издвоје одређена материјална добра између осталих извештава и конзул И. Јастребов износећи чињенично стање по коме су пореске обавезе и неколико пута веће од реалних прихода епархије па се по смрти епископа Јевсевија нико није желео да прихвати епископског позива и терета који он са собом носи. Види: И. Јастребов, *Податци за историју Српске Цркве из путничког записника,* Београд, 1879. год., стр. 32–33;
[153] Према сачуваним подацима Игуманов је у периоду од 1862. до 1871. године на помоћ Цркве и богословије од својих личних прихода издвојио 10.000 цесарских дуката. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија...,* стр. 33;
[154] Делатност Симе А. Игуманова своје почетке у просветној обнови Старе Србије бележи још много пре материјализовања идеје Просветног одбора о оснивању средње школе, а везује се за стипендирање великог броја студената и ученика које је Сима слао на више школовање у Русију попут Милана Новичића и Илије Ставрића, а који би после активно учествовали у раду на просвећењу српског народа у јужним крајевима. Види: В. Бован, *Оснивање...,* 29;

тренутак који је довео до оснивања Бугарске егзархије 1870. године која је са собом доносила и организовану бугаризацију народа дуж целог Југоисточног Балкана, а што би успорило оснивање једног таквог образовног центра у Призрену који би у наступајућим годинама изнедрио адекватан кадар способан да се одупре тенденциозном спровођењу бугаризације. Савезништво турских власти са новооснованом егзархијом имало је заједнички циљ у виду потискивања утицаја Кнежевине Србије, а што је пређутно подржаво и од Цариградске патријаршије.[155] Међутим, за формално испуњење свих услова за оснивање школе, а за шта је била потребна између осталог и дозвола о раду турских власти у датим околностима не баш благонаклоне према Србима,[156] велику и запажену улогу имао је руски конзул Иван С. Јастребов који је захваљујући свом дипломатском положају убрзано издејствовао добијање дозволе.[157] Испуњени сви законски оквири и обезбеђени материјални услови нису били једина потреба за неометан рад школе, већ је било непходно донети наставни план и програм по коме би се изводила настава што је и учињено у садејству Одбора за српске школе у Турској и митрополита Михаила[158] који су саставили пројекат устројства.[159]

Поред свих пратећих проблема и отежаних историјских околности непосредно пред оснивање богословије које су требале донети крајње еуфоричан почетак рада школе, сам почетак прошао је у једном општем тиховању готово свих структура. Деценијске националне тежње сумиране су у години оснивања, а оснивањем школе нада у националну и верску обнову добија своје видљиве контуре. Од тог тренутка Призренска богословија

[155] Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...,* стр. 419;
[156] Специфичност тренутне политичке ситуације није утицала на рад богословије која је чекала готово пуних пет година за добијање дозове о раду од турских власти, али је и без исте неометано радила у том периоду. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија...,* стр. 33;
[157] У једном од многих писама И. С. Јастребова митрополиту Михаилу насловљеног на 14. март 1872. године Јастребов исказује наде у ову школу од које се очекују велики плодови, а од митрополита очекује да се моли за њега и све активне учеснике ове дипломатске мисије од националног значаја. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...,* стр. 442;
[158] Од самог почетка рада богословије у Призрену митрополит Михаило се промовисао као њен заштитник, а према речима проф. Ђ. Слијепчевића три највећа заштитника ове реномиране школе од националног интереса су: С. Игуманов, И. Јастребов и митрополит Михаило (Јовановић). Такође, митрополит Михаило је био директна спона између школе и српске владе и онај који је школу обогатио многим књигама. Митрополит је поред српске владе настојао да максимално искористи у оквиру раније остварених дипломатских односа познанства у Русији, али се благонаклоност руске дипломатије према Србима мења по одласку Јастребова и кад је на његово место дошао дотадашњи вицеконзул Т. Лисевич. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...,* стр. 441;
[159] В. Бован, *Оснивање...,* стр. 30;

постаје симбол борбе и носилац наде о јединству за сав српски народ изван граница Кнежевине Србије.

2.3.2. Место и значај Призренске богословије у животу Срба у Старој Србији

Велика дипломатска победа у синхронизованом садејству представника српске и руске дипломатије резултирала је коначним отварањем Призренске богословије, која је отпочела са радом 1. октобра 1871. године. Данас о њеном историјском значају готово излишно је и говорити обзиром да је кроз дугу историју свог постојања у потпуности делила судбину народа коме припада, али у тренутку њеног оснивања она је представљала знамење велике дипломатске победе и весника будућих победа.

Срби у јужним крајевима и Старој Србији поносни на своју верску и националну припадност били су апсолутно предани у борби за очување културне баштине. Материјалну баштину нажалост што због суровости времена што због историјских прилика нису сачували у великој мери, али су драгуље своје вере успели да сачувају, а неке и обнове, до данас као што су: Пећка Патријаршија, Високи Дечани, Грачаница и Призренска богословија.[160] Док су манастири представљали светионике вере у народу под непрестаном репресијом од стране исламског становништва, богословија је представљала заштитницу народа и колевку будућих у вери образованих генерација које би марљиво радиле на просвећењу народа и очувању националног и верског идентитета.

Прва генерација ђака у Призренској богословији школовала се у периоду 1871/74 и према речима В. Бована у њој је било уписано 14 ђака, док Ђ. Слијепчевић наводи нешто подробнији извештај у коме стоји између осталог и број од свега 12 ђака који су релативно успешно окончали први разред у тада основаној трогодишњој богословији.[161] Велика већина ђака од броја уписаних је била из Призрена и околине, а било је и из осталих крајева Старе Србије попут Приштине, Лесковца, Врања, Тетова,... По окончању школовања чак седам

[160] В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 385;
[161] Ђ. Слијепчевић наводи како је од 12 уписаних ученика на завршном испиту три показало слаб успех, а према речима Јастребова које је упутио митрополиту Михаилу ова школа није се разликовала нити била мање напредна од турске мектеби-руждије (гимназије) обзиром да је био присутан на полагању њиховог завршног испита. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...,* стр. 443;

ђака је рукоположено, а тројица су били постављени за учитеље и сви су марљиво радили на плану националног просвећења. Сви свршени богослови убрзано су постали плодотворни делатници на пољу постизања општег просперитета српског народа дајући свој несебичан труд као свештеници и учитељи. По окончању школовања и са познавањем турског језика и поретка, а имајући скромност и развијену националну свест призренски богослови представљали су прави духовни капитал и залог беспоштедне културне борбе која је следила на овим просторима.[162]

Период од 1871–1875 обележио је излазак прве генерације ђака Призренске богословије и један општи мир без посебне репресије раније тенденциозно спровођене од турских власти и то је трајало све до Босанско-херцеговачког устанка и српско-турских ратова. Османске власти у овом периоду радиле су и на разоружавању Арнаута, што је требало да има деморалишући ефекат по њих и да буде својеврстан гест благонаклоности према Србима коју су желели да прикажу. Такође, расположење према народу прелило се и на богословију која је и овог пута делила судбу свог народа, па као таква у овом повољном периоду за српски народ убирала је одређене бенефите које многе друге школе нису имале. Представници османске империје и локалних власти у више наврата присуствовали су одржавању завршног испита, што је био обичај искључиво намењен турским школама, а чак је и српска омладина дуж целог Призрена певала револуционарне песме без било каквих деструктивних радњи спровођених од стране власти.[163]Прве године просперитета и благонаклоног односа турских власти обележила је и стабилност у материјалном погледу, са редовним финансијским примањима неопходним за неометан рад свих структура унутар школе. Српски народ оличен у неколицини значајних ктитора несебично је помагао свој верски и национални пирг око кога се збирао, а поред народне помоћи своју помоћ дала је и српска влада[164] одвајајући значајна новчана средства за стабилно пословање богословије чиме се школа негде профилисала као државно-народна институција од великог значаја. Ширење образовања међу махом наобразованим српским становништвом представљао је

[162] Види: М. Видојевић, *Рад Призренске богословије у првим годинама ослобођења (1912–1915),* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 94;
[163] В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 34;
[164] Српска влада је Призренску богословију првобитно пренела у надлежност Министарства просвете и црквених дела у првих неколико година, а након тога надзор над богословијом пренет је у надлежност Политичко-просветног одељења при Министарства иностраних дела Србије. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија...,* стр. 35;

њен императив, али је исто тако била оруђе спровођења културно-просветне делатности Србије у српским земљама под Турцима.[165]

Почетне године рада школе обележиле су многе позитивне околности које су биле главни индикатор потенцијално успешног рада ове школе, али је то у одређеној мери еуфорично расположење нарушено већ 1873. године унутрашњим збивањима у самој школи праћеним сукобима унутар тада скромног наставног кадра. Богословија се услед постојаних сукоба налазила у ситуацији која је могла да доведе до потпуне парализе њеног рада. Сукоб је настао на релацији не тако позитивних односа који су владали између Илије Ставрића[166] са једне стране и Саве Дечанца и Милана Новичића[167] са друге стране.[168] На почетку рада школе а по договору Митрополита Михаила и епископа Рашко-призренског Мелентија функцију ректора требало је да обавља лице у свештеничком чину, а што пак није било по вољи С. Игуманову који је у И. Ставрићу видео идеално решење за тако одговорну функцију, па су неслагања по овом питању довела и до дисхарминичног односа и латентног сукоба у колективу школе.[169] Пољуљани међуљудски односи вредни су помена само из тог разлога што су већ у првим годинама постојања ове значајне установе довели до њене обуставе, а на шта је морало да реагује и Министарство просвете и црквених дела Србије. Готово радикални потез министарства које је подржало И. Ставрића резултирало је

[165] Према недовољно похрањеним подацима ову школу је од периода (1871–1912) завршило око 480 ученика. С. Недељковић, *Призренска богословија...,* стр. 36;

[166] Илија Ставрић је био пулен и саветник Симе Игуманова кога је он послао на више школовање у Русију и кога је потом још 1866. године поставио за учитеља у Призрену. У И. Ставрићу Сима је видео свог сатрудбеника у постизању заједничких националних циљева, те је постојала замисао и о отварању посебне мреже српских школа у областима Старе Србије на чијем челу би се нашао Ставрић а што би финансијски конституисао С. Игуманов. Види: В. Бован, *Илија Ставрић и Ђорђе Камперлић ректори Богословије у Призрену,* Ниш, 2018. год., стр. 9–16;

[167] Милан Новичић, и ако још формално није стекао образовање потребно за рад, био је постављен по вољи ректора Саве а као питомац манстира Високи Дечани, а пре свега епископа Мелентија за професора богословије. Нешто касније стајући у одбрану епископа и то у ситуацији кад су сви призренци били против њега, Новичић се декларисао као својеврсни ексопнент тада активне политике коју је на територији Старе Србије водио мајор Милош Милојевић (1840–1897), а који је у историји остао упамћен као члан Српског ученог друштва, а кога су Иларион Руварац и Иван Јастребов називали кривотворцем српске историје и творцем тенденциозних историографских лажи. Види: В. Бован, *Илија Ставрић и Ђорђе Камперлић ректори Богословије у Призрену,* Ниш, 2018. год., стр. 77–78;

[168] Прва два наставника с којим је и отпочео рад ове богословије били су Сава Дечанац и Милун Новичић, а за првог управитеља постављен је архимандрит Сава. Види: Исто.

[169] Првобитно И. Ставрић прихватио је вољу епископа Мелентија, који је у Сави Дечанцу видео човека оданог православној вери и његовој епископској вољи, те су Ставрић и Игуманов остали послушни вољи надлежног архијереја и ако нису сматрали да је то решење уједно и носилац просперитета у области образовања као што је то свакако био у оквиру монашког братства. Види: В. Бован, *Илија Ставрић и Ђорђе Камперлић ректори Богословије у Призрену,* Ниш, 2018. год., стр. 76–77;

доношење оставке на место наставника и архимандита Саве и Милана Новичића, који су након тога напустили Стару Србију. Наставно веће Призренске богословије које је било интелектуална елита Призрена и Старе Србије сада се нашла у кризи која се пренела и на план опште егзистенције школе. Хитрим поступцима Министарства просвете и црквених дела на место управитеља школе постављен је Илија Ставрић, а поред њега за наставнике су постављени Петар Костић и Ђорђе Камперлић[170] (1873).[171] Илија Ставрић био је управитељ богословије у периоду од августа 1873. године до фебруара 1879. године и за то време у потпуности је ревитализовао школу и унапредио њен наставни програм и процес.[172] Одлучним поступањем Министарства просвете унутрашњи проблем је решен и као такав представљао је, бар у том тренутку, преседан али шире проматрано то је био један од проблема унутар наставног кадра док је проблем постојао и у нешто каснијем периоду 1895. године у тренутку кад су наставници се налазили пред неправедном осудом околине, коју је архимандрит Иларион (Весић)[173] као управитељ богословије од 1891. до 1896. године насловио као „лажну популацију“ која жели смену наставника Вучетића и Филиповића, чему се он изразито противио. За разлику од првог случаја који је био проблем унутрашње природе, овај други случај представљао је покушај мултиетничког окружења да дискредитује рад одређених професора, а самим тим и рад целокупне школе о чему је архимандрит Иларион и извештавао митрополита Михаила тражећи да се не подлегне притиску који би могао да има далекосежније последице за даљи рад богословије.[174] Такође, један од разлога који ће довести до јачања намере о повлачењу ректора била је и лична

[170] Ђорђе Камперлић (1853–1937) професор Богословије и свештеник из угледне свештеничке многодетне породице (седморица браће). Школовао се првобитно у двогодишњој продужној школи у Призрену, а затим у Богословији у Београду. Био је и управитељ школе једно време и велики део свог живота провео је у Призрену оставивши неизбрисив траг на пољу просветне делатности и очувању националног идентитета српског народа услед све активније бугаризације организовано спровођење у време његовог деловања у Призрену. Види: В. Бован, *Илија Ставрић и Ђорђе Камперлић ректори Богословије у Призрену,* Ниш, 2018. год., стр. 150–151;

[171] По постављењу И. Ставрића за ректора, по одлуци Министарства просвете, а на предлог и иницијативу С. Игуманова, њему је додељен и задатак избора новог наставног кадра који је у том тренутку био сведен на једног професора. Види: Исто.

[172] О раду Илије Ставрића похвално сведочи и конзул Јастребов који наводи да постављењем његовим за ректора школа је убрзано напредовала ка вишим школским стандардима и то за веома кратко време његове управе. Види: С. Недељковић, *Призренска богословија,* стр. 36;

[173] Архимандит Иларион (Весић) у Призрен је дошао из Цариграда а по благослову цариградског патријарха Неофита VIII који га је препоручио за ректора што је епископ Мелетије усвојио 1891. године. Види: Александра Новаков, *Митрополити рашко-призренски – сведоци рада Призренске богословије у Османском царству,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 49–50;

[174] ДАС, ПО-К-31, 327, стр 1–2;

нетрпељивост коју је према архимандриту Илариону имао новопостављени епископ рашко-призренски Дионисије који га је називао „обичним интригантом“ кога је тражио да смени митрополит или ће он то учуинити силом власти која му је поверена.[175] Увидевши стварну величину притиска и сопствене немоћи да се са њом избори стојећи у одбрани наставног особља којем је био претпостављени као и себе самог, архимандрит Иларион (Весић) 12. августа 1897. године митрополиту прилаже молбу за пензију, а као разлог наводи лажне оптужбе и клевете изречене на његову личност као и оних који са њим раде.[176] Тренутно мирно стање постигнуто је у трајању од непуне деценије, јер је доласком митрополита Нићифора услед акумулираних незадовољстава пре свега учитеља због положаја у рашко-призренској епархији 1902. и 1903. године дошло је до отворених сукоба све већег броја учитеља са епископом који их је из тог разлога често премештао. Сукоб је узео веће размере оног тренутка кад је учитеље, на њихов позив, подржао настојатељ богословије Стеван Димитријевић те је на себе преузео гнев епископа који је изградио став по коме тек одласком С. Димитријевића ситуација може бити смирена.[177] Народ у Призрену био је против смене С. Димитријевића и за помоћ су се обратили цариградском патријарху Јоакиму III,[178] па је овај рекли бисмо проблем локалног карактера прерастао у дипломатски проблем у који се укључио и Министар иностраних дела Краљевине Србије са ставом да је потребно толеранције за решавање овог проблема, али се као коначни епилог овог проблема наводи смена настојатеља Димитријевића. Узимајући у обзир овај конфликт као и оне раније наведене увиђамо како свој пут институционалног изграђивања Призренска богословија није прошла лагодно већ се на том путу сусретала са различитим искушењима изазваним деловањем спољног али и унутрашњег фактора, који ће напослету довести до изграђивања њеног кредибилитета и дати јој могућност да се овенча епитетом заштитнице српског народа и Православне вере у Старој Србији. За своје место на духовној мапи Старе Србије Призренска богословија се морала изборити често подносећи и неправедну жртву, али је то представљао пут њеног самоизграђивања.

---

[175] Александра Новаков, *Митрополити рашко-призренски – сведоци рада Призренске богословије у Османском царству,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 49–50;
[176] ДАС, ПО-К-31, 410, стр. 1–2;
[177] А. Новаков, *Митрополити рашко-призренски...,* стр. 58–59;
[178] Српски народ у Старој Србији по први пут јасно и једногласно се поистоветио са богословијом настојећи да се прикаже као заштитник једног тако великог верског и културног споменика признајући јој значај и заслужено место у животу Срба Старе и Јужне Србије.

Прве две деценије постојања школе обележили су мањи проблеми и у извесној мери латентни сукоби који су постојали на унутрашњем плану организације школе и међу носиоцима исте, али акутни проблеми за ову школу настају са променом политичких прилика на Балкану до којих је дошло подизањем Босанско-херцеговачког устанка (1875) и српско-турских ратова између 1876–1878 године. Пре устанка прилике у којима је радила Призренска богословија биле су далеко повољније него после 1875. године, што нам указује на чињеницу и да је ова школа, и ако није ни директан ни посредни учесник политичких збивања на Балкану, сносила последице за турске власти неприхватљивих политичких потеза Београда. Ратни планови и намере Кнежевине Србије били су свакако ослобађања великог дела територије Старе Србије, али и обезбеђивање што повољнијих услова за српски народ који се налазио у оквирима Османског царства. Делимични ратни успеси донели су Кнежевини Србији право уживаоца одређених територија које раније јој нису биле доступне, али и озбиљне финансијске потешкоће које су морале бити решене кроз спроведене аграрне реформе и нове пореске обавезе које су стављене овог пута и на чиновнике и то свима према мери примања обзиром да је ратни дуг износио тридесет милиона динара и што држава из редовних примања није могла да покрије.[179] На залагање министра финансија Владимира Јовановића и услед општег незадовољства у народу нису уведени нови, већ су увећали постојеће пореске обавезе и то је био један од планова ресорног министра за што бржи излазак из финансијске кризе изазване вођењем ратова. У оваквим околности Србија и пред изазовом с којим се до сада готово да није ни сусретала, није могла посебну пажњу да посвети заштити народа и њених интереса у Старој Србији који су остали под управом Османске империје. Додатна отежавајућа околност за српски народ у Јужној Србији након свих ових ратних збивања била је и побуна чланова *Призренске лиге,*[180] која је резултирала коначним оснивање преког војног суда 1882. године који је имао за циљ хитро решавање свих бунтовних српских елемената у народу. Настанак преког суда имао је за циљ да заплаши народ и обрачунају се са интелектуалном и политичком елитом српског народа коју су видели као претњу по интегритет Османске империје. Обрачун са српским народом који није имао више могућност заштите од матице

[179] Види: Слободан Јовановић, *Влада Краља Милана,* II књига, Београд, 1927. година, стр. 14-17;
[180] Александар Растовић, *Прогони професора Призренске богословије у извештајима енглеских конзула,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 67;

Србије са собом је повлачио једину могућност заштите у виду дипломатског деловања одређених европских сила и то између осталих и Велике Британије. Од 1880. до 1888. године британски представници су активно радили на обустави спровођења преких судова који су били монтирани, а и да се осуђеници ослободе вишедеценијских затворских казни које су издржавали управо због мањкавости таквих процеса. Захваљујући преданом залагању британских и руских дипломатских представника организовани прогони хришћанског становништва обустављени су већ 1883. године.[181] Међутим, као носиоци верске и просветне еманципације српског народа на посебном удару турских власти су били наставници Призренске богословије као једне од значајнијих новоизграђених црквено-просветник институција у Старој Србији. У свести отоманских власти богословија је представљала важно средство ширења српске националне пропаганде и стециште милитантне омладине, а додатан проблем властима представљала је и чињеница да је школа се профилисала и као бедем отпора снажним процесима исламизације. Призренска богословија од самог почетка делећи судбину српског народа и овог пута прва је сносила полседице турске репресије у виду привођења наставника и управитеља школе Петра Костића, који је од 1873. године био наставник у богословији а од 1880. до 1889. године и њен управитељ. Разлог оптужби и осуде од стране турски власти и суда била је пресретнута коресподенција (писма) којим је П. Костић за потребе српских власти извештавао о насиљу мухаџира према неисламском становништу у Призрену и околини. Своје заточеничке дане Костић је провео у Битољу, у трајању од пет месеци, где су иследници настојали путем различитих тортура да сазнају нешто више о његовим везама са властима у Београду.[182] Власти у Београду преко Јеврема Грујића, српског посланика у Цариграду, покушале су да утичу како би се ослободио Костић, али је то био безуспешан подухват до тренутка док се у преговоре нису укључили И. Јастребов и енглески конзул Сент Џон те је судски процес убрзан а поступак убрзано окончан и Костић ослобођен. Животне прилике нису биле тих година сурове само према Костићу, већ је и Ђорђе Камперлић осуђен и то на десет година

[181] Александар Растовић, *Прогони професора Призренске богословије у извештајима енглеских конзула,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 68;

[182] Искушење боравка у заточеништву није било једино са којим се Костић сусрео, већ је и поред гаранција турских власти да одласком у Битољ му се неће ништа догодити, се ипак догодио немили догађај покушаја напада Лигиних атентатора 28. марта, па је из предострожности он ноћу спроведен Битољском валији. За више види: В. Бован, *Илија Ставрић и Ђорђе Камперлић ректори Богословије у Призрену,* Ниш, 2018. год., стр. 190–191;

принудног рада при тврђави у Акри. У тренутку Костићевог заточеништва Камперлић је био једини наставник у богословији и који је на тај начин сачувао богословију од гашења,[183] а на то место постављен је још 1873. године. Главна оптужба против Камперлића била је продукт клевета Омер ефендије и између осталих оптужби била је и та да је Камперлић на челу револуционарног покрета који је припремао устанак против турских власти. Даљи животни пут његов водио га је од Акре преко Солуна па све до Црне Горе и био је преиспуњен дешавањима и великим преокретима, али је коначан мир Камперлић 1883. године пронашао у Нишу где је одлучио да се замонаши и више се након заточеништва није враћао у Призрен. У кратком временском периоду сличну судбину попут двојице наведених делило је и још преко двадесет угледних представника српског народа у Старој Србији. Још једном представници богословије као и сама школа делили су патњу свог народа и као и небројано пута раније школа се приказала заштитницом интереса свог народа, а њени наставници као борци не само за културно и верско просвећење народа већ и спремни за сваку врсту жртве па и ону христолику, за другога (народ).

Прве деценије постојања богословије обележили су унутрашњи организациони проблеми, често праћени и личним сукобима и евидентном нетрпељивошћу између одређених настаника који су успоравали њен даљи напредак и рад, али и спољнополитички проблеми наметнути дипломатским потезима Београда који су често били готово на корак од потпуног обустављања рада ове институције. Турске власти препознале су важност образовних институција за српски народ, па у циљу њихове деградације и заустављања њиховог даљег просвећења укинули су већи број школа који се у једном тренутку свео на свега четири школе на целој територији Јужне Србије, а што је било уједно и циљ егзархије која је у успостави система образовања на овим територијама видела пут остварења сопствених политичких интереса. Овакве околности довеле су до тога да формално веома мали број и евентуално заинтересованих ђака за упис у богословију не испуњава формални услов и онај законски минимум о претходно стеченом основном образовању. С тим у вези

[183] У више наврата током тих година Камперлић је добијао понуде изражене у енормним количинама новца како би школу предао управи Бугарске егзархије и између осталих Кара Јове, председник Скопско-бугарског комитета, му је нудио 800 лира што је он одбио. Такође, нуђено му је да богословија буде свиме потребним опремљена, затим уздигнута на шесторазредну школу са њим као ректором, што је он још једном одбио. После свих пропалих покушаја преговора он је убрзо након тога фебруара 1882. године ухапшен као страни агент одан српској влади. Види: Александар Растовић, *Прогони професора Призренске богословије у извештајима енглеских конзула,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. година, стр. 71;

црквене власти одлучиле су се на оснивање пријемног разреда 1883/4 године и то са планом и програмом за четврти разред основне школе, чиме се остварила могућност да се законски основ испуни за оне заинтересоване за даље школовање у богословији. Први учитељи пријемног разреда и овог, можемо слободно рећи, изнуђеног али и уникатног пројекта Српске Православне Цркве били су свршени ђаци учитељске школе, Трифун Димитријевић и Апостол Филиповић.[184] Овај образовни пројекат трајао је неколико година и укинут је после 1889/90 године, а служио је превасходно за школовање ученика изван Призрена који за тако нешто нису имали могућности у месту у коме су живели. Према речима В. Бована тек од 1886. године и то чак десет година након ескалације сукоба покренутих Херцеговачким устанком, богословија је нормализовала свој рад те период од 1875. до 1886. године може се посматрати као период првих већих искушења са којим се ова институција суочавала додатно се профилишући као једна од заштитница српског народа и Православне вере на овим просторима.[185]

Призренска богословија и ако основана у некада царском граду и својевремено престоници великог српског царства своју прву декаду постојања обележила је грчевитом борбом за очување просте егзистенције и то пре свега на плану финансија сусретала се често са искушењима која су захваљујући пре свега угледним и богатим српским привредницима успела да превазиђе.[186] Поред тога, приметна је била организациона супериорност Београдске богословије у поређењу са Призренском у којој су махом предавали свршени богослови Београдске богословије без претходно стеченог вишег образовања, што је пак био услов за рад унутар наставног кадра Београдске богословије те је после финансијске стабилизације усавршавање наставног кадра био први следећи изазов с којим се сусретала ова школа. Такође, свршени богослови Призренске богословије који пак из раније наведених политичких околности нису били у могућности да прођу кроз целовит систем основног образовања, поред тога што су били ускраћени за знања која би стекли тим образовањем њима је било ускраћено и рукоположење јер су из богословије излазили са навршених 15, или највише 18 година.[187] Мањкавост наставног кадра и уз то слабо

[184] В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 59;
[185] Исто.
[186] Махом призренски родољуби попут браће Газикаловића, Симе Парлића и Ђорђа Дрваревића неизмерно су у периоду од 1876. до 1886. године материјално помагали рад школе. За више види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 60–61;
[187] Исто.

интересовање средњошколских полазника, пре свега због нејасне даље перспективе свршених богословаца, резултирало је у овој првој декади постојања школе да највећи број уписаних ђака буде 14, а да у кризним годинама тај број буде сведен на свега два до седам ученика. Значајне промене у раду и унапређењу богословије учињене су тек 1889. и 1890. године са примањем неколицине наставника са претходно стеченим факултетским образовањем, а богословија сад бива реорганизована и то у Богословско-педагошку школу и са значајно измењеним наставним планом.[188] Међутим, тек са подизањем школе на шест година трајања она у великој мери добија обрисе других средњих школа у Краљевини Србији, а слика перпективе будућих свршених богослова постаје све јаснија.[189] Подизање школе на виши ступањ са собом је доносио скоро по аутоматизму и промене на пољу наставног плана који је поступно спровођен у животу и раду богословије. Поред српског и турског језика, као и богословских предмета попут догматског богословља, Светог Писма, моралног богословља, посебно место дато је и неколицини предмета заступљених и у гимназијама попут хемије са минералогијом чиме је школа показала спремност да прати савремене образовне токове и просветне тенденције. Овим осавремењивањем Призренска богословија сад и *de facto* се уздиже у рангу Београдске богословије, али без дозволе власти која је на оснивању одобрила троразредну али не и ову реформисану шесторазредну школу. Једнако комплексан као и пут реформе био је пут добијања вилајетске просветне дозволе за рад, а што је био примарни циљ ректора Илариона Весића. Седиште вилајета у коме је био стациониран надлежни просветни инспекторат било је Скопље, где је ректор после скоро три године готово дипломатских преговора добио дозволу за рад октобра 1893. године, а према 129. параграфу овог закона школа је основана у статусу приватне школе али са правом надзора надређених просветних органа.[190] Овом дозволом тачно су између осталих назначени и забрањени предмети за предавање као и дозвољени, а док су књиге коришћене као уџбеници морале бити потврђене од стране истог просветног инспектората као и њихове

[188] Исто.
[189] Посебно интересантна чињеница која указује на спремност црквених власти да ову школу додатно уздигне на лествици образовног система било је увођење турског језика, што је апсолутно разумљиво обзиром на историјске околности и окружење у којем се школа налазила и политички систем унутар ког је морала да опстане. Те и према сведочанству Петра Костића један од главних разлога својеврсне хендикепираности свештенства огледао се у непознавању турског језика, али новим планом и програмом турски језик у богословији био је заступљен током свих шест година школовања. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 61–62;
[190] Исто.

евентуалне замене и корекције. Сви учитељи су морали имати потврђена сведочанства од просветне управе, као и ранију издату потврду о раду од председника Вилајетске просветне комисије. Додатно рад али и евентуално оснивање нових школа компликује норматив по коме сви наставници и учитељи треба да буду турски поданици уз придодато уверење од локалних власти о њиховој лојалности, а напослетку и држављани турске империје што потврђују нфузом (крштеницом).[191] Такође, на годишњем нивоу просветном инспекторату прослеђивао се извештај о раду, броју ученика, али и броју свршених ученика те школске године са њиховим основним генералијама. Овакви нормативи дати од Турских власти указују на специфичну позицију Призренске богословије, којој је потврђен статус приватне школе али са правом готово потпуног надзора просветних власти што је пак последица специфичног историјског тренутка, испоставиће се нешто касније.

Политичка слика Старе Србије коренито се мења по закључењу Берлинског конгреса (1878), где је већи део њене територије остао и даље под Турцима док су ободни и гранични делови прешли под власт Аустријанаца и то Новопазарски санџак, Прибој, Бијело Поље, а нешто касније и Пљевља, а раније основани Призренски замењен је новооснованим Косовским вилајетом (1877) са седиштем у Приштини.[192] Разуђено српско становништво у некомпактним заједницама временом је слабило пре свега због масовног исељавања у крајеве под управом Србије.[193] Трговачки путеви ојачани изградњом железнице Солун – Косовска Митровица (1873) нису могли да успоре рапидно слабљење моћи угледних српских трговаца,[194] које је између осталог у директној узрочно последичној вези са масовним исељавањем српског становништа и довело до вишеструких последица по становништво које није желело да напусти своја места али и српске просветне институције на тим просторима. Додатне компликације у већ сложеној политичкој ситуацији доноси антисрпска политика селективно вођена тих година од стране аустроугарских власти на тим просторима, а која је пак у одређеној мери зазирала од све већих политичких активности спровођених од Енглеског конзулата основаног у Призрену. Територија Старе Србије крајем 19. века постаје поприште значајних политичких и дипломатских сукоба вођених

[191] Исто.
[192] В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 64;
[193] У периоду од 1880. до 1890. године са територије Косова и Метохије иселило се више од 60 000 становника српске националности и то махом на територије Србије. Види: Исто.
[194] Бранислав Нушић 1902. године записао је како и најмоћнији српски трговци немају више од хиљаду дуката капитала, укључујући и непокретну имовину. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 65;

међу водећим силама Европе и света, па је тако и Русија поред већ једног у Призрену основала још један конзулат у Косовској Митровици и на тај начин свим својим политичким противницима јасно ставила до знања важност ових територија за спровођење њихових даљих спољнополитичких наума. За разлику од горе поменутих европских сила и њихових конзула који су на територији Старе Србије видели само простор испуњења државних и евентуално личних дипломатских амбиција, Русија је била заинтересована за живот српског народа на просторима под управом Турске империје и њихов могући политички, културни и национални развој који би напослетку довео до ослобођења и уједињења са матицом. Аустроугарска политика препознала је синхронизовани политички курс Русије и Србије, па је дипломатским активностима настојала ка оснивању албанске државе и унутар Турске државе недвосмислено бранила интересе Арбанаса које су видели као политичку полугу у спречавању остваривања планова заједничким интересом уједињених словенских народа.[195]

Сложеној политичкој ситуацији на Балкану, која шире историјски проматрано између осталог постаје и својеврстан симбол ових простора, није се могла одупрети ни Српска Православна Црква и ако по суштини наднационална својих националних инсигнија у свести Цариградске патријаршије није се могла ослободити па самим тим и различитих и често неправедних последица спровођених према њој. Однос Цариградске патријаршије према Српској Цркви у великој мери осликан је кроз буран период фанариотске управе обележен конфронтацијом коју су сами покретали,[196] а који је оставио далекосежне последице и по српски народ на просторима Старе Србије који је после много година и тек 1896. године добио српског архијереја Дионисија (Петровића), а у Скопљу такође српског архијереја Фирмилијана (Дражића) 1902. године, док је на епархији велешко-дебарској архијерej Србин ушао у трон тек 1910. године и то Варнава (Росић), потоњи патријарх српски.[197] Оваква збивања показатељ су синхронизованог става Цариградске патријаршије и турских власти према српском народу али и Српској Православној Цркви, коју су по свему судећи видели као експонента политике Београда и заштитницу националних интереса српског народа на територији под окупационом турском влашћу.

[195] За више види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 66;
[196] З. Милошевић, *Фанар и Српска Православна Црква,* Српска политичка мисао 82 (4), стр. 161–181;
[197] Исто.

Период од Берлинског конгреса (1878) па све до 1912. године у Косовском вилајету били су спорадични, а за турске власти теледириговани немири спровођени од стране организовани српских чета које су долазиле у сукоб са турским властима. Период краја 19. века за Србе у Старој Србији била је епоха непрестане изложености самовољи Арбанаса и Турака и њихових синхронизованих напада. До ескалације сукоба долази у пролеће 1901. године и то са догађајем познатим у историји као „колашинска афера“ која је била повод за додатно заоштравање односа између турских власти и сада већ малобројне српске заједнице.[198] Средином 1901. године долази до побуна у српском народу и у околини Сјенице, што је показатељ да горе поменута афера није један издвојен инцидент већ акумулирани израз незадовољства малобројног српског становништва према репресивним турским властима. У жељи да предупреди даље сукобе, Турске власти 1902. и 1903. године одлучују се на спровођење реформи, које су према речима С. Недељковића требале да спрече ширење анархије спровођене арбанашким оружјем, а који су били само оруђе у спровођењу турске хегемоније.[199] Осмишљене као законски оквир који би гарантовао повољнији положај хришћана унутар турског царства биле су велика идеја али сувише кратког трајања. Турски феудални систем унутар кога је злостављан српски народ изискивао је хитне промене, као и њен управни и феудални апарат. Међутим, тек са конституисањем нове Младотурске владе и враћањем Устава из 1876. године дошло је до значајнијих промена. Коренитим променама претходило је и оснивање „Српске народне организације Срба Османлија“ или „Српска демократска лига“ која је својом директном активношћу унутар уставних граница трудила се да оствари привредни и просветни препороду српског народа под турском влашћу, а као почетне активности издвајају се идеје о оснивању среских и окружних одбора. Младотурска управа и ако је у почетном скоро па еуфоричном продору ка потврђивању права и привилегија српском становништву деловала као Србима адекватна политичка струја, испоставиће се да промене су биле израз само површног сагледавања појединца а да свеукупан однос ширег државног апарата остао је

[198] Афера позната по граду Колашину означавала је организовану акцију претраживања ширег региона града и проналажења наоружања код српског народа за које су Турци често спроводили и озбиљне одмазде у народу, а сву кривицу власти су преносиле на Србију коју су оптуживали да систематски наоружава српски народ ради подизања устанка дуж целе области Старе Србије. За више види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 67;

[199] Види: Славиша Недељковић, *Стара Србија и турске реформе (турски реформни програм из 1902. године)* 30 (2), стр. 233–241;

непромењен и трајно неповољан по Србе. Шовинизам и хегемонија постају, а може се слободно рећи и остају, modus operandi и за ове Турске власти у спровођењу политике над Србима. Тенденциозно брисање националног идентитета једног духом слободарског народа био је императив турске империје, а самим тим и школе као извориште младог националног духа очуваног у новим генерацијама нису могле проћи без различитих репресивних мера. Сложене политичке околности за српски народ репрезентоване кроз репресивне мере турских власти и организоване нападе Арбанаса мухамеданаца, биле су додатно усложњене унутарцрвеним потресима изазваним деловањем Фанара и Бугарске егзархије на просторима које су махом насељавали мањински српски живаљ. Тлачени народ у постојећим српским школама видео је искру очувања и изградње националног идентитета, а сама административна процедура за оснивање основних школа није била комплекса у периоду од 1856. године до српско-турских ратова и Берлинског конгреса, с тим да су школе могле бити основане само као приватне без постојећих привилегија које су уживале државне школе унутар просветног система турске империје. По завршетку Берлинског конгреса отворена антисрпска политика турских власти пресликала се и на пољу просвете те је оснивање нових школа било готово немогуће, већ је очување постојећих остао једини императив српских заједница у Старој Србији посебно по оснивању и успостави преких војних судова у периоду од 1881. до 1884. године.[200] Тежак положај школа и њихов приватни статус омогућавао је изградњу финансијске конструкције у којој би одређени удео имала и Краљевина Србија, па су од 1889. године велики број српских школа на територији Јужне Србије добијали значајна новчана средства која су била гарант одрживости и опште егзистенције. Од 1893. године започиње нова етапа развоја српске национално-просветне делатности на територији целе Старе Србије, а прве помаке видимо у чињеници да су турске власти одобриле да све српске школе имају право да носе и српске називе и ако су се томе отворено противили Грци и Бугари. Наговештај великих промена за српску просвету било је и довођење српских архијереја на трон у Призрену и Скопљу, који су се профилисали као заштитници српског народа и његових школа.[201]

Друштвени положај српског народа и просвете у области Старе Србије минуциозно се изменио и погоршао после реформе Порте из 1896. године, којом су изједначена права

[200] В. Бован, *Прозренска богословија,* стр. 68;
[201] Исто.

хришћана и муслимана унутар Османске империје. Овим реформама су се најнепосредније успротивили представници муслиманског становништва, а први међу њима Арбанаси и то отворено показали оснивањем Пећке лиге 1898. године која је била ношена пре свих антисрпским идејама. Слабљење централне моћи турске империје довеле су до појаве великог броја сепаратистичких група, неке од тих пре свега одметничких група Арнаута турске власти су штитиле јер су у њима виделе механизам спровођења својих малициозних политичких планова. Дипломатска активност Краљевине Србије код Порте и Садедин-паше није била плодотворна, па је у српском народу завладала бојазан која није била без основа обзиром да је 1900. године дошло до покоља над Србима од стране Исе Бољетинија у Колашину, те је и Порта морала да стане у заштиту невино пострадалог српског становништва.[202] Догађај у Колашину, и ако су турске власти желеле да га локализују и прикажу као мањи инцидент, довео је до великих дипломатских потреса који су резултирали оружане борбе потпомогнуте од стране матице Србије. Српски народ организован у комитске покрете масовно се наоружавао тежећи ка идеји аутономије, коју им је на првом месту Аустро-Угарска оспоравала као и право на национално опредељење што је и дипломатским путем желела да постигне код Порте.

Политичке околности одисале су сталним тензијама које су често доводиле и до отворених сукоба, а у таквим околностима говорити о развоју Призренске богословије готово је излишно. Састрадалница свога народа, Призренска богословија у многоме је стагнирала у развоју у поређењу са другим школама сличних намена. Недовољно образован учитељски и свештенички кадар није био у довољној мери спреман да одговори на изазове времена, а то пре свега у погледу пропаганде и делатности Бугарске егзархије. Реорганизована богословија под будним надзором, између осталих и конзула И. Јастребова, била је окосница српског образовног система у области Старе Србије. Водила је рачуна о свештеницима и учитељима и њиховом адекватном образовном и духовном изграђивању, али је уједно и пратила и поспешивала њихов даљи рад и професионалну ангажованост како на плану просвете тако и на пољу духовног обогаћења и верског изграђивања повереног им народа. Колико је период последње декаде 19. века био изазован за српски народ и Призренску богословију потврђују и речи професора Војислава Катића, који је између осталог рекао „[…] власти нису хтеле ни да знају да Срби постоје у броју њихових

[202] Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 70;

поданика“,[203] чиме је указао на шовинистичку политику турских власти и њихов актуелни дипломатски курс. Настављајући даље, професор Катић наводи и како се систематским деловањем антисрпског елемента дошло до тога да број српских школа како у области Косова и Метохије, тако и у Вардарској Македонији, сведе на свега 20 док је у ужој области Македоније под управом Бугарске егзархије у том тренутку постојало чак 62 школе за стицање како основног тако и вишег, средњег образовања. Краљевина Србија по сазнању ових и томе сличних околности одлучује се на радикалне промене у контексту ширег ангажовања својих дипломатских делатника у области Македоније, како би се рапидно ширење бугарског утицаја свело у оквире прихватљивости.[204] Стихијске промене расположења турских власти према српском народу само на тренутке су биле обуздане Конзуларном конвенцијом из 1887. године (ратификованом тек 1896) и склапањем Трговинског уговора 1888. године. Плодотворност српске дипломатске мисије овековечене потписаном конвенцијом препознајемо између осталог и у рапидном увећању броја српских школа који је порастао на 41. Свакако немерљив допринос у изграђивању прихватљивијег положаја за српски народ и општу консолидацију свих интересних страна имала је богословија, која је и пре овог назови повољног периода била једина тврђава одбране тенденциозног спровођења бугаризације. Са 1892. годином и доношењем турског акта којим се гарантује право свих на отварање националних школа, које су под заштитом турских власти, стање се рапидно мења и број српских школа бива увећан и то за 103 нове школе.[205] Од овог просперитетног периода и перманетног напретка српске просвете не тлу турске империје била је једино изузета шира област Македоније, која је остала под интезивним деловањем бугарске пропаганде.

Рапидни напредак образовног система код српског народа у областима под турском управом, био је у директној узрочно-последичној вези са интезивним опадањем утицаја бугарске пропаганде и антисрпске просветне политике коју су годинама систематски

[203] Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 73;
[204] Колико је сложена и захтевна ситуација, а уједно и приоритетна потврђују и речи, некадашњег председника владе и професора права, Аћима Чумића који је наглашавајући важност хитне реакције по питању све јачег бугарског утицаја у Јужној Србији, чак сматрао да ако је потребно треба ускратити и новчана средства школама у Краљевини (евентуално им обезбедити секундарни извор прихода) и иста усмерити ка оснивању школа у областима под јаким утицајем егзархије и то је назначио као горуће питање министарства просвете и иностраних дела у текућем периоду. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 73–74;
[205] Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 74;

водили. Немоћ бугарске политике резултирало је оснивање својеврсне револуционарне организације 1896. године, која је себи поставила за иницијални циљ остваривање аутономије Вардарске Македоније а потом и сецесију као евентуални циљ што је био и врхунац њихових идеја. Проблематичност наметнутих циљева огледала се и у нереалном сагледавању шире политичке слике Европе, која је јасно указивала на претензије како Русије тако и Аустро-Угарске ка европским територијама под управом турске империје. Своју антитурску политику револуционарна организација (ВМРО) у извесној мери редефинише у антисрпску са јасним дефинисањем мета те исте политике, а то су цркве и школе. Богословија и у овим тешким околностима се презентује као заштитница свога народа,[206] али овог пута исказана у лику и делу својих свршених ђака који су као учитељи бранили пут просвећења српског народа, а сада изреволтирани деловањем горе поменуте организације и у склопу новоосноване српске револуционарне организације чији су они били неизоставан део.[207] Велики значај једине богословске школе у Јужној Србији потврђен је и њеном универзалном делатношћу у остварењу примарног националног циља као што је очување националног и верског идентитета српског народа, а што је показала првобитно кроз плодотворан рад на очувању духовности у народу и напослетку и кроз марљив рад на оснивању већег броја завода за штедњу и узајамну помоћ, подстицање оснивања земљорадничих задруга, али и скривању угрожених и неправедно прогоњених Срба од стране турских власти.[208]

С почетка 20. века као плод вишедеценијског деловања значајних политичких структура настаје период краткорочног мира, који је и богословија искористила за реализовање још раније зацртаног плана о реорганизацији за коју се сад указала повољна политичка прилика. Већ школске 1900/1901. године учињени су први значајнији кораци ка изменама наставног плана, али и променама у структури и нивоу образовања датим овом школом.[209] Индикатор великих промена препознат је већ 1901. године, кад је курс школе

[206] Неизрецивост значаја ове високошколске установе, некадашњи српски конзул у Скопљу и Битољу, Михаило Ристић настојао је приказати поредивши је по значају за српски народ са Пећком патријаршијом. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 79;
[207] О раду и деловању ове организације у великој мери нас упознају сачувана сведочанства проф. Војислава Катића, који са поносом наводи како питомци Богословије, учитељи и свештеници „са пуно љубави и самопожртвовања […] у одбрани имена нашег и наше народности“ ступају и делују унутар ове организације све до 1908. године. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 76;
[208] Исто.
[209] Коренитим променама сведочио је и иницирао их новопостављени ректор богословије Стева М. Димитријевић (1899–1903) који је од Призренске богословије, узимајући његову ранију ангажованост у

сведен на четири године трајања с тим да овог пута од новоуписаних кандидата се тражило навршених четири разреда гимназије, што ће остати правило дуги низ година. Ранија пракса уписивања ђака са тек стеченим основним образовањем показала се као неодржива првенствено због тога што ти ђаци нису интелектуално били спремни на изазов какав је била богословија, а уз то показаће се кроз сазревање током тог школовања често и као неподобни. Додатни изазов за богословију сада представља и чињеница да је број упражњених парохија и на територији Босне и Херцеговине рапидно увећан, па је ангажованост богословије у Призрену и по овом питању била неопходно. Дакле, било је потребно реорганизовати и усавршити школу, а уједно повећати њене капацитете на ниво потребан за опслуживање српског народа и преко Дрине. Неизоставан интегрални део жељених реформи богословије односио се на редуковање броја наставних предмета који се изучавају у трајању од сада већ четири године, а који је сведен на 26 предмета од којих се осам изучава у трајању од четири године и то: Свето писмо, Српски језик, Француски језик, Руски језик, Пољска привреда, Црквено певање и гимнастика (физичко васпитање). Увиђамо како је значајно место у наставном плану поверено страним језицима, али са том разликом да је раније потенцирани турски језик уступио место француском и руском језику што је пак врло вероватно и одраз ширих политичких збивања на Балкану, с почетка 20. века, као и масовнијој заступљености тих језика у савременим научним токовима. Нажалост релативизовању успешно спроведене реформације школе допринела је пре свега његова краткорочна епоха трајања и то до 1914. године, кад је на пет година обустављен њен рад и то до средине 1919. године.

Град Призрен у ратном вихору I светског рата афирмисао се још једном као царски, односно краљевски град у коме је у једном тренутку боравила војска на челу са краљем непосредно пред повлачење преко Албаније након чега је управу над самим градом преузела бугарска окупациона власт. Град Призрен и као стратешки важно место у оквиру линије разграничења са Албанијом у једном тренутку био је збориште свих угледних Срба, аристократских породица и чиновника. Падом Краљевине Србије обустављен је рад и Призренске богословско-учитељске школе која је трајала све до престанка окупационе власти и завршетка рата. Одлука о обустави рада школе ступила је на снагу по завршетку

Македонији и искуство, желео да начини модерну школу блиску савременим просветним стандардима. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 76;

школске године 1914/1915 и тиме се заокружио један краћи период општег просперитета богословије отпочет другим преуређењем исте 1901/1902. године у коме је ова школа између осталог и изнедрила 185 ученика а од оснивања до 1912. године[210] чак 440 ученика и преданих и марљивих радника на пољу продуховљења и просвећења српског народа.[211]

Вишедеценијска борба српског народа за слободу чинила се све ближа свом крајњем епилогу, који је био краткорочно остварен октобра 1912. године. Средином октобра 1912. године Краљевина Србија је званично објавила рат Турској царевини, а ратна збивања и борбе српске војске на територији Старе и Јужне Србије била су под директном командом Божидара Јанковића. Већ крајем октобра исте године дошло је до ослобађања великог броја градова: Липљан, Урошевац и Гњилане, док су одреди црногорске војске под командом сердара Јанка Вукотића 30. октобра ослободили Пећ.[212] Оваква ратна збивања донела су интезиван утицај и на додатно заоштравање односа у мултиетничкој средини града Призрена, који није био део ратних планова и амбиција српске војске бар не у том периоду. После извесног времена и на иницијативу руске дипломатске мисије генерал Б. Јанковић издао је наређење за освајање Призрена и то поверио пуковнику Павлу Пауновићу и II Дринској дивизији која је била под његовом командом. Интезивирање прича и вести о скоријем освајању града Призрена, унутар града довели су до преговора између српског и турског становништва о не нападању српске војске како не би дошло до непотребног разарања града. Тако су крајем октобра 1912. године српску војску са мајором Селимиром Остојићем дочекала организована делегација града Призрена предвођена председником општине града и после више од пет векова ропства ослобођен је Призрен. Међутим, мултиетничка средина града Призрена била је подложна различитим превирањима, али су она умирена обећањем С. Остојића да сви људи различитих вера и националности добијају гаранције о успостави потпуног мира под условом предај њиховог наоружања.[213] По датом

[210] У времену од оснивања Богословије 1871. године па до 1912. године било је укупно 9 ректора, од којих су чак тројица ту дужност вршили у више наврата, и то: Петар Костић, Стеван Димитријевић и Иларион Весић. Најдуже је школом управљао Петар Костић (1879 – 1880; 1882 – 1889) у два наврата. Сви ректори осим Саве Дечанца и Петра Костића били су пореклом са територије Јужне Србије, а Илија Ставрић пореклом са територија Босне. У истом том периоду на раду у Богословији изменило се укупно и 51 наставник, од којих је 8 из Јужне Србије и чак 4 Турчина (наставници Турског језика). Види: *Призренска богословија,* стр. 83;
[211] В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 78;
[212] За више види: Мирослав Видосављевић, *Рад Призренске богословије у првим годинама ослобођења (1912–1915),* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 95;
[213] Мирослав Видосављевић, *Рад Призренске богословије у првим годинама ослобођења (1912–1915),* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 97;

обећању српске војне управе, испред муслиманске заједнице иступио је председник призренске општине Хаџи-Рифат Ага са обећањем о лојалности свих муслимана из Призрена чији је он легитимни представник.

Културно-просветни живот града Призрена с краја 19. и почетка 20. века био је изложен убрзаном развоју и општем препороду. Друга декада 20. века обележена је ослобођењем града и појавом великог броја певачких друштава, књижница и читаоница, као и Српско трговачко удружење и Српско омладинско друштво. Од значајнијих образовних институција радиле су Призренска богословија, Трговачка школа и Основна школа,[214] а с почетка наредне 1913. године основана је и гимназија која је већ прве године имала значајнији одзив ђака.[215] Ниједан град у Старој Србији није водио тако вешту политику и националну борбу за очување историјског наслеђа као што је то град Призрен. Призренска богословија одолевајући свим искушењима и често бивајући у незавидном положају услед сложених политичких околности изазваних првобитно устанком у Босни и Херцеговини, а затим и ратовима Србије и Турске изградила се као пирг очувања националног идентитета српског народа.

Опште благостање и просперитет богословске школе који је омогућен и скоро па евидентан по ослобођењу града био је краткорочан обзиром да је већ наредне 1913. године дошло до албанске побуне као испуњења мешетарске делатности аустријског конзула Прохаске. Побуни се морала одупрети регуларна војска која је била малобројна, па се ради одбране града мобилисало сво становништво као и одређен број богослова.[216] Оформивши једну чету богослови су заузели положаје до Дрима бранећи улаз у Призрен. По доласку регуларне војске и жандармерије богослови напуштају положаје и враћају се својим ранијим задужењима, показавши још једном и на један посебан начин спремност како ђака тако и саме школе да бране националне интересе свог народа и свој град. Стишавање политичких збивања у широј области града довели су и до нормализације рада Богословије коју је наредне школске године 1913/1914 окончало чак 21 ученик, што је између осталог и

[214] Векослав Станковић, *Српске школе у Призрену,* Институт за српску културу, Приштина, 2001. година, стр. 101;
[215] Исто.
[216] Унутар Призренске богословије крајем осамдесетих година 19. века основано је ђачко удружење, са одбором који је њиме управљао. Ђачка организација названа је „Братство“, а њен циљ био је морално-религиозно усавршавање својих чланова, као и помагање материјално угрожених. У ратним годинама Братство је дало допринос мобилишући одређени број добровољаца и на тај начин дајући несебичну подршку војним интервенција Краљевине Србије. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 89–90;

показатељ успешности раније спровођене реформације школе. Међутим, период благостања за српски народ и школу био је кратког трајања обзиром да је већ наредне 1914. године Аустроугарска политика сву своју пажњу усмерила ка Краљевини Србији коју је видела као примарну претњу у остварењу својих колсалних политичких амбиција. Са зебњом а испоставиће се касније и са одушевљењем и у Призрену су се очекивале прве вести о Церском боју, а и поред ратом захваћене државе Богословија је наставила са радом и школске 1914/1915. године коју је окончало 12 богослова. Еуфорично расположење поводом првобитних победа српске војске у Призрену с краја 1914. године брзо је заменило расположење страха и стрепње поводом новонасталих догађаја из 1915. године који су целокупну државну администрацију на челу са краљем и регентом довели напослетку и у Призрен. С краја 1915. године број становника града Призрена рапидно се увећавао и досегао у једном тренутку и број од 150.000, махом избеглица и војника. Богословија у временима тешких одлука дала је свој допринос тиме што су просторије исте биле на располагању државној администрацији и регенту Александру Карађорђевићу.[217] Састанци око реализације плана повлачења преко Албаније и даљих политичких и војних делатности одржавани су у просторијама богословије, те с тим у вези је 25. новембра 1915. године донета коначна одлука да капитулација није опција већ егзодус. Град Призрен после свега неколико година слободе поново је ишчекивао период ропства, али овог пута под Бугарском окупацијом почев од краја новембра 1915. године, која се у ратним годинама приказала као савезница Аустроугарске и Немачке. Богословија по уласку бугарске војске у град постаје њен магацин и њени смештајни капацитети бивају предати војсци на располагање, а њен ранији инвентар бива разнешен и уништен. Библиотека и архива ове значајне задужбине такође је била предмет пустошења бугарске војске, који су већину грађе депоновали у Софију а за њих небитну српску белетристику спалили. Суровост окупационих власти приказана кроз однос према инвентару ове значајне задужбине пренела се и на значајна лица школе, те је спровођење у интернацију извршено над ректором С. Димитријевићем и професором В. Катићем почетком 1916. године. Суровост окупационих власти наставила се и у наредним године све до ослобођења града 29. септембра 1918. године, а до тада од

[217] Мирослав Видосављевић, *Рад Призренске богословије у првим годинама ослобођења (1912–1915),* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 103;

последица интернације, различитих мучења и глади преминуло је око 7000 житеља овог града са околином.

Трогодишња тиранија систематски спровођена од силом наметнутих бугарских власти, окончана је уласком француске војске (Одред Транје) 12. октобра 1918. године у Призрен.[218] Тек крајем октобра месеца у град на Бистрици пристиже Први Југословенски пук и остварују се услови за обнову предратних органа власти. Период бугарске окупације у свести српског народа, у широј области Старе Србије, представљао је период бесомучног терора спровођеног над народом, али и културним и верским установама од њима неизмерног значаја. Јасан циљ денационализације српског народа спровођен је систематски урушавајући носиоце тог истог идентитета, као што је између осталих била Богословско-учитељска школа. Дуго планирану бугаризацију било је могуће спровести тек девастирањем једног таквог националног пирга и прогоном оних који су се у годинама раније профилисали као њени заштитници, а то су наставници. Процес уништења једне тако значајне установе морао је отпочети уништавањем оног највреднијег, што је уједно и носилац једног историјског континуитета у постојању установе и српског народа на овим просторима, а то су ризница и библиотека.[219] Поред значајног инвентара и причињене штете, која је табеларно приказана и процењена на преко два милиона ондашњих динара,[220] прогону и тортури били су изложени и професори Димитријевић и Катић који су прошли голготски пут интернације од Бугарске и логора паничевски, преко Ески Џумаје 1917. године, да би наредне године били ослобођени. Ослобађање града и излазак из заточеништва двојице значајних наставника показаће се као почетак националне и верске обнове српског народа, али и обнове богословске школе. Јануара 1919. године Димитријевић се враћа у Призрен и то на ранију, од црквених власти, поверену дужност и

[218] Владан Виријевић, *Обнова рада Призренске богословије након Првог светског рата,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 107;
[219] Школска библиотека Призренске богословије основана је с почетком рада ове школе и то из Фонда Симе Игуманова, а увећана је убрзо дарежљивим поклонима руских конзула те је њен значај постао готово немерљив. До 1891/92. године није се знао тачан број похрањених наслова, а од те школске године према попису било је 2063 различита наслова, од којих 1285 на српском и 527 на руском језику. По 1905. години набављено је још захваљујући Григорију Божовићу преко 1500 наслова, а према некој оквирној процени евакуацију библиотеке 1915. године дочекало је преко 8.000 књига. Све наведено указује на величину губитка који је сносила Богословија са вандалским односом окупационих власти, а са њом и цео српски народ који је ризнице деценијама попуњавао. Види: В. Бован, В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 87–88;
[220] За више види: Владан Виријевић, *Обнова рада Призренске богословије након Првог светског рата,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 108;

енергично настоји ка материјалној обнови школе и њеном поновном покретању у процесу изградње нових, младих генерација пуних ентузијазма какав је и сам био.[221] У извештају који је 12. јануара 1919. године ректор проследио Министарству просвете и вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, између осталог стоје и таксативно наведени сви горући проблеми које је неопходно решити, и то по деловању надлежног министарства, како би богословија могла отпочети са поновним радом.[222] Између осталог у извештају наводи се како тренутне просторије богословије служе као простор дат на располагање војсци и ако у граду постоје боља алтернативна решења за оскудне војне просторије спрам људских капацитета. Ректор наводи како је приоритетна обнова школа која мора да надомести велики недостатак у свештенству настао репресивним мерама и често мимо правде и суда насилним убиствима свештеника, а што је уједно према виђењу и самих власти још један корак у спровођењу опште обнове.[223] Према предлогу Министарства просвете СХС почетак рада требао је бити осмишљен по принципу тромесечног курса који би похађали богослови са раније свршеним трећим разредом, чиме би експедитивно спровели план о убрзаном школовању преко потребног броја свештенства. Ученици који су раније окончали 2. разред[224] уписали би се у 4. разред, који би према том плану завршили скраћени курс до краја те 1919. године, а ученици по завршеном 1. разреду уписали би 3. разред те би и 3. и 4. разред завршили по скраћеном курсу и тиме би још један значајан број свршених богослова било на располагању Цркви. План министарства евентуално спроведен овим курсом донео би драстичан квантитативни раст потребног свештеног кадра, али и квалитативни пад услед немогућности за спровођење потребног целокупног процеса образовања кроз раније утврђен период од четири године. Коначну одлуку, а према

[221] О свеукупној делатности и значају личности С. Димитријевића за српски народ у Старој Србији најбоље нам говори његов ученик, а потоњи свети владика Николај Велимировић, и то речима „анђео божји за јужну Србију“, чиме нам указује на чистоту његовог духа и заштитничку настројеност према свом народу и светињама. Види: Зорица Пелеш, *Кратак приказ живота проте Стевана М. Димитријевића,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 169;

[222] Од великог значаја за разумевање механизма деловања и рада богословије је управо и овај извештај ректора који је упутио Министарству просвете и вера, а који нам недвосмислено указује да богословија као школа је била под директним надзором надлежног министарства које је доносило законске оквире њеног рада и деловања.

[223] Министарство просвете и вера СХС је ректора због свог залагања и преданог рада изабрало за члана државног Просветног савета. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 107;

[224] Такође, ученици који су пре рата свршили 4, 5 односно 6. разред средње школе а потом желе да упишу богословију, исту би уписивали и то од 2. односно 3. разреда богословије. Види: Владан Виријевић, *Обнова рада Призренске богословије након Првог светског рата,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 110;

предлогу о краткорочним курсевима ректора Димитријевића, донео је министар просвете Љуба Давидовић 25. марта 1919. године, чиме је јединствен план о обнови будућег свештеног кадра добио и законску тежину.

Привремени наставни план и програм обухватао је 25 предмета подељених према значају и сложености у четири разреда. Посебно интересантно у овом броју премета је и то што је од раније јединственог предмета начињена, Педагогија и Историја педагогије, док су посебно изучавали и Психологија и Логика. Поред примарних богословских предмета који су своје место проналазили у сваком разреду, постојао је одређен број предмета који су били начин стицања једног општег знања попут Пољске привреде и Хигијене. Увидом у табеларни приказ предмета крајње објективно можемо закључити како идејна замисао творца истог јесте била потпуно оспособљавање будућих кандидата за, пре свега, мисионарску и свештеничку делатност.[225]

Решеност школске управе и спремност министарства просвете да се у једном интезивном процесу обнови рад школе, изискивало је не само неизмерно залагање на изградњи одрживог плана и програма о броју предмета и трајању процеса школовања, већ и ангажованост на плану изградње објективних услова за извођење свега замишљеног и то пре свега у погледу смештајних капацитета и услова за живот и рад.[226] Додатна отежавајућа околност представља и чињеница да је план да у оквирима Призренске богословско-учитељске школе своје школовање наставе и ранији ученици исте школе са Цетиња, а да притом у самом Призрену не постоји ниједан објекат адекватан за адаптацију сходно тренутним потребама школе. Такође, послератне године донеле су оскудицу у основним потребама, али и људству те је с почетка 1919. године наставнички кадар био сведен на свега пар наставника и једног суплента.[227]

---

[225] Архив Југославије (АЈ)-66-1095, Допис ректора Српско Краљевске Богословско-учитељске школе Министарству просвете и вера Краљевине СХС од 12. јануара 1919. године.

[226] Просторни капацитети Призренске богословије у више наврата су проширени, а прва зграда озидана је 1871/72. године. Додатна зграда са два спрата подигнута је 1889–1891. године, а затим и трећа придодата 1896. године. Смештајни капацитети за евентуални смештај до 150 ђака постигнути су изградњом и четвртог објекта који је поред интернатског смештаја за ђаке укључивао и смештај ректора, васпитача и различитих службеника и послуге потребне за адекватан рад школе. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 91;

[227] Почетак обновљеног рада ове школе поспешили су професори Војислав Катић и Александар Прљинчевић, као и виши учитељ Трифун Димитријевић и суплент Сава Поповић. Види: Владан Виријевић, *Обнова рада Призренске богословије након Првог светског рата,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 111;

Дуго ишчекивани почетак рада школе додатно је пролонгиран због оскудних смештајних капацитета који су додатно били оптерећени тиме што је српска војска користила исте за сопствене потребе. Поред уписа ђака 1. априла 1919. године, с почетком рада ове школе чекало се до изласка војске из њених просторија и реновирања истих у складу са школским потребама. Министарство просвете апелујући на важност хитног деловања по овом питању и ургирајући Министарству одбране и војној команди тек 12. априла успела је да издејствује њихово исељење.[228] По окончању ових готово преговарачких поступака вођених од стране Министарства просвете, било је потребно извршити потпуно реновирање целокупног простора а о чему се посебно старао амерички Црвени крст који је активно деловао у Призрену. Помоћ Црвеног крста огледала се у снабдевању основних и преко потребних ствари за учионице, канцеларије, али и наставничке станове и ђачки интернат. Све наведене потребе биле су од велике важности, али ректор С. Димитријевић увиђао је да ефикасно и успешно спровођење настава као и раније поменутих курсева није могуће без квалитетних уџбеника који би олакшали рад и извођење наставе.[229] Ректор је од Министарства просвете очекивао средства у износу од 2.300 динара, које би расподелио према потребама новоуписаних ђака, за које је он очекивао да ће их бити око две стотине. Оно што у овом случају увиђамо јесте механизам деловања и односа на релацији министарства и богословије према коме евидентно министарство обезбеђује потребна финансијска средства за неометан рад ове школе као и других школа у њеној надлежности, али исто тако оно не штампа уџбенике и не врши набавку нити контролу истих већ је то у надлежности црквених власти.[230]

Испуњујући и последњи објективни услов за неометани рад школом, 26. маја 1919. године, после вишегодишње паузе, богословија је кренула са својим радом.[231]

---

[228] Исто.

[229] Према препоруци Министарства просвете и црквених дела још из априла 1857. год., а што је Совјет потом и усвојио основан је посебан фонд за подмиривање материјалних трошкова за уџбенике и књиге браћи српском народу у Старој Србији, који је износио 459 форинти у сребру и 25 крајцера. Ова ставка напослетку уврштена је и у годишњи буџет Министарства просвете и црквених дела и временом је увећавана, да би од 1877. године износила чак 33.000 гроша. Види: Никола Арсић, *Преглед српских просветно-школских прилика у Јужним областима Старе Србије (1868–1876),* Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, Балканске синтезе, Ниш, стр. 15;

[230] Призренска богословија своје уџбенике добављала је из Београда, а уједно је била задужена и за снабдевање свих српских школа у Старој Србији као једини просветно-политички центар у целој Јужној Србији. Види: В. Бован, В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 85;

[231] Према подацима сачуваним у *Споменици двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије* из 1937. године наводи се како је, према школским списима, те школске 1919/1920. год. уписано 502 ученика, а 1919.

Специфичност њеног рада у овом, можемо слободно рећи, пробном периоду био је двојни наставни план и то онај стандардни у трајању од четири године као и онај у виду скраћеног курса који се евидентирао такође као четвороразредна богословија. Ти назавани течаји били су попут вишемесечних обука и трајали су: први четири месеца (мај - септембар, 1919), други четири месеца (септембар - јануар, 1919, 1920), а трећи шест месеци (март - јун, 1920). Овај вид организације наставе изискивао је кадровске промене и квалитативне и квантитативне промене, па су с јесени 1919. године прикључени још неколицина наставника те их је било седам и два суплента. Нормализација рада ове школе, и укидање овог двократног начина рада, учињена је већ наредне 1920. године, те је школска 1920/1921. год. прекретница у једној новој епохи за ову школу, али и за српски народ у сада већ потпуно слободној Старој Србији.[232]

Призренска богословија је своју изнад свега националну мисију вршила постојано од њеног оснивања па све до ослобођења Старе Србије и Вардарске Македоније и кроз тај период од 40 година била је незамењива. Била је пирг око кога се збирао српски народ и спона која је повезивала Краљевину Србију са својим народом у јужним крајевима. Стожер њеног постојања био је пре свега Фонд Симе Игуманова који је, поготову у прво време, обезбеђивао сва потребна новчана и материјална средства за несметан рад школе, док су руски конзули, према сведочењу М. Ристића, пружали политичку подршку и заштиту, а пре свих Иван С. Јастребов.[233] Руски конзули су путем личне коресподенције са државним врхом у Краљевини Србији обезбеђивали све потребно за рад школе, а уједно били полуга односа на тим релацијама.

Специфичност мисије њеног постојања унутар које је често различито деловала Призренска богословија пренела је и на свој унутрашњи план рада и деловања. Од свог оснивања до ослобођења увиђамо да је радила према измењеним наставним плановима. Према првобитном плану Богословија је била троразредна школа, а уписивали су је ученици са претходно завршеном четвороразредном основном школом, и њу је до школске

год. је из школе изашло 50 свршених ђака. Види: Владан Виријевић, *Обнова рада Призренске богословије након Првог светског рата,* Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год, стр. 112;

[232] О историјском значају ове школе и њеном угледу у народу излишно је и говорити, али између осталог сазнајемо и из једног од писама Одбору за прославу 50. годишњице Призренске богословије, у коме М. Ристић износи бриљантну оцену значаја ове реномиране школе и то између осталих и речима: „[…] до недостижности био је велики значај Призренске богословије […] и она је у одбрани српства и Православља била оно што је некад била Пећка Патријаршија“. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 79;

[233] В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 81;

1889/1890. године завршило 89 богословаца. По завршетку првог преуређења школа је подигнута на четворостепену и завршило је свега 48 ученика, с тим да је у том статусу била само до школске 1893/1894. године, односно свега три школске године. Наредно преуређење донело је значајније промене у њеном раду који је сада издигнуо на шесторазредну школу, а од будућих ученика се очекивала навршена мала матура. У овом значајном периоду од оснивања до ослобођења Призренску богословију је завршило 596 богословаца,[234] што апсолутно није занемарљив број обзиром на политичке околности и окружење у коме је више деценија егзистирала, често бивајући предмет директне тортуре и репресије спровођене од турских власти. Егзистирајући у околностима готово сталног притиска и задржавајући за себе епитет бранитеља српског народа, Призренска богословија током овог периода живота у туђинском окружењу изнедрила је 34 генерације свршених богословаца и 434 свештеника и учитеља.

Рад Призренске богословије ма колико био тежак и мучан, са позиције српских националних интереса био је веома плодотворан, а за једног научног истраживача веома изазован обзиром да највећу пажњу истраживача данас привлачи пречанска богословска школа и београдска и њихова блиско повезана богата историја постојања, док је међутим Призренска богословија у смутним временима слабљења Османске империје и честих сукоба па и ратних година са Краљевином Србијом остала готово једина бранитељка свог народа и чувар народног уверења о скоријем јединству, а пак опет без довољно посвећене пажње истраживача. Прве четири деценије постојања Призренске богословије приказаних кроз ово поглавље имају између осталог за циљ да обзнане начине деловања и механизме њене организације унутар Османске империје. Остајући у целини аутономна по унутрашњој организацији а у односу према државним властима, а пак исто тако бивајући једнако подложна готово свим законским актима потврђеним надлежним Министарством просвете ова школа фигурирала је ка модификованом обрасцу постојања на релацији између државне и приватне (Српске Православне Цркве) школе.

[234] Према сведочанству ректора Петра Костића, на овај број треба придодати још 100 до 120 богословаца који нису евидентирани, а који су свршили школовање у Богословији у периоду од 1907. до 1913. године. Такође, наводи како је Призренска богословија изнедрила око 250 свештеника и 350 учитеља. Види: В. Бован, *Призренска богословија,* стр. 85;

ГЛАВА III – ЗАКОНСКО РЕГУЛИСАЊЕ СТАТУСА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНИХ УСТАНОВА

Црквено-просветне установе средњег, а нешто касније и високог образовања, од самог почетка свога постојања налазиле су се под управом Цркве, односно Светог Архијерејског Сабора и Синода, али и надзором надлежног министарства која су се временом мењала, те је то било у прво време Министарство просвете, па Министарство просвете и Црквених дела, затим Министарство вера, а у једном тренутку, додуше краткорочно, и Министарство правде. Самим тим имајући то у виду можемо закључити како су богословије биле од самог почетка, одн. Доситејеве богословије, осмишљене као црквено-просветне установе са двојаком управом која углавном делује у синергији. Можемо бити слободни па закључити како и оснивање прве богословије у време Карађорђеве Устаничке Србије је било на иницијативу државних власти, а пре свега новоизабраног попечитеља Доситеја Обрадовића, као део једног вишег државног образовног пројекта који је једнако кратко трајао као Устаничка Србија, познат као Велика школа (1808 – 1813). Од тог тренутка са краткотрајним прекидом по слому Устаничке Србије, а након обнове исте по вољи Кнеза Милоша Обреновића 1836. године, богословија се налази под надзором Министарства просвете и Црквених дела. Богословије од самог почетка свог постојања имале су одређен степен аутономности у односу на државни апарат, али само зато што су биле осмишљене првенствено као црквене школе под управом првенствено и у првом реду Архијерејског сабора, Синода, а напослетку и Архијереја епархије на чијој територији се богословија и налазила, а који је био спроводилац воље једнодушне одлуке ова два црквена-законодавна тела. Своју начелну аутономност богословија није могла градити на темељима изузетости од државних закона, који су били доношени за све школе па и богословију, с тим да је тек први закон донет после више деценија њеног постојања и то ако узмемо у обзир годину обнове као годину званичног и почетка рада школе, па с тим у вези од 1836. године па све до 1863. године није постојао ниједан државни закон о богословијама који би регулисао њен правни положај или статус, као ни дефинисати оквире њеног деловања. Први закон о богословији донет је 1863. године, под називом *Закон о устројству Богословије из 1863. год.,* који по први пут овој до тада

свештеничкој школи и додељује назив богословија, а од тог тренутка па све до почетка II Светског рата можемо селективно посматрати законске одредбе донете о богословији на основу које можемо анализирати организационе, административне и правне промене у дотадашњем њеном статусу.

3.1. ДРЖАВНИ ЗАКОНИ О БОГОСЛОВИЈАМА

Српска Православна Црква по угледу на друге Источне Православне Цркве тежила је кроз историју ка постизању општег просперитета у сваком сегменту црквеног живота, организационом, административном, образовном, па је самим тим тежила и ка оснивању преко потребних црквених училишта изграђених на темељу предања древних Источних школа и старих словенски и српских манастирских школа. Историјске прилике креирале су повољан амбијент током 19. века да се тај вековни сан Српске Православне Цркве и оствари оснивањем неколицине богословија, које су биле још једна потврда постојаног идентитета српског народа и Српске Цркве на овим просторима, обзиром да се до тог тренутка школован богословски кадар тражио изван граница ове аутономне Цркве. Оснивање богословија означавао је важан помак Српске Цркве у правцу остваривања самодовољности, а насупрот ранијој варијабилности у односу са другим аутокефалним Црквама које су школовале њен свештени кадар.

Иницијатива од стране државних власти потпомогнута вишим црквеним структурама резултирала је оснивање првенствено горе поменуте Београдске богословије, која је од самог почетка осмишљена као струковна средња школа за образовање будућих свештеника[235] и учитеља, а с тим у вези први закон о богословијама донет је 27. септембра 1863. године[236] којим се дефинише школа и њена организациона структура, али и границе деловања државних власти односно министра просвете у име Кнеза.[237] Овај закон и ако

[235] Својим 1. чл. потврђује своју намену и то као духовно училиште за будуће свештенике. Види: ДАС, Зборник закона и уредаба, бр. 16, стр. 88;
[236] Тачан назив је *Закон о устројству богословије из 1863. год.,* а закон садржи 22 члана који парцијално дефинишу конститутивне делове школског механизма, као и права и дужности свих лица који у њој делују. Види: ДАС, Зборник закона и уредаба, бр. 16, стр. 88;
[237] До доношења овог закона Црква се у организацијском погледу управљала у складу са првобитно изгласаним законом, *Устројство духовне власти у Србији из 1947. год.,* да би тај исти закон на иницијативу митрополита Михаила (Јовановића) био замењен *Законом о црквеним властима Православне вере из 1862. год.* Ови закони били су предлошци и темељ на коме ће почивати тада јединствени *Закон о Богословијама из*

доноси готово епохалне промене у начин рада школе и начелно је задовољавао тражене стандарде, остао је недоречен по питању улоге Кнеза и министра просвете чије учешће у раду школе је законом из 1863. године видно лимитирано[238] и готово формализовано што овај пут *Изменама и допунама закона о устројству богословије од 1863. године из 1886. године* настоје да редигују наспрам тежњи у то време Кнеза Милана за апсолутном контролом над Црквом промовисаном ранијим сукобом у периоду (1881–1883) са вишим црквеним структурама, пре свих митрополитом Михаилом (Јовановићем), које су имале и за последицу смену свих Архијереја и долазак Кнезу подобних епископа.[239] У оваквим околности допуна закона из 1886. године представљала је само још један од сегмената у остваривању општег политичког плана о успостави потпуне контроле Кнеза над Српском Православном Црквом, где је још само богословија остала перјаница у борби за очување интегритета Цркве и њених канонски изабраних Архијереја.[240] Међутим, допуне овог закона нису биле само пројекција државне политике према црквеним властима у циљу њиховог вишег ограничења, већ су са собом доносиле и објективне промене и побољшање постојећег стања ранијим законом потврђеног и то у погледу побољшања нивоа наставе и образовања који се у овој школи нуди.[241] У циљу подизања нивоа образовања постојало је више предлога од којих је свакако предњачио предлог о усавршавању постојеће школе, док је насупрот том предлогу постојала и идеја о оснивању посебног завода за више образовање по угледу на Западне факултете или Источне духовне семинарије (академије), садржане у два пројекта закона о Богословијама из 1886. године и 1890. године.[242] Значајне промене на плану уређења постојећег стања и унутрашњег унапређења рада богословије доноси *Закон*

1863. године, који је између осталог и показатељ транспарентности тадашњег Кнеза Михаила у спровођењу своје политике према Цркви.

[238] Према Указу од 9. децембра 1871. године, наводи се како је на предлог Министра просвете и црквених дела Намесници у име Кнеза одобрили постављење ректора Николе Поповића на ту функцију и то у трајању од годину дана, чиме се увиђа реално учешће државних власти у раду богословије приликом избора управника. Види: Српске Новине, XXXVIII–1871, бр. 151, стр. 819;

[239] За више види: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића,* II том, Београд, 1927. год;

[240] О томе колико је заправо сложена ситуација била у том периоду на релацији Кнез и Архијереји Цркве, видимо између осталог и по једном од многих писама из 1884. год. епископа Никанора који се, како сам каже у више наврата, жали на извесног свештеника Јеврема Илића који отворено сарађује против епископа а у циљу остваривања политичких амбиција министара. Види: ДАС, ПО–К–30, 18;

[241] Према *Распису ректорима Велике школе и Богословије из 1888. год.* главни проблем генерално посматрано слабих резултата у просветном раду нису у мањкавости постојећих закона, већ у народно-економским односима у нашој држави као и слабом спровођењу ранијих закона. Види: Српске Новине, LV–1888, бр. 95, стр. 417;

[242] Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836 – 2016),* стр. 79;

о богословијама од 1896. год., где по први пут на иницијативу Краља Александра Обреновића школа добија статус краљевске, стручне духовне школе за образовање свештенства. Овој законским актима претходила је смена министарског савета као и Министра просвете Љубомира Клерића, а доласком професора Велике школе Љубомира Ковачевића на то место он увиђа потребу за хитним променама у просветном систему које радикално спроводи наредних година.[243] Значајна промена овим законом донета је између осталог 31. децембра 1903. године кад је указом Краља Петра а на предлог Министра просвете и црквених послова Љ. Стојановића а по саслушању Министарског Савета на основу 28. чл. закона о Богословијама из 1896. године укинута прећашња Богословија која је постојала према устројству Богословије из 1863. године.[244] Ово је учињено обзиром да у периоду од 1900. до 1903. године у Београду су постојале паралелно две богословије, и то првобитна основана још 1836. године и нова основана с почетка 1900. године која је носила назив „Свети Сава“. Сменом династија једна од примарних циљева нове власти била је ревизија Устава из 1888. године и то на предлог владе, а о чему се расправљало на II редовном састанку Народне Скупштине 4. јуна 1903. године. Предлог владе парцијално је изношен и на основу потребе за решавањем свих виталних проблема, па је тако у XIII поглављу које је насловљено са „Црква, школа и добротворни заводи“, и то у члановима од 189 – 193, се расправљало и о потреби реорганизације богословских школа и ревизији важећих законских норматива.[245] Значајан помак на плану унапређења постојећих кадровских решења, као и редефинисања статуса ученика богословије, насупрот ранијим законима о Богословијама које су се тиме само селективно и парцијално бавили, дешава се јануара 1922. године и то првобитно доношењем *Правилника о полагању професорског испита за професоре Православних богословија и веронауке у средњим школама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца,* као и *Школског закона за ученике Српских Православних богословија*.[246] Решеност власти у Краљевини СХС да се подробно позабави питањем верских заједница резултирало је између осталог и доношењем горе поменутих закона, а чему је претходило и иницирало политичко уверење готов свих о важности задржавања свих ранијих повластица које су уживале верске заједнице пре 1. децембра

[243] Види: ДАС, Стенографске белешке Народне Скупштине Краљевине Србије за 1895. годину, стр. 3;
[244] Види: ДАС, Зборник закона и уредаба, бр. 58, стр. 957;
[245] Види: ДАС, Стенографске белешке Народне Скупштине Краљевине Србије за 1903. годину, 89–90. стр;
[246] Види: Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, IV – 1922, бр. 11, стр. 1–6;

1918. године, односно уједињења у заједничку државу. Регент Александара (Карађорђевић) је 6. јануара 1919. године издао Прокламацију којом се гарантује равноправност свих вера у Краљевини, а уједно тиме елиминише одлуке Крфске декларације којом су се гарантовала посебна овлашћења и повлашћен статус Православној Цркви и то према садржају њене седме тачке. Крајем 1918. године а из потребе сада већ мултиконфесионалне државе, децембра месеца, формира се Министарство вера Краљевине СХС, а према уредби из 1919. године ово Министарство је вршило врховну надзорну и највишу управну власт над свим верским пословима, али који припадају државној надлежности.[247] Крфском декларацијом, Прокламацијом регента као и Сенжерменским уговором указивало се на могућност да између осталог Уставотворна скупштина прихвати начело проевропске и апсолутно секуларне државе, а заправо Уставом из 1921. године напушта се идеја државних цркава али се не спроводи начело одвојености Цркве и државе. Све верске заједнице овим Уставом добиле су статус јавних установа, али са посебним положајем у држави и привилегијама, а Октроисани устав из 1931. године задржава идентичне аршине али то ради на начин и да сортира верске заједнице на признате и усвојене. Према попису становништва из 1921. године, 46,9% становништва се декларисало као православно, 39,4% изјаснило се као римокатолици, а 10,9% као муслимани. Међутим, процентуална и бројчана доминантност православног становништва није се одразила на задобијање посебних привилегија од државе за Православну Цркву. Супротно реалној и објективној ситуацији влада је спремала нови Закон о Српској Православној Цркви, који је поред мноштва представки Синода и интервенција Министра правде донет 8. новембра 1929. године, и којим се црквена имовина, фондови и задужбине стављају под надзор државе, а која је поред тога задржала за себе право експропријације преостале црквене имовине. Поред тога краљ је и даље имао право потврђивања или не потврђивања избора архијереја, а Министар просвете је и даље вршио надзор над делимично аутономним духовним и богословским школама и то у погледу давања дозволе за њихово оснивање и рад као и потврђивање наставног плана и програма.[248] Спремност Краљевине да у потпуности и то с разлогом повлашћену Српску Цркву стави у оквире државних закона и ограничи њен утицај препознајемо не само према спремности

[247] Члан 3. Уредбе даје Министру вера овлашћење да у Србији врши сву управну власт у врховној инстанци. Види: Срђан Баришић, *Српска Православна Црква и Југославија,* YU Historija, 2018. год, стр. 232–238;
[248] Види: Исто.

исте приказане кроз горе наведене законе, већ и кроз низ закона донетих о Богословији из 1928. године а који су били иницијални корак ка спровођењу политичких амбиција највиших државних структура. У 1928. години донето је три закона и то: *Правилник о Српским Православним Богословијама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца,*[249]*Школски закон за ученике Српских Православних Богословија* и *Правила фонда ученика Богословија.*[250] Ови закони показатељ су не само амбиција државних власти већ и њиховог старања за увођење вишег реда и поретка у ове реномиране и историјски значајне школе, а што посебно препознајемо према горе наведеном Школском закону за ученике и Правила фонда како се настоји јасно дефинисати и законски уобличити све аспекте живота у Богословији и њиме конкретизовати један стабилан и одржив систем функционисања, али наравно уз активно учешће државних структура посредством Министра вера.

Анализирајући прво и најтурбулентније раздобље у богатој историји постојања Богословије, од њеног оснивања па до почетка II Светског рата, увиђамо како првих неколико деценија као и последње, непосредно пред сам почетак рата, Кнежевина односно Краљевина није доносила нове законе о Богословијама, већ је њихово устројство почивало на раније донетим законима. Почев од 1863. године па све до 1928. године анализом постојећих закона успевамо да спознамо намере и замисли првобитно Краљевине Србије, а затим Краљевине СХС и Југославије, о богословији и начину њеног конституисања, а шире посматрано и о Српској Православној Цркви чији је одрживи темељ постојања управо њена школа и образовани свештени кадар који је из ње проистекао.

3.2. ЗАКОН О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈЕ ИЗ 1863. ГОДИНЕ

Почетак рада Богословије изискивао је испуњење многих објективних услова за њен рад, али и постављање законских оквира њеног деловања, и то пре свега у погледу дефинисања граница делатног учешћа Архијерејског Сабора и Синода, као и у том тренутку надлежног Министра просвете и црквених дела. Међутим, и поред потребе за јасно дефинисаним границама њиховог деловања, као и за успостављањем јасне административне и управне власти, пуних 11 година је прошло од почетка рада обновљене

[249] Види: Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, X–1928. год., бр. 181, стр. 725;
[250] Види: Исто.

Богословије до доношења првог значајног закона који је донет 1847. године и то као закон о устројству духовних власти у Србији (*Устројство духовне власти у Србији из 1847. год.)* који се само парцијално и недовољно бавио и богословском школом. Тек 1862. године са јављањем потребе за редиговањем постојећег закона из 1847. године, почело се озбиљније размишљати и о доношењу закона о богословијама што је додатно поспешио и донет закон о гимназијама нешто раније те исте године.

Коначно *Закон о устројству Богословије из 1863. године* донет је после вишедеценијских напора као израз либералне политике Кнеза Михаила. Закон је ступио на снагу 27. септембра 1863. године, кад је по први пут у својој дотадашњој историји школа и названа богословијом. Закон садржи 22 члана који дефинишу већ на почетку њену намену и управни апарат. Богословија је према чл. 1. закона је духовно училиште за духовно уздизање будућих свештених кандидата. Школа како се даље наводи је по први пут под надзором Министра просвете и црквених дела, а Архијерејски Сабор има право управе док старање и надзор врши надлежни министар. Право Архијерејског Сабора било је да овлашћења тог тела може пренети и на Митрополита, који би деловао место сабора али у складу са одлукама истог. Министар је још у августу 1863. године поднео предлог министарском савету, како би се размотрило преношење управе над школом државним властима, као и да се у исту уведу одређен број општеобразовних предмета за које је сматрао да недостају а да су неопходни.[251] Своје намере горе предложене министарском савету надлежни министар је још једном недвосмислено показао 1864. године захтевом за отпуштање протосинђела Никанора, професора богословије као и писара Конзисторија јеромонаха Мојсија због њиховог неадекватног држања према влади, а без реалних преступа у њиховом раду или траженог моралног кодекса. Овим горе наведеним увиђамо како ставови по питању закона о богословијама су од самог почетка били подељени, а како Министар просвете и црквених дела сматра да законски потврђен опсег његовог деловања није довољан.

Према донетом закону богословија је осмишљена као четвороразредна школа и то у трајању од једне године сваког разреда, а свака школска година подељена је на два течаја (чл. 4.).[252] Ученици су у трајању од четири године били у обавези да положе двадесет

[251] Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ до почетка 19. века,* књига 2., Београд, 1990, стр. 362;
[252] Види: ДАС, Зборник закона и уредаба, бр. 16, стр. 88;

предмета, с тим да је једино црквено певање био предмет који се парцијално изучавао током сва четири разреда школовања. Посебно интересантан је чл. 5. закона који говори о постављењу наставника и то на начин да мирске наставнике поставља Кнез а по предлогу Министра просвете и црквених дела, док наставнике у свештеном чину поставља по предлогу Архијерејског сабора.[253] Овај члан закона био је још један показатељ специфичног односа, као и положаја богословије. Важно тело у раду и управљању богословијом био је и Богословијски савет који према чл. 9. овог закона састављају сви наставници и супленти, а где се све према одредби 10. чл. решава већином гласова и то је једино управно тело које се налазило унутар саме богословије директно надгледајући и учествујући у њеном раду, док према чл. 11 овог закона предвиђено је учешће у раду овог тела и деловодитеља који води деловодни протокол савета. Закључно са 12. чл. овог закона заокрушен је целокупан опсег деловања и рада овог тела и то јасним дефинисањем предмета рада савета. Наредна два члана предвиђају услове, и при томе наводе их као тренутне, за пријем нових ђака уз разлику наведену чл. 14. о евентуалном пријему странаца. Својим 15. и 16. чланом закон предвиђа и дефинише бројчану скалу за оцене ђака, као и одређују потребан минимум за прелазак у више разреде. Члан 17. овог закона наводи казне за преступе и то класификујући их према тежини од оних који би били најстрожије до оних који би скоро били минимално дисциплински уз краткорочну епитимију санкционисани. Чл. 19. наводи и јасно дефинише време одмора уз допуну евентуално додатних дана у колико за то ректор увиди потребу. Последњим 22. чл. овог закона још једном се потврђује механизам деловања и спрега на релацији државних и духовних власти, и то на начин да евентуалне будуће прописе може прописати Министарство просвете (уз претходно одобрење Кнеза), али уз сагласност и саборску одлуку Архијереја. Овакав положај Министарства просвете законом гарантован омогућио је да већ наредне 1864. године министар просвете одобри *Закон за ученике богословијске* и то у 27 тачака, којим се као допуна овог закона и то његовог чл. 17, дефинише ред и поредак као и консеквенце које ће сносити сви они ученици који га се не буду придржавали. Међутим, овај закон није био једини који је донешен као последица оног раније потврђеног закона и његовог 22. чл., већ је у периоду од 1864. до 1874. године донето још низ закона и правилника а у вези богословије и то пре свега на иницијативу тада

[253] Према чл. 6. истог овог закона наводи се избор ректора који мора бити у свештеном чину и то са мандатом у трајању од свега годину дана. Види: ДАС, Зборник закона и уредаба, бр. 16, стр. 89;

надлежног Министра просвете Д. Матића. Након донешеног закона за ученике из 1864. године Министарство просвете је увидело потребу за редиговањем истог и то кроз доношење новог 1871. године, а по одлуци горе наведеног министра. Министар просвете и црквених дела 28. августа 1871. године потврдио је нови закон и то *Школски закон за богословијске ученике*, којим се замењује раније донешени из 1864. године. Права потврђена 22. чл. горе поменутог закона министар Матић је искористио у још пар наврата, и то већ фебруара 1873. године доношењем *Правила за управљање ученика богословије у цркви, школи и собама* у 35 тачака, те наредне 1874. године у два наврата и то у свега недељу дана фебруара месеца чак два правила и то *Правило за владање богословијских ученика у трпезарији* (5. фебруар, 11 тачака), као и *Правила за владање богословијских ученика у болници* (9. фебруар, 9 тачака).[254] Ови закони који се дотичу дисциплинског дела уређења живота у богословијама с једне стране били су последица преузимања примата у руковођењу богословијом коју је преузела државна просвета, а који су пак с друге стране били поље имплементирања нових просветних тенденција у свету које је и ова проевропски оријентисана Кнежевина Србија трудила да материјализује овим законима. Ове законе објективно посматрано можемо и требамо сагледавати као начин јасног дефинисања свих аспеката живота и рада у богословијама и то према примеру и обрасцу раније донешеном за гимназије, за које су државне власти сматрале да требају да буду узор свим школама средњег образовања.

Са доношењем првог закона о богословијама (1863. год) који је касније резултирао доношење и још низа различитих правила и правилника, богословије добијају јасне контуре свог деловања и усмерења а исто тако бивају издигнуте, по вољи Министарства просвете, на ниво гимназија о чему можемо сведочити посебно по увиду у закон о гимназијама који је готово у исто време донешен и са великом сличношћу егзистирао паралелно са овим законом. Расуђивати о потпуним намерама министарства тешко је и готово немогуће, али оно што је врло евидентно јесте да њено учешће у раду у овој деценији било је више него плодотворно за богословију и допринело је њеном рапидном развоју унутар просветног система чији је и сама део.

[254] За више види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 55–57;

3.2.1. Закон о гимназијама из 1863. године и његова сличност са законом о богословијама

Кнежевина Србија од свог ослобођења настојала је, између осталог, ка сада већ неспутаном, развоју просвете и целокупног просветног система у коме су гимназије биле њен светионик и окосница у изградњи најобразованијег кадра и чиновничких служби. Школе са реномеом гимназије биле су образац и путоказ у изградњи једног сложеног средњошколског образовног система. Колико се заиста у овом периоду полагало пажње на унапређење гимназија видимо и према броју закона и њихових допуна и то само у периоду од свега пар деценија, кад настојимо компаративно да анализирамо упоређујући их са истим или сличним донешеним за богословије. Првобитни *Закон о устројству гимназија* донет је септемба 1863. године и био је врло вероватно предложак за исте године донешен закон о богословијама, а исти је измењен и допуњен децембра 1873. године.[255] Овом закону је јуна 1865. године природат још један закон о устројству, који је као такав измењен и допуњен новембра 1886. године.[256] Донешени закони као и њихове касније измене и допуне били су израз највиших амбиција државно-просветног система у борби за осавремењивање школског система по угледу на исте у Европи.[257]

---

[255] Измена и допуна закона од 1863. а из 1873. године тицале су се неколицине чланова. С тим у вези у чл. 2 овог закона донета је измена о дужини трајања школовања гимназије и то са првобитних шест на седам година уз изостављање дела чл. који говори о трајању сваке године у два течаја. Наредна измена чл. 16 и 17 тицала се полагања пријемног испита за будуће гимназијалце, као и да се испит зрелости (могући испит на крају сваке школске године) може полагати један током једне школске године као и завршни испит зрелост за који се у напомени предвиђа да је обавезан за све кандидате заинтересоване за упис у статус редовног студента Велике школе (чл. 25). Најподробније измене и допуне учињене су унутар садржаја чл. 20 овог закона који каже да је потребно да наставник током свака два месеца испита сваког ученика бар по једном и да о томе направи белешку те да се све те белешке евидентирају у протокол бележака и на крају године сабирају и из њих изводи коначна оцена. У колико се из једног или два предмета ученик покаже *слаб* у наредни разред прелази само ако на поновљеном испиту постигне *врло добар* или *одличан* успех, а при том евентуално понављање разреда могуће је само једном. Увидом у све законске одредбе и измене и допуне крајње евидентна је тенденција додатног усложњавана и до тада ригорозног процеса образовања унутар гимназије као и јасније дефинисање критеријума за упис као и критеријума које је потребно да гимназијалац постигне како би остварио услов за даље школовање на Великој школи. Види: Измене и допуне закона о гимназијама од 16. септембра 1863. год, *Српске новине*, XXXXI–1873, бр. 278, стр. 1137;

[256] Види: Српске новине, LIII–1886, бр. 254, стр. 1053;

[257] Година 1863. била је врло плодотворна са становишта законски потврђене реорганизације школства у Кнежевини Србији, па с тим у вези треба поменути да је септембра месеца исте године донет и *Закон о устројству Велике школе.* Унутар тог закона важно је пре свега поменути како се као конститутивни део ове високошколске установе наводе: Филозофски, Технички и Правни факултет. Овај закон садржи 48 чл. и скоро идентично је структурисан као закони о гимназији и богословији, где препознајемо образац који отпочиње дефинисањем предмета, те кадровске структуре (ректор, професори и академски савет) и наравно сви једнако одговорни Министру просвете. Закључно са овим законом држава је показала одређену спремност да се прихвати решавања изазовних проблема унутар целокупног високошколског система

Упоредном и компаративном анализом садржаја два горе насловљена закона увиђамо неколицину сличних елемената који нам указују на савремене тенденције просветних власти приликом израде ових готово истоветних закона за своје средње школе од високог значаја. Структуралном анализом препознајемо идентичне законске контуре које су биле праћене приликом израде оба закона. Већ уводним чланом наводи се циљ похађања и намене ове школе, а затим и дефинише разлика између полугимназије и гимназије као и опсег њеног трајања односно поделе на два течаја у оквиру четири разреда колико је трајала полугимназија (исти временски оквир узет је и за богословију).[258] Трећи члан закона од посебног је значаја обзиром да потврђује и оно што је било важеће за богословију, а то је да је под директним надзором Министарства просвете и црквених дела чиме су се школе нашле у идентичном положају у односу према надлежном министру, а док је за богословију овом члану само придодато да све одлуке министра морају бити донете уз претходну сагласност са Архијерејским сабором, који је ту ипак имао секундарну улогу. Члан 4. овог закона компаративном анализом с прам члана 5. о устројству богословије указује на готово идентичан пут постављења професорског и другог наставног и ненаставног особља, које према садржају овог закона бира/потврђује Министар просвете (у погледу Богословије на предлог Архијерејског сабора), али тако да у Богословији то право задржава само код мирског кадра док у гимназији има ту апсолутно право и сви професори добијају привилегију и статус државног чиновника. Чланом 5. овог закона указује се на целокупан предметни корпус који се изучавао у току школовања у гимназијама, а који већ на првом месту, врло вероватно и због значаја истог, наводи науку христианску уз обавезно учешће ђака у евхаристијском животу уз претходно наставничко појашњење основних литургијских и јеванђељских појмова. Овај члан указује на примарно место у корпусу које је додељено литургијском и духовном животу ђака, а што је пак идентично животном путу и једног богословца. Гимназијско образовање нудило је широк дијапазон различитих знања првенствено у области литургике и црквеног појања, чиме се на још један начин профилисала као алтернатива ђака који из различитих објективних и субјективних разлога нису могли уписати се у богословију а који су настојали ка сопственом изграђивању у вери.

образовања. За више види: ДАС, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1863. годину, бр. 16, стр. 75;

[258] Види: ДАС, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1863. годину, бр. 16, стр. 63–64;

Поред садржаја градива распоређеног у 18 различитих предмета остављена је законска могућност Министру просвете да исти обогати додатним предметима у колико се за то укаже потреба и прилика. Са својом управном улогом у раду школе уз јасно дефинисана права и дужности директора, изложених таксативно од става 1 до става 8, указује се и на веома велику сличност са готово идентичном институцијом ректора унутар богословија (Члан 6. закона). Као и у случају ректора и директор као основно задужење има да брине о дисциплинском аспекту рада установе којом руководи и да надгледа рад наставника и напредак ђака. Од 7. до 10. чл. дефинишу се права и дужности наставног особља, где се у 7. чл., односно унутар закона о устројству богословије у 8. чл., наводи у ставу 1 како се по истом критеријуму за обе школе прима наставно особље и то са претходно завршеним факултетом, пожељно, у Србији и уз претходно положен испит стручности ради потврде о компетентности истог за рад.[259] Од 11. до 15. чл. закон предвиђа и дефинише опсег деловања јединственог тела, наставни савет гимназије. У саставу увог тела улазе директор, професори/наставници и супленти. Такође, савету се налаже активно учешће у прегледању и давању оцене актуелном плану и програму рада унутар сваког предмета. Овим члановима закона као и горе раније наведеним указује се на још једну сличност коју устројство гимназије има са богословијом и то у погледу постојања законом дефинисаног савета.

Од чл. 16. до 21. законски се дефинишу права и дужности ученика, а посебно интересантно у контексту компаративне анализе јесу предвиђене чл. 21. казне за несташне ученике и то на четворостепеној скали идентичној као и за богословију. Почетна казна предвиђа укор,[260] а за вишеструке дисциплинске преступнике следило је и коначно искључење из школе. Законом дефинисана скала дисциплинских казни у оба случаја је била идентична па с тим у вези увиђамо како министарство просвете настоји да готово у потпуности укине разлике између две школе, чак и кад је у питању њихов тражени дисциплински стандард.

Последњих пет чланова закона превиђа и дефинише време одмора (распуст), као и правила за извођење завршних годишњих испита за ученике свих разреда. У погледу дана одмора у потпуности прати идентичне дане као и за богословију предвиђене, и то два дана

[259] За више види: ДАС, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1863. годину, бр. 16, стр. 64–65;
[260] Једна од казни која је следила по раније добијеном укору била је затвор и то за гимназије у трајању од 10 дана (чл. 21.), а за богословије у трајању од 8 дана (чл. 12.). Види: ДАС, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1863. годину, бр. 16, стр. 65. и 89;

пре као и три дана празника Божић, а о Васкрсењу Христовом предвиђа краткорочан распуст од Великог до Светлог Четвртка.

Подробнијом компаративном анализом готово свих чланова овог закона упоређујући их са истим и сличним донешеним унутар *Закона о устројству богословија из 1863. год*, увиђамо да је гимназија била школа једнаког реномеа и значаја пре свега за просвету Кнежевине Србије, као и да је можда једина и суштинска разлика била то што је богословија била средња школа интернатског типа и са релативном аутономијом у односу према Министарству просвете. Ове разлике могу послужити као пример данас приликом изградње једног новог и одрживог плана развоја за богословије које се налазе у егзистенцијалној кризи, како би исте пронашле компромисно решење у правцу њиховог осавремењавања и које је неопходно можда конструисати према овим горе наведеним минималним, а може бити круцијалним разликама.

3.2.2. Измене и допуне закона од 27. септембра 1863. године из 1886. године

Након доношења закона из 1863. године стање и живот у богословији био је у наредних пар деценија у непрестаној експанзији што у погледу броја ђака[261] као и у институционалном смислу. Ђаци богословије су већ 1869. године основали и удружење под именом *Братство,* које је имало за циљ да путем кооперативне сарадње ученика се стиче више теоријских и практичних знања која би се преносила на све чланове.[262] Од 1871. године у Богословији је било седам професора и четири помоћника, који су заједно чинили савет који је почетком сваке школске године доносио наставни план и прихватао програм рада професора као што је то био случај и за гимназије. Од 1873. године Министарство просвете је пренело у своју надлежност прописивања прецизног наставног плана, а

[261] Школске 1864/5. године у Београдску богословију уписало се 208, а завршило 31 ученик. У богословији се тих година налазило и 23 ученика из неослобођених крајева који су били под Турцима. Наредне школске 1865/6. год. уписан број ђака повећан је на 214, а свршених ученика на чак 57. Нешто мањи број уписаних ђака било је наредне школске године, а већ школске 1869/70. год. уписано је највише до тада и то 256 ученика. Седам година од доношења закона број уписаних ученика порастао је на скоро три стотине и тако у школској 1870/71. имамо уписаних 292 ученика, на основу чега закључујемо како од доношења закона и јасног законског дефинисања циља, интересовање код омладине за богословију у складу са тим из године у годину расте. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 56–57;

[262] Један од оснивача овог удружења био је и ученик Димитрије Павловић (1846–1930) потоњи митрополит и патријарх српски. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 62;

програми су остали у надлежности наставног/професорског савета. Према плану и програму из 1875. год. Богословија је имала 21 наставни предмет, а што је за два предмета више него 1863. године.[263] Све измене једнако су важиле и за Богословију која се налазила на територији Турске империје која је уједно била и матица око које су се скупљала деца и будући богословци изван ондашње територије Србије, али је и поред тога за потребе школовања додатног броја деце изван граница Кнежевине Србије отворено Друго одељење Београдске Богословије која је краткорочно делало у периоду од пролећа 1874. године до пролећа 1876. године након чега је затворено услед српско-турских ратова вођених у том периоду. Школска 1877/8. год. одложена је у Београдској и Призренској богословији због набујалих ратних збивања, па су предавања отпочела тек октобра 1877. године.

Политичке прилике по окончању рата диктирале су многа збивања и на плану организације рад Богословије. Након српско-турских ратова (1876–1878) и Берлинског конгреса (1878) српска држава добила је независност, а Српској Православној Цркви припојена је још једна епархија, Нишка, на челу са епископом Виктором (Чолаковић) који је до тог тренутка био део егзархијске јерархије. По иницијативи Јоакима III, Цариградског патријарха, након задобијања државне самосталности, пријатељ митрополита Михаила (Јовановић), настојао је да Српској Православној Цркви да аутокефалност што је и учињено 20. октобра 1879. године. Политичка збивања од 1881. године па све до абдикације Краља Милана резултирали су једном општом стагнацијом и успоставом једне, до тада у историји незапамћене, цезаропапистичке власти. Цезаропапистичке тежње и ранијих година нису биле камен спотицања у доношењу здраворазумских идеја као што је 1879. године Министар просвете и црквених дела предложио сабору да се при Великој школи оснује Богословски факултет или Духовна академија, а што ће сабор касније одбити уз образложење да се тражени труд треба уложити првенствено у преуређење Богословије. С тим у вези, 1881. године Савет Београдске богословије предложио је неке измене и допуне закона о устројству Богословија и то пре свега у погледу промена наставног програма, где

[263] Кад говоримо о броју предмета свакако да списак отпочиње Старим и Новим заветом, те Догматично, Морално и Пастирско богословље, Канонско право, затим Реторика и Омилитика, а напослетку и Психологија са Логиком. Поред ових више него очекиваних премета који су се изучавали придодати су још и: Општа историја, Физика, Дијететика, Пољска економија и Практична рачуница, чиме је још једном, овим називи гимназијским предметима, потврђена траса кретања у развоју школе која је стремила ка гимназијама и општеприхваћеном образовном стандарду у народу који су оне поставиле. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 64;

су предложили увођење нових предмета. Предмети који су предложени су: Основно Богословље, Патрологија, Историја философије, Историја српске књижевности и Историја српског народа. Такође, ученици завршеног четвртог разреда полагали би својеврстан испит зрелости, али и спремности за будућу свештеничку службу. Сви предлози и евентуалне промене на којима се инсистирало како од стране Савета тако и од Архијерејског Сабора, а по саслушању Савета, резултирали су доношење новог закона, односно измене и допуне Закона о устројству Богословија од 1863. год. а од 1886. год.

Нови Закон о Богословији донешен је 31. октобра 1886. год.[264] после значајних политичких промена на микро и макро плану, како у Кнежевини тако и у Европи. Наведене промене имале су своје пројекције и на Цркву, па је период од 1881. год. па све до повратка Митрополита Михаила 1889. год. остао упамћен као период јаког цезаропапистичког утицаја који је резултирао успоставу „нове јерархије“ са Митрополитом Теодосијем (Мраовић) од 1883. године.[265] У таквим унутарцрквеним околностима донете су промене унутар закона о устројству Богословија од 27. септембра 1863. год. и то у свега пет чланова. Члан 1. овог закона наводи како се мења члан 3. и то на начин да предмете које према ранијем закону доноси Архијерејски Сабор, а потврђује Министар просвете сада доноси управо министар а Архијерејском Сабору остаје више саветодавна улога уз могућност давања одређених предлога министру на усвајање. Делује како се једна од кључних компоненти Саборског учешћа у раду Богословије мења, а ако узмемо у обзир ранија настојања Министра просвете Стојана Новаковића да потчини архијереје ресорном министарству и њих готово учини државним чиновницима, ове промене постају само један сегмент у спровођењу опште хегемоније државних власти. Члан 2. овог закона наводи промене 4. чл. и то везано за трајање школовања где се са раније четири године школовања број смањује на свега три, што је објективно говорећи још један ниво деградације школе, пре свега поредивши је са гимназијама чије трајање је остало непромењено. Образовни процес у Богословији се током дугог времена њеног постојања мењао и с почетних годину

[264] ДАС, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1886. год, бр. 42, стр. 198;
[265] Сузана Рајић је промене у јерархији Цркве које су за последицу имале и сукоб црквених и државних структура назвала својеврсним видом српског *Културкампфа*, а по угледу на Бизмаркову борбу против католичке цркве седамдесетих година 19. века, те сложићемо се ова у великој мери јединствена појава у српској историји има свој еквивалент у историји Западне Цркве коју је врло могуће ова напредна прозападна политика, коју је Краљевина водила, и преузела угледајући се на политичке истомишљенике са Запада. Види: Сузана Рајић, *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год, стр. 781;

дана, колико је трајало школовање у Доситејевој Богословији, уздигнута је до шестогодишње школе која је у готово свим аспектима пратила реномиране гимназије тог времена, да би у овом тренутку Напредна странка са председником владе Миланом Пироћанцем и ресорним министром С. Новаковићем[266] је свели на трогодишњу школу и ако полугимназија траје четири. Можда и најзначајније промене овим законом унете су у чл. 5 ранијег закона који доноси промене у погледу постављења и разрешења наставног и ненаставног кадра у Богословији. Према чл. 5 закона из 1863. год. постављење мирског наставног кадра било је на одобрење и потврду Кнеза а по предлогу Министра просвете, док је свештено наставно особље по предлогу Архијерејског сабора и на одобрење Министра просвете Кнез потврђивао у избору. Међутим, изменама закона из 1886. год. и чл. 3. тог закона наводи се како наставни кадар оба реда поставља и потврђује Кнез и то по саслушању Министарског савета (који се од тог тренутка по први пут уводи) а на предлог Министра просвете. Такође, ништа мање важно је и то да се овим чланом потврђује како плата ректора и наставника се одређује кнежевским указом, идентично државним чиновницима у служби Кнеза. Овим чланом доносе се корените промене у до тада подвојен систем постављања наставног особља, где се уводи Министарски савет а Кнез поставља и потврђује избор наставног особља оба реда као и њихове плате док се улога Архијерејског сабора своди на тек саветодавну без реалног учешћа у раду по овом питању. Овим чланом јасно и недвосмислено препознајемо тежње државних структура да сав црквени апарат потчини државним властима начинивши епископе истоветним чиновницима, а Богословију потпуно преуреди спрам других просветних установа којима у потпуности управља Министар просвете и црквених дела. Својим наредним чл. 4 овог закона потврђује се промене унутар чл. 13 ранијег закона а у вези услова за упис будућих питомаца и то уместо раније полугимназије (4 године трајања) од питомаца се очекује завршена гимназија у трајању од шест година чиме је пут за упис будућих питомаца додатно отежан, а као једина олакшавајућа околност је то што је ранијим чланом потврђено скраћење трајања школовања у Богословији те по завршетку шесторазредне гимназије ученици пролазе кроз трогодишњу Богословију. Овај члан доноси позитивне промене на плану побољшања квалитета

[266] Министар С. Новаковић био је иницијатор значајних промена у односима на релацији Црква-држава, али сам Закон из 1886. год. као епилог његовог рада и залагања донет је ипак у време Министра просвете Милана Кујунџића. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 72;

богословског кадра који би по окончању гимназије стекао значајно предзнање које би додатно обогатио знањима стеченим кроз школовање у Богословији. Такође, према овом Закону предмети су подељени тако да се у нижим разредима стичу и додатно гимназијско образовање, а у вишим разредима богословско образовање. Својим последњим чл. 5. овог закона потврђује се како овај закон ступа на снагу са потписом Кнеза и тиме потврђују се све раније горе наведене измене и допуне.

Крајње објективно расуђујући о овом Закону могуће је само узимајући у обзир ширу слику политичких збивања на Балкану и у Србији, као и превирања тих година која су се збивала унутар црквених оквира који су довели до смене старе и постављања нове, неканонске, јерархије која је врло вероватно као један од уступака учинила потврђивањем многих законских промена па и ових о Богословији.[267]

3.3. ЗАКОН О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ

У веома кратком временском периоду од свега десет година Српска Православна Црква изнедрила је чак два закона о устројству Богословија од којих је први из 1886. год. донет за време владе Краља Милана (Обреновић) и неканонске јерархије са Теодосијем (Мраовић), док је други закон из 1896. год. једна од првих и значајнијих законских делатности новопостављеног временитог Митрополита Михаила (Јовановић) и младог Краља Александра (Обреновић).[268]

Од 1886. год. и недуго по доношењу закона одн. измена и допуна закона из 1863. год., Министарство просвете је већ промишљало о новом закону као и о поновном

[267] Шире посматрано осамдесете године 19. века обележене су континуираним радом на уређењу и осавремењавању државне управе. У том процесу значајно место поверено је просвети и судству и то пре свега због донетог Закона о судијама (1881) и Закона о основном образовању (1883) којим се између осталог сва деца школског узраста обавезују на основношколско образовање. Види: Сузана Рајић, *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год, стр. 782;

[268] Из перспективе црквеног законодавства последња два владара династије Обреновић били су плодотворни, али историографи ове владаре другачије памте. Колективно сећање на династију било је обележено стереотипима током читавог 20. века. У њему су Кнезу Милошу и Кнезу Михаилу признате извесне државотворне и државничке способности, док су последњим владарима Милану и Александру порицали све уз придодавање епитета негативног јунака. Тек проширивањем историографије на друштвену и културну пре свега захваљујући доступној архивској грађи довели су до другачије интерпретације и тумачења учинка њихове владавине на државу и друштво у Србији. За више види: Ђорђе Симић, *Пропаст династије Обреновић*, пр. Ана Столић, Београд, 2020. год, стр. 11–12;

преуређењу Богословије. За тако захтеван подухват била им је потребна еминентна личност, коју су после више могућих предлога пронашли у личности, данас далеко познатој пре свега према доприносу у области Црквеног права, Никодима Милаша. Августа месеца 1886. год. тадашњи Министар просвете Милан Кујунџић упутио је званичан позив Никодиму Милашу, са жељом да се исти упусти, уз надзор Министра просвете, у реорганизацију Богословије.[269] Учени Никодим Милаш спознао је намере својих клеветника из Далмације, у којој је живео непосредно пред долазак у Београд, те је у позиву власти из Београда видео и сам шансу за смањење постојеће тензије, која је између осталог била подигнута због временитог епископа Стефана (Кнежевић) (1806–1890) и евентуалног скоријег избора његовог наследника на трону епископа. Не тако пријатна ситуација у Задру за Никодима Милаш, а уз то и савети његовог пријатеља Марка Петрановића, који га је саветовао да прихвати позив и макар и на годину дана оде из Задра, су га нагнали да дефинитивно одлучи се на позитиван одговор на ранији позив М. Кујунџића. Напослетку, како и сам примећује на његов захтев за одобрење одласка у Београд и сам епископ Стефан се видно обрадовао, те овај испунивши надања многих новембра месеца 1886. год. одлази у Београд. Ситуација у Београду осликавала се и унутар саме Богословије па је приметно било велико неповерење према лику и делу Н. Милаша, а разлог за све то јесу политичка превирања у држави настала комешањем двеју водећих странака напредњачке, вођене од стране Гарашанина, и либералне, на челу са Ј. Ристићем. Обзиром да је и сам позван од стране М. Кујунџића, министра из Гарашанинове странке, Н. Милаш је од самог почетка свог рада био назначен као експонент напредњачке политике и ако сам није био политички активан, а заправо ни довољно просвећен обзиром на средину из које долази. Аустрофилска политика напредњачке странке, уз наводну усмереност римокатолицизму, за шта је и сам био оптуживан Н. Милаш учинила је његов посао додатно отежаним, обзиром на многобројност либерално настројених чланова црквене јерархије који су као и он активно радили на реорганизацији Богословије. Међу многим свештенством које је либерално било усмерено, а које је пак крајње радикално наступало према Н. Милашу и његовом залагању и раду, свакако се истицао свештеник Јаков Павловић (потоњи епископ Инокентије), духовних

[269] Према његовом сведочењу сачуваном у Аутобиографији у великој дилеми и недоумици по добијеном позиву ипак се одлучује да исти прихвати и упусти се у и данас помена вредан и захтеван подухват. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 72;

Краљице Наталије, који је истог оптуживао за унијатску пропаганду и перфидно спровођење унијатске делатности на просторима Србије. Већ тешку ситуацију додатно је отежало уверење Краљице, а по константној пропаганди Ј. Павловића, да је Милаш заиста протагониста римокатоличког утицаја на овим просторима, а што је истом рекла приликом аудијенције децембра 1886. год. За веома кратко време свог боравка у Београду Н. Милаш је могао већ јасно увидети да наизглед примамљив позив из Београда, није био ништа друго до још један амбијент неповерења и недовољног поштовања према њему из којег је мислио одласком из Задра да ће изаћи.

Своје време боравка у Београду Н. Милаш провео је у њему нејасној политички турбулентној ситуацији изазваној, пре свега сменом Митрополита Михаила (Јовановић), која је довела до вишегодишњих сукоба политичких неистомишљеника а некада чланова јединствене партије који су се почетком осамдесетих година 19. века поделили на напредњаке и либерале. Пошто је добио допуст од епископа Стефана (Кнежевић) само до јануара 1887. године, обратио се с молбом да му исти продужи до лета школске 1886/7. год. а што је услед неразумевања ситуације и потреба Цркве епископ одбио уз образложење да положај наставника, који је до тада имао у Задру, биће уступљен некоме другом ако се не одазове до 8. јануара 1887. год. Увидевши како епископ нема разумевања за околности у којима се налази, као и тежину подухвата у који се упустио, Н. Милаш одлучује да допуст о продужењу боравка у Београду затражи од Министарства у Бечу, а где је, испоставиће се касније, епископ већ наложио да се на место наставника упражњено његовим одласком постави други наставник. Међутим, и поред свих сплетки царским указом од 16. априла 1887. год. Н. Милашу одобрен је боравак до краја школске 1886/7. год., те се овај већ јула месеца упутио назад у Задар и на тај начин, нажалост, боравак једне изузетно плодотворне личности у Београду није донео очекивани успех на плану реорганизације Богословије и поред свог његовог залагања првенствено због сложене политичке ситуације у земљи непосредно пред абдикацију Краља и неразумевања и деструктивне радње како вишег тако и нижег свештенства према делу које намерава да учини.[270]

[270] Према сопственом сведочењу сачуваном у Аутобиографији, Н. Милаш је већ наредне 1888. год. добио позив од тадашњег Министра просвете и црквених дела Владана Ђорђевића да преузме катедру канонског права коју намерава да оснује при Великој школи, а што је овај 30. септембра исте године са захвалношћу одбио као и повратак у Београд. Никодим Милаш, *Аутобиографија,* Београд – Шибеник, 2005. год., стр. 62–68;

Након одласка Никодима Милаша и доласком за Министра просвете и црквених дела Владана Ђорђевића као да ранија синергична настојања црквених и државних власти за реорганизацијом Богословије добијају поново на значају. Министар В. Ђорђевић је 8. јуна 1888. год. упутио једно писмо Архијерејском сабору са предлогом за промене раније донетог Закона о устројству Богословије. Дакле, после свега две године од измена и допуна наведеног закона Министарство просвете је сматрало за сходним да иницира промене о чему је известила Сабор. Одговор на иницијативу Министарства Митрополит Теодосије (Мраовић) донео је у оквиру саборских одлука са редовног заседања те године одржаног јуна 1888. год., у коме се наводи позитивно расположење Сабора према овом предлогу и да је то тело још и раније сматрало за потребним учинити промене по овом питању. Министар је такође наложио Сабору да изради нацрт закона према вољи Архијереја и у складу са канонским предањем Цркве. Министар је такође увидео и потребу да новим законом, који би евентуално био потврђен а по предлогу и нацрту представљеном од стране Сабора, буде додатно дефинисана и проширена власт Сабора у оквирима рада Богословија. Нови предлог закона требао је да представља есенцију целокупног ранијег залагања црквених власти на постизању одређене аутономности у погледу деловања Богословије. С тим у вези на изради пројекта закона Сабор је предложио да се укључи епископ жички Никанор, док су поред њега чланови тог одбора били и државни саветник Никола Крстић, као и професор канонског права у Богословији Јеврем Бојовић. Дужност новоформираног одбора била је проучавање и израда законског нацрта који би се дао Сабору на увид како би се исти претресао и евентуално усвојио. Уз евентуалне измене Сабор би касније тај исти предлог поднео Министру просвете на даљи поступак и коначно озакоњење. Ради изналажења што бољег решења и јасније дефинисаних граница деловања свих носилаца власти у Богословији, Сабор је захтевао и од Министра просвете да им се ради лакшег постизања једномислија унутар тог тела пошаљу сви ранији предлози и нацрти закона, којих је у државној архиви било много, како би увидом у исте могли начинити најприхватљивији за Цркву. Такође, од великог значаја за Сабор били су и закони о уређењу богословских завода у другим државама по којима би се евентуално могао изградити предлог новог преуређења са у одређеној мери новијим модалитетом. Првенствено је Сабор сматрао за неопходном да се дефинишу јасне контуре рада и деловања одбора за израду предлога/пројекта, а који би у потпуности следовали мишљење и ставове већине саборских чланова, па је с тим у вези

избор епископа жичког био је гарант ових настојања. Сабор, а самим тим и одбор, је од самог почетка сматрао неопходним, а у складу са традицином живљења при сличним заводима тог времена, да школа мора остати интернатског типа, али уз неопходно државно издржавање слично војним школама. Такође, неопходно је и да се услови уписа редефинишу и то на тај начин да се избегне упис већ времешних ђака, већ да се од будућих питомаца очекује навршених четири разреда гимназије, одн. полугимназија, или реалка, а не како је то последњим законом измењено када се од питомаца очекивала завршена гимназија од шест разреда. Архијерејски Сабор сматрао је за неопходним да се у складу са тренутним потребама Цркве оснују још две Богословије као и богословски факултет који би се нашао у саставу Велике школе, чиме би се испуниле све очекиване кадровске норме и поставио завидан стандард у образовању свештенства а по угледу на римокатоличке факултете и духовне академије Православног Истока. Сабор је у том тренутку сматрао за неопходним да се и трајање школовања у Богословији подигне на пет године, а да се број ђака примљених у први разред сваке Богословије ограничи на 15 до 20. Такође, првобитна замисао о оснивању факултета била је између осталог и да он траје три године и да њега могу уписати само свршени богословци са врло добрим и одличним успехом, а по раније положеном испиту зрелости. Међутим, пут до остваривања и имплементирања свих горе осмишљених идеја био је дуг и турбулентан обзиром да је после седам година, а након абдикације Краља Милана, у Србију се вратио Митрополит Михаило који је имао одређену дозу скепсе према свему учињеном и предложеном од стране нове јерархије.

Сви горе наведени предлози и идеје били су продукт размишљања и вишегодишњег рада у Богословији Митрополита Теодосија (Мраовић), а који је доласком на трон Митрополије увидео простор да исте за које је сматрао да су сврсисходне имплементира у пројекат закона и израђен предлог Министру просвете на усвајање. Промене политичке ситуације у земљи накратко су зауставиле до тада ажурне делатнике на изради пројекта, а испоставиће се како по абдикацији Краља Милана фебруара 1889. год.[271] и доласком

[271] Краљ Милан се још 1887. године премишљао у вези повлачења са трона, али га је том приликом аустријски цар убедио да од тих намера одустане, бар за неко време, уз образложење да је то у најбољем интересу државе којом управља. Међутим, Аустроугарска није била свесна његове чврсте намере, те је он већ следеће године 1888. поверио се аустроугарском посланику Хенгелмилеру како се чврсто решио на абдикацију, што је представник царства сувише олако узео као његову тренутну слабост, а која ће се каснije испоставити као кључна грешка аустроугарске спољне политике у тренутку кад је оно најављено и учињено. За више види: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића,* стр. 362–371;

намесничке власти Јована Ристића, генерала Косте Протића и генерала Јована Бели-Марковића до тада активни црквени делатници остају без подршке власти, која у раније уклоњеном Митрополиту види решење нарушених унутарцрквених односа који би се решили само ауторитетом његове личности. Намесничка власт нову владу поверила је генералу Сави Грујићу,[272] који је између осталих делатности као једну од првих учинила амнестирање Николе Пашића чиме је недвосмислено најавила политичке промене насупрот ранијем протежирању напредњачких идеја. Раније пријатељство Митрополита Михаила са Јованом Ристићем и Савом Грујићем, као и блискост коју је у емиграцији остварио и са Н. Пашићем били су гарант његовог повратка, али и унутарцрквених промена до којих је морало доћи његовим повратком. Нова напредњачка јерархија сагледавши све новонастале околности увидела је да само повлачење може бити решење ситуације, па су маја 1889. год. Митрополит Теодосије и епископ Никанор понудили Министру просвете изјаву о добровољном одступању са поверених им епархија, чиме се и званично завршава горе наведени период новојерархијског деловања у правцу реорганизације Богословије који је трајао од 1883. до 1889. год.

Поновним доласком Митрополита Михаила на трон Српске Православне Цркве и епископа Јеронима на трон нишке епархије,[273] те Саве за жичког епископа и Мелентија за тимочког епископа Архијерејски Сабор постаје целовит и делатан у правцу неопходне реорганизације Цркве. Примарни циљ Митрополита Михаила било је укидање или измене и допуне *Закона о црквеним властима из 1882. год*., којим је унето до тада нелегално деловање и дат му легални оквир. С тим у вези било је потребно израдити пројекат новог закона о црквеним властима, што је учињено под надзором Митрополита априла 1890. год.[274] Коначно после вишегодишњег рада и честих неслагања црквених и државних власти,

[272] Радикалска влада Саве Грујића трајала је две године (1889–1891) и била је главни иницијатор у Петрограду за проналажењем брзог решења по црквеном питању у Србији. Такође, С. Грујић, као руски васпитаник, је лично обећао императору Александру III да ће се заложити за решавање овог питања. Види: Сузана Рајић, *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год, стр. 783;

[273] Јован Ристић октобра 1889. године приликом ванредног заседања Скупштине тврдио како је овим чином коначно остварен дуго очекивани мир у Цркви, а канонска јерархија повратила свој неправедно оспорени углед. Види: Данијел Радовић, *Јован Ристић: биографија државника,* Београд, 2020. год. стр. 287;

[274] Поред тога што је Предлог закона о црквеним властима завршен још новембра 1889. године он је на дневни ред Скупштине стигао тек фебруара 1890. године. Предлог је донет по одлуци комисије састављене по вољи Митрополита а уз сагласност Министра просвете Андре Николића. Урађени су паралелно Пројекат управних власти и Пројекат судских власти који су напослетку по изради обједињени у један документ.

пре свега представника радикалске политичке опције, уз неколико одбачених предлога, из 1890. и 1895. год., јула 1898. год. донет је *Закон о црквеним властима.*[275]

Поред чињенице да је горе наведени закон био примаран у свести Митрополита остала је постојана идеја и о важности потребе за реорганизацијом Богословије.[276] У изради пројекта ранијег закона па и овог о Богословији Михаило се ослањао на архимандрита Нићифора Дучића чије је коментаре уважавао и у великој мери прихватао, знајући како је здраворазуман и свестан свих околности и потреба Цркве у времену у коме живе. Према том уверењу, а насупрот рекло би се преамбициозних тежњи ранијих црквених великодостојника, Н. Дучић наводи како тренутне потребе биће задовољене и са нижом Богословијом без оснивања, бар у неком ближем периоду, факултета или духовне академије. Такође, како би се ниво образовања свршених богослова уздигао додатно сматрао је потребним и да се приликом уписа истих захтева претходно завршена гимназија, јер би по његовом уверењу такви ученици били спремни у области опште школске наставе па и потреба за заступљеношћу оптеобразовних предмета би била самим тим мања.[277] Тренутна немогућност виших црквених структура за оснивањем и организацијом богословског училишта вишег степена, довели су до тога да се посебно надарени ученици морају школовати у иностранству, а на инсистирање Митрополита то је углавном била Русија, те је Михаило поред тога од њих захтевао да се обавежу да ће по стицању вишег звања у оквиру Духовне академије примити свештенички чин. Разлог за увођење овакве праксе био је тај што је све учесталија тежња младих питомаца Цркве да по стеченом високом образовању остану при различитим чиновничким службама без амбиције у оквиру свештенства. Овај првобитно предлог Н. Дучића о обавезивању будућих високообразованих кадрова Цркве за примање свештеничког чина здушно је прихватио Архијерејски Сабор и дао му законску снагу. Овим поступком Српска Православна Црква је настојала да малобројан високообразовни кадар задржи под својом ингеренцијом и да

Види: Сузана Рајић, *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год, стр. 786;

[275] Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве...,* стр. 457–458;

[276] Митрополит Михаило је био свестан свих потреба школе, али је такође објективно расуђивао о важности професорске делатности и њиховог утицаја на ђаке који су се, како он сам и наводи децембра 1893. год, врло успешно првобитно уводили у веру и учвршћивали у знању, а затим стицали различита свештеничка звања на којима је он инсистирао од сваког кандидата. Види: ДАС, ПО–К–31, 106;

[277] И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 77;

школовањем у иностранству обезбеди преко потребан минимум образованог свештенства у складу са тренутним потребама Цркве.

Црквене власти кроз Саборско одлучивање настојале су дефинисању њених потреба и обезбеђивању њене даље егзистенције кроз остваривање кадровског минимума за успешан рад на просвећивању народа. Међутим, намесничка власт по угледу на готово све раније настојала је да задржи сопствене ингеренције у погледу Богословије, коју је овог пута потврђивала, а према чл. 16 Закона о уређењу Велике школе, на тај начин што је захтевано за све слушаоце факултета и Богословије да поседују према европском стандарду уписницу. На овај начин намесници Ј. Ристић[278] и Ј. Бели-Марковић су у име малолетног Краља Александра Обреновића желели да импелментирају одређене до тада потврђене европске механизме у образовању, а с друге стране и да Богословију позиционирају спрам других чланова Велике школе и то под надзором Министарства просвете.

У складу са потребама и синергијом Црква и држава увиделе су важност и потребу за променом тренутног стања у Богословији, а професор Ј. Илић је ту промену сматрао питањем од егзистенцијалног значаја како за Цркву тако и за сам народ.[279] Такође, према речима професора ранији закон из 1886. год. оформљен је према угледу на западна училишта тог типа, док је према пројекту новог закона идејна платформа изграђена на принципима деловања Духовне академије. Наравно одговор на овакву врсту промене можемо потражити и у политичким околностима у којима се држава у том тренутку налазила, где је тадашњи Митрополит Т. Мраовић бивајући и сам штићеник аустроугарске политике у Србији настојао да имплементира западне образовне стандарде, а које ће повратком Митрополита М. Јовановића бити замењене, а у складу са његовом проруском репутацијом која га је пратила готов целог живота, образовним стандардима Православне

[278] Ј. Ристић је два пута био на положају намесника малолетном владару и једини је коме је у новијој историји пошло за руком да у два наврата буде регент у име круне. Слободан Јовановић чак себи даје слободу да закључи како се за владавине последња два представника из династије Обреновића много шта променило осим Ј. Ристића који је опстајао и успео да се издигне из сваке ситуације. Колико је заправо друго намесништво које му је поверено било изазовно за њега и то не само због година него и у историјском тренутку у коме га се прихвата, он открива у писму Јосипу Јурају Штросмајеру, а где пак каже како и поред година га воља није напустила и да је несаломива. Такође, Ј. Ристић је по прихватању повереног му позива се повукао са места председника Либералне партије и из ње иступио, јер је сматрао да као први човек у функцији круне декларативно не би требао да стоји на становишту неке политичке опције. Поред свега наведеног и настојања Ристића да буде политички неутралан, он се сматрао личношћу која је новом намесништву давала политичке ноте, док су остала двојица били пре свега војници. За више види: Данијел Радовић, *Јован Ристић: биографија државника,* Београд, 2020. год. стр. 287–288;

[279] Исто.

Русије. На тај начин као једна од последњих делатности Митрополита Михаила спроведена је последња реорганизација Богословије из 19. века законски, после више измена пројеката, потврђена јануара 1896. године. Овај закон саджао је 28 чланова којима се регулишу статус школе, права и обавезе ректора, наставног особља и ученика и на тај начин структурално прати готово све раније сличне законе. Такође, као што је то случај и раније био по доношењу овог закона исте године 15. августа донет је *Закон о гимназијама,* који структурално у великој мери следи овај закон уз, према доступним предлозима и допунама, далеко обимнији садржај подељен у 118 чланова.[280] Новоформирана влада Стојана Новаковића,[281] преданог научног радника, од јуна 1895. год. била је додатни иницијатор у спровођењу темељите реорганизације целокупног средњошколског образовања, па и Богословије као њеног неодвојивог дела. Ова влада трајала је свега годину дана,[282] али је за то време успела, после вишегодишњег залагања црквених и државних власти, да донесе закон према коме се Богословија управљала све до краја Првог Светског рата.

Према новом *Закону о устројству Богословије из 1896. године* Богословија је (чл. 1) краљевска школа са придодатим епитетом стручне духовне школе за образовање свештеника.[283] Такође, (чл. 2) наводи се да је издржавање искључиво новчаним средствима државе, за те потребе додељене Министарству просвете. Од посебног значаја је и то (чл. 3) да управну власт над школом има Архијерејски Сабор, а право надзора додељено је Министру просвете.[284] На овај начин као и раније доношеним законима право управе остало је на Сабору, али учешће Министра просвете у раду школе није додатно ограничено што видимо компаративном анализом постојећег са пређашним. Новитет унет овим законом (чл. 4) је да Богословија од дана ступања на снагу овог закона траје девет година. На тај начин по први пут у дотадашњој историји Богословија постаје деветоразредна, а што је била једна

[280] Види: Закон о гимназијама, *Српске новине*, LXIII–1896, бр. 19, стр. 2;
[281] Ова влада трајала је свега годину дана (1895–1896), а спада у низ неутралних влада формираних по извршеном државном удару владара од маја 1894. године. Поред ове, а у свега пар година, у неутралне владе убројане су и владе С. Николајевића (1894), Н. Христића (1894–1895), В. Ђорђевића (1897–1900) и А. Јовановића (1900–1901). Види: Р. Љушић, *Историја српске државности,* Нови Сад, 2001. год, стр. 211;
[282] Министар просвете у претходном сазиву Љубомир Клерић, који је између осталих министара поднео оставку јуна 1895. год, био је иницијатор реформе школства, коју је у одређеној мери, а што видимо по донешеним законима спровео његов наследник Љубомир Ковачевић. Види: ДАС, Стенографске белешке Народне скупштине за 1895. год, стр. 3;
[283] Види: ДАС, Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1896. год, бр. 51, стр. 13;
[284] Епископ Никанор је доношење овог закона видео као перфидан покушај власти да створе „нову“ богословију која би била творац нових кадрова више окренутих свету и световним стварима него вери и духовности. Види: ДАС, ПО–К–30, 40;

врста алтернативног и прелазног решења док се не постигну услови за отварање факултета или Духовне академија, а како би се постигло више образовање и адекватно оспособили будући кандидати за свештенике.[285] Учешће Министра просвете у раду Богословије потврђено је и наредним (чл. 5) и то на начин да поред постојећег броја од 30 предмета, он има право да исти број допуни ако то сматра потребним, а исто тако и да учествује у изради плана и програма (чл. 6). Такође, овај закон својим чл. 26. даје Министру просвете овлашћења да може прописати све законе и правилнике за ученике уз претходну сагласност Архијерејског Сабора и на тај начин се потврђује право Министра за надзором над радом ученика и, ранијим члановима, на изради плана и програма. Поред горе наведених неколико чланова који дефинишу школу и улогу Министра просвете у њеном раду, остали чланови закона предвиђају службе ректора, професора, васпитача (чл. 14), лекара (чл. 18) и осталог неопходног ненаставног особља уз јасно дефинисање надлежности њиховог посла и права и дужности истих, а о чему ће бити подробније речи таксативно кроз наредна поглавља.

Предисторија закона из 1896. године била је изразито интезивна и бурна.[286] Сукоби између црквених и државних структура власти, с почетка 1881. године који су трајали све до 1889. год, у историји упамћен као „Црквено питање“, довели су на трон Српске Православне Цркве нову неканонску јерархију која је по абдикацији Краља Милана се повукла и уступила место канонској јерархији и Митрополиту Михаилу. У последњој деценији 19. века приметна је разлика у односу власти према Цркви, за време Намесничке управе (1889–1893), која је била преиспуњена радикалским нападима на вишу црквену јерархију, и по 1893. години када сада пунолетни Краљ Александар преузима власт и у Митрополиту Михаилу препознаје верног сатрудбеника у постизању заједничких

[285] Епископ тимочки Мелентије је септембра 1893. год. увидео потребу за реорганизацијом Богословије, обзиром да је велики број кандидата школованих у Богословији показало веома оскудно знање из елементарних предмета прекопотребних за вршење парохијске службе. Он је сматрао да је неопходно да се на нивоу епархије одреде комисије за проверу спремности, а да те комисије буду потврђене од стране Духовног суда. Поред овог предлога повећан број година за школовање будућих кандидата био је још једно решење постојећег проблема са којим се сусрела Црква с краја 19. века. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 78;

[286] Предисторија настанка закона била је бурна, али једнако буран је био и период њеног доношења обзиром да је исте 1896. год. донет и *Закон о војсци* којим се између осталог налаже да и ученици богословских завода напусте школу и одслуже војни рок а затим наставе школовање. Међутим, у једном од многих писама сачуваних у коресподенцији вођеној између епископа тимочког Мелентија и Митрополита Михаила маја месеца 1896. год, епископ наводи како је забринут поводом ових дешавања и моли поглавара да предочи државним властима како је и њихова потреба за свештенством те да не укидају већ пролонгирају рок служења за богословце док не заврше своје школовање. Овим примером још једном увиђамо како је крај 19. века за Цркву у многим сегментима био интезиван и изазован. Види: ДАС, ПО–К–30, 75;

националних и верских циљева. Ново поглавље у раду Митрополита Михаила поред сопствене времешности с којом се није могао изборити, било је испуњено многим борбама и то пре свега у погледу реорганизације цркве, кроз промене унутар Закона о црквеним властима, и Богословије кроз новонастали закон који је настао између осталог и као продукт деловања два раније велика неистомишљеника, Председника Министарског савета Стојана Новаковића и Митрополит Михаила, који су по овом питању морали да експедитивно сарађују а што је резултирало уздизањем школе на један виши образовни ниво налик истим и сличним пре свега у Русији.

3.4. ШКОЛСКИ ЗАКОН ЗА УЧЕНИКЕ СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛОВИЈА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1922. ГОДИНЕ

Почетак 20. века за српски народ представљао је прекретницу у његовој историји. Изазов за општу егзистенцију преиспуњен политичким сукобима резултирао је долазак ратом обележених година, а које су пак донеле нове државне границе и нове законе у њој.

Државе су увек настајале у ратовима, а ретко за преговарачким столом, и заиста ратови су пратили и историју српске државности, стално кретајући се од настанка до нестанка. Вазална држава Србија (1804–1815, 1831/31) проистекла је из рата и у њему егзистирала у поменутом периоду, док је други период, нешто мирнији и стабилнији, за време Кнезе Милана Обреновића обележен краткотрајним ратом против Турске (1876–1878), кад је држава и стекла самосталност на којој ће се потом изграђивати будућа модерна и велика држава. На преласку векова већ дубоко скрхан српски народ надао се дуго жељеном миру који је био убрзо прекинут Првим балканским ратом (1912) са Турском, те затим и Другим балканским ратом (1913) са Бугарском, а учешћем у Првом светском рату (1914–1918) Краљевина је чинило се исплатила дуго тражени мир и за њу у ратом креираним границама државе настаје бар на неко време благостање.[287] Још 1914. године у ратном периоду међу истакнутим српским појединцима јавила се идеја проширења и уједињења,[288] а о чему и Никола Пашић у једном писму угледном професору универзитета

[287] За више види: Р. Љушић, *Историја српске државности,* Нови Сад, 2001. год, стр. 220;
[288] Потпуно решење дилеме око ратних циљева отклоњена је доношењем Нишке декларације, којом је према одлуци коалиционог кабинета и Народне Скупштине све снаге бити усмерене ка постизању „српске ствари“

Јовану Цвијићу и пише наводећи границе на потезу Клагенфурт – Марбург – Сегедин, а ту идеју додатно је продубило веће окупљено од стране Министарства спољних послова а које су чинили између осталих и Слободан Јовановић, Александар Белић, Јован Жујовић,...[289] Напослетку и поред неслагања свих чланова већа идеја српског уједињења замењена је идејом стварања нове државе која би објединила више народа и различитих конфесија.[290] У тренутку уједињења на територији Краљевине СХС, а пре свега из перспективе односа цркве и државе и положаја верских зајединца, било је шест нових области. Поред већ постојећих територија Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, овим већ границама дефинисаним областима су придодати и Далмација и Словенија, Војводина и Међумурје, Хрватска[291] и Славонија, заједно са Босном и Херцеговином. Границама проширена ова мултиетничка и вишеконфесионална држава[292] морала је бити, као заштитница свих народа и религија у њој, секуларано настројена а у поређењу са оном пређашњом Краљевином која се може сматрати и претечом ове сада заједничке државе.

Почетак 20. века обележиле су многе промене унутар српске државе, а неке од тих промена су биле и у оквиру Устава Краљевине Србије и то према оном из 1901. (Априлски, Октроисани)[293] и 1903. године, а који се често гледа и као „други“ радикалски због

и очувању српскохрватског и словеначког племена. Види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 24;

[289] За више види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 22;

[290] Предани радикалски вођа Никола Пашић о идеји уједињења имао је речи подршке уз образложење да се она појавила још са назнакама рата као за њега једини одрживи концепт, и то речима „*Ми смо одмах, чим смо нападнути, видели да се ради о томе или да останемо живи, и онда ако останемо живи, ми морамо ту прилику искористити да ослободимо своју браћу Хрвате и Словенце, или ћемо сви пропасти*“. Види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 23;

[291] Са уласком српске војске на територије некада Аустроугарске монархије, српски војни изасланик потпуковник Душан Симовић упутио се у Загреб одакле је новембра 1918. године извештавао о подељености међу народом од којих су већина (према његовим речима) били за монархију и то углавном млађа хрватска интелигенција, док је све противне монархији декларисао као некада савезнике и политички подобне аустроугарској политици, од којих је истакао франковце и Радићеву странку. И између осталог према том извештају видимо како хрватска јавност је била једнако подељена по питању идеје југословенског јединства као и српска. Види: Исто.

[292] Идеја вишеконфесионалне државе није била најбоље прихваћена од стране Римокатоличке Цркве која је зазирала од тога да се римокатолички народ, и то према тадашњем броју њих четири милиона, сједини са православнима у којој би православна Србија била доминантан фактор. Види: Исто.

[293] Устав од 6. априла 1901. године био је одговор Краља Александра Обреновића на спољнополитичке притиске Руске Царевине и радикала у Србији, који су по смрти Краља Милана у евентуално новом уставу видели смену личног а на корист уставног режима Краља Александра. Влада Алексе Јовановића, формирана јула 1900. год, у измењеном саставу са двојицом радикалских првака, Михаилом Вујићем и Милованом Миловановићем, требала је да буде она за чијег ће мандата бити донет Устав, али је то ипак учињено при влади М. Вујића од марта 1901. год., где је на изради Устава учествовао Краљ Александар, М. Миловановић, П. Маринковић, М. Вујић и Н. Стефановић, а по раније донетом пројекту сачињеном од стране владе С. Новаковића из 1896. год. Овај Устав садржао је елементе Устава из 1888. год. као и нацрте устава

сличности оном из 1888. год.[294] Међутим, ове промене у поменутим уставима биле су минималне у односу на раније постојећи, где се свега неколицина дотичу питања верског уређења и слобода вера. Тако према чл. 3 Устава из 1901. године наводи се како је Србија одређена по питању вере као Православна, а док се тој истој Православној Цркви признаје независност и аутокефалност. Овакав положај Православне Цркве по себи није означавао укидање права осталим верским заједницама, па с тим у вези чл. 33 наводи како све признате вере и регистроване заједнице су под заштитом закона осим ако исте нису својим обредословљем противне јавном моралу. Посебно важно у делу Вероисповести, чл. 98, је то да као и раније све црквене власти налазе се под врховним надзором Министра Црквених послова, а који пак све законе прописује уз претходно саслушање Архијерејског Сабора и на тај начин и овим уставом ранији положај црквених власти у односу са надлежним министром остаје непромењен. Такође, садржајно у питању горе наведеном и Устав из 1903. године прати овај те имамо готово идентичне (чл. 3) чланове који потврђују државну веру Краљевине Србије, док су измене у Уставу учињене унутар чл. 19 који наводи забрану свих радњи управљених против источно-православне вере у Краљевини Србији чиме се ставља као заштитница Православља уз задржавање ранијим законом потврђених привилегија. Од велике важности, а ради дефинисања јаснијег односа црквених и државних власти као и положаја верских школа, јесте чл. 189 (део XIII Црква, школа и добротворни заводи)[295] који већ на самом почетку потврђује право управе Архијерејском Сабору, али као и раније под надзором Министра Црквених послова. Такође, уређење црквених власти и богословских школа Православне Цркве доноси се законски и то по договору министа и Сабора. Ако овај члан и није у великој мери разјаснио и дефинисао односе у деловању црквених и државних власти, наредним (чл. 190) се потврђује положај црквених власти и свештенства које је потчињено свим земаљским законима и на тај начин се и улога Министра Црквених послова издиже на вишу инстанцу у односу на Сабор. На овај начин држава је још једном потврдила

напредњачке владе из 1883. године, које је прерадила горе поменута влада С. Новановића. Види: Д. Јевтић, Д. Поповић, *Народна правна историја*, Београд, 2015. год, стр. 180–181;

[294] Поред наведеног важно је споменути и чињеницу везану за околности настанка овог Устава, а по раније извршеном превратy, где је народно представништво било мишљења да се прво донесе устав а затим позове владар на полагање заклетве чиме је по први пут у новијој историји Србије владар био искључен из процеса доношења устава, а исто тако устав није мењан у целини већ само фрагментално а што је опет остало забележено као *Устав из 1903. год*. Види: Р. Љушић, *Историја српске државности,* Нови Сад, 2001. год, стр. 217;

[295] Љ. Кркљуш, *Одабрани извори из правне историје српског народа,* Нови Сад, 2003. год, стр. 203;

своје тежње и ранији положај црквених власти у земљи, који је био готово неизмењен више деценија уназад. Назнаке коренитих промена по овом питању проналазимо по уједињењу у Краљевину СХС и то већ у оквиру Манифеста регента Александра Карађорђевића из јануара 1919. год. који наводи као једно од првих задужења владе, од његовог поверења, укидање сталешких разлика и постизање равноправности вероисповести као гаранта једнакости свих народа, а што овог пута Православну Цркву ставља у измењен положај као и њене богословске школе.[296] Као један од првих задатака новоосноване државе било је доношење устава што је и учињено по захтеву регента и захваљујући Уставотворној Скупштини сазваној новембра-децембра 1920. год,[297] наредне 1921. год. на Видовдан.[298] Од велике важности и попут весника промена јесте чл. 12[299] овог Устава који потврђује слободу вере свих грађана као и равноправност свих потврђених религијских заједница.[300] У одредбама тог члана више него упадљиво је инсистирање на једнакости грађана, а што и не чуди обзиром да је прокламовано то да уживање свих грађанских и политичких права је потпуно независно од исповедања вере. Такође, у циљу потврђивања равноправности свих наводи се и како држава предвиђен буџет за верске заједнице прерасподелиће према броју верника и стварним потребама, па на тај начин и дефинитивно Православна Црква остаје привилегована још само на основу броја верника док остале раније уставом и законом потврђиване привилегије губи а у циљу остваривања верске једнакости у новој држави. Устав, а како између осталих примећује и проф. Д. Ракитић, у свом садржају има и пропис о предикаоници, насталог и названог по угледу на исти у оквирима немачког кривичног законика чијим доношењем је канцелар Бизмарк отпочео својеврстна процес тзв.

[296] Љ. Крклуш, *Одабрани извори...,* стр. 326;
[297] Ова Скупштина бројала је 419 чланова од којих (92) из Демократске странке, а (91) из Радикалне странке. Клерикалне странке које су у свом окриљу окупљале Словенце и Хрвате имале су свега (14) мандата. Овакав састав Скупштине био је гарант победе либералне политике и наглашавање демократског уређења уз народну суверености, који се неоспорно одразио и на положај верских заједница. Види: Д. Ракитић, *Конкордат Краљевине Србије и пројекти конкордата Краљевине СХС и Краљевине Југославије – правноисторијски аспекти односа цркве и државе*, Београд, 2017. год., стр. 271–272;
[298] По први пут, а у поређењу са свим раније наведеним, Видовдански Устав доноси промене тиме што укида државну веру и изричит је у намери ка постизању једнакости свих њених грађана а у погледу грађанске и политичке слободе гарантоване свима без разлике у погледу верске припадности. Види: Исто.
[299] Љ. Крклуш, *Одабрани извори...,* стр. 330;
[300] Једина разлика која се евиденто појављује у овом члану јесте између усвојених вера и оних других вера које евентуално могу бити признате само законом. Уставна гаранција равноправности и привилегије дате су само усвојеним вероисповестима. Види: Види: Д. Ракитић, *Конкордат Краљевине Србије и пројекти конкордата Краљевине СХС и Краљевине Југославије – правноисторијски аспекти односа цркве и државе*, Београд, 2017. год., стр. 273;

Kulturkampf-а, односно борбе за културу и смањење утицаја Римокатоличке Цркве на друштво, где је између осталог, као канцелпараграф наводи забрану употребе црквених власти у партијске сврхе. Слична промене дешавају се и у погледу школства где се (чл. 16) наводи да оснивање стручних школа бива по потреби и то потврдом ресорног министра и да су све образовне установе под државним надзором из тога не изузимајући верске школе, док се за приватне (могуће и верске сврстане у ту групу) предвиђају нови закони ради дефинисања њиховог рада.

Новооснована мултиетничка држава са привидно секуларним усмерењем, а у суштини остајући Православна, настојала је редефинисању ранијег статуса свих верских заједница и њихових школа. Ове тенденције нису могле заобићи ни богословије, па с тим у вези већ наредне 1922. године по доношењу Устава имамо низ закона донетих о богословији који настоје дефинисати опсег њеног деловања и рада, као и права и дужности професора и ђака. Правилником о Српским Православним Богословијама Краљевине СХС из марта и априла 1922. године замењен је до тада важећи закон са последњим изменама из 1896. године, чиме Богословија добија нове контуре према амбицијама нових државних власти те и тумачећи исте препознајемо ставове и намере државе у погледу њеног уређења. Такође, поред овог правилника 1922. године донет је и Школски закон за ученике Српских Православних Богословија, као и Правилник о полагању професорског испита за професоре православних богословија и веронауке у средњим школама у Краљевини СХС. Закључно са овим правилницима ресорно министарство је јасно ставило до знања да реорганизација Богословије представља једно од виталних питања са којим се у наредном периоду настоји подробније позабавити и то првенствено у складу са политичким амбицијама актуелне власти.

Правилник о Српским Православним Богословијама Краљевине СХС структурално проматрано не доноси промене у поређењу са раније доношеним. На првом месту правилник доноси опште одредбе којим ближе дефинише школу и њене циљеве рада, а потом и права и дужности ректора и наставног и ненаставног особља, као и дефинише опсег деловања Професорског већа. Након свега наведеног правилник јасније дефинише опште принципе интернатског живота, као и евентуалне консеквенце за дисциплинске преступнике међу ђацима. Већ на почетку (чл. 1) овог закона наводи се како циљ ове школе јесте образовање будућег свештенства, као и оспособљавање истих за даље образовање при

факултетима и духовним академијама. Овим чланом, а у складу са чињеницом о оснивању Богословског факултета у Београду, увиђамо како Богословија више није једини образовни стандард који се очекивао од будућих кандидата за свештенике већ да је то сада постала институција која треба да постави темељ богословског образовања и усади основна морална начела у кандидате који би се евентуално додатно усавршавали при вишим образовним институцијама те намене. Колико је заправо свест о важности стицања овог „основног“ богословског образовања била развијена видимо и по томе (чл. 2) што је број школа који је раније био далеко мањи сада подигнут на завидан број који је требао сваком крају земље да понуди могућност образовања, па с тим у вези се и наводе богословије у: Београд, Карловци (Сремски), Призрен, Сарајево, Битољ, Загреб и Цетиње. Наравно да неке од наведених богословија имају своју значајну историјску позадину, али то опет не оспорава чињеницу да је на овај начин држава настојала да кроз значајно повећан број ових школа учини доступним богословска знања деци свих крајева. Значајне промене у односу на претходне законе донете су тек наредним (чл. 3) чланом у коме се наводи како су богословије државне школе интернатског типа, чиме се јасно и недвосмислено учешћу државних власти даје примарни значај у поређењу са сада већ секундарним чиниоцем власти који је Црква. С тим у вези, а у истом члану, се наводи и како ће се ђаци ове школе финансирати искључиво из државних фондова за то намењених, чиме Црква поред губитка апсолутне управе над школом бива ослобођена и финансирања исте према одредбама овог закона. Такође, овим чланом надзор над радом школе пренет је на Министарство Вера које ће између осталог дефинисати потребна средства за рад школе, као и број ђака који ће се наћи у самофинансирајућем положају чиме би се и дефинитивно затворила финансијска конструкција њеног рада. За неометан рад школе од пресудне важности било је јасно дефинисати границе деловања Архијерејског Сабора као највише црквене власти и то пре свега у односу са Министарством вера коме се наредним (чл. 4) даје право врховног надзора над школом, а Сабору признаје преимућство али само у домену стручне наставе и унутрашњег живота и чије пак одлуке морају бити потврђене од горе наведеног министра. Као једна промена која је битно утицала на живот ђака у интернату (чл. 6) била је и то што трајање богословије је сведено на пет година у коме се изучава (чл. 7) укупно 27 предмета подељених тематски по разредима. Доношење и промене у плану и програму доносе се (чл. 8) одлуком Архијерејског Сабора, а по саслушању Професорског Већа свих богословија и

на одобрење надлежног министра, чиме се као што можемо видети учешће Већа Професора значајну уздиже што је и разумљиво имајући у виду природу њиховог посла и могућност реалног спознања могућности и потреба школе и ђака у њој. Овим чланом можемо закључити да се завршавају опште одредбе овог закона чиме се јасно дефинишу њене основне контуре и то у погледу њене намене, значаја и законских носилаца власти у њој. Наредни чланови овог закона баве се правима и дужностима наставног и ненаставног особља као што је: ректор, професори, пословођа, књижничар, надзорник економије, школски лекар и економ. Све ове службе, неке кроз више или мање чланова овог закона, имају јасно дефинисана права и обавезе које морају да испуњавају при раду у овој школи, а неке од тих више служби може на себе преузети и једно лице. На послетку, овај закон готово идентично као и ранији настоји дефинисању интернатског живота, трајања школске године насупрот празничних одмора, те начина оцењивања ученика и потврђује потребу за полагањем испита зрелости. Последњи члан овог закона предвиђа и јасно дефинише казне за све врсте дисциплинских преступа учињених од стране ученика, а што је увидом у садржаје ранијих готово поновљено овим законом чиме се и употпуњује мисао законотворца о томе да је ово школа високих моралних стандарда која од ученика захтева испуњење највиших верских и националних циљева. Узимајући у обзир да свега неколицина чланова овог закона се тичу владања ученика као прецизнијег дефинисања права и дужности ученика, било је потребно донети подробнији правилник с тим у вези што је и учињено исте 1922. године.[301] Овај правилник представљао је синтезу свих ранијих истих и сличних правилника и сумирао је све аспекте живота ученика ове школе, које је настојао парцијално да изложи и дефинише кроз 28 чланова подељених у целине и то на тај начин да врши надзор не само над дисциплином ђака у школи већ и изван ње чиме се указује да ти ђаци су дужни да буду светао пример свима и изван те школе. Доношењем овог правилника богословије постају потпуно предате под надзор државе и Министарства Вера, и које имају примат у доношењу свих одлука у односу на Сабор а што је сада и законски дефинисано. Да је школа заиста прошла пут од црквене школе са правом ограниченог надзора министарства (онда Министарства Просвете и црквених дела) видимо и по томе што су сада, можемо слободно рећи, државне школе са ограниченим правом надзора

[301] Школски закон за ученике Српских Православних Богословија, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, IV–1922, бр. 11, стр. 4;

Сабора, а као додатна потврда тих тврдњи имамо донешен и Правилник о полагању професорског испита за професоре Српских Православних Богословија у Краљевини СХС,[302] чиме су они потпуно изједначени са професорима других средњих школа који су такође имали идентичне обавезе полагања професорског испита. Овај правилник структурално прати исте правилнике за професоре гимназија, а садржајно се разликују и по обиму обзиром да наведени има 35 чланова. Према општој одредби (чл. 1) овог правилника право полагања овог испита имају лица, кандидати за професоре, који су раније свршили богословски факултет (у земљи или на страни) или духовну академију уз пређашње искуство рада од најмање две године, чиме се евидентно може уочити како према замисли државних власти ова школа треба да буде стециште високообразовне црквене елите, у служби професора, која би додатно подигла реноме једне овакве духовне школе слично истим у Римокатоличкој Цркви. Полагање професорског испита врши се пред одбором састављеним од председника, сталних чланова и њихових заменика и то постављењу указом Краља а на предлог Министра Вера на три године уз право саслушања Архијерејског Сабора по питању чланова из богословске струке, док остале чланове предлаже и одређује Министар. На овај начин увиђамо да професорски испит за професоре богословија бива пред мешовитом комисијом састављеном од саборских представника и чланова постављених вољом Министра Вера. Међутим, евентуалним упражњењем ове комисије Министар Вера одређује члана до краја текућег рока (чл. 4), али се не прави разлика у случају да ли је члан по предлогу Сабора или само на одобрење Министра. Као и код државних службеника, чиновника и лица, која су чланови одбора, по позиву на испит имају право надокнаде путних трошкова (чл. 6), без разлике да ли су стручни чланови или не. Увидом па и само летимичним преласком кроз опште одредбе овог правилника можемо увидети још једном јасне тенденције државних власти да ове школе као и гимназије стави под надзор министарства у коме би учешће Цркве, путем Архијерејског Сабора, имало више саветодавну улогу него било коју врсту извршне, а још мање законодавне власти.

Краљевина СХС, својим Уставом као и законима којима се гарантују једнака права свих верских заједница и њених чланова, јасно указује на промене и укидање раније и

[302] Правилник о полагању професорског испита за професоре Српских Православних Богословија и веронауке у средњим школама у Краљевини СХС, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, IV–1922, бр. 11, стр. 1;

уставом потврђених и гарантованих привилегија Православне Цркве, а самим тим и на промену правног положаја и организациону реконструкцију богословских школа. Раније привилегована заједница и њене богословске школе егзистирајући под окриљем Архијерејског Сабора, сада постају истоветне свим другим верским школама, а законски уједначене и организационо структурисане идентично другим стручним средњим школама и гимназијама. Православна Црква у Србији од једине сатрудбенице држави у ратним годинама, сада у слободи постаје носилац епитета „једна од многих“ и бива изједначена са свим другим верским заједницама чије историјско наслеђе нема богату заоставштину на којој би евентуално баштинило своје привилегије. Но и поред уставом и законима гарантованих привилегија битне промене у политичком развоју Краљевине СХС, услед великог броја политичких странака углавном регионално оријентисаних и међусобно супростављених, које су напослетку довеле до монарходиктатуре 1929. године, одразиле су се на положај свих верских заједница првенствено због чињенице да је сада и законодавна и извршна власт концентрисана само у рукама Краља који је постао једини врховни орган власти.

3.5. ПРАВИЛНИК О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ

Уједињена и наизглед јединствена Краљевина СХС требала је да буде својеврстан механизам у превазилажењу свих разлика јужнословенских народа на Балкану, али нажалост раније довршеним процесом изградње националних држава и идентитета народа готово је онемогућена идеја федерализма и јужнословенске заједнице. Краљ Александар заменио је постојећу идеју свесрпског јединства у оквиру јединствене српске земље, са идејом федерализма у коме би Србија била попут Пијемонта у постизању италијанског јединства. Уместо реализоване идеје јединства трећу деценију двадесетог века обележиле су бројне кризе: уставна 1920/21,[303] национално-парламентарна 1921/28 и монархистичка

[303] Поред горе наведених, а нешто пре истих, дошло је и до кризе прве југословенске владе Стојана Протића која није трајала дуго као и многе друге владе током те деценије. Криза подстакнута питањем аграрне реформе, а такође и питањем односа према комунистима, решена је, бар накратко тих година, сменом владе и поверењем које је Краљ указао демократи Љубомиру Давидовићу за састављање нове. Сукоби настали том сменом већ тада су могуће наговештавали оно што ће се десети деценију касније, а то је да Краљ „приће решењу кризе онако како сходно буде нашао“, испоставиће се успоставом монарходиктатуре. За више види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 97;

диктатура праћена економском кризом 1929/41. године. Како то Р. Љушић примећује већ по самом окончању рата и са ослобођењем као да је у исто време дошло и до пораза и потпуног слома српске идеје и српске државе, а на корист југословенске заједнице и то после самосталног постојања 114 година. Ову промену у српском народу, а из перспективе социјалдемократског учења, Херман Вендел (*Herman Vendel* 1894–1936) је видео у путу преласка српског народа са пасивног националног осећаја сељаштва на активну свест о узвишености националног грађанства, а што је пак сматрао резултатом активне делатности српске интелигенције и Краља. Такође и ако свестан свих антијугословенских стремњи српских и хрватских националиста, он је у југословенству видео идеју мира и начин превазилажења свих разлика, а што је била водиља и самог Краља. Напослетку у Југославији видео је једини пут очувања државности народа који у њој живе, а што је према речима Хегела квалитативно мерило једног народа који без државе која означава егзистенцијални почетак готово и да не постоји.[304] Исту мисао делио је Љ. Димић, а који је сматрао и да интелектуална елита у јединству народа види једини предуслов опстанка у времену које долази, а што је пак било и испуњење ранијих тежњи српских политичара да њихова држава превазиђе границе „затвореног балканског котла".[305]

Српски народ у Краљевини СХС, потом Југославији, није имало административно-територијалну целину, а и поред тога српска интелектуална елита је сматрала српско питање решеним кроз постизање јединста, док су с друге стране представници хрватског национализма имали недвосмислено аспирације ка својој административној јединици било путем федерализације или сецесије и то је обележило готово читаво раздобље двадесетих година двадесетог века.[306] У таквом амбијенту политика Краља Александра морала је бити крајње либерална поготову што је национално питање сваког конститутивног народа у Краљевини СХС било и уједно религијско питање, међусобно неодвојиво.[307] Узимајући све

[304] Андрија Раденић, *Спољна политика Србије у контроверзној историографији од Начертанија 1844. до стварања Југославије 1914–1918*, Београд, 2006. год, стр. 317–319;
[305] Види: Љубодраг Димић, *Просвета у Краљевини Југославији*, Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 211;
[306] За више види: Александар Раковић, *Српско уједињење: идеја, планови и реализација (19–21. век)*, Лесковачки зборник бр. XLIV, 2024. год., стр. 259–272;
[307] Сложена међунационална и међуконфесионална ситуација у новоформираној држави препозната је још од стране савезничких сила које су у оквире мировних преговора убациле и питање заштите мањинских заједница, а што је довело до прокламовања привременог закона из маја 1920. године којим се држава обавезује да свим становницима обезбеди једнака права у вршењу јавних и приватних обреда сваке признате

у обзир положај Православне Цркве у Србији, коју су представници хрватске заједнице видели као чувара великосрпских националних идеја, био је битно промењен а те промене тицале су се њеног раније неоспорног утицаја у политичком и јавном животу као и привилегија које је придобила за своју заједницу и између осталог и верске школе. Неоспорно Српска Црква није више уживала углед „државне цркве“, какав је имала у Краљевини Србији, али је остала одана југословенској краљевини и дому Карађорђевића.[308] Са државним уједињењем по први пут скоро све епархије Српске Православне Цркве нашле су се у границама једне државе (пет из Краљевине Србије, три из Краљевине Црне Горе, Карловачка митрополија седам епархија, те на територији Босне и Херцеговине четири, као и Старе Србије и Македоније осам епархија) што је и потврђено одлуком Светог Архијерејског Сабора о уједињењу истих 11. марта 1919. године.[309]

Битну улогу у креирању политичких збивања унутар нове државе имали су марљиви радници на изграђивању једног и јединственог просветног система. Само уз модернизацију друштва и иступањем из ранијих историјских стега могла је постојати нада у одрживост ове идеје, а управо је поље просвете било кључно ка постизању тог циља. Знање које су пружале у великој мери реформисане школе представљало је темељ модернизације друштва и извориште нове интелектуалне елите. С тим у вези с почетка 20. века се и уврежило веровање да је само уложено у образовање гарант добитка и оно што ће се вишеструко вратити. Такође, као један од циљева пред просветом било је и културно изједначавање друштва и напредак у складу са државама Европе на које се угледа. Нажалост испоставиће се, са једне историјске дистанце, како је већина просветних пројеката између 1918 – 1941 било више скуп реално недостижних жеља амбициозних појединаца. Политичке партије које су учествовале у власти нису имале развијене страначке просветне програме, а неке, попут Народне радикалне странке, то није ни занимало, већ је за већину странака борба за власт била једино што је заокупирало њихову пажњу. Радикалско виђење просвете није било ништа друго до покушај имплементирања пројеката из прошлости који су испоставиће

религије. Види: Драган Новаковић, *Верско законодавство Краљевине Југославије*, Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, 2012. год, стр. 941;

[308] Како то примећује М. Гулић, своју оданост Карађорђевићима СПЦ је показала и приликом увођења шестојануарске диктатуре, чему су се многи противили али не и Српска Црква, те је као резултат истог било и доношење *Закона о Српској православној цркви (1929)* којим се позитивно регулисао њен дотадашњи положај у друштву. За више види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 89;

[309] За више види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 87;

се и непримењиви у југословенској стварности.[310] И поред тога што Радикална странка у периоду од 1918. до 1929. године није била у власти свега 293 дана,[311] и као таква била је више него свесна унутрашњих збивања, сматрала је да просветне разлике могу бити „природно“ превазиђене.[312] Тек са програмом модерне Демократске странке (основана у Сарајеву фебруара 1919. године) увиђамо како просвета није у потпуности занемарена и како су јој модерне демократе посветиле велику пажњу, сматрајући да је пут њеног развоја пре свега у правцу унификације[313] на територији целе државе и да све школе и настава буду државне,[314] али све планирано нису ни покушали да реализују током периода на власти. За разлику од горе наведених значајну пажњу просвети посветила је Хрватска сељачка странка,[315] настављач политике Хрватске пучке сељачке странке (ХПСС), која је сматрала да модерна просвета мора имати извориште у народним традицијама и вишеструко се залагала, како код својих чланова, тако и на политичкој сцени, да народна просветна традиција дела и то без туђих примеса. Јасно је да овакав просветни правац прати тенденције очувања раније изграђеног националног идентитета, којег се представници ове стране и по ступању у заједничку државу нису хтели да се одрекну. Сличне амбиције у просвети гајила је и Словенска људска странка,[316] која је сматрала успоставу културно-

[310] Види: Љубодраг Димић, *Просвета у Краљевини Југославији*, Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 212;
[311] У периоду јаког утицаја Радикалне странке у југословенској краљевини (1918–1929) њени прваци су образовали 20 од укупно 24 краљевске владе, а Никола Пашић чак десет. Види: М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2006,* стр. 102;
[312] Своје често негативне, само на моменте неутралне, ставове о просвети и положају учитеља Радикална странка, са С. Протићем на челу, креирала је врло вероватно према уверењу да су учитељи носиоци комунистичке пропаганде коју шире по српским селима, те им се требају ускратити многа права која су до тада уживали. Овај и овакав став само су један показатељ општег расположења ове политике према просвети и њеним носиоцима тог времена. Види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 100;
[313] Одговор у томе зашто се заступао баш тај став можемо пронаћи и у чињеници да су у оснивању ове странке учествовали самостални радикали, напредњаци и либерали из Србије, као и Хрватско-српска коалиција предвођена Светозаром Прибићевићем заједно са скоро свим политичким групацијама са територија Босне и Херцеговине. Види: Види: М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2006,* стр. 102;
[314] Социјалисти су пратили намере Демократа па су сматрали пут демократизације просвете јединим одрживим путем у датим политичким околностима. Док су Либерали сматрали како је пут раздвајања Цркве и државе једини пут очувања тешко постигнутог јединства. Види: Љубодраг Димић, *Просвета у Краљевини Југославији*, Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 212;
[315] Странка је основана 1904. године и њени оснивачи били су браћа Антун и Стјепан Радић. Првобитно заступајући прохабзбуршке ставове, 1919. године пристала је да исте замени према идеји јужнословенског уједињења, али које је за њих било прихватљиво само у оквиру републике или конфедерације, па самим тим и просветни ставови о потреби и важности очувања традиционалног апсолутно прате њихову политику тог времена. Види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 103;
[316] Своје постојање ова странка бележи још у 19. веку, али под овим именом по први пут се помиње 1905. године. Сматрала се клерикалном политичком организацијом блиском Римокатоличкој Цркви и изразито

просветне аутономије јединим путем заштите словеначког становништва у Краљевини Југославији.[317] Ако узмемо у обзир подељеност странака по овом питању онда и не чуди што је властима било потребно чак пет година да све послове просвете и културе сконцентрише у оквирима једног министарства и још толико да овлада њиме. Све до 1931. године главни просветни савет као највише просветно тело радило је према законима из XIX века, а у тренутку настанка Краљевине Југославије било је на снази 37 различитих државних и покрајинских закона и уредаба који су регулисали стање у просвети.[318] Тек након дванаест година заједничког живота законско шаренило замењено је јединственим школским законима из 1929. и 1930. године (31.08.1929. *Закон о средњим школама*, 27.09.1929. *Закон о учитељској школи*, 5.12.1929. *Закон о основној школи*, 28.06.1930. *Закон о универзитетима*, ...). Ови закони настали су као продукт монарходиктатуре која је изазвана, а што видимо и на пољу просвете, трајним неслагањем и немогућношћу постизања јединства између странака, представника народа у Краљевини Југославији.

Шира политичка збивања у земљи заиста битно су утицала на креирање промена стања и у богословијама а то видимо и по томе што је правилник из 1922. године, који је представљао сумарни приказ свега есенцијалног из претходних закона уз придодате нове моделе и контуре савременог образовног система, захтевао промене а у складу са стањем које је било на прелазу, како су неки видели, од монархије ка диктатури.[319] Наизглед јака

проаустријски оријентисана. Њен предводник био је Антон Корошец који се једно приликом нашао и на челу владе. Ова странка као и Римокатоличка Црква сматрала је националну (па и просветну) аутономију јединим путем очувања словеначког народа у једној мултиетничкој заједници каква је била Краљевина Југославија. Види: Исто.

[317] Често су наступи посланика, па и министара, у Народној Скупштини остајали нецеловити и недовршени, а све то у циљу остваривања партијских насупрот националних и државних интереса у домену просвете. Хрватски и словеначки представници плашили су се културног поистовећивања са осталим народима из заједнице првенствено из жеље за очувањем националне и верске посебности. Види: Љубодраг Димић, *Просвета у Краљевини Југославији*, Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 219–220;

[318] Како примећује М. Гулић сви народи који су творили југословенску државу били су на различитим нивоима економског, културног, па и просветног развитка. Северозападни делови државе и ако су раније представљали периферију модерне Европе, сада су постали развијенији део нове државе. Као главни изазов прве југословенске владе Стојана Протића било је усагласити прописе Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе са прописима Хрватске и Словеније те ту шареноликост (или како то М. Гулић наводи „непостојаност“) унификовати. За тај процес оформљено је 1918. године посебно министарство (*Министарство за уставотворну скупштину и изједначење закона*) које је трајало готово пуних десет година. Види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 77;

[319] Јачање улоге монарха који је у периоду од 1925–1929. године готово у потпуности концентрисао сву власт у својим рукама обзиром да је било евидентна компромитованост страначко-парламентарног система, имала је за последицу набујале националистичке испаде и сукобе који су напослетку и довели до крвавог обрачуна у Народној скупштини јуна 1828. године, а који је за последицу имао, додуше после више разговора са шефовима политичких странака, увођење диктатуре. У таквим условима и свега два месеца по

федерација већ средином двадесетих годинама западала је у егзистенцијалну кризу, првенствено због немоћи да се иста избори са све учесталијим националним испадима политичких појединаца а и група,[320] па је једини објективан одговор било дистанцирање од сваког вида национализма осим југословенства на коме се инсистирало као механизму опстанка и методу успоставе мира.[321] С тим у вези 1928. године, као и горе наведене 1922. године, донети су, само августа месеца, *Правилник о Српским Православним богословијама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, те *Школски закон за ученике српских православних богословија*, као и *Правила фонда ученика богословија*, док се о изменама по питању правилника о полагању стручног испита за професоре богословија није расправљало већ је остао на снази онај из 1922. године. Ради бољег разумевања измена унетих новим правилником потребно је приступити компаративној анализи наведеног са оним из 1922. године који је донет у светлу нешто другачијих политичких збивања, али у оквирима исте заједничке државе, те по извршеној анализи имаћемо увид у промене и нова усмерења која су вољом Министарства Вера унета у правилник.[322] Правилник о богословијама из 1928.

овом догађају донете су измене постојећих правилника за богословије. За више види: Д. Јевтић, Д. Поповић, *Народна правна историја*, Београд, 2015. год, стр. 268–269;

[320] Како примећује један од активних публициста и социјалиста тог периода, Драгољуб Јовановић, а све на основу свог разговора са Стјепаном Радићем (од 1925. године вођа Хрватске сељачке странке), проблем недефинисаних српско-хрватских односа оптерећивао је политички живот државе и спутавао њен демократски развој. Такође, сматрао је да само ексцентрична личност Стјепана Радића, као представника хрватског народа у том судбоносном периоду, може одвратити хрватске масе од сецесионистичких намера и усмери ка сарадњи са Србима коју је он видео као једини начин одрживости ове хомогене државе. За више види: Никола Живић, Политичка мисао и деловање Драгољуба Јовановића у Краљевини СХС/Југославији, *Политичка ревија* бр. 1, 2021. год, стр. 113–114;

[321] Поред тога, како примећује проф. Б. Шијаковић, сви контитутивни народи ове заједнице у исто време, а врло вероватно у различитим сегментима, су делили осећај супериорности и угрожености и тога се нису могли отклонити. Такође, примећује и да је једини пут изградње и очувања националне државе било у успостави конфедерације, за коју у том тренутку одређене групације које су одлучивале нису имале вољу. Све националне групе тежиле су остваривању националне територије, док је територија заправо државна а не национална те као таква држава има право располагања над њом, а не нације, одн. њени истакнути чланови који у томе виде остварење сопствених политичких амбиција. За више види: Богољуб Шијаковић, *Огледи у контексту о знању и вери, предању и идентитету, цркви и држави*, Београд, 2011. год, стр. 699–702;

[322] Ако узмемо у обзир и то да је сада у Краљевини СХС Министарство Вера било поверавано не тако ретко и хрватима, те је један од њих Тугомир Алауповић (1870–1958), био кратко током 1928. и 1929. године, онда, и поред његове посвећености југословенској идеји, не може да чуди чињеница да су богословије поступно добијале готово статус приватне, црквене школе. Види: Тугомир Алауповић, *Хрватска енциклопедија*, Лексиконски завод Мирослав Крлежа, 2013. год, Последњи приступ 07.10.2025. год; Међутим, има и оних представника српске интелектуалне елите, као што је Милан Грол министар просвете у влади из 1928–1929, и чланова Деморатске странке који су сматрали да је неопходна израда новог школског законодавства као и спремност да се просвета реформише и потпуно удаљи од Цркве, а у чему је видео једини одрживи пут просвете. Види: Љубодраг Димић, *Просвета у Краљевини Југославији*, Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 220;

године већ самим летимичним увидом у структуру истог се веома разликује од свих претходних, па и овог горе наведеног из 1922. године. Опште одредбе овог правилника (чл. 1–5) доносе круцијалне промене унутар општих смерница деловања и начина функционисања школе. За разлику од првог члана који је идентичан истом члану правилника из 1922. године, наредни (чл. 2) који према правилнику из 1922. год. само наводи места у којима се оне налазе, у правилнику је исти допуњен „Богословије се налазе у местима, које Свети Архијерејски Сабор споразумно са Министром Вера одреди [...]“, чиме се примат у оснивању и позиционом одређењу истих даје Архијерејском Сабору док је према правилнику из 1922. године то било у надлежности првенствено ресорног министра, обзиром да је (чл. 3) богословијама придодат епитет државних школа који је сада вешто избегнут у оквиру општих одредби овог новог правилника. Да су промене у погледу надлежности црквених и државних власти заиста и учињене видимо већ (чл. 4) наредним чланом који наводи како богословијом „управља" Свети Архијерејски Сабор, преко Архијерејског Синода, док исти члан ранијег правилника на том месту првенствено наводи како је школа под „врховним надзором" Министра Вера уз могућност, по стручним питањима, учешћа Архијерејског Сабора. На овај начин богословије добијају нову управну структуру пирамидално устројену и то са Сабором на врху. Оно што остаје готово непромењено према општим одредбама оба правилника јесу одређења типа школе, која остаје интернатска (чл. 3), али с том променом што према новом правилнику право учешћа у одређењу броја стипендиста и самофинансирајућих ђака има овог пута и Архијерејски Сабор, док је то право према ранијем правилнику било само Министра Вера. Опште одредбе овог правилника закључене су променама у погледу дужине трајања школовања које су од претходно донетих пет година (чл. 6, Правилник из 1922. године) повећано према одредбама новог правилника на шест година (чл. 6).[323]

Промене новим правилником нису унете само у опште одредбе овог закона већ и у структурална одређења истог те у поређењу са претходним из 1922. године, овај правилник поред институције ректора који има управну моћ уводи и институције Архијерејског Сабора (чл. 9), те и Архијерејског Синода (чл. 10) и Епархијског Архијереја (чл. 11). На овај начин се махом раније поверене дужности Министра Вера преносе на раније поменута црквена

[323] Правилник о Српским Православним Богословијама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, *Службене новине,* X–1928, бр. 181, стр. 725;

тела и надлежног архијереја, који треба да буде нека врста извршне власти одн. воље Сабора на првом месту. Да је овај правилник заиста весник битних промена у раду богословије видимо и на основу чл. 9. тач. 1. који каже како Сабор доноси све посебне уредбе и мења постојеће према вољи архијереја и то без придодатог, а раније често уметнутог дела, „[…]споразумно са Министром Вера“, већ је то сада постала искључиво надлежност Сабора. Оно што је још остало у надлежности Министра Вера биле су промене на плану отварања или измештања постојећих богословија (чл. 9. тач. 2), али је и ту на првом месту воља Сабора који у складу са објективним потребама Цркве треба ресорном министарству да предложи измене или потребе за оснивањем нових како би исто било одобрено. Такође, у надлежности Сабора као и ранијим Правилником (чл. 9) стоји да је избор ректора у власти Архијерејског Сабора (чл. 9. тач. 3), с тим да овог пута постављење ректора не мора бити на потврду Министра Вера већ на предлог надлежног Архијереја, што даље имплицира да ректор може и треба да буде део епархије тог епископа на чији предлог би и био постављен. Видимо како члан 9. овог правилника доноси једну врсту аутономности црквених власти, у поређењу са ранијим законима, од надлежног министарства и богословију измешта у одређеној мери у поље приватног (црквеног), насупрот раније потенцираног државног и јавног статуса какав је уживала. Да је заиста промена статуса школе евидентна видимо по наредном члану (чл. 10. тач. 1) који право надзора над радом школе преноси на Архијерејски Синод, па с тим у вези видимо како у прерасподели надлежности Сабор има готово законодавну власт, док Синод има извршну и управну. Синоду се такође даје право израде плана и програма рада школе, а што треба да министар напослетку уведе у живот (чл. 10. тач. 2), чиме се на још једном месту одржала улога министра који увидом у план и програм задржава право надзора над радом богословије и то у најважнијем сегменту. Оно што остаје непознаница, како и зашто је министру одузето право надзора и приликом израде и одабира уџбеника за школу (чл. 10. тач. 3), а Синод на себе преузима обавезу оцењивања, одабира и одређивања што постаје само поље његове надлежности. Делимично остварена аутономност коју су црквене власти добиле по питању управе над богословијом није остварена у потпуности, већ су државне власти сматрале за неопходним да питање кадровске политике, кроз постављење наставног и ненаставног особља, ипак задрже за себе. С тим у вези, Синоду се даје право потврђивања, одн. сагласности за постављење наставника (чл. 10. тач. 4) док је постављење истих потребно извршити према *Закону о*

чиновницима (чл. 19). Последњим двема тачкама овог члана Синоду се потврђује право пријема и прерасподеле ученика по епархијама (чл. 10 тач. 5. и 6.), а према потреби истих и то за сваку богословију, а што је у првом реду право Сабора чији је он извршни орган. Шире посматрано видимо како су већина законских овлашћења Синода проистекла из оних потврђених у првом реду Сабору, а исто тако према наредном члану (чл. 11) можемо јасно видети да овлашћења дата Надлежном Архијерају су она која првенствено припадају Синоду, а где је он попут модератора у спровођењу воље Синода унутар богословије која се налази у границама поверене му епархије. Синод са свом ширином своје надлежности нема могућност сталног и непосредног надзора над радом богословије па је исто поверено надлежном епископу (чл. 11. тач 1), а о чему је у обавези редовно да извештава Синод. Да епископ није само спроводилац воље и хтења Синода видимо и по томе што је у обавези да подноси предлоге усавршавања богословије (чл. 11. тач. 2), а што је и разумљиво имајући у виду да се налази унутар његове епархије и да је са стањем и потребама непосредно упућен а о чему треба да извештава Синод као и да израђује предлоге усавршавања исте. Напослетку, у надлежност епархијског Архијереја спада и редовно извештавање Синода о свим важним дешавањима унутар школе током школске године (чл. 11. тач. 3). Увидом у свега неколицину чланова овог правилника увиђамо одређене новитете пре свега у погледу више аутономности школе од државних власти, у односу на раније потврђену, а исто тако и увођење највиших црквених структура у њен рад с тим да се систем и принцип њиховог деловања већини познат на макроплану (Црква) није мењао ни на микроплану (Богословија), већ је остао идентичан (Арх. Сабор – Арх. Синод – Епархијски Архијереј).

Узимајући у обзир опште одредбе овог правилника не можемо се отргнути од утиска да су промене учињене у њему више него евидентне, а увидом у даљи садржај истог проналазимо измене пре свега у погледу пирамидалног устројства школе у коме се према правилнику из 1922. године, а према одредбама чл. 9–12, на првом месту наводе права и дужности ректора, док према правилнику из 1928. године, одредбама чл. 12–14, предност се даје Професорском савету као највишем управном телу институције. У погледу нижег наставног и ненаставног особља јасно правилником дефинисаног, не проналазимо неке драстичне промене, али питање уписа ученика овог пута дефинисано је подробно 36. чл. и то у више тачака које првенствено орећују опште услове за упис ђака, као и потребну документацију коју су у обавези да прибаве. Овим чланом увиђају се контуре једног

новоосмишљеног школског система чији је неминовно богословија део. Даљом анализом осталих чланова можемо закључити како нису унете промене у садржаје чланова који се тичу права и дужности наставном и ненаставног особља (наставник, васпитач, разредни старешина, пословођа, књижничар, школски лекар и економ) као и питања почетка рада и школске године, интернатског живота, али и дисциплинских мера које се имају спроводити у школи и изван ње над ђацима ове установе.[324]

Закључно са овим правилником и увидом у сличне раније доношене како у Краљевини Србији, па Краљевини СХС и затим Краљевини Југославији, препознајемо један растући правац кретања у историји постојања и развоја ове образовне установе, а који је пратио заправо кроз деценије растућу државу и била њен неизоставни део све до њеног поступног и коначног издвајања из окриља државе чији је деценијама била сатрудбеник на путу општенародног просперитета.[325] Тако да богословија од почетно осмишљене првенствено црквене школе (19. век), прераста у државну школу од готово националног значаја, а затим постаје на неки начин жртва носилаца и чувара југословенске идеје окренуте бескомпромисној акцији стапања свих у једну „нову религију“ универзалности која настоји да поништи све националне културе. Видимо како је ток историје често био суров према овој образовној установи која је усађена у темеље образовања код Срба, и сеже још у доба Устаничке Србије, али је и поред тога успела да се избори са свим искушењима и да опстане до данас са одређеним изменама о којима ће још бити речи.

ГЛАВА IV – УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА

Подробном анализом доступних садржаја закона и правилника о богословијама увиђамо како и поред различитости историјског контекста у коме су доношени, постоји одређени принцип по коме су оформљени конститутивни делови истих, а један од њих

[324] Правилник о Српским Православним Богословијама у Краљевини СХС, *Службене новине Краљевине СХС*, X–1928, бр. 181, стр. 725;

[325] Просперитет о коме је било речи могао се постићи једино просвећењем народа, а које се могло чинити кроз реорганизацију и напредак образовања и целокупног образовног система. Напредак у погледу броја школа (увећан и број богословија) и броја ђака више је него јасан, али је у основи био стихијски где је у периоду од 1929. године па до 1939. године повећан број за 1464 школе и 511.000 ђака, односно 12,93% већи број школа чиме се нису могле похвалити многе европске државе. За више види: Љубодраг Димић, *Просвета у Краљевини Југославији*, Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. година, стр. 228;

свакако се тицао и питања уписа и владања ученика у богословијама. Од самих почетака рада ове школе замисао њихових оснивача била је да оне буду настављачи рада и утемељивачи црквене просвете постављене у основи на ранијем раду монашких школа, те као такве евидентно су се разликовале од свих других образовних институција тог нивоа. Своју посебност богословије су потврђивале на више начина, а један од њих је био и посебан вид одабира будућих питомаца, који су били у обавези да се владају скоро по угледу на правилнике о владању монашких лица у манастирској заједници општежића. У прилог тој тврдњи свакако иде и чињеница да је школа осмишљена по угледу на манастирска братства, као школа интернатског типа, у коме би ученици целодневно пролазили кроз процес интелектуалног и духовног изграђивања како у оквиру наставе тако и кроз активно учешће у богослужбеном животу. С тим у вези паралелном и парцијалном анализом садржаја почев од *Закона о богословијама из 1863. године* и закључно са *Правилником о богословијама из 1928. године* можемо увидети један евоциони процес и на пољу њеног дисциплинског устројства, којим су се регулисала на првом месту права и обавезе ученика, а напослетку и осталог наставног и ненаставног особља. Значајна пажња посвећена како богатим законским садржајем овој теми, али и садржајем овог рада, огледа се пре свега у чињеница да богословска училишта сваке конфесије представљају место потпуног изграђивања личности, како на духовном тако и на интелектуалном плану, те као такве сматрале су једнако важним дисциплинско и личносно изграђивање као и интелектуално, пре свега зато што су будући кандидати за свештенике представљали светионик у народу у смутним временима од којих се очекивало да буду пример и узор живота.

4.1. УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈА ИЗ 1863. ГОДИНЕ

Почетак рада богословских школа код Срба везује се за просветну делатност Доситеја Обрадовића и Устаничку Србију вожда Карађорђа. Међутим трајање те школе испоставиће се да је било краткорочно као и држава унутар које је основана, а сувише слаби извори уз неке само фрагментарно сачуване дају нам слободу у закључивању, а исто тако нас остављају у недоумици како је све, па и питање владања и уписа ученика, изгледало пре доношења првог закона тек 1863. године. Због свега неколицине година рада богословије у

периоду Првог Српског Устанка, може се с правом о богословској школи говорити тек од 1836. године, кад је на одобрење Кнеза Милоша Обреновића обновљена/основана иста у Београду. Иницијатива покренута јануара 1834. године од стране Архијерејског Сабора за оснивањем ове школе уродила је плодом тек две године касније на одобрење Кнеза, који је поред предлога да се оснује једно одељење при гимназији за ове потребе, ипак се одлучио да то буде засебна школа чије је оснивање поверио Митрополиту Петру (Јовановић). Број ђака за разлику од оне прве богословије био је значајно увећан, а зависио је од потреба одређених епархија, те је и Митрополит захтевао од свештеника поверене му митрополије да поднесу списак младића (унутар својих парохија) који би својом појавношћу и интелектуалним и духовним стандардом одговарали траженом за упис у школу.[326] Митрополит је званичним расписом из јула 1836. године то и затражио од свештенства, где се између осталог наглашавају одређени стандарди који су тражени од будућих питомаца, као што је навршених 18 година, познавање писма и правописа, добро владање о чему писмено треба да доставе потврду надлежног парохијског свештеника и сеоског кмета. Пријава и упис вршила се у митрополитском конаку без обзира на епархију којој кандидат припада, а школа постаје одлуком Сабора неопходан услов за рукоположење у свештенички чин. Пошто се од кандидата очекивало да имају навршених 18 година, није постављена горња граница, па је велики број већ рукоположених свештеника и временитих будућих кандидата похађало ову школу у првим годинама. С тим у вези је и јула 1840. године донето наређење Митрополита око регулисања начина примања ученика и то на начин да се примају само они који знају добро читати и писати, а ученици гимназије и Лицеја имају ту привилегију да се упишу у трећи разред богословије. На тај начин Богословија од ове почетне основне или „више основне“ школе, полако прераста у средњу школу.[327] Према *Закону о јавним школама из 1844. године*, који није донео неке рапидне промене, ова школа у којој су се изучавале богословске науке била је намењена искључиво за образовање будућих кандидата за свештенике и налазила се под директним надзором црквене управе. Овај закон уједно је представљао претечу оног донето 1863. године који је дефинисао искључиво и само основне принципе рада богословске школе. Поред чињенице да је ова школа била амбијент унутар кога су се изграђивали духовно и интелектуално будући

[326] Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 30–31;
[327] Исто.

свештеници, Митрополит је осећао потребу и да одређени број најдаровитих питомаца пошаље на више школовање у оквиру Духовне академије.[328] У периоду од обнове школе па до 1850. године број уписаних ђака непрестано се увећавао, те је од почетник 45 ученика уписаних у први разред те школске 1836/37. године број увећан толико да је у школској 1850/51. било уписано 138 ученика, а већ наредне 1851/52. године чак 160 уписаних. Увиђамо како из године у годину интересовање за упис у богословску школу расте, па с тим у вези и расте број уписаних ђака, а што је напослетку резултирало појачано интересовање државних власто за ову школу чији ће продукт бити и коначно доношење закона о њој.

Наговештај промена на плану реорганизације богословије која би у крајњем исходу резултирала и повећан број уписаних ђака, била су између осталог и политичка збивања, о којима је раније било речи, која су довела до смене Митрополита Петра 1859. године и доласка на трон Цркве Митрополита Михаила. Ова промена убрзо је довела и до тога да већ 1861/62. године а под утиском великих промена које су се наговештавале, пре свега у погледу реорганизације богословије, број ђака уписаних буде повећан на 192, док је у периоду од 1851–1861 тај број био уз мала одступања на неких 160 ђака. Прве промене доласком новоизабраног амбициозног Митрополита биле су у замени постојећег *Устројства Духовне власти у Србији из 1847. године* са новим *Законом о Црквеним властима Православне вере и то од септембра 1862. године*, а истог месеца наредне године донешен је и потврђен први закон о Богословији. Овај закон садржи 22 члана који регулише све аспекте живота и рада Богословије, а између осталог дефинише правила за упис и владање ученика унутар и изван те институције. За разлику од горе наведених стандарда по којима се од будућих кандидата заиста очекивао један минимум и то кроз познавање писма и правописа, сада (чл. 13) и како се и каже унутар овог члана „[…]за сада[…]“ од будућих кандидата очекује навршених четири разреда гимназије, односно полугимназија.[329] На тај начин увиђамо како у свега пар деценија ова школа доживљава трансформацију од школе која би могла се поистоветити са основним школа и од чијих се кандидата очекивало и знање у том нивоу, до школе гимназијског нивоа у којем се траже ученици са претходно

[328] У једном од многих сачуваних писама један од питомаца богословије Марко Синадиновић моли Митрополита, по раније постојећој пракси, да га пошаље на даље школовање у оквиру Кијевске Духовне академије. Види: ДАС, ПО–К–31, 9;

[329] Изузетак су били ђаци примани изван граница Кнежевине који су уписивали школу без завршене полугимназије и то су углавном са територија Босне и Херцеговине, Црне Горе, Старе Србије и Бугарске. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 56;

стеченим завидним образовањем узимајући у обзир општу слику образованости српског народа у то време. Посебно значајно а нажалост недовољно разјашњено било је питање пријема ученика ван простора српске државе (ту се пре свега мислило на ученике са територија под управом Османске државе), а за које се наводи (чл. 14) како ће Министар просвете у разговору са Архијерејским Сабором договирити под којим условима, и да ли ће, се примати ти ученици. С тим у вези овај члан оставља могућност договора и одређену недоумицу како и на који начин се поступало у наредном периоду по овом питању и да ли се делало у складу са неким неформалним договором или према датој ситуацији, а једна од њих је свакако и она сачувана у оквиру архивске грађе као писмо Стевана Петрановића у коме он моли Митрополита Михаила да прими на његову препоруку Михаила Стојчића у Богословију и ако је родом из Бугарске.[330] Одговор на ово писмо није сачуван али нам указује свакако на простор у коме је Митрополит, очигледно чим се њему обраћају, имао могућност пријема и тих ученика. Само један сачуван пример свакако није правило, али ако правило није дефинисано оставља се простора да верујемо да је управо у складу са речима овог писма Митрополит био тај који је одлучивао и о пријему ђака из иностранства. Овај и овакав принцип функционисања трајао је све до оснивања Призренске богословије, која је представљала управо начин превазилажења истог обзиром да су сада сви заинтересовани за похађање наставе у богословији то могли чинити и изван тадашњих граница Кнежевине/Краљевине Србије.

Реномирана школа од својих ученика захтевала је поред стицања одређених знања, једнако добро и владање, које је улазило и у општу процену успеха једног ђака као и једне генерације. С тим у вези (чл. 15) овог закона наводи скалу од 1–5 којом су се вредновали успех и владање ученика (рђав, слаб, добар, врло добар и одличан), а прелазак у наредни разред (чл. 16)[331] предвиђа само за оне ученике који поред стеченог знања за то имају оцену већу од два и да су један (1) и два (2) биле непролазне оцене. Они ученици који општу оцену извучену као збир оцена свих предмета имају већу од три (3), а и поред тога у збиру

[330] Види: ДАС, ПО–К–32, 28, стр. 1;

[331] Према изменама и допунама овог закона из 1863. год а од 1874. измене су учињене унутар овог члана у коме се између осталог наводи како је наставник у обавези да у два временски предвиђена квартала оцени ученика и да се на крају школске године извлачи збирна оцена према приказаном успеху. Такође, овај члан предвиђа да ученик који из обавезног предмета или два на крају године има негативну оцену, у обавези је да исте полаже у поновљеном испиту и да пролазак у наредни разред може потврдити само ако је успех тог испита приказан оценом *врло добар* или *одличан*. Види: Измене и допуне у закону о богословији од 27. септембра 1863. год., *Српске новине*, бр. 12, стр. 65;

предмета имају неку од горе наведених слабих оцена пролази у наредни разред уз обавезу да у истом поправи оцену из датог предмета. Флексибилност у погледу оцењивања није нешто што је красило законодавце у погледу владања, па с тим у вези (чл. 17) наводи се у зависности од степена повреде дисциплине и санкције намењене за преступнике међу ђацима. Оно што је скоро евидентно јесте постојећа скала која првобитно (у колико лице није раније санкционисано) предвиђа укор (смањену оцену из владања), а за повратнике у истом и сличном преступу предвиђа се и затвор у соби и до месец дана трајања о чему се одлучује према тежини дисциплинског преступа. Вишеструке преступнике или повратнике у делу према одлуци истог члана следује искључење на годину дана, а коначна дисциплинска мера предвиђа и трајно искључење које се доноси према одлуци Наставничког Савета (чл. 12)[332] на одобрење Архијерејског Сабора, чију одлуку напослетку потврђује и Министар просвете.[333] Министар има право да по саслушању одлуке Архијерејског Сабора исту уважи, казну ублажи или одлуку евентуално преиначи. По свему реченом увиђамо како богословија према закону из 1863. године представља, и из овог аспекта, једну реномирану школу која је настојала ка изграђивању, за то време, висококвалификованих свештеничких кандидата који би по завршеној школи били марљиви и предани радници на плану духовног просвећења народа коме и сами припадају, и где се врло строго водило рачуна о дисциплини врло вероватно по угледу и на војне школе. Први видљиви резултати значајних промена на плану реорганизације богословије видели су се већ наредне школске 1864/65, кад је уписано 208 полазника.

Закон о богословији представљао је круцијално дело у пословима реорганизације и стабилизације школе према образовним стандардима тог времена (видети *Закон о гимназијама из 1863. године*). Међутим, ту није крај те питање васпитања и дисциплине само делимично обрађене и дефинисане горе наведеним законом, у свега пар чланова, су већ наредне 1864. године је допунили *Законом за ученике богословијске* којим се додатно прописују мере и казне за дисциплинске прекршаје и то у 27 тачака. Овај закон био је на снази до одлуке тадашњег Министра просвете Д. Матића који је исти заменио новим 1871. године, а наредних година такође по одлуци поменутог министра донети су низ правилника

[332] Поред овог у општу надлежност Савета спадао је и пријем ученика у богословију, одабир кандидата за стипендирање од стране државе, прегледање и кориговање програма, итд. (чл. 12. 1–7). Види: ДАС Зборник закона и уредаба, бр. 16, стр. 88;
[333] Закон о устројству Богословије за 1863. годину, ДАС Зборник закона и уредаба, бр. 16, стр. 88;

који су регулисали живот богословаца и то у цркви, школи, собама и трпезарији, а на послетку и у болници.[334] Са овим правилницима питање дисциплине богословаца постаје универзално питање које се има спроводити институционално како у школи тако и изван ње, а што наводи и на закључак да светао пример службе коју врше у народу ови ђаци морају спроводити не само у окриљу школе већ и свуда и на сваком месту једнако. Марљиво и синергично спровођење наума државних и црквених власти исказаних кроз неколицину горе наведених правилника и њихових измена и допуна, одразили су се и на број уписаних ђака, па је школске 1869/70 број досегао 256 питомаца, а наредне чак 292 уписана.

Прве деценије постојања црквено-образовних институција код Срба са малим прекидима услед незавидне политичке ситуације видимо да су биле врло турбулентне, али су исто тако довеле до њеног поступног уздизања како у погледу њеног структуралног уређења тако и у погледу броја ђака и потребних услова за њихов пријем. Школа првобитно замишљена као она која нуди општу писменост уз тек одређене примесе из богатог теолошког образовања које је било доступно захваљујући ученом свештенству, временом ће постати стециште амбициозних генерација, са претходно оствареним гимназијским знањем, које су обележиле каснију историју Цркве и државе чији су део.

4.1.1. Упис и владање ученика у богословијама према допуњеном закону од 1863. године из 1886. године

Доношењем закона о богословији из 1863. године трасиран је само почетак једне вишедеценијске епохе марљивог рада, углавом по иницијативи црквених власти, на унапређењу богословија и стања у њима. Седамдесете године 19. века за српски народ после извесног периода мира биле су ратне године праћене првенствено српско-турским ратовима (1876–1878), а што је између осталог резултирало одлуке донете Берлинским конгресом (1878). Као резултат тих збивања и на плану црквеног живота дошло је такође до значајних промена и то првенствено у погледу броја епархија који је увећан прикључивањем нишке епархије и напослетку вољом Цариградског патријарха Јоакима III задобијен је 1879. године и акт о аутокефалности чиме је Српска Православна Црква уврштена у малобројну породицу аутокефалних Цркава. На пољу црквеног образовања та 1879. година била је

[334] Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 56;

такође значајна узимајући у обзир и иницијативу тадашњег Министра просвете који је предлагао да се за потребе Цркве при Великој школи оснује Богословски факултет,[335] али је исти предлог одбијен, одн. одложен до испуњења објективних услова, уз образложење да је неопходније преуредити богословију и организовати посебне пријемне испите за будуће кандидате.

Потреба за скоријом реорганизацијом богословског завода била је јасна још и у годинама пре, а о чему извештава и Министар просвете Ст. Бошковић (1875),[336] који у једном јавном писму ректорима богословија наводи како један део омладине који похађају наставу у богословији недолично представљају тај будући позив на који су призвани као и школу чији су део, те министар са жаљењем примећује како је потребно хитно санкционисати те политичке дисиденте и законски адекватно регулисати права и дужности ученика. Ово писмо представља заправо само увод у црквено-политичка збивања која ће довести до подељености унутар Цркве и државе и до краткорочног сукоба на тим релацијама, а што ће резултирати смену Митрополита и неколицине епископа. У светлу тих дешавања покушана је друга реорганизација богословије 1886. године и то према изменама и допунама закона горе наведеног из 1863. год. Намере су биле значајније подизање наставе и боље образовање будућих свештеничких кандидата, а како би се мере спровеле до краја школске 1887/88. као и наредне 1888/89. нису примани нови ученици. Богословија је према овим измена трајала уместо првобитних четири три године (чл. 2), а према речима Никодима Милаша богословци су требали бити „ [...] достојни службе своје, [...] да буду кадри свагда високо уздржати њен (и свој) значај и углед“.[337] Видљиве промене на плану реорганизације школе биле су и по питању уписа нових ђака те чл. 4, допуњује чл. 13 ранијег закона, предвиђа да се у богословију примају сада ученици који су навршили целу гимназију (6 разреда) а не само полугимназију, како је то било предвиђено законом из 1863. године. Ово је показатељ неоспорног напретка црквене просвете и њеног издизања чак и изнад гимназија, обзиром да је сада за упис неопходно било стечено више, гимназијско

[335] Ова иницијатива настала је у броју многих те године покренутих а у вези унапређења факултетског образовања у Краљевини Србији, те се негде као примарни циљ назначило оснивање богословског факултета и факултета за полицију. Види: ДАС, Стенографске белешке Народне Скупштине за 1879. годину, 10. децембар, стр. 711;

[336] Види: Писмо Министра просвете и Црквених дела ректору Богословије, *Српске новине*, 1875. год, бр. 260, стр. 1309;

[337] И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 71;

образовање. Увидом у раније тражене стандарде за упис ове школе препознајемо, у свега пар деценија, како се очекивани стандард увећавао и то од „просте писмености“, преко полугимназијског образовања, све до стеченог гимназијског образовања. Питање владања ученика овим допунама закона није разматрано првенствено што су измене на закону по овом питању учињене деценију раније, па се није сматрало неопходним да се о истој ствари поново доносе измене. Допуне и измене закона донеле су промене у четири члана ранијег закона и то по питању плана и програма, трајања школовања, права и дужности ректора и уписа ученика о чему је у овом поглављу и било речи.

Учињене измене и допуне закона из 1863. године представљале су за нас показатељ и једног измењеног односа Цркве и државе у том периоду, али и измењеног статуса школе који се кроз деценију мењао и неоспорно издизао из раније постављених стандарда. Ове допуне битне су као спона између два значајна закона доношена у размаку од пар деценија и показатељ су како расположења државних власти тако и новопостављених црквених структура према овој значајној образовној институцији.

4.2. УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ

Период последње деценије 19. века са собом је доносио многе промене како на плану државног тако и на плану црквеног живота. По абдикацији Краља Милана и поновним доласком првобитно намесничке власти Ј. Ристића, К. Протића и Ј. Бели-Марковића 1889. године, а затим и пунолетног Краља Александра остварили су се објективни услови за, по речима Н. Дучића „повратак пређашње каноничне јерархије“, која би у Цркви коначно васпоставила ред. Ред је првобитно требало успоставити путем Закона о црквеним властима, који би укинуо раније донет из 1882. године као дело неканонске јерархије. После више предлога закон је 1890. године донет, и са изменама и допунама од априла 1895. године, као и изменама и допунама од јула 1898. године, те јануара 1889. и 1900. године, остао је на снази у Краљевини Србији све до краја Првог светског рата. По доношењу новог закона пажња Митрополита била је усмерена ка реорганизацији богословских школа, а на том путу нашао се поново са некада великим неистомишљеником Стојаном Новаковићем,

као председником владе у периоду од 1895–1896. године.[338] По превазилажењу ранијих неспоразума, по речима Слободана Јовановића уз врло застићену усрдност приликом њиховог поновног сусрета после више година, ове две ексцентричне особе у међусобној сарадњи изродиле су нови Закон о богословијама из 1896. године.

Речи Милана Ђ. Милићевића на најбољи начин осликале су рад Митрополита Михаила, по повратку из емиграције, на уређењу богословије и то да је желео да „духовни расадник" наш преуреди по ономе што му се у Русији допало. Једно од првих питања свакако је било и питање уписа ђака, где је Нићифор Дучић, као крајње прагматичан човек, сматрао за сходним да се задрже ранији услови и стандарди уписа, односно да се одлучи да ли се од кандидата треба очекивати завршена полугимназија или гимназија. У даљем објашњењу тих ставова наводи како ти ученици би дошли са спремом у општој науци, па самим тим у оквиру рада у богословији план и програм би се могао прилагодити искључиво стручним предметима којим би се могла посветити потребна пажња. Предлог је даље предвиђао да се у богословију ипак примају ученици са завршена три разреда гимназија и да нису старији од 18 година, а да она траје шест година. Све наведено било је део неколицине предложених нацрта закона од којих је напослетку требало да се изради горе наслovљени закон.[339] Посебно интересантан предлог предочио је архимандрит Фирмилијан, који је предлагао да се у богословију примају ученици који су завршили четири разреда основне школе и да онда школовање у богословији траје девет година, што је у потпуној супротности са предложеним од стране Дучића.[340] Напослетку је и Фирмилијан кориговао сопствене ставове, а по одлуци Наставничког савета богословије, те је измењен предлог гласио свршена основна школа[341] и трајање богословије девет година. Даље предлоге Митрополит је зауставио спровођењем пројекта закона министру просвете и Народној

[338] Види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, том II, Минхен, 1966. год, стр. 460–461;
[339] Још пре повратка Митрополита Михаила од стране неканонске јерархије покренута је иницијатива за измене закона, а о овом питању оформљена је комисија и као чланови били су епископ жички Никанор, те државни саветник Никола Крстић те професор Канонског права Јеврем Бојовић. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 76;
[340] Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 116;
[341] Један од основних проблема а у вези усаглашавања услова за упис ученика био је пријем ђака из неослобођених крајева који нису имали могућност завршавања гимназије, већ су најчешће имали само завршену основну школу. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 79;

скупштини на озакоњење.[342] Сви наведени предлози били су само гледишта појединца или пак одређене црквене групације којој су исти припадали, али је свакако још према одлуци намесништа и уз потврду Народне скупштине министар просвете био овлашћен да у договору са Митрополитем, изузимајући 4. члан допуна из 1886. године, пропише услове под којима ће се примати ученици у богословију.[343] Напослетку и поред не тако идиличних односа између Митрополита Михаила и министра просвете Љубомира Ковачевића донет је закон 11. јануара 1896. године у 28 чланова. Питање уписа и владања ђака регулисано је неколицином чланова и то: 20, 21, 23. и 25. чланом. Видимо (чл. 20) како и поред труда двојице архимандрита и неколицине различитих предлога упис ђака предвиђен је по завршетку четири разреда основне школе и то у трајању од девет разреда (чл. 4), који у време уписа нису навршили 12 година. С друге стране по први пут, а врло могуће по угледу на војне школе, посебно назначено овим чланом је потреба за телесним савршенством кандидата уз потребу поседовања слуха, а о чему треба да се увери приликом уписа школски лекар и исто одобри. Овим чланом богословији као да се настоји придодати епитет елитне школе под патронатом државе. Уписани у обавези су да живе у интернату (чл. 21), где издржавање између осталог зависи и од владања, па они примерени стипендирани су од стране државе[344] а они непримерени имају статус самофинасирајућег. Рок трајања уписа био је у опсегу од десет дана и то до 10. септембра (чл. 22).[345] Оцењивање ученика усвојено је према моделу прихваћеном у гимназији, а на крају деветог разреда не постоји годишњи

[342] Пројекат предат од стране Митрополита Михаила министру, претрпео је значајне промене у готово свим својим виталним деловима, па и по питању уписа где не може старији од 12, а ни млађи од 10 година, а док рукоположење не могу примити млађи од 25 година, па се с правом епископ тимочки Мелентије пита шта ће свршени богословци радити у том распону од четири године како је то већ министар осмислио. Види: Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ...* стр. 118;

[343] Види: Решење Народне скупштине о условима пријема ученика у богословију, *Српске новине*, 1892. год–LIX, бр. 65, стр. 315;

[344] Примерени и сиромашни стипендирани су од државе и то према одлуци Министра просвете Андре Ђорђевића према потврђеном правилу из 1897. године о „фонду за сиромашне богослове“, а чланове овог фонда бирао је Наставнички савет. Првобитно овај фонд покренут је 1894. године као иницијатива наставника и професора код имућних људи за прикупљање прилога. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 85;

[345] Свакако питање уписа ђака било је увек специфично и строго спровођено према тачно одређеном броју, па се из тог разлога често прибегавало различитим препорукама за упис. Тако имамо сачувано писмо свештеника Милана Ђурића од августа 1897. год, која је више у форми препоруке него молбе, да се по истој одобровољи митрополит и прими извесног Радосава Лековића у богословију због тешке животне ситуације. Док свештеник Михаило Поповић по истом основу се обраћа митрополиту за пријем своја два сина, а он га упућује министру који их шаље у гимназију. Ту видимо подвојеност у погледу одлучивања као и специфичност процедуре уписа или су то само једни од примера који одударају од законске праксе. Види: ДАС, ПО–К–31, 305; ДАС, ПО–К–31, 327;

испит (као у осталим разредима), већ ученици који претходно задовоље потребне критеријуме полажу стручни богословски испит. Скала у оцењивању задржана је и идентична ранијој по узору на ону из гимназије. Питање владања регулисано је (чл. 25) готово идентично ранијим законима који су предвиђали веома строге казне за дисциплинске преступнике. Поред раније помињане скале у оцењивању и владања ученике, дисциплински преступи третирани су према величини и значају, али и према чињеници да ли су исти део првог преступника или повратника у преступу. С тим у вези постојала је опомена намењена за преступнике у свом првом преступу те укор за оне који понављају исти или сличан, а за вишеструке преступнике предвиђа се затвор и то у трајању од једног до петнаест дана, колико се процени да је потребно. Вишеструки преступници чија рехабилитација предвиђеним дисциплинским санкцијама није уродила плода кажњавали би се искључењем из богословије, али и свих других средњих школа и губитком права на даље школовање у Краљевини Србији. Прве две поменуте дисциплинске казне доносе се по одлуци ректора, затвор одређује васпитач, док искључење по одлуци Наставничког савета уз потврду Министра просвете. Оно што овај члан закона разликује од истог унутар закона из 1863. године (чл. 17) јесте дужина трајања затворске казне (закон из 1863. год. по истом преступу предвиђа казну затвора до месец дана), као и чињеница да сада губитак права на школовање у богословији значи и губитак истог и за све друге средње школе. На овај начин одлука о искључењу ученика из богословије добија на далеко већем значају и призната је од стране свих школа, које не могу искљученог примити као што је то ранији закон остављао простора.

Увидом у питања уписа и владања ученика донетог законом из 1896. године, и поред већег броја различитих понуђених решења, потврђено је пооштравање како услова за упис тако и дисциплинских стандарда који се од уписаних тражи, те све раније мањкавости потврђене ранијим законом овим су отклоњене. У склопу закона издато је и прелазно наређење да се у богословију не примају нови ученици док уписани не сврше исту према закону донетом 1863. и допуњеном 1886. године,[346] а с тим у вези се децембра 1903. године наводи како по одлуци Министра просвете се укида ранија богословија која је радила према наведеном закону и у исто време оснива нова према донетом закону с краја 19. века.[347]

[346] ДАС, Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији, бр. 51, стр. 13;
[347] Види: ДАС, Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији, бр. 58, стр. 957;

Богословију према старом закону навршило је 2680 ученика и сви су били према речима архимандрита Фирмилијана „[…]примереног владања да би и могли бити богослови[…] и добрим делим претходили“.[348]

4.3. ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ШКОЛСКОМ ЗАКОНУ ЗА УЧЕНИКЕ СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛОВИЈА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1922. ГОДИНЕ

Питање владања ученика богословије увек је представљало крајње сензибилно питање за све црквене структуре, које су настојале временом да се њиме и подробније позабаве. С тим у вези већ по завршетку рата и успоставом Краљевине СХС, те затим Краљевине Југославије, Српска Црква настојала је као и држава ка уређењу постојећег унутрашњег стања у складу са потребама и могућностима, а као једно од водећих питања било је законско дефинисање положаја богословија, али и доношење законских одредница а у вези регулисања дисциплине унутар школе као и редиговање постојећих услова за упис у исту. С тим у вези важно је напоменути да је насловљеном школском закону из 1922. године је претходио *Правилник о пријему ученика богословије у Краљевини СХС из септембра 1921. године*.[349] Према овом правилнику првенствено се вршило одређење броја уписаних по богословији, па с тим у вези наводи се како Богословија Светог Саве прима 50 ученика, као и богословије у Сарајеву и Призрену, док је број од 40 ученика предвиђен за Цетињску богословију. Предвиђен број уписаних ђака осликавао је потребу Цркве у то време као и капацитете и могућности истих. Правилник својим наредним чланом (2) предвиђа одређени број ђака који би се школовали као стипендисти државе, али само под условом да њихови родитељи нису порески обвезници већи од 50 динара годишње, док они чији су родитељи плаћали већи порез од наведеног били си у обавези да своје школовање плаћају 250 динара месечно у трајању школске године. Ученици приликом уписа дужни су да се јаве ректору (чл. 3) и притом доставе пријаву за упис као и школско сведочанство о навршених четири разреда гимназије или реалке са врло добрим успехом и владањем. Уз

[348] И. Марковић, *Богословија Светог Саве (1836-2016),* Београд, 2016. год, стр. 88;
[349] Правилник о пријему ученика богословије у Краљевини СХС, Службене новине Краљевине СХС, III-1921 год, бр. 193, стр. 3;

све наведено ученик је у обавези и да приликом уписа достави крштеницу као и писмену дозволу родитеља или старатеља за похађање богословије, као и потписану изјаву родитеља да се обавезују да ће редовно измиривати обавезе према школи (под условом да је ђак примљен као самофинансирајући). Ранијим правилником предвиђен термин уписа био је у трајању од десет дана и то до 10. септембра, док према овом (чл. 4) упис се вршио од 8. до 11. септембра док се лекарски преглед физичких способности и слуха вршио 12. и 13. септембра. По окончаном прегледу (чл. 5) извршиће се коначан избор ученика и након тога (чл. 7) врши се Призив Светог Духа 17. септембра а почетак школске године одређен је 19. септембра.

Све горе наведено правилником о упису у богословије нам недвосмислено указује на додатно усложњавање тог процеса, али и на промене пре свега у погледу броја ђака који су могли бити стипендирани од стране државе, где тај исти број није завио нити од фондова за то основаних нити од воље државе или Наставничког Савета, већ се то искључиво одређивало према висини пореских обавеза родитеља. Такође, правилником је јасно дефинисана висина месечних задужења родитеља за школовање деце, као и динамика и услови под којим ће се иста задужења измиривати. Оно што је готово идентично раније доношеним условима јесу потреба адекватних физичких предиспозиција за упис (одн. без видљиве теслесне мане), као и поседовање слуха. Један од услова било је и раније стечено гимназијско образовање или реалка, одн. навршена четири разреда, али оно што оставља у недоумици јесте то што се захтева врло добар (4) успех као и владање, а не као што је то раније тражено одличан и посебно по питању владања примеран. Узимајући све у обзир овај Правилник сумирао је све раније позитивне законе и усвојио их уз одређене примесе у складу са тренутним потребама Цркве. Након доношења овог Правилника о упису и потврђеног од Православног одељења Министарства Вера, било је неопходно донети и закон којим би се дефинисао живот ученика богословије, а што је и учињено 1922. године доношењем *Школског закона за ученике Српских Православних богословија*.[350] Овај закон бавио се питањем владања ученика у школи (чл. 1–10), у цркви (чл. 11–13) и напослетку ван школе и цркве (чл. 14–18). На крају, ништа мање битно, и подробно је обрађено питање кажњавања ученика (чл. 19–28) чиме се овај закон и заокружује.

[350] Школског закона за ученике Српских Православних богословија, *Службене новине Краљевине СХС*, IV-1922. год, бр. 11, стр. 4;

4.3.1. Владање ученика у школи

Владање ученика богословије првенствено је било потребно дефинисати унутар школског круга у коме поред школе је спадала и црква, која се увек налазила у ближем кругу школе. То је био амбијент унутар кога су ђаци проводили већи део свога времена и као такав морао је поседовати одређена правила која би дефинисала тај простор и живот у њему. С тим у вези и први члан овог закона налаже да ученици школе морају се владати у складу са позивом који су изабрали, а што је регулисано овим законом (чл. 1). Наредним чланом (чл. 2) предвиђа се редовно похађање наставе без изузетка осим одсуства на одобрење ректора или васпитача. На знак првог звона ученици треба да оду у своје учионице и седну на своја места, која су за то раније одређена, до тренутка кад наставник уђе када су у обавези да истом устану. Редар је у обавези да преда усмени извештај о броју одсутних ђака, а настава ви отпочела по прочитаној молитви као и завршавала се на исти начин. Посебну пажњу и дисциплину ђаци морају да покажу током наставе како приликом предавања наставника тако и током испитивања (чл. 3), и да увек буду спремни за пропитивања (чл. 4) као и да увек имају завршене тражене и постављене задатке од стране наставника. Такође, ученик не може сам захтевати да буде испитан, а не нарочито каква је то била пракса приликом поправљања оцена, као ни да каже наставнику да није спреман кад исти одлучи да га испитује. Крај часа звоном потврђен треба и наставник да потврди до тада ученици су у обавези да седе као и за време часа (чл. 5), а у време одмора исти морају да се владају у складу са нормама опште дисциплине у школи (чл. 6). Једнако битно је и питање односа међу ђацима које мора бити у духу братске љубави без свађе, боја, преваре и вређања на било којој основи, као и тужакање било којим наставницима по овом питању, већ евентуално васпитачу или разредном старешини (чл. 7). Једнако као што су у обавези да чувају једни друге у братској љубави, ђаци су у обавези да чувају и школски инвентар као и онај који је од школе поверен ђацима (чл. 8), а наставника у настави и ван ње да поштују и слушају према раније утврђеном правилу (чл. 9). Ред и дисциплину у оквиру учионице, а услед одсуства наставника, у обавези су по одређењу разредног старешине да одржавају два и више редара (чл. 10), а у наставку овог члана ближе се дефинишу све обавезе редара у периоду од недељу дана на колико се мењају. Закључно са овим чланом

заокрушен је читав аспект живота унутар саме школе, који би означавао дефинисане односе на релацији наставник – ученик – школа и у коме се представљају све обавезе ученика према наставном особљу и школи.

Неизоставан део богословског живота и школовања био је активан богослужбени живот који је укључивао учешће ђака у свакодневном богослужењу, па с тим у вези било је потребно и дефинисати правила понашања и дисциплинске норме којих су се морали држати приликом похађања истих. Одлазак у цркву и учешће у богослужењу представљали су део свакодневне рутине и обавеза оних ученика који су уписали богословију, па с тим у вези увек у термину звоном потврђеним одлазе у цркву у највећем реду и миру и стоје у реду у тишини (чл. 11), без приче и излазака док богослужење траје. Одређен број ђака задужен је за учешће у певници, док остали су у обавези да исте ничим не ометају. Ученици су такође у обавези да се редовно Причешћују и као такви да се за исто припремају кроз пост, а наредним чланом (12) се наводи обавезујуће за све Причешће прве недеље божићног и Великог поста. Са овим чланом препознајемо једну широк опсег правилника који настоји изградити овим један крајње прецизан профил ученика богословије, који се увидом у правила јасно препознаје. Члан говори о два причешћа током године, али исти не оспорава могућност и већег броја ако се за исто ученик буде адекватно спремио кроз пост и молитву. Последњи члан (чл. 13) правилника, а о владању у цркви, нам открива да сви ученици, или бар већина, имају одређена задужења, која овим чланом нису подробније дефинисана, која су дужни да ревносно испуњавају према устаљеном и договореном распореду. Такође, строго се забрањује одсуство ученика са богосложења, ако је исто учињено самовољно уз запрећену казну укора и виших санкцила, а одсуство може бити оправдано само уз ваљани разлог (углавном због болести).

Увидом у део правилника који се тицао прописа установљених ради регулисања живота у школи, видимо како за разлику од претходних истих и сличних правилника овај крајње прецизно дотиче се свих аспеката и компонената који се тичу живота у богословији, те као такав може се сматрати капиталним у погледу изучавања ове и сличних тема. Међутим, бити део школе која са собом носи углед а сама ти даје одређен узвишени позив носи одређену одговорност а то је да у погледу дисциплине будеш светао пример не само у школском кругу већ и изван школе, а о чему ће бити речи у наредном поглављу.

4.3.2. Владање ученика ван школе и цркве

Бити богослов представља привилегију одређених појединаца који су за то осетили божији позив и који су на тај начин божији изабраници на путу просвећења народа којем припадају. Међутим, као такви ти исти су, попут светоотачких поређења, најсличнији светионицима у народу како на пољу вере тако и на пољу етике и морала. С тим у вези било је неопходно овим правилником изградити етички образац према коме ће се водити богослови и на које и верни народ треба да се угледа, а за то је било потребно унети и посебни део у вези владања изван школе и цркве. Богослов је онај који слови/прича или сведочи о Богу, а уједно и онај који своје сведочанство употпуњује делима како у школи и цркви тако и изван ње.

Посебан део правилника од 14. до 18. чл. бави се питањем владања ученика у датим ситуацијама изван школе, те као такав даје упуте за примерно владање ученика а што исто тако може бити и пример у сладу са морално етичким начелима на којима Црква инсистита у народу, кроз посланице и свештене проповеди. Да је то један општи етички кодекс видим одмах у уводном члану овог дела (чл. 14), којим се наводи како ученици треба да се владају пристојно и достојно младића тог узраста чиме се даје генерална слика и образац који би могли/требали сви да следују. Оно што овим чланом издваја ученике богословије јесте део „[…] нарочито позиву за који се спремају“, чиме се од ученика очекује испуњење додатних моралних начела и наглашава се важност истих за позив који су одабрали. Наредни (чл. 15) члан овог правилника предвиђа по библијским начелима да ученици морају бити поштоваоци старијих, а заштитиници млађих особа који требају бити и светао пример. Наводи се како старије треба и да слушају, а млађе поучавају, чиме се дефинише једна скала односа слично црквено-јерархијском устројству. Такође, у складу са јавним моралом ученицима се забрању свака непристојна и непоштена радња, као и пушење у школи и изван ње (чл. 16). Остаје недоумица око тога шта тачно сматрају непоштеном радњом обзиром на различита виђења истих и различитост моралних начела у глобалу, али то у одређеној мери бива дефинисано наредним чланом који врло вероватно наводи најучесталију радњу и појаву коју претходни члан само напомиње. У наредном члану (чл. 17) наводи се како ученици не смеју походити кафане и гостионице, док у позориште и друге јавне скупове могу ићи уз посебно одобрење, док за време распуста се исто предвиђа само под надзором

родитеља. Правилно разумевање овог члана могуће је само адекватним сагледавањем историјских околности и општег уверења народа, према коме између осталог позоришта служе, као и у време ране Цркве, за изругивање људи и друштава као и за промовисање неморала. Узимајући ово у обзир можемо правилно закључити како одлазак у позориште које има и своју едукативну ноту могуће је само по одобрењу родитеља, ако исти имају сазнања о комаду који се даје и који као такав није супротан основним моралним начелима по којима један богослов треба да живи. Исто тако и по питању похађања кафана и гостионица овај члан није изричан већ у свом уводном делу каже „без нарочите потребе и без одобрења“, што самим тим нас наводи на могућност да у одређеним околностима посећивање истих може бити одобрено и да ученик због тога не сноси никакве дисциплинске мере. Остаје нејасно шта се под изразом „[…] друге јавне забаве“ тачно мислило, али претпоставка су све оне забаве које могу бити нека врста промовисања неприхватљивог морала и као такве нису место на коме треба да се затекне богослов. Посебно интересантно је размишљање законодавца унето наредним чланом, којим се забрањује ученицима, без посебног одобрења, сазивање зборова или прикључивање истим (чл. 18). У духу те забране а у садржају истог члана наводи се и како се забрањује сазивање и оформљивање било које врсте дружине, као ни јавно објављивање радова ни уређивање каквих часописа и новина. Овим чланом држава настоји да спречи било коју врсту верских окупљања те врсте која би додатно довела до подељености већ подељеног друштва, а које у то време младе Краљевине Југославије већ било и превише. Закон међутим предвиђа могућност оснивања ђачке дружине, али предвиђа да правилник о уређењу исте треба да донесе Професорско Веће, односно да одобри исто. На тај начин би та дружина радила искључиво према правилнику прописаном од већа, а што би било у потпуности под надзором истог одн. индиректно надзором и државе. Уступак који се даје ученицима поред горе наведене могућности је и то да по одобрењу надлежних школских власти могу у склопу школа држати своје концерте. На овај начин се прави једна врста уступка и могућности за ђаке ове школе да јавно наступају и ако им се раније садржајем овог и ранијих чланова то право битно сузило. У мултиетничкој држави са две доминантне конфесије и још неколицином мањих религијских заједница јавно иступање представника једне од истих могао би да унесе додатно немир, па с тим у вези објављивање чланака (који су противни унификаторској политици државе) или формирање дружина (које могу бити и

сепаратистички настројене обзиром на различита расположења у народу) били су овим чланом посебно забрањена.

У склопу другог дела овог закона, а као неизоставан део истог од 19–28. чл. бави се питањем кажњавања ученика односно класификовањем преступа и дисциплинских мера према величини истих. Обим садржаја нам већ указује на чињеницу да се овом проблему приступило крајње озбиљно и да је предвиђено за готово све преступе, настале према постојећој пракси, одређена консеквенца. С тим у вези већ чл. 19. овог закона за законом окарактерисане лакше преступе предвиђа казну опомене и укора, коју може да донесе наставник који предаје у тим разредима. Не прецизира се разлика између опомене и укора, али се претпоставља да тек по задобијеној опомени и уз поновљени исти или слични преступ ученик добија укор. Исто тако наводи се како наставник који предаје даје укор и на тај начин се овлашћују сви наставници, док је кажњавање раније било право предвиђено искључиво разредном старешини, васпитачу и ректору у зависности од степена преступа. Овај члан представља потврду раније праксе кажњавања за недисциплину, док по питању извршења истог и спроводитеља доноси једно практичније решење не ослањајући се на ранију праксу. Кривица да може бити мала и велика видимо наредним чланом (20), који предвиђа за то казне, али их не прецизира, које треба даљ спроведу разредни старешина и (или) васпитач. Овај члан обзиром да не доноси по питању дисциплинске одговорности ученика ништа ново, као да је представљао само начин да потврди ранију праксу о праву додељеном старешини и васпитачу, а исто тако и наредни (чл. 21) предвиђа казне за више дисциплинске преступе које доноси ректор. Ова два члана представљају сумирану дисциплинску праксу потврђену ранијим законима и као такве дефинишу разлику између „мањих“ и „већих“ преступа али их не и прецизирају. Наредни члан представља есенцију овог закона јер сумира раније чланове (чл. 9, 16. и 18. овог закона) и предвиђа казне за веће ученичке преступе садржане у оквиру тих чланова и где исте доноси Наставничко веће. Законом предвиђене казне Наставничког већа су: 1) укор, 2) последњи савет (*sonsilium abeundi*), 3) удаљавање из завода, ректор у обавези да изда уверење одн. сведочанство, 4) искључење из школе на годину дана с правом на полагање разредног испита на крају школске године, 5) искључење из школе на годину дана без права наведеног у тач. 4, 6) отпуштање на свагда из богословије, 7) искључење из свих средњих и стручних школа без права на даље школовање у Краљевини, шаље се писмено на захтев Архијереја Министру

Вера на одобрење и тек по добијању потврде одлука бива ваљана.[351] Узимајући у обзир горе наведену скалу у вредновању владања ученика увиђамо једно растуће кретање у распону од укора до искључења из свих школа без права на школовање, па с тим у вези важно је раздвојити носиоце права на доношење истих. Питање укора и последње опомене је у власти наставног особља које прво и примети на промене у дисциплини. Искључење из школе ученика на годину дана представља право које се додељу ректору, а трајно искључење како из богословије као и свих других школа представља право Наставничког већа које исто преко надлежног Архијереја прослеђује Министру Вера на одобрење. Предвиђене казне представљају само мере предострожности и механизам одржавања одговарајуће дисциплине у школи, док је свакако на првом месту увек и прва намера школске управе педагошко исправљање кривца по одређеном преступу. С тим у вези се и наводе преступи у оквиру три члана и њих класификују као веће преступе, а то су (чл. 9) показивање непоштовање и непослушност према наставнику, те (чл. 16) непоштене и непримерене радње ученика богословије (пре свих пушење цигарета) и напослетку (чл. 18) сазивање непримерених зборова, окупљање дружина и организовање различитих пропагандних листова. С тим у вези увидом у ове наведене преступе препознајемо различитост и то на тај начин што први представља преступ против школе (или наставника), други против угледа звања за које се школује, а трећи против угледа државе и заједнице чији смо сви део. Законом наведени преступи дају нам за право да закључимо да нису јасно дефинисани сви преступи, као и да је то готово немогуће, али је врло могуће исте класификовати према три групе горе разложене. Доношење казне за одређеног ученика потребно је учинити крајње савесно и према свим околностима у зависности да ли је исти направио први прекршај такав и сличан или је повратник у истом, као и да ли се исти каје за учињено или не. Према томе наредни члан (чл. 23) превиђа могућност да се истом ученику може за одређени преступ и ублажити казна ако се за то укаже прилика и има основа и да то треба да буде према процени за то одговорних лица. Овим чланом се питање доношења одређених казни за преступе чини флексибилнијим и да свака казна мора бити на личној основи донета уз сагледавање свих околности и евентуалних последица. С тим у вези а према процени законом одређених лица владање ученика и његови евентуални

[351] Школског закона за ученике Српских Православних богословија, *Службене новине Краљевине СХС*, IV-1922. год, бр. 11, стр. 5–6;

преступи оцењују се оценама у зависности од величине преступа: примерено, врло добро, добро и лоше (чл. 24). Ове оцене потврђује Наставничко веће и о њој доносе коначан суд, а предлог истих доноси васпитач који о понашању ученика расуђује према увиду у исто а на основу службе која му је поверена. Сваку казну, што по први пут закон наводи, могуће је изменити ако ученик поправи своје понашање и на тај начин се показује пре свега педагошка страна овог кажњавања, које није ради казне као такве већ ради исправљања ученика и указивања на њихове грешке. Најнижу оцену (лоше) ученици добијају према преступима потврђеним чланом 22. овог закона, одн. према највишим преступима. Последица лошег понашања и исте такве оцене из владања јесте губитак привилегија стипендирања како од државе тако и од било којих фондова, а ако ученик на крају године заврши са истим успехом, без да се поправио, то исто право губи и за прво тромесечје наредне школске године (чл. 25). На тај начин законодавац жели још једним механизмом да мотивише ученике на примерено владање, а да исто оне који имају примерено владање можда награди стипендијом, коју нису имали, од онога коме је због владања одузета. Наравно није само примерено владање ученика једина компонента за стипендију већ и пристојан успех у школи, који је најмање оцењен са оценом (3) на крају школске године и без слабих оцена (чл. 26). Дакле, примерен у владању и добар у успеху су параметри према којима ће се додељивати стипендије државе и различитих фондова за то намењених. Сви почев од законодавца до црквених структура настоје да у школи формирају будуће кандидате за свештенике достојне тог позива и све њихове преступе настоје да исправе како би их задржали на том путу, али оне чији се преступи понаљају као и лоша оцена у трајању од две школске године заредом губе право на даље школовање у богословији (чл. 27). На тај начин настоје се отклонити из школе преступници који су постојани у свом преступу и не чине ништа да га исправе, за њих законодавац предвиђа горе изречену казну. Међутим, удаљавање из школе није само према одлуци школске управе а по лошем владању, већ и уколико ученик у два тромесечја узастопце има слабе оцене из већине предмета Наставничко веће може да га удаљи из школе ако за то процени да има основа и потребе (чл. 28). На овај начин увиђамо како уклањање из школе због владања представља нешто што је неминовно, док због успеха се ипак оставља већу да о томе пресуди према општем утиску ђака који је оставио на све.

Школски закон са својих 28 чланова представља најобимнији закон донешен до тада а о овом питању те као такав представља капитално дело на коме се заснивају сви исти или слични у наредном периоду. Питање владања ученика богословије представља круцијално питање обзиром на позив који су уписом исте изабрали, а који је у начелу позив на поучавање и просвећење људи како речима тако и делом, те као такви морају вазда бити светао пример и сама интелктуална врхушка друштва. По први пут закон прави један пресек и раздваја правилник о понашању на она правила која се тичу живота у школи и цркви и она која се тичу живота изван школе, али тим раздвајањем законодавац не жели да аспострофира одређену врсту подвојености у понашању код ђака, већ напротив, да нагласи једнаку важност поштовања највиших моралних начела у свакој прилици што је по овом закону обавезујуће за све ученике ове школе. На крају овај закон и принципи односа према дисциплинским преступницима били су још дуго примењивани у овој форми, чак и по укидању истог, дух овог закона остао је још дуго на снази можемо слободно рећи и по установљењу модерне богословије.

4.4. УПИС И ВЛАДАЊЕ УЧЕНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ

Историјске околности и политичка збивања с краја треће деценије 20. века битно су утицала на све компоненте једног друштва, те су се као такве одразиле и на Цркву. Политичка нестабилност услед сталних смена влада које нису могле да обезбеде стабилну већину довеле су између осталих и до пада владе Велимира Вукићевића 1928. године, па је Краљ одлучио да мандат за састав нове владе повери лидеру ХСС-а Стјепану Радићу и ако је на тим изборим његова странка по постигнутом рејтингу била тек иза Радикалне и Демократске са неких 15% поверења грађана. Његов покушај формирања владе убрзо је осујећен па је по одлуци нови поверен поново В. Вукићевићу, а затим Војиславу Маринковићу, да би на крају ипак одлука Краља била на Вукићевићу који је у томе и коначно успео фебруара 1928. године. Као и многе претходне ни ова није трајала ништа дуже па само током 1928. године имамо још покушаје састављања исте како од генерала

Стевана Хаџића, тако и од Антона Корошеца тзв. неутралне владе.[352] Међутим, то није променило стање у Скупштини која је постала, а у одређеној мери и била, прве деценије постојања ове младе државе поприште политичких, економских и националних сукоба, који су напослетку довели и до кобног исхода који ће за последицу имати укидање скупштине и завођење монарходиктатуре.

Држава која је на уласку у четврту деценију 20. века била пред великом економском кризом која је захтевала многе реформе које су мање или више успешно спроведене, а једна од њих свакако је била и аграрна, такође је донела и многе законе везане за школство и релативно активно радила на унапређењу истог. За нас од посебне важности били су они закони и правилници који су се тицали богословских школа и уређења њиховог постојећег стања. С тим у вези августа месеца 1828. године донети су: *Правилник о српским православним богословијама у Краљевини СХС, Правилник о полагању стручног богословског испита, Наставни план за српске православне богословије, Школски закон за ученике српских православних богословија, Интернатска правила за српске православне богословије, Правила о екскурзијама ученика богословија и Правила фонда ученика богословија.*[353] По наведеном видимо да је законодавац био врло предан решавању основних питања уређених ранијим правилницима, те компаративном анализом истих са новим донетим можемо очитати евентуалне разлике и према њима увидети тенденције власти према овој школи. Питање уписа и владања ученика регулисано је *Правилником о српским православним богословијама у Краљевини СХС* и *Школским законом за ученике српских православних богословија.* Према правилнику и раније законом устаљеној пракси ученици по испуњењу свих услова уписују сада шесторазредну богословију (чл. 6, Опште одредбе). Унутар самог правилника, а пре навођења услова за упис, каже се како су сви новоуписани ђаци као и раније уписани у обавези да живе у интернату и то према подели на самофинасирајуће и оне из буџета државе и фондова, с тим да право исто губе они који понављају годину а приватни ученици нису могући (чл. 31, Интернатски живот). Питање уписа ученика као и рада школе дефинисано је почев од 32. члана овог Правилника, који

[352] И ова влада и ако је деловало да би могла донети решење на дуже време и измирити зараћене политичке фракције како у оквиру истих странака тако и међу различитим странкама, ипак је потраја сувише кратко до децембра 1928. године кад је, после притиска Демократске странке, А. Корошец поднео оставку свог кабинета. За више види: Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год, стр. 130–133;
[353] Исти објављени у: *Службене новине Краљевине СХС,* X–1928, бр. 181;

наводи да пријављивање нових ученика првог разреда се врши 1. и 2. септембра сваке године, а пријемни испит истих у наредна два дана без могућности накнадне пријаве. Даља процедура уписа старијих ученика идентична је ранијој која се завршава 12. септембра по призиву Светог Духа и првим часовима. Упис ученик врши се према раније објављеном упису у *Службеним новинама*, које је у обавези да учини ректор сваке године јула месеца (чл. 35), чиме упис као и у све остале школе бива доступан свима. Док наредни члан (чл. 36) предвиђа све услове које одређени кандидат мора да испуни како би се уписао, па с тим у вези после више дилема и ранијих промена се наводи на првом месту да је потребно да има навршених четири разреда гимназије или реалке са правом уписа у наредни (чл. 36. тач. 1). Пракса уведена претходним правилником и пракса која је постојала углавном у оквирима војних школа, а то је да кандидат мора бити без икаквих телесних и духовних мана (чл. 36. тач. 2). Раније не толико тражено а сада неодвојиви део правилника и дела за упис јесте и захтев да ученик мора поседовати развијен слух (чл. 36. тач. 3). За разлику од раније праксе овог пута једнако важно са горе траженим условима јесте и полагање пријемног испита који се мора испунити непосредно пре почетка школске године, па с тим у вези и поред испуњења свих психофизичких услова који се траже потребно је испунити тражено и у оквиру пријемног, а што није прецизирано овим правилником шта је све део истог (чл. 36. тач. 4). Ранија пракса да се поставља доња граница за упис ученика која није ишла испод 12 година сада је укинута и једина граница која се сада поставља јесте горња, односно да ученик који је навршио 18 година нема право уписа ако до тада већ није био уписан (чл. 36. тач. 5), те на тај начин богословија се профилише искључиво као школа у којој се образује омладина без права да исту похађају евентуално старији или свештеници који је пре добијања свештеног чина нису свршили. Напослетку а не и као ништа мање битно наводи се важност Архијерејског благослова (чл. 36. тач. 6), који исти удељује ученику за упис и који добија искључиво од надлежног епископа без чијег благослова он и губи право на школовање у истој. Увидом у све тачке овог члана видимо како је контура ранијих правила за упис остала иста, али да је на тим истим изграђено ново правило доста ригорозније које треба да укаже на чињеницу да ове школе постају скуп најнапреднији у сваком смислу и које као такве препознају епископи и у броју у складу са потребама епархије у којој столују их шаљу на школовање. Такође, у оквиру овог члана поред свих горе наведених услова наводи се и шта је неопходно поднети школи на увид приликом уписа. Свакако на првом

месту јесте школско сведочанство којим се потврђује раније завршена школа и примерено владање које се од њих тражи, те крштеница која служи као доказ једног породичног континуитета у вери и животу Цркве као и да исти кандидат је део црквене заједнице. Посебно интересантно је и то да се од родитеља тражи неколико писмених потврда и то на првом месту потврда о сагласности са вољом детета за упис у школу, чиме нас наводи на помисао да је било и ситуација када су родитељи оспоравали то право деци или желели да пониште већ завршену уписну процедуру, па је овом саглашношћу настојано да се то предупреди. Још интересантнија јесте чињеница да се од родитеља тражи и потврда да ће дете по завршетку школовања у богословији ступити у свештенички чин и ту службу ревносно вршити где за то буде била потреба и где одлуче за то надлежне власти. На овај начин родитељи се обавезују и од њих се тражи гаранција да ће њихово већ тада пунолетно дете, што и јесте по завршетку школе, делати у складу са вољом овде поменутом од стране законодавца и ако исту не испуни родитељи се обавезују да све трошкове њиховог школовања ретроактивно измире. Намере доносиоца овог закона јесте да ученике који по завршетку ове школе и који се не посвете свом позиву адекватно казни тиме што ће измирити све уложено у њихово школовање од стране државе, а с тим у вези важно је, а што тамо није наведено, направити разлику у том погледу између оних који се самофинансирају и оних који то чине из државних фондова или буџета. Оно што свакако остаје недоумица јесте чињеница зашто се на ово обавезују родитељи а не ученик и да је то требало учинити по стицању пунолетства, а не за исто обавезивати родитеље. Даље у члану се наводи да ако исти ученик мора да надокнади то држави да му се од личних прихода на месечном нивоу одузима унапред одређена свота новца, а што је опет нејасно по ком основу ако је за исто обавезан родитељ или старатељ. За оне ученике који желе да буду стипендисти државе потребно је да истој доставе уверење о порезу на основу чега се утврђују примања у породици и евентуално одобрава исто, а за самофинансирајуће тражи се такође потврда родитеља или старатеља да ће исте обавезе подмиривати у складу са унапред договореним кварталима.

По одређењу основних услова уписа и дефинисању потребне документације коју је неопходно доставити на увид, у оквиру овог закона дотичу се пријемног испита. Пријемном испиту (чл. 37) се подвргавају они кандидати који су раније прошли физичке провере као и провере слуха, а пријемни је дводелни одн. усмени и писмени. За разлику од раније праксе

која је дозовољавала одређену произвољност у начину израде пријемног испита од стране испитивача, овим законом је то исто сведено на минимум. Писмени део испита састоји се пре свега у познавању основних правописних и граматичких закона српског језика уз познавање и књижевности, док усмени део бива подељен у две области од којих се једна бави катихизисом, као основним питањима вере, и други део који се заснива на хеортологији, одн. познавању празника, а пре свих Господњих и Богородичиних. Овај новитет у начину организовања пријемног испита, а како се и у самом члану последњи параграф наводи, представља принцип пријемног који се спроводи и за гимназије и на тај начин држава је желела овим да унификује све школе у овом сегменту. Прецизно дефинисани, рекли бисмо и ригорозни, услови уписа уз исто тако дефинисан и пријемни испит ову школу етаблира високо у лествици образовног система.

Питање оцењивања успеха ученика остаје идентично односно по скали од 1 до 5 или описно од рђав до одличан (чл. 38). Док оцене владања немају скалу од пет већ четири оцене и то само описне: одличан, врло добар, добар и лош (чл. 39), те на тај начин скала је идентична истој донетој ранијим законима и правилницима. Оно што у оцењивању ученичког рада представља овим правилником новитет јесте оцена „ученичке вредноће“, коју пак не можемо поистоветити нити са оценама успеха ни владања, а ту је законом усвојена скала од три описне оцене: похвално, марљиво и немарљиво (чл. 40). Ова врста уведене оцене може се посматрати неком врстом сумарне оцене према неком општем утиску који је исти ученик оставио на наставнике, па с тим у вези се и наводи како ове као и оцене из владања доноси и потврђује искључиво Наставнички савет (чл. 42). С тим у вези питање владања регулисано је одредбама 50, 51. и 52. члана овог Правилника односно казне и консеквенце које сносе дисциплински преступници унутар школе. Први од три поменута је најобимнији, а уједно и круцијалан пре свега у погледу дефинисања скале по којој и на који начин се кажњавају ученици за одређене лакше и теже преступе. Лакши преступи првенствено доводе до опомене за учињено, а затим следи укор прво разредног старешине, а затим васпитача (укори обојице повлаче за собом *врло добро* владање) и напослетку ректора (оцена *добар* из владања) (чл. 50. тач. 1). У зависности од висине преступа, а што опет бива према раније утврђеној пракси, ученик се има казнити неким од наведених казни од којих је укор ректора највиша поменута. За повратнике и вишеструке преступнике након добијеног ректорског укора, или пак ако је учињено дело вишег преступа, следује укор

Наставничког савета (чл. 50. тач. 2), који се може посматрати и као опомена пред искључење. Једне од мера које се могу спровести над починиоцима преступа јесу искључење из школе на годину дана, али с том разликом да се одређенима, лакшим, допусти полагање годишњег испита на крају године, а оним другим се и то право одузима. На тај начин онај који је задржао право на полагање може полагањем истих да се врати у наставу, док ономе коме је то право ускраћено нема ту могућност већ се повратак додатно продужава док одлука не буде другачија (чл. 50. тач. 3 и 4). Значајна промена унутар дисциплинских мера рада школе унете су прављењем разлике између искључења из „свих“ богословија, али и само „дотичне“ (чл. 50. 5 и 6). Разлика од раније поменутих је у томе да се сада преступник искључује првобитно из дотичне богословије коју је уписао, али му се право на евентуално школовање у некој другој не оспорава, док виши преступ за собом повлачи и искључење из свих без права да школовање настави у некој другој. Овим уступком законодавац покушава да преступнику омогући да се исти поправи и за то му омогућава нову средину, али ако и то не уроди плодом даље санкције остају непромењене. Коначно исходиште за преступнике је, као и према раније потврђеном, искључење из свих средњих и стручних школа Краљевине Југославије (чл. 50. тач. 7) без права на било какво даље школовање као и могућност помиловања по истом осим ако за то не увиди потребу Министар Вера који може преиначити одлуке о искључењу или их потврдити. Ученик који је кажњен двема најстрожијим казнама према одлуци Наставничког савета може и треба бити одма удаљен из завода, док иста одлука не буде и потврђена од стране министра а без обавезе да то исто образлажу ученику. На тај начин видимо како савет има готово коначан суд о преступнику, док је улога надлежног министра пре свега у преиспитивању и потврђивању раније донете одлуке. Закључно са овим чланом и тачком правилника регулише се питање дисциплине и дисциплинског поступка за ученике богословије, док више него евидентне недостатке у овом сегменту правилника допунили су *Школским законом за ученике српских православних богословија* такође из 1928. године.[354]

Горе наведени школски закон садржајно представља допуну Правилника и донет је исте године као и он, а по својој структури и садржају идентичан је са истоименим (квантитативно разлика је у једно члану одн. закон из 1922. има 28 чл. а закон из 1928. год.

[354] Школски закон за ученике српских православних богословија, *Службене новине Краљевине СХС,* X–1928, бр. 181;

29. чланова) из 1922. године те са компаративном анализом можемо увидети побуде законодавца за доношењем новог и измењеног. Оно што је остало идентично у оба закона јесу основне поделе на питање понашања и односа *у школи, у цркви* и *изван школе*, чиме видимо да законодавац не види у тој подели никакву потребу за променом. Уводни (чл. 1) оба закона готово су идентични и предвиђају обавезу доброг владања за ученике који су се одлучили на свештенички позив, што је и одговорност по себи. Наредни члан требао је донети основне упуте о владању ученика на самом часу као једној од основних њихових обавеза и у том погледу закони су врло подударни с тим да према садржају новог одређени делови који су се подразумевали, као што је да по звону ђаци треба да уђу у учионице, су изметнути јер је то нешто што није било потребно стављати у садржаје закона. Понашање, овим чланом потврђено, мора бити вишеслојно и то с поштовањем према установи, наставнику и другим ученицима, па с тим у вези се наводи обавеза да присуствују сви настави без изузетка, те слушају пажљиво предавања наставника и са поштовањем и без упадица слушају одговарање других ученика (чл. 2). Наредни чланови оба закона готово су идентични и наводе важност поштовања часа и наставе као и наставника који предаје и да тек по добијању знака од истог почиње и завршава се час. У периоду између часова ученици су дужни да се понашају пристојно како у учионици тако и изван ње, а оно што је приметно јесте да према чл. 6 овог закона видимо да је законодавац нешто попустљивији него према ранијем закону из 1922. год. где се наводи „ученик […] дужан је застати, поклонити се и стајати мирно...“ док пролази наставник, а што је овим законом избрисано или се бар тај формализам сматрао за непотребним и сувишним. Дефинисани односи према наставнику и школи за собом су повлачили и потребу за дефинисањем истих у погледу школског инвентара и приватне својине у глобалу, као и односа између ученика (чл. 7 и 8). Опстанак здраве заједнице почива на љубави па с тим у вези забрањује се сваки вид ремећења и нарушавања исте, али и беспотребног „тужакања“ међу ученицима, већ само услед преке потребе и већих преступа. Исто тако забрањује се и уништавање приватне својине појединца као и школе, док под школским инвентаром спадају и ствари које су дате ученицима на коришћење. На овај начин и у ова два члана законодавац жели да предупреди основне проблеме на пољу међуљудских односа у школи који су се често сводили на вербалне преступе према другоме или нарушавања и уништавања њихове својине или својине школе. Идентично ранијем закону а према наредном члану (чл. 9) наводи се важност

послушања ученика према наставницима и то у погледу школске дисциплине, реда и рада. Видимо како у овом сегменту законодавац није нашао за потребно да било шта мења или допуњује па су чланови садржајно готово идентични. Ради лакшег одржавања реда у учионицама као и дисциплине закон својим наредним чланом (чл. 10) предвиђа права и дужности редара, а разлике између закона сада су више техничке и то што се према закону из 1922. године права и дужности редара израђених у неколико тачака овог члана посебно издвајају под насловом *Дужности су редареве,* док се то исто новим законом сматрало врло вероватно сувишним. У девет тачака таксативно су наведене дужности и обавезе редара идентично у оба закона, а посебно треба истаћи прву обавезу редара, коју вероватно према томе можемо сматрати и најважнијом, а то је да заводи ред и дисциплину у учионици кад наставник није присутан, а како би исто било спроведено наводи се како ће и сам бити одговоран у колико иста буде нарушена а он не буде желео да прикаже кривце. На овај начин редари, које постављају разредне старешине, треба да буду сатрудбеници наставника у одржавању преко потребног реда и дисциплине за извођење наставе. Даљом анализом садржаја два горе наведена школска закона уочавамо одређена поклапања и у погледу оних чланови који су насловљени као понашање *У Цркви*, чиме се школски амбијент заокружује обзиром на раније установљене обавезе ђака од којих је једна свакако и редовно учествовање у богослужењу. У своја три члана (чл. 11–13) закон настоји дефинисати обавезе ђака у цркви и то у погледу њиховог понашања, али и задужења. Садржајно су идентични, па тако чл. 11 наводи основне принципе како функционише тај сегмент богословског живота и то кроз појашњење кад и како одлазе у цркву и како се у истој понашају и где стоје, и ту су закони готово идентични што значи да се ништа битно у животу богословаца није изменило а што би законодавац нашао за потребно да уврсти у садржај закона. Посебно као обавезу богословаца закондавац истиче чл. 12 потребу редовног причешћивања, уз обавезу минимално истог два пута годишње и то прве недеље Божићног и Великог поста, а што је опет такође утврђено и ранијим законом. Разлика донешена овим законом препознаје се и у чл. 13, а поредивши исти са ранијим законом, наводи се подела обавеза ђака у цркви током богослужења с тим да законом из 1922. године то није јасно дефинисано, а новим се наводи певање, читање и прислуживање и где распоред истих се врши од стране наставника који тај предмет предаје. На овај начин није заправо унешена битна промена, већ више допуна и појашњење истог члана из ранијег закона који је све ово

предвиђао, али није исто дефинисао садржајем. Према овом члану увиђамо како овај школски закон није примарно представљао жељу за променом законодавца већ потребу за допуном постојећег и дефинисању свих мањкавости претходног. Даље садржајем, као и ранији, закон предвиђа у опсегу од 14–18. чл. владање *Ван школе,* чиме у потпуности закон задржава контуре ранијег или бар у погледу његових целина. Понашање ван школе може се посматрати кроз призму потребе за очувањем јавног морала, чији они требају да буду носиоци и светао пример свима узимајући у обзир позив на који су призвани (чл. 14 и 15). Међутим, као и ранијим законом чл. 16 предвиђа забрану свега што је неморално и непоштено, а без да исто бар и приближно наведе па с тим у вези члан остаје својим опсегом преширок, а унутар самог члана наводи се сама забрана пушења коју сврставају у једну од те две категорије а што опет није ни приближно довољно дефинисању општих категорија неморално и непоштено. Даље, садржајно идентични и могуће настављени на овај су чл. 17 и 18 овог закона који предвиђају забране посећивања кафана и гостионица, као и позоришта без одобрења обзиром да су била места унутар којих су се могле пронети различите идеје неприхватљиве за веру и друштво чији су они део. С тим у вези и чл. 18 превиђа забране јавних окупљања као и учествовања у истим, али и формирање различитих дружина, а што је посебно разумљиво узимајући у обзир политичку кризу у земљи тих година, па би сваки вид испада једне од конфесија могло изазвати још дубљу кризу и веће сукобе, што овим чланом желе да предупреде. Као и ранијим законом и овим се предвиђа могућност оснивања ђачке дружине у богословији, али само ако иста буде установљена према правилнику који је донет од стране Професорског већа и под њиховим директним надзором, а узимајући у обзир да је то исто веће под надзором министра увиђамо да је заправо оснивање дружине могуће само по одобрењу министра који процени да је иста у потпуности у складу са ставовима и политиком државе.

По дефинисању правила и прописа у владању ученика у школи и изван ње, било је потребно дефинисати казне и начине кажњавања оних која та иста правила и прописе наруше. И у овом случају, као и у раније наведеним, видимо одређен степен подударности између овог закона и оног раније донешеног који се овим замењује, па с тим у вези већ наредним чланом (19) предвиђају се идентично казне за „мале“ преступе у виду опомене, као првобитне, и укора, као више, казне за ученике коју доноси и потврђује наставник који им предаје, а где остаје нејасно да ли исту казну ако уочи преступ може да донесе, и има

право на то, и наставник који не предаје том разреду, што остаје недоречено или је ово „...који предаје“ био сувишан део овог члана. Повратнике у већем и мањем дисциплинском преступу кажњава, истома казном (опомена и укор), разредни старешина или васпитач (чл. 20). Овај члан идентичан је истом члану ранијег закона и без икаквих промена унет је и у садашњи, чиме је потврђена и сачувана постојећа пракса да разредни старешина и васпитач доносе и потврђују казне у првом реду за преступе ученика. Веће кривице са собом повлаче и веће санкције, па тако предвиђено је за више преступе укор ректора богословије (чл. 21). Видимо како и ранији и овај члан превиђају различита лица којима се потврђује право о доношењу казни различитог степена, али без ближег дефинисања преступа који за собом повлаче наведене казне. За разлику од наведених лица право на доношење казни такође се, као и ранијим законом, потврђује и Професорском Савету чија су овлашћења далеко шира од горе поменутих. Као тежи преступи који воде и до одређеног кривичног поступка наводе се исти према члану 9, 16 и 18 овог закона, а које можемо класификовати као преступе против школе и наставника којима се не укаже потребно поштовање, затим против јавног морала и нарушавањем основних моралних начела и напослетку против заједнице државе и вере чији су део. У зависности о установљеног степена кривице предвиђају се, одлуком Савета, више различитих казни. Према првој наведеној свакако је као и раније поменути укор, с тим да се исти разликује што повлачи са собом смањење оцене из владања на најнижу оцену, а даље (чл. 22 тач. 2) предвиђа за виши преступ искључење из наставе ученика на годину дана с правом полагања испита на крају школске године, па с тим у вези ова мера означава само удаљавање са наставе у циљу опомене и евентуалног исправљања ученика који на крају године полажући тај испит може поново се вратити у редовну наставу. На овај начин се доноси одређена мера којом се ученику јасно ставља до знања шта са собом повлачи понављање преступа, а то је дуже или трајно искључење из школе. Као и ранији закон прави се разлика између искључења ученика из дотичне богословије, као и свих богословија (чл. 22 тач. 4 и 5) чиме се према првом наведеном ученику оставља могућност да преласком у неку од других богословија задржи статус ученика богословије, наравно уз поправљање дисциплине, или да трпи даље консеквенце као што је искључење из свих богословија. Коначна консеквенца за вишеструке преступе јесте трајно искључење из свих средњих и стручних школа без права на даље школовање у оквиру територија Краљевине Југославије (чл. 22 тач. 6). Оно што представља измену у погледу овог члана, а у односу на

исти у ранијем закону, је то што све одлуке доноси Професорски Савет а Министру Вера се оставља могућност да евентуално преиначи одлуку о искључењу из свих богословија или свих средњих школа, док је према одредбама ранијег закона свака од наведених одлука постајала валидна тек са потврђивањем Министра Вера. На овај начин Професорски Савет добија далеко ширу власт у погледу одлучивања него што је то био раније случај, али опет коначан суд о ученику ипак се шаље Министру на одлучивање. Приступ у решавању свих дисциплинских поступака мора бити уз сагледавање свих чињеница и реалних околности, како би суд био што објективнији и на тај начин одлука може бити у одређеним случајевима строжија или блажа казна, а некад према процени више фактора да се исте и пониште (чл. 23). Владање ученика се вреднује описним оценама: примерено, врло добро, добро и лоше, а како се у закону наводи ове оцене доноси Професорски Савет, а што даље имплицира да раније казне за које се првиђа да их доносе наставници и васпитачи напослетку морају бити потврђене и од овог тела. Све казне се по истеку тромесечја ревидирају како би се установило да ли се ученици поправљају, а ако се утврди позитивна промена Савет може раније донету одлуку да преиначи или укине (чл. 24). Још један механизам којим се може спровести дисциплинска мера према одређеним ученицима јесте укидање стипендија за оне са слабим владањем (чл. 25), као и оне са слабим оценама (чл. 26). На овај начин ученици слабог владања, а који су пак и даље у школи и не сносе најстрожије казне потврђене чланом 22 овог Закона, могу бити подстакнути на промене у погледу дисциплине ако им се у супротном укине стипендија која често и због слабог материјалног стања за собом повлачи и удаљавање из школе. Такође, ученик који две године узастопно добија оцену лош из владања губи право на школовање у свим Богословијама (чл. 27), а овим чланом донета је битна промена обзиром да је исти члан ранијег закона за ове околности предвиђа искључење из дотичне Богословије, али не и из свих. На овај начин се сужава могућност за оне недисциплиноване који из године у годину понављају преступе да евентуално пређу у неку другу Богословију. Посебно интересантно је и то што 28. члан ранијег закона, којим се предвиђа могућност да ако ученик из већине предмета има слабу оцену у два узастопна тромесечја Савет може по процени да га удаљи из школе, је сада уклоњен што значи да на полугодишту, одн. средини школске године, ученици нису удаљавани из школе због слабих оцена, а притом без да је потребан број слабих оцена дефинисан. На овај начин свакако увиђамо како је овим законом акценат ипак више стављен на дисциплинске мере за које се

предвиђају могуће и строжије казне него што је то случај раније, а док пак ученике слабијег знања а примереног владања овај закон у одређеној мери толерише.

Паралелном анализом Школских закона приметно је како новим законом законодавац настоји да измени све мањкавости ранијег и да новим донесе одређене позитивне измене пре свега у бољем дефинисању одређених законских норми и прописа. Видимо како те промене су за собом повлачиле измене одређених чланова, те редефинисање њиховог садржаја, али и укидање одређених, како то законодавац види, врло вероватно сувишних чланова, чиме се дошло до компактнијег и поврх свега бољег закона.

ГЛАВА V - НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА

Школске установе вишег и нижег ранга функционишу према одређеном и законом прописаном плану и програму. У великој мери успех рада и функционисање те установе зависи од квалитативно позитивно оцењеног плана и програма, а позитивно оцењен може бити само онај који је апсолутно или у великом постотку спроводљив у пракси. Важност анализе плана и програма кроз периоде је немерљив обзиром да је то један од начина да се јасно дефинише позиција ове школе унутар просветног система, али и да се евентуално у неколицини ранијих примера рада очитају позитивне тенденције које црквене власти, или пак за то одговорне, могу спровести или су спровеле и касније. Школа од почетка осмишљена као богословска у којој ће касније, а посебно у случају Призренске богословије, се школовати и учитељи морала је имати усаглашен план и програм са новонасталим околностима.[355] На самом почетку свога постојања, као првобитно двогодишња школа чије се трајање кроз сваку наредну годину продужавало, била је осмишљена и конституисана тако да је пак према одлуци Конзисторија из октобра 1836. године настава у првој години била „предуготовна“, односно општеобразовна, а да је наредна била богословска. Сличне циљеве и планове школа задржава и по својој реформи па тако по уздизању исте на четири

[355] Није само Призренска, већ и Београдска богословија Митрополита Петра (Јовановић) као двогодишња школа са два течаја у којој су се у првом похађали предмети као што је: словенска граматика, догматика, пастирско богословље и тумачење Јеванђеља и којем се у другом течају (нејасно да ли течај траје годину дана или је то израз за полугодишњи течај) придодаје *метод* чиме се настоји оспособити одређени број за „[…]званије учитељско“, била је школа за образовање свештеничког и учитељског подмлатка. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Историја СПЦ...* стр. 379;

године 1844. године, настава је била подељена на прве две године општег, данас колоквијално познатог као гимназијског, и две године богословског образовања.[356] За ову и овакву врсту школе било је потребно донети адекватан и потребама одговарајући план и програм наставе, који је првобитно био део надлежности рада Конзисторија, који доноси први 23. јула 1836. године. Међутим, већ октобра исте године увидела се немогућност спровођења раније осмишљеног плана који је захтевао редиговање постојећег, а како би то било у складу са реалним потребама као и могућностима узимајући у обзир временски оквир за његово спровођење као и остале пратеће околности. Овај тренутак само је један од ранијих и првобитних примера и показатељ потребе да у изради плана наставе и спровођењу исте од велике и пресудне важности су пре свих здраворазумско и реално сагледавање свих околности и важност спремности да од идеалистичког сагледавања стварности се ипак пређе на реалистично. Видимо како пут развоја богословских школа полази од првобитно богословско-учитељске школе која је нудила тај дуални вид образовања, али не у значењу термина данас, већ у погледу могућности за образовањем не само за свештенички већ и учитељски позив, па све до касније једносмерно оријентисане школе са јединим и јасним циљем образовања свештенства, а ту реалну дихотомну образовну наизглед целину било је потребно дефинисати јединственим планом и програмом. Проблематичност у доношењу као и реалном спровођењу у живот плана и програма наставе у богословијама, који су се више пута мењали у првих неколико деценија све до закона из 1863. године, огледала се и у чињеници да за већину предмета није било ни уџбеника те се њихово увођење у план и програм пролонгирало до испуњења тих објективних услова. Колика је заправо проблематичност у организовању наставе као и њеном извођењу видимо и према томе што је у првих неколико година све уџбенике писао Митрополит Петар (Јовановић) и сам рад школе био је тиме врло отежан и успорен, али по стасавању једне нове генерације предвођене ученим Милојем Јовановићем, потоњим Митрополитом Михаилом, рад на црквеној просвети представљао је њихов императив и питање плана и програма као и уџбеника постеје вишеструко обрађено у садејству црквених и државних власти што је резултирало и доношење првог државног закона о богословијама из 1863. године којим се, до тада вишеструко мењан, план и програм сада законски потврђује и бива на снази неизмењен неколико деценија.

[356] Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, стр. 378;

5.1. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈА ИЗ 1863. ГОДИНЕ

Предисторија овог закона далеко је већа од свих поменутих и са собом повлачи вишедеценијску праксу која сада бива јасно дефинисана у оквирима овог закона. Потреба за устаљивањем једног и јединственог плана и програма била је за једну школу питање од егзистенцијалног значаја, али и оно што на првом месту изграђује њен статус. С тим у вези важно је указати и на историјске потешкоће пре самог доношења горе наслољеног закона, а која се огледала у немоћи црквених структура да исти план и програм спроведе из више различитих и крајње објективних разлога. Успешно спровођење наставе поред осталих фактора зависило је и од адекватних уџбеника, које нажалост Српска Црква није имала на располагању у годинама по оснивању ове школе, па се рад школе сводио на индивидуалну спремност и спретност професорског кадра без уџбеничког предлошка који би омогућавао оквирно сагледавање потребног градива које ученик треба да савлада у току одређеног разреда. Први штампани уџбеници, који се слободно могу назвати и богослужбеним књигама, јесу *Псалтир* и *Требник,* а штампане су још и следеће књиге: *Свештена историја*, *Катихизис*, *Историја Цркве*, *Догматско богословље*, *Часослов*, *Молбано пјеније* и *Општи минеј*.[357] Прва штампана издања ових горе наведених књига била су дело Митрополита Петра и самим тим се он може посматрати зачетником црквено-просветне књижевности, а његово дело испоставиће се и далеко марљивије наставиће његов наследник на трону.

Долазак Митрополи Михаила (Јовановић) на трон Српске Цркве означиће почетак једног новог раздобља у историји Цркве, који се може посматрати кроз призму његове делатности која је трајала са малим прекидима готов пуних 30 година. Марљиви радник на реорганизовању Цркве и побољшању црквеног стања увидео је да почетак свих промена мора и треба да буде од богословије, па с тим у вези после *Закона о црквеним властима* из 1862. године донет је *Закон о богословији* из 1863. године, којим до тада слободно организована богословија добија своје законске оквире из аспекта свих виталних потреба као што су избор ректора и наставног особља, те пријем ученика и владање истих, а затим

[357] Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, стр. 380;

и плана и програма наставе. Митрополит Михаило увидео је да адекватно спровођење у дело плана и програма наставе зависи и потребује адекватне уџбенике, којих и поред залагања претходног поглавара није било довољно. Самим тим Михаило се посветио писању уџбеника а један од првих који је штампан јесте *Црквено богословље* (1860) и *Херменевтика* (1864), а уз то је кориговао и прерадио делове из *Догматике*, *Моралног богословља*,...[358] На овај начин је митрополит желео да се ослободи призвољности у раду наставника, али и да омогући потпуно и успешно остваривање законом прописаног плана и програма уз помоћ уџбеника које је устројио у складу са истим при Духовним семинаријама. Подизање интелектуалног нивоа које школа може да понуди био је императив митрополита па је из тог разлога прво увео филозофске предмете, а да би школа добила свој у одређеној мери и универзални карактер уведени су и педагошки предмети такође. Практичан разлог за увођење пре свега педагошких предмета био је ранији закон који је налагао да лице које жели да буде рукоположено мора да има навршених 24 године, па с тим у вези сви они који су завршили богословију до испуњења тог услова, а захваљујући управо овим предметима, могли су и предавали су у школама као учитељи. Коначно према *Закону о богословијама* из септембра 1863. године, а према чл. 4 овог закона потврђује се трајање школе и то четири године од по два течаја, а за то време (чл. 3) предвиђа се изучавање укупно 19 предмета од којих се неки изучавају сваке године, као што је црквено певање, а неки само у трајању од једне школске године. *Први* разред предвиђао је следеће предмете: *Словенски језик*, *Општа реторика*, *Општа историја са земљописом*, *Психологија са физиологијом*, *Пољска економија*, *Руски језик* и *Појање са црквеним правилом*. Списак предмета указивао је на једну општу ноту дату овом разреду богословије, који мимо Црквеног појања, које се изучавало у сваком разреду, није укључивао стручне богословске предмете, а што је одговарало ранијим тенденцијама да први и евентуално други разред вишеразредне богословије буду општи разреди. *Други* разред предвиђао је следеће предмете: *Читање и тумачење Светог Писма*, *Деона реторика*, *Општа историја са земљописом*, *Логика*, *Физика*, *Вежбање у словенском језику*, *Руски језик*, *Пољска економија* и *Појање са правилом*. Компаративном анализом предмета прва два разреда видимо како је општост

[358] Поред дела Митрополита Михаила било је доста приређивача и међу наставницима те је Гаврило Поповић приредио *Историја Цркве Старог и Новог завета* (1865), Алимпије Васиљевић *Психологија* (1870), *Логика* (1871), Владимир Вујић *Општа реторика* (1873) и Јаков Павловић *Руска читанка* (1873). За више види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 51;

садржаја у великој мери и сада задржана и да је број увећан за два предмета од којих је битно истаћи да је уметнута егзегеза Сетог Писма као и да је ранија Психологија сада природно замењена Логиком, док је садржају придодата и реторика. На овај начин поступно ђаци се уводе у основе вере пре свега кроз појање и егзегезу светих текстова. *Трећи* раред предвиђао је следеће предмете: *Догматика*, *Омилитика, Историја Цркве са библијским земљописом*, *Читање Светог писма*, *Ерминевтика*, *Канонско право*, *Обредословље* и *Појање са правилом*. Већ при самом читању увиђамо један груби пресек са ранијим садржајем предмета, где према овом сви предмети су богословски док се изучавање општих завршава у другом разреду. Предмети са овог списка који своје место налазе и у прва два разреда су Свето писмо и Црквено појање са правилом, док сви остали предмети крећу са изучавањем од трећег разреда богословија и на тај начин градиво можемо грубо поделити до друге године и од друге године на опште и посебне разред према градиву које се изучава. *Четврти* разред предвиђао је следеће предмете: *Пастирско богословље*, *Догматика*, *Морално богословље, Историја Цркве, Учитељски метод са практичном рачуницом, Дијететика са домаћим лекарством*, *Омилитика* и *Црквено појање са правилом*. Увидом у предмете предвиђене планом за четврти разред видимо да је садржај за разлику од трећег разреда више практично устројен и да укључује предмете који ће бити од велике важности за рад како у служби свештеника тако и учитеља. Пастирско богословље са доматиком и етиком предвиђа за ученика стицање основних и најважнијих знања за рад у оквиру парохијског свештенства, док *Метод* нуди спремност ученицима за учитељску службу. Свим горе наведеним предметима било је потребно знањем из истих оплеменити будуће свештенике и учитеље па као таква богословија се кретала у једном кругу између богословије, гимназије и учитељске школе, али ипак остајући на првом месту школа за свештенике. Посебно интересантно у списку предложених предмета јесу под бројем (13) Практична рачуница, (14) Експериментална физика и (17) Пољска економија,[359] а што је ако исте упоредимо са бројем предмета и садржајем прописаних за гимназије готово идентично. Ови предмети представљали су показатељ правца и наума како државе тако и поглавара да ову школу устроји на начин постизања задовољавајућег општег образовања за будуће свештеничке кадидате, од којих неки могу бити касније упослени и као државни чиновници, чиме се полазницима ове школе нуди једна шира перспектива у даљем раду али и

[359] Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1863. годину, бр. 16, стр. 88;

образовању. Поред тога што се према првом члану овог закона, у коме се предвиђа да је ово школа за образовање будућег свештенства, видимо како је иста нудила како својим планом и програмом тако настојањима пре свих државе да то не буде једина амбиција и могућност њених полазника. Намере и настојање државних власти према богословији можемо јасније увидети тек компаративном анализом закона из 1863. године и то оних о богословији и гимназији, који су настали у истом периоду и који откривају у одређеној мери покушај постизања одређене једнообразности кад су ове две школе у питању. Летимичним преласком садржаја увиђамо велику подударност како у погледу избора и начину постављења наставног и ненаставног особља као и њихових права и обавеза, тако и у погледу наставног плана и програма који је предвиђао изучавање чак 18 предмета у гимназијама, где је број готово истоветан броју у богословијама. Такође, стиче се утисак да је законодавац настојао гимназије да учини више православним него што је то раније био случај, док је богословије желео да начини школама блиским гимназијском образовању које је нудило једну ширину у постизању образовних циљева. С тим у вези већ на првом месту предмета у гимназији наводи се наука христијанска, а у којој се између осталог као обавеза ставља недељно посећивање богослужења и тумачење богослужбених одељака од стране наставника. Поред тог предмета значајно место имала је и литургика и црквено појање које су ипак оставили да о њиховом статусу одлучи Министар просвете, док је у овом периоду по доношењу закона њихов статус био попут изборног предмета из ког се оцена није урачунавала у општи успех ученика (чл. 5 Закона о гимназијама).[360]

Узимајући у обзир предисторију овог закона и у великој мери његову истоветност са законом о гимназији можемо јасно очитати намере црквених и државних власти да ову школу на првом месту подреде државним властима, а напослетку и да је у својим основама изграде по узору на тадашње гимназије. Видимо како историјски од самих почетака, и на залагање још раније Митрополита Петра, школа је била осмишљена према једном гимназијском обрасцу у коме се ученик поступно уводио кроз почетне разреде у богословске науке, где видимо према горе наведеном да је проценат богословских предмета у прва два разреда доста низак као и да из године у годину се исти увећава. Напослетку, можемо закључити и то да је пут развоја богословија у првој половини 19. века био од богословско-учитељске школе па све до богословије, која ће се више профилисати неким

[360] Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1863. год, бр. 16, стр. 63;

од наредних закона, док ће овај принцип рада остати до данас енигма пре свега из перспективе одрживости тог система.

5.1.1. Доношење плана и програма рада у богословијама према измењеном закону о устројству богословија од 1863. године из 1886. године

Закон из 1863. године представљао је почетак активног ангажовања државних власти на уређењу стања у богословском заводу. С тим у вези као првобитни закон у себи је врло брзо приказао одређене мањкавости које као такве је било потребно што пре изменити и уподобити реалним потребама. Прве значајније измене учињене су у оквиру измена и допуна овог закона из 1886. године којим су се одређени делови закона мењали у складу са потребом али и тренутним ширим околностима о којима је раније било речи.

План и програм представљају крајње флексибилни део закона пре свега због чињенице што исти прописују на првом месту Наставнички савет, а Министар просвете одобрава, па се као такав могао мењати и мимо закона, а што је и чињено на почетку готово сваке школске године. Напослетку су одвојени план и програм, па је план на почетку сваке школске године доношен од стране савета а програм рада професора потврђиван од стране савета а доноси га Министар просвете. Након 1873. године наставни план такође је прешао у надлежност Министра просвете који је почео да их прописује.[361] Према плану и програму од јуна 1875. године у богословији се изучавало током трајања школовања 21 предмет што је за два више у односу на исти план и програм из 1863. године. Ранијем броју предмета сада је придодата *физика* и *практична рачуница*, а ти предмети су били у плану да се уведу у наставу од самог почетка али је то тек учињено 1875. године. Видимо по овоме како се и даље настојало ка томе да интелектуално изграђивање личности унутар богословија треба и мора да буде у једном општеобразоном правцу стварајући свестране личности спремне да одговоре на све изазове тог времена. Међутим, број од два нова предмета која су настојали да придодају ранијем броју није био коначан и поред ових можемо рећи гимназијских предмета, обзиром да су се изучавали подробно у гимназијама, настојало се ка проширивању и раније потврђеног броја богословских предмета. Па тако према одлуци

[361] И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 63;

Министра просвете од 1875. године поред увећања броја предмета, које смо горе и навели, повећао је и број часова Светог Писма у трећем разреду, а затим Црквену историју која је била предвиђена да се учи у последња два разреда спустио је и у други разред, а Догматско богословље увећао је додатно за један час. Такође, примећено је слабо познавање практичне рачунице па Министар налаже њихово ревносније изучавање обзиром да је и она део плана и програма и на тај начин скреће пажњу одговорнима на пропусте који су евидентни. Највећу пажљу Министар ипак поклања црквеном појању обзиром да налаже његово изучавање чак осам пута током недеље (8 часова) ради што бољег његовог усавршавања, а и из разлога што је нотно певање од тих година постало заступљено па је било потребно његово усавршавање у што краћем периоду.[362] Свим овим изменама и допунама Министар је процес школовања учинио сложенијим, али је пак и школу унапредио пре свега како видимо у погледу богословских предмета а што је постало предложак неких каснијих измена. С тим у вези школске 1881/82. предложене су прве измене унутар закона о богословијама, али и увођење нових богословских предмета као што су: *Основно Богословље, Патрологија*, *Историја философије, Историја српске књижевности* и *Историја српског народа*. Потешкоће са овом молбом огледале су се у чињеници да је веома тешко ускладити значајно увећан број предмета на исти број година (испоставиће се напослетку и смањеним) колико траје школовање, али је нажалост у том тренутку преокупација црквених власти и управе богословије била на добијању грађевинских дозвола за изградњу нових просторија за богословију па је ово питање постало примарно у поступку даљег решавања. Међутим, ако пратимо искључиво питање плана и програма видимо и то како је већ наредне школске године 1882/83. уведено *војено вежбање* које би предавало лице у официрском чину, али остаје недоумица да ли је тај предмет био у истом статусу као остали што би означавало и улазак оцена из истог у просек или су тај предмет осмислили више као обуку и секцију која би имала за циљ оспособљавање ученика у основним војним вештинама и физичко изграђивање.

Сви горе наведени више стихијски покушаји промена и реорганизације богословије добили су негде своје утемељење у оној званичној реорганизацији учињеној доношењем измена и допуна закона од октобра 1886. године. Циљ ових промена јесте подизање нивоа наставе и организације богословског завода по угледу на исте у другим православним

[362] Наставни план за богословију, *Српске новине*, 142/1875. год, стр. 813;

земљама. Поред тога што се овог пута као услов за упис ставља претходно навршена гимназија, своје раније организационе структуре настојала је да задржи па је као тако четири разреда делила и то на прва два гимназијска и друга два богословска. Право је питање, ако је већ раније услов била полугимназија за упис а сад навршена гимназија, зашто се од ученика поново захтевало да у прва два разреда обрађују градиво из гимназија кад су услови за упис апсолутно давали за право да се предност у настави да овог пута богословским предметима. Нова богословија према овом закону требала је да отпочне са радом школске 1889/90. и да траје четири године у којој би се изучавало чак тридесет предмета (11 више од броја потврђеног законом из 1863. год).[363] Број предмета увећан је драстично али се предвиђен број година за школовање ипак кориговао и смањио на три (чл. 2), а што ствара недоумицу око тога да ли је спроводљиво у пракси толико увећан број предмета адекватно спровести и обрадити, а посебно за ученике битно савладати у оквиру свега три године. Из тог разлога се и почетак рада нове богословије одлагао за чак три године колико није био примљен ниједан ученик у богословију од доношења овог закона. Од посебне важности за даље измене у оквиру плана и програма лежи у члану 1 овог закона који предвиђа измене унутар члана 3 закона из 1863. и то да план и програм према одредбама новог закона прописује Министар просвете у договору са Архијерејским Сабором. На овај начин раније ингеренције Наставничког савета потпуно су укинуте, а учешће Сабора више сведено на саветодавно па самим тим питање плана и програма за разлику од раније праксе која је предвиђала синергију црквених и државних власти, односно Наставничког савета и Министра, сада постаје искључиво привилегија Министра. Самим тим учешће црквених власти у раду богословије овим чланом закона бива додатно умањено, а саме школе више него до тада у историји свога постојања бивају државне школе.

Период између два закона представљао је буран период у изграђивању једног другачијег, можемо рећи измењеног, односа Цркве и државе какав је био у том раздобљу. У таквом односу питање реорганизације богословије представљало је за Цркву посебан изазов, а питање плана и програм показало се као једно живо питање подложно честим

[363] Неки од предмета које бих посебно истакао, а који нису у броју од 21 предмета раније донетог, су: *Грчки језик, Латински језик, Философија и Педагогика, Природне науке, Математика, Познавање основног земаљског закона, Цртање и лепо писање* и *Гимнастика*. Придодати предмети били су гарант у изграђивању савременог и образованог свештенства које би могло да одговори на све изазове савременог друштва и живота у начелу. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 69;

изменама, али се исто тако показало и као поље расветљавања може се већ сада рећи јасних намера како државних тако и црквених власти усмерених према богословском заводу. Нови закон са собом је доносио јасне индиције о неопходном усавршавању завода, али исто тако, а што и видимо на микроплану, одн. питању плана и програма у овом случају, и додатно сужавање аутономности црквених власти у погледу управљања над богословским заводом.

5.2. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ

Крај 19. века са собом је у историји српског народа и Српске Цркве повлачио многе промене, а неке од тих биле су продукт нове јерархије као што је то био случај са претходним законом одн. допунама и изменама закона из 1886. године. Међутим, како углавном једна реакција са собом повлачи другу тако и овог пута као реакација на тај поменути закон поново успостављена јерархија око Митрополита Михаила донела је првобитно нацрт а касније издејствовала и доношење закона о богословијама из 1896. године.

Постављењем Никодима Милаша, угледног и плодотворног црквеног писца, школске 1886/87. године за ректора Београдске богословије новопостаљене црквене власти настојале су да обезбеде кадрог човека за спровођење предвиђених реформи црквеног школства, а које ће се испоставити неће бити плод њиховог заједничког деловања обзиром да се исти веома кратко задржао на челу ове школске управе. Поред краткорочног боравка у Београду као једна од великих заслуга Н. Милаша била је и иницијатива покренута његовим радом и залагањем да се будући свештенички кандидати морају образовати и у класичним наукама уз обавезно познавање класичних језика.[364] Без обзира да ли се исте науке изучавају у гимназијама, које су пак сад услов за уписивање богословије, увођење класичних наука и језика у богословске заводе представљао је императив за Милаша, па с тим у вези његову иницијативу можемо посматрати индиректно и као један покушај оснивања или пак преуређење богословија на ранг већ тада широко заступљених академија

[364] И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 70;

у православном свету.[365] Питање класичних језика за богословце према сведочењу Милаша било је егзистенцијално питање за богословски завод, јер само на тај начин исти ће моћи да се хришћанском науком баве на основу оригиналних извора. Нажалост спровођење ових наума у дело спречиле су опструкције његовог лика од стране опозиционих либерала па и поред подршке коју је уживао од стране Министра просвете Милана Кујунџића, Н. Милаш врло брзо напустио је место ректора богословије као и Београд, али је својим говором трасирао пут правилног усмерења богословских школа које ће врло вероватно послужити и као предложак неким каснијим делатницима и настављачима његовог дела.

Као једна од завршних иницијатива неканонских црквених власти Теодосија (Мраовић) била је и по одлуци Архијерејског Сабора из 1888. године, да се у складу са новим горе поменутим тенденцијама о потреби унапређења богословских завода, уздизање богословије на петоразредну школу у којој би требало да се изучавају и класичне науке, док би за упис се захтевало као услов претходно навршена четири разреда гимназије или реалке (што је мање него раније). Врло вероватно и коначно спровођење ове иницијативе и плана за реорганизацију осујетила је поновна смена јерархије и повратак канонске јерархије на челу са Митрополитом Михаилом, који је врло брзо по повратку наложио архимандриту Нићифору Дучићу да све раније предлоге и нацрте обједини и изради један и јединствен план реорганизације. Нићифор Дучић испоставиће се противник свих великих и хитрих промена налагао је да је најподесније богословије оставити у истом статусу као и до сада уз потребу да се из богословије изузму општи предмети који су били заступљени у ранијим разредима (осим хигијене којој се не противи да остане) обзиром да исте заузимају потребно место богословским предметима, али и да исте већ полажу у оквиру школовања у гимназијама.

Препознајући иницијативу раније јерархије чије идеје су блиске у организационом смислу западним факултетима и новопостављене око Митрополита Михаила са идејом блиском руским семинаријама обзнањен је закон о богословијама из 1896. године који је требао да буде потврда о испуњењу свих ранијих иницијатива за реорганизацију и са собом да донесе како су многи видели „нову“ богословију. Међутим, имајући у виду горе

[365] Да заиста иницијатива Н. Милаш је донела одређене помаке на плану реорганизације и унапређења постојећих завода видимо и на основу захтева и иницијативе Архијерејског Сабора са редовног заседања из 1888. године који поред потребе за основањем потребног броја богословија налаже оснивање и богословског факултета. За више види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 77;

поменуте иницијативе увиђамо како овај закон ипак доноси одређене новитете мимо њих, а оно што је између осталог ново за разлику од претходног закона јесте трајање школовања. Наиме, према закону из 1886. године трајање школовања у богословијама било је скраћено на три године уз увећан број предмета што није било у складу са том променом, а према овом закону (чл. 4) школовање у богословији траје девет година, односно сваки разред по годину дана. Насупрот иницијативе Н. Дучића и оних који су са њим делили мишљење даље у садржају овог члана закона наводи се како предност у млађим разредима имају општеобразовни предмети или гимназијски, док у старијим разредима предност се даје богословским. На списку од укупно 30 предмета, колико се у чл. 4 овог закона наводи, треба на првом месту истаћи Свето Писмо са херминевтиком, те Догматско, Морално и Пастирско богословље од богословских предмета, док од општеобразовних треба истаћи језике и то: српски, црквено-словенски, руски, грчки, латински и немачки језик. Такође, као нови предмет на списку наведених предмета видимо и Катихизис, који према ранијем закону није био део планираног плана и програма, док су овог пута као одвојени предмети наведени Црквено појање и Црквено правило које пре тога препознајемо као јединствени предмет. Према молби Наставничког савета од 3. септембра 1897. године а на одобрење Министра просвете броју раније законом потврђених предмета придодати су и: Патрологија, Апологетика и Пасхалија,[366] с тим да је Апологетика заправо издвојена из Догматског богословља са полемичким и на тај начин од једног предмета начињена су два. Напослетку, наводи се, што видимо и у овом наведеном случају, и како Министар просвете у договору са Архијерјским Сабором може мењати одн. исте уклањати или додавати у складу са потребама (чл. 4). Измена у закону унета је и наредним чланом (5) који налаже да наставни план и програм прописује министар просвете у договору са Архијерејским Сабором, а по саслушању Наставничког Савета. Према овом члану закона план и програм као да губи ранију флексибилност коју је имао пре свега због чињенице да измене у његовом садржају је у складу са потребама могао вршити Савет и сада постаје комплексно питање о којем морају директно или индирекнто одлучивати неколицина различитих тела. Видимо како и овим чланом улога Савета у креирању плана и програма додатно се умањује и постаје готово потпуно секундарна пре свега у односу на улогу Министра који пак прописује и план и програм и где улога и самог Сабора губи свој примарни статус у односу према Министру,

[366] И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 85;

па се сад и на пољу плана и програма богословије готово у потпуности профилишу као државне школе са одређеним привилегијама.[367]

Све наведено нас наводи на закључак како временска дискрепанца између два закона са собом је донела додатно јачање утицаја државних насупрот црквених тела укључених у рад богословије, па с тим у вези може се и на микроплану уочити крајње објективно да богословије са наступајућим периодом прогресивно настоји ка потпуном задобијању статуса државне школе и без реалног, и све мање заступљеног, утицаја црквених структура и тела која су њен неодвојиви део, као што је то Наставнички савет.

5.3. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ РАДА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ

Позитивни исходи ратних збивања са собом су поред територијалних проширења, сада већ новоформиране државе Краљевине СХС, носили и различита искушења и то пре свега, из перспективе нашег рада на битном плану усаглашавања различитих просветних закона у до тада потпуно одвојеним државама. До тада готово јединствена држава сада постаје у својој основи мултиетничка и вишерелигијска заједница, па је питање постизања јединства и на овом пољу представљао императив власти, која сада мора да одустане од ранијих наума да Цркву учини више националном, већ сада обриси секуларизма препознају се у њиховим одлукама и намерама и у одређеној мери рефлектују се и на богословске заводе. Како то примећује Р. Радић процес секуларизације просвете од Цркве отпочео је још и крајем 19. века и то све са продирањем идеја материјализма и позитивизма који је процес секуларизма учинио прогресивнијим. Такође, како даље примећује да дух модерне државе по себи као да је морао да потискује дух цркве и исту искључује из интелектуалног круга и образовања.[368] У таквом амбијенту опстанак и развој богословских завода представљао је императив црквених великодостојника који су сматрали да је на високом пиједесталу образовања овој школи место.

[367] Привилегије можемо очитати и у чињеници да сви наставници (чл. 7) било да предају богословске или опште предмете треба да буду православне вере, као и да сви наставници (чл. 8) уживају једнака права као и наставници гимназија. Ово су само неке од привилегија које су овим законом потврђене за богословије. За више види: Закон о богословији, *Српске новине*, LXIII-1896. година, бр. 10, стр. 1;
[368] Р. Радић, *Образовање свештенства СПЦ...,* стр. 112;

После Првог светског рата највећи просветни изазови били су неадекватни школски простори,[369] махом разорени услед ратних околности,[370] али и план и начин поновног организовања наставе у школама као и надокнаде за оне који су исту пропустили током тих година. Од ових искушења није се могла отргнути ни Црква, која је већ с почетка 1919. године разрађивала план о успостави краткорочних курсева који су требали да похађају они ученици којима је рат прекинуо школовање и ти курсеви били би организовани према плану који би се спроводио и у гимназијама, а што је и била замисао Митрополита Димитрија и Министра просвете Љ. Давидовића. На овај начин увиђамо једну крајњу флексибилност у погледу плана и програма који се показује као прилагодљив чак и једном скраћеном курсу. Замисао је била да првобитни курс за девети разред буде свега четири месеца, а док би у свим нижим разредима број месеци био увећаван у односу на овај и у трећем би досегао број од 36 месеци.[371] Прва два разреда немају предвиђен курс и остаје нејасно да ли из разлога што ти исти уписују поново изнова школу или зато што узимајући у обзир да трећи разред предвиђа чак трајање курса од три године у то се укључују и прва два разреда обједињено.[372] Овај план било је неопходно хитно спровести како би се настава нормализовала и спровела регуларно до школске 1920/21. године.

По нормализацији услова за рад и редовно организоване наставе почев од школске 1920/21. године па све до доношења *Правилника о Српским Православним богословијама* из 1928. године питање плана и програма узето је још у разматрање 1922. године и са

[369] Београдска богословија требала је да отпочне са радом 29. априла 1919. године, али због немања зграде и осталих пратећих и неопходних средстава за рад почетак је одложен јер ученици нису могли да живе у интернату. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 117;

[370] Исте околности су задесиле и Призренску богословију па је још јануара 1919. године ректор Димитријевић обавестио Министра просвете и вера Краљевине СХС „... да су зграде јако оштећене, али да се могу за кратко време поправити колико је потребно да отпочне рад школе...“ Види: В. Виријевић, *Обнова рада призренске богословије*..., стр. 109;

[371] И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 114;

[372] Нешто другачији план организовања курсева дат је раније Призренској и Цетињској богословији а на предлог Министра просвете Љ. Давидовића на усвајање и то на следећи начин: први течај траје три месеца и похађају га ученици раније уписани у трећи разред, ученици који су раније уписали други разред уписаће се сада у четврти и похађаће течај од пет месеци, ученици који су уписали први сада уписују трећи који похађају од априла до септембра те године, у први разред примиће се ученици који су претходно свршили три разреда средњих школа (није прецизирана гимназија нити реалка) и свршиће први разред за три месеца, те други и трећи учиће по пет ипо месеци да би од школске 1920/21. године могли редовно да похађају четврти разред. Такође, налаже се Наставничком савету школа да се споразумеју о скраћеном програму који се има одмах спровести и то 25 предмета од којих посебно можемо издвојити предмете који се у том тренутку издвајају као што је Литургика и Антропологија, док се Црквено појање и Нотно појање одвајају као предмети. Види: Наредба о раду у Богословско-учитељској школи у Призрену, *Службене новине Краљевине СХС*, 026/1919. год, стр. 2–3;

Правилником о богословијама који је те године донет, који је требао да поспеши рад на нормализацији и витализацији рада богословских завода. Компаративном анализом садржаја ова два правилника, а у питању плана и програма, уочићемо минималне разлике па с тим у вези није неопходно њихово одвојено анализирање. Оно што правилник из 1922. године године доноси, а што је можемо слободно рећи круцијално јесте трајање школе од пет разреда (чл. 6) док према истом члану Правилника из 1928. године предвиђа се трајање школе шест разреда од по годину дана. На овај начин богословске школе прате у одређеној мери друге средње школе и наставни план и програм настоје прилагодити броју разреда. Интересантно је и то што према предоченом плану о курсевима који су се имали спровсти у периоду од 1919. до 1920. године било је предвиђено чак 25 предмета који су се имали обрадити у кратким временским интервалима, а према Правилнику из 1922. године предвиђа се 27 предмета што је минорно повећање узимајући у обзир да се сада настава спроводи регуларно у оквиру стандардних школских година док је трајање курсева некад било и свега пар месеци, али разлог за тако нешто требамо тражити у чињеници да је одређени број предмета добио далеко већи број часова него раније па се број предмета није могао повећавати или баре не осетно. Према списку наведених предмета уочавају се неке промене и то пре свега у раздвајању Светог Писма на Стари и Нови завет (1), увођење Библијске историје (3), те преиначење Канонског права са познавањем државних и црквених закона свих конфесија (8), а што је апсолутно у складу са мултиконфесионалном државом, те се наводи Историја српског народа са историјом Хрвата и Словенаца (21) као и по први пут Космографија са Пасхалијом (26) док су Црквено и Нотно појање (27) поново обједињени у једна предмет. Приметно у табеларном приказу предмета који се изучавају током школовања у богословији је и то што општеобразовни предмети више немају толику заступљеност као што је то био случај раније и као да се, или само тако делује, школе поступно изграђују као искључиво стручне школе за образовање свештенства како иначе и стоји у првом члану Правилника из 1922. године. Своје идентично усмерење богословије задржавају рекло би се и по доношењу Правилника из 1928. год. а о чему сведочи списак предмета (чл. 7) уз минималне корекције и повећање на 29 предмета. Измене у предметима су следеће: (1) Свето Писмо Старог и Новог завета (овог пута без херминевтике), преименована Катихетика у (15) Методика верске наставе, изостављена Библијска историја а уметнута (29) Гимнастика, додато (27) Хорско певање, раније Канонско право замењено

са (8) Црквеним правом (са брачним правом), придодата (25) Теорија музике. Увидом у списак предмета прописаних овим Правилником уочавамо између осталог како је доста пажње овог пута придодато црквеном певању за које је прописано чак три предмета (Теорија музике, Хорско певање и Црквено појање с правилом) и језицима којих је класичних и говорних укупно било заступљено шест (Црквено-словенски, Српски, Руски, Немачки, Грчки и Латински језик). Такође, као допуна овог (чл. 7) приказа предмета у којем је ранијим законом као нека врста напомене стајало да Министар просвете може, ако за то установи се потреба, да број предмета мења у складу са истим је овог пута како Правилником из 1922. год. тако и потоњим из 1928. год. изостављено, пре свега због чињенице да то више није део његових надлежности, те видимо како се улога Министра просвете, касније Министра вера, мења и то у почетку првим законима његова улога била је у потврђивању плана и програма, потом на основу надлежности потврђене законом из 1896. године то прелази у његову власт и напослетку Правилницима из 1922. и 1928. године као да поново надлежност Министра вера у овом сегменту бива сужена, али не и укинута. Прави разлог зашто је реч сужена више одговарајући појам него што је то укинута лежи пре свега у чињеници што према наредном члану (8) оба Правилника наводи се идентично како наставни план из „појединих предмета“ прописује Архијерејски Сабор, чиме се оставља простор да закључимо како, обзиром да није јасно дефинисано, улога Министра вера може бити и у прописивању плана и програма за општеобразовне предмете. Изразом поједини предмети можемо претпоставити да се односи на богословске предмете обзиром да другачије није прецизирано, а исто тако није наглашено да сви се налазе под надлежношћу Архијерејског Сабора. Даље у садржају истог члана препознајемо значајну разлику у ова два Правилника и то што према одредбама из 1922. године план и програм за поједине предмете прописује Архијерејски Сабор а по саслушању Професорског већа свих богословија, чиме се негде настоји поново увести улога некада Наставничког савета у прописивању плана и програма, док према Правилнику из 1928. године Професорско веће је изостављено из члана а уместо њега уметнут Архијерејски Синод. Разлог за ову промену у члану новог правилника можемо између осталог тражити и у чињеници да је учешће и саслушање Професорског већа свих богословија крајње непрактично, па се као таквом радије прибегло увођењу Синода на том месту и ако крајње објективно сагледавајући Професорско веће је најкомпетентније да учествује, ако не и прописује, наставни план и

програм. Напослетку како би се негде задржала ранија структура, али и улога сада Министра вера, наводи се одредбама оба Правилника како план и програма уводи у живот по одлуци Министар вера а на предлог раније горе наведених тела.[373]

Као што смо и раније могли да уочимо само на другом пољу уређења богословија, како се однос државних и црквених власти мењао од првобитно доминатних црквених до тренутка када државне власти преузимају примат у управљању богословија, па све до тренутка када историјске околности трасирају један нови пут односа приказан на један начин и овим Правилницима у коме се можемо слободно рећи приказује један одрживији начин функционисања пре свега узимајући у обзир сада већ вишеконфесионалну државу. Правилник из 1928. године са собом доноси, уз све своје мањкавости, пример и образац функционисања који би могао врло вероватно се имплементирати данас у стварању једне другачије „нове богословије", која као таква би доживела готово извесно својеврсну ренесансу.

ГЛАВА VI – ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И НАСТАВНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА

Рад сваке образовне установе, између осталог, мери се према успеху оствареног и савладаног градива у настави, али и према квалитативно позитивно изграђеном наставном кадру. Све и данас више и ниже образовне институције са одређеним реномеом су исти стекли пре свега кроз један континуитет у квалитетном наставном кадру који је као такав заслужан за изграђивање како угледа школе тако и квалитетних будућих кадрова за даљи рад на различитим пољима у образовању. Богословије као такве са једним континуитетом рада профилисале су се као значајне школе које и у овом сегменту, адекватног професорског и наставног особља, своје место заслужују на просветном пиједесталу не само Србије већ и ширег Балкана. Као чувар једног националног идентитета у тешким временима за српски народ школа и њени наставници показали су се и као борци не само за веру већ и за очување једног колективног националног сећања и то пре свега у окупираним крајевима као што је

[373] Види: Правилник о Српским Православним Богословијама у Краљевини СХС, *Службене новине Краљевине СХС,* X-1928. год, бр. 181, стр. 725;

био Призрен. У таквом окружењу и околностима, готово увек, из наставничког реда као посебно способни и спремни на саможртвовање и себедавање бирали су се и ректори. Наставници са завидним искуством препознати од стране како црквених тако и државних власти да могу бити спроводитељи воље оних који их постављају као и закона који их обавезује постављани су на дужност ректора и та институција био је својеврстан позив који је указивао на немерљиву част али и обавезу који исти преузима на себе. Терминолошки од самог почетка разликовање између управитеља богословије (ректор) и било које друге школе, нижег и средњег образовања, (директор) указивао је како на посебност исте тако и на њено усмерење ка положају унутар вишег образовања.

Наставници и ректори богословија кроз историју представљали су crème de la crème друштва те као такви били су одговорни не само за рад школе већ шире посматрано и за народ из ког су и сами поникли а чији треба да буду углед, док индиректно њихов рад и успех на најбољи начин се показивао кроз каснију активност оних које су они учили. Никад политички активни а опет увек спремни на борбу за очување како верских тако и националних идеја они су често прогоњени од стране, пре свих, турских власти као завереници и на тај начин својим, често и кратким, животним путем су негде успевали у себи да сумирају и сву патњу и недаће које је осећао српски народ у окупацији.[374]

Са проношењем духа слободе дошао је свеопшти просперитет па с тим у вези исти се осетио и на плану уређења свих богословских завода који су се нашли на територијама слободне земље а о чему нам могу између осталог посведочити различити закони донети о истом. С тим у вези као битан сегмент сваког закона који се бавио питањем преуређења завода било је питање о начину регулисања права и дужности ректора и наставника, али и осталог ненаставног особља које је закон такође предвидео својим садржајем. Даљом анализом у раду препознаћемо једно узлазно кретање у развоју и положају институције ректора и наставника богословија, а што је према нашем скромном мишљењу у одређеној мери последица и раније наведене верске и националне активности истакнутих појединаца у прошлости.

[374] За више видети: А. Растовић, *Прогони професора...,* 67-73;

6.1. ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И НАСТАВНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О УСТРОЈСТВУ БОГОСЛОВИЈА ИЗ 1863. ГОДИНЕ

Предисторија овог закона памти многе промене у погледу уређења и начина функционисања овог завода, а које пак као такве нису се нашле у законским оквирима обзиром на различите околности у којима су се збиле. Свакако носиоци или пак иницијатори тих, у већини, позитивних промена били су врло често управитељи и ректори богословија чијим су ангажовањем школе и изграђивале свој реноме. Говорити о ректорима мимо наставника веома је незахвално обзиром да је од најранијих времена се усталила пракса да се управитељ завода углавном бира из расположивог наставничког реда, а који би се пак показао спрам својих организационих и интелектуалних способности способним за тај позив.

Прва богословија на територији Србије основана је према вољи државних власти у тек ослобођеној Србији која је као један од императива своје власти видела у правилном уређењу целокупног просветног система. Такво комплексно питање поверено је Доситеју Обрадовићу који је претходно увршћен у Совјет, а као једно од првих питања којим се настојао бавити било је оснивање Велике школе (1808) и Богословије (1810). Доситеј као човека задужен за просветна питања у Србији видео је у институцији ректора богословије не само пријатеља, већ и сатрудбеника и једног од својих првих сарадника обједињеног у лику јеромонаха Викентија Ракића.[375] О постављењу, правима и дужностима ректора Викентија можемо расуђивати само посредно и на основу фрагментарних делова извора који су сачувани, а који нам недвосмислено говоре да је о постављењу истог одлучивао Совјет и то на предлог Доситеја Обрадовића. Такође, плата и смештај као и сва питања везана за издржавање како ректора тако и наставног особља били су део опсега дужности и права Совјета о чему је исти апсолутно одлучивао. Питање закона или пак правилника о богословијама у то време се није узимало у разматрање од стране Совјета и целокупне државне управе младе државе Србије, па слободно можемо рећи да је одлучивање Совјета имало за богословију законску тежину. У тој и таквој држави институција ректора била је

[375] За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011),* Београд, 2011. год, стр. 10–15;

саветодавна у односу према Министру просвете (Попечитељ) и управна у погледу школе, док се служба наставника, опет на одлучивање Совјета, поверавала најобразованијима који су с њом добијали и статус државног службеника обзиром да су и школе биле под директним, а усудио бих се рећи и апсолутним надзором и управом државе док је учешће Цркве у питању наставног особља било такво да је негде пракса налагала да се на те службе постављају лица у свештеничком или монашком чину. Модел функционисања прве богословије и ако у свом зачетку кратког трајања (1810–1812) није потпуно укинут падом Карађорђеве Србије (1813) већ је у некој мери имплементиран у обновљеној богословији 1836. године.

Са пробојем српских питомаца још средином XIX века у Русији и стасавањем прве генерације школованих у оквиру духовне академије у Кијеву, као што су Милоје Јовановић, Сава Сретеновић, Василије Николајевић и др., развила се пракса слања најдаровитијих црквених питомаца на школовање, а који би после били веома битна компонента у раду и развоју Цркве и њеног школства у Србији. Тако су неки од раније у раду поменутих професора, и ректора, са завршеним школовањем били постављани од стране државе а на препоруку црквених власти за професоре, а потом и изабрани за ректоре као што су били: Никола Милаш, нешто пре њега Илија Ставрић и Милан Костић. Из овог примера недвосмислено видимо како и по обнављању рада Београдске, а нешто касније и са отварањем Призренске богословије, до тада устаљена пракса да се у оквире богословских завода постављају на управна места, као и наставничка, најистакнутији појединци задржана је и у другој половини XIX века. Тако високо школовање у Русији постало је привилегија одређених појединаца препознатих од стране епископа, а које ми данас de facto препознајемо и као велике градитеље модерних богословских школа у Србији.

Узимајући у обзир временску дискрепанцу од неколико деценија у којој су се политичке околности доста измениле са сменом династија, и доласком династије Обреновић, увиђамо и како пракса оне прве Устаничке Србије која је једно време успешно егзистирала сада бива замењена једним новим моделом рада. Прва богословија деловала је потпуно као државна школа са одређеним примесама и црквене власти које нису биле евидентне, бар не законски препознате, обзиром да тек по доношењу закона из 1863. године можемо говорити апсолутно прецизно и о правима и дужностима наставног особља, а што је до тада било искључиво у надлежности Совјета, одн. државних власти које су биле

апсолутна власт у пословима управе над богословским заводима. Ранија готово апсолутна управа над богословским заводима, сад према одредби овог закона (чл. 2) постаје дуална али уз задржано право врховног надзора Министра просвете. С тим у вези и питање постављења наставног особља по истом принципу бива конституисано, па према одредби закона (чл. 5) наводи се различит поступак у постављењу мирског и свештеног особља. Даље у члану се наводи како мирске наставнике поставља Кнез по предлогу Министра просвете,[376] док свештене кандидате предлаже Архијерејски Сабор Министру просвете који по одобрењу исти предлог подноси на потврду Кнезу. На овај начин видимо како надлежност Сабора у пословима наставног кадра је сведена искључиво на избор из свештеника, док се у питањима мирског наставног особља он не пита. Тек са раније упознатим планом и програмом, који је како смо се уверили од самог почетка школовање у богословијама предвиђао дуалним, можемо адекватно и тумачити ове и овакве чланове закона који као да сужавају делокруг рада Сабора, а што заправо јесте и треба да буде сасвим природна појава обзиром да општеобразовне предмете за које се махом постављају мирски наставници остају у делокругу рада Министра просвете, а све богословске предмете за који се предвиђају свештени кандидати бивају постављени искључиво по предлогу Сабора. Једина непознаница остаје то да ли се свршени богословци који нису у свештеном чину а који би евентуално конкурисали за рад у богословији се постављају према одредбама за мирске или свештене кандидате, или се за такве негде оставља као условно обавеза да претходно буду рукоположени да би уопште могли постати наставници. Такође, као питање које се за овим повлачи је и то да ли се, а што закон очигледно не дефинише прецизно, статус мирјанина међу наставницима чува као привилегија само за оне који се постављају по предлогу Министра просвете за општеобразовне предмете као и да ли је неопходно да сви који предају богословске предмете морају нужно бити рукоположени. Ова дилема и недоумица свакако битно не утиче на једну генерално промењену слику односа државних и црквених власти која је у овом сегменту више него у било ком другом дефинисана тако да богословија може се узимајући то у обзир сматрати модификованом и то на начин да је

[376] Као потврду ове праксе нешто касније, 19. јан. 1870. год., на предлог Министра просвете а у име Кнеза Милана постављен је извесни Јаков Павловић, ранији професор гимназије у Крагујевцу, за наставника у богословији. Оно што је врло интересантно јесте чињеница да се у званичној одлуци о постављењу, чак и у погледу евентуалне сагласности са одлуком, не помињу Архијерејски Сабор као ни евентуално Митрополит, те се постављење одвија искључиво према вољи Министра просвете и на одлуку и потврду Кнеза. Види: Указ о именовању професора на Богословији, *Српске новине*, XXXVI–1870. год, бр. 9, стр. 1.

сада државно-црквена школа. С друге стране институција ректора која кроз историју је фигурирала као позиција од посебног угледа и утицаја како у самој Цркви тако и у држави, а о чему је било речи нешто раније, сада се садржајем закона (чл. 6) и дефинитивно потврђује и добија законску тежину ранија пракса да се на то место постављају професори са претходним искуством рада у богословији (није дефинисан потребан период рада) и да су исти у обавези да буду у свештеничком чину. На овај начин се негде начелно утицај црквених структура очувао у раду ове школе обзиром на раније поменути члан по коме Сабор, додуше индиректно, поставља одн. предлаже све наставнике у овом случају и ректора за рад у богословији.[377] Овај члан закона наводи нас на закључак по коме је ипак улога мирског наставног кадра у богословији позиција од секундарног значаја обзиром да исти немају право избора за ректора, а ни сами не могу утицати директно или индиректно на избор. Права и дужности ректора (чл. 7) дефинисана су на тај начин да се у великој мери поклапају са правима и дужностима директора у гимназијама. У 11 различитих тачака овог члана закона сумирана су сва права и дужности којима се између осталог признају право надзора над професорима (чл. 7 тач. 2) као и радом школе и ђака у њој (чл. 7 тач. 3 и 4), док посебно право је право располагања и надзора над расподелом финансијских средстава поверених од државе (чл. 7 тач. 9) чиме се дужност ректора поред управне протеже и на поље финансија. Непознаница остаје то што бригу о финансијама, која ће према одлуци каснијих закона прећи у надлежност економа, а сада се налази у надлежности ректора исти извештај подноси, како то се наводи, „коме треба“ чиме остаје недоречено да ли због помоћи и средстава одвојених из државног буџета право апсолутног надзора преузима држава или је то ипак право, или пак у одређеном обиму, задржала Црква. Наредни чл. 8 представља допуну чл. 5 који се тицао постављења наставног особља, а сада овим чланом дефинишу се услови пријема наставника. Као услов за пријем наставника стручних предмета наводи се претходно навршено више богословско училиште, уз претпоставку о претходно свршеној богословији. Пошто у том тренутку на територији Кнежевине Србије

[377] Посебно пажњу привлачи чињеница о постављењу ректора од 09. дец. 1871. год. у коме се нигде не наводи улога Архијерејског Сабора или Митрополита као његовог изасланика, већ се и у овом случају, као и у ранијем о постављењу исто решава на предлог Министра просвете и по одобрењу и указом Кнеза. Оно што би евентуално указало да ово није била пракса него изузетак, јесте то што се исти, прота Никола Поповић, на то место поставља на годину дана што није била уобичајена пракса трајања ректорске службе па је могуће да се ради о привременом и ванредном решењу које је донето мимо стандардне законске процедуре. Види: Указ о именовању ректора Богословије, *Српске новине,* XXXVIII–1871, бр. 151, стр. 1.

није било високе школе за образовање свештенства можемо закључити како је већина наставника богословија тог периода и кроз цео XIX век била кадар, горе поменутих као најталентованијих, духовне академије у Кијеву. С друге стране законодавац није готово уопште се позабавио питањем услова и критеријума за постављење мирског наставног кадра, већ се по овом питању позвао на садржај Закона о гимназијама из исте године који је раније ово дефинисао, чиме је још једном указано на чињеницу, да и ако оне можда суштински и у потпуности још то нису, богословије поступно постају јединствене државне школе. Рад богословије и одлучивање о већини битних питања из поља наставе пре свега, као и питања дисциплине, законодавац преноси у надлежност Богословског Савета (чл. 9). Унутар овог члана се заправо наводи то како чланство у Савету и право на исто добијају сви наставници, а одлуке унутар Савета доносе се увек простом већином гласова (чл. 10). Обзиром на сложеност делокруга рада Савета, закон предвиђа једног од чланова истог за деловодитеља (чл. 11) и са тим се заправо закључује једна крајње поједностављена кадровска структура у богословији, а која ће временом и кроз нове законе добити свој сложенији облик. Савет поред своје улоге у изради предлога плана и програма, а што се исто временом мењало и поступно укидало, имао је и улогу у надгледању рада и напредовања ученика, а што је исто требало да вреднује (чл. 12 тач. 2). Унутар надлежности Савета није било само вредновање рада и напредовања ученика, већ и одлуке о примању ученика коју су они доносили консензусом (чл. 12 тач. 5). Напослетку исто као и у случају примања ученика Савет одлучује и о евентуалном искључењу преступника услед већих или поновљених преступа, који су раније утврђени као довољни за најстрожију казну коју Савет треба опет гласањем да потврди (чл. 12 тач. 7). Све наведено из делокруга Савета наводи нас на закључак како је ипак питање надзора над радом ученика у првој линији поверено Савету, док је ту улога ректора ипак секундарна, али у питањима управе над школом и контроле рада наставника, поред надлежних органа за то овлашћених, улога ректора постаје примарна. Све у вези односа на релацији ректор – Савет завршава се овом јасном прерасподелом права и дужности, којом се у одређеним пољима рада школе и ученика предност препушта Савету, док напослетку управа школом ипак остаје у надлежности ректора који о томе има обавезу да редовно извештава Сабор и министра.

Подељена власт између државе и Цркве на најбољи начин у погледу богословије се осликавала кроз услове и начин постављења наставног особља, док институција ректора

фигурирала је као спона тих двеју власти овлашћена да спроводи науме обе интересне стране у погледу управе над школом. Наставно особље овим законом, у којем законодавац се често позива „као у закону о гимназијама“, постаје у великој мери део државног чиновништва док ректор задржаје одређену аутономност у погледу државних власти, али га то не ослобађа обавезе подношења извештаја о раду установе која му је поверена. Међутим, одређене пропусте настале овим законом који је заправо пионир у регулисању рада богословских школа законодавац је настојао да измени у наредном периоду кроз нове, али и кроз измене и допуне постојећег.

6.1.1. Начин финансирања плата ректора и наставника према изменама и допунама закона од 1863. године из 1886. године

Закон о богословијама из 1863. године био је заправо прекопотребно законско решење којим се настојало регулисати стање у школи, као и законски дефинисати и извршити прерасподела власти у погледу ових завода. Колико је заправо тај процес био сложен видимо и према томе што одређене битне компоненте истог нису биле уврштене у садржај тог закона, те су измене и допуне постојећег биле неопходне, али је сложена политичка ситуација која је довела и до смене црквене јерархије цео тај процес пролонгирала за одређено време.

Измене и допуне Закона о богословијама из 1863. донете су тек 1886. год. као резултат, пре свега, многих промена које су се дешавале на релацијама Цркве и државе. Овим изменама претходе измене и допуне Закона о црквеним властима из 1862. год.,[378] а које немају директну повезаност са темом колико индиректно разоткривају на још једном пољу тенденције државних власти према новим црквено-јерархијским структурама. Према 1. чл. Измена и допуна закона, а у вези 93. чл. Закона о црквеним властима из 1862. год, на предлог Сабора, Министар просвете подноси Краљу на одобрење евентуалне предлоге о оснивању нових како епархија (у том тренутку на територији Краљевине Србије било их је три: Београдска, Жичка и Нишка) тако и парохија. Овом изменом унутар закона се само јасно и недвосмислено приказала тенденција власти да Цркву чак и у оним сегментима који

[378] Измене и допуне закона о црквеним властима православне вере, од 30-ог септембра 1862. год, *Српске новине,* 1886-LIII, бр. 254, стр. 1053;

су важили или требали да важе за недодирљиве и спадале искључиво у домен деловања Архијерејског Сабора или Синода, подчини државним властима у којима ће одлучивање Сабора као највишег црквеног тела бити сведено на израду различитих предлога док свака његова одлука постаје извршна тек по потврђивању исте од стране Министа просвете и на потпис Краља. На овај начин раније поменута ограничена аутономност богословије потврђене законом још из 1863. год. као да се прелила са тог микроплана на макроплан одн. на ниво Цркве, где држава поступно преузима све споне власти и управе. Узимајући ово у обзир и имајући у виду измене закона о црквеним властима, можемо слободно рећи и да су промене унутар закона о богословијама сасвим један природан след догађаја. Поред члана 1, а у вези чл. 3 закона из 1863. год, којим се право на доношење плана и програма признаје Министру просвете за разлику од раније праксе која је укључивала подељену власт у одлучивању по питању плана и програма, сада се како због недостатака ранијег закона тако и због нових тенденција покреће питање и финансирања богословије одн. највећих издатака као што су плате ректора и наставника. Према одлуци ранијег закона одређена средства држава би на годишњем нивоу издвајала за рад школе, а о располагању и утрошку истог је требао да брине ректор. Међутим, питање плата ректора и наставника није било дефинисано законом и у многим сегментима закон није био прецизан, те сада допунама закона настоје то променити. Према чл. 3, допуна чл. 5 Закона о богословијама из 1863. год,[379] наводи се како плату ректора и наставника може, према потреби, Краљ указом а на предлог Министра просвете и то по саслушању Министарског савета одредити. Овим се сегмент финансија ове школе преноси у готово целокупној мери на државни буџет, чиме још једном се настоји приказати и да су наставници државни чиновници. Ова допуна закона одн. чл. 5 који говори о постављењу наставника правећи разлику у том погледу између свештеног и мирског наставног особља, била је неопходна како би се утврдио примарни извор прихода за рад ове школе, али исто тако оставља одређену недоумицу да ли у погледу овде предвиђених плата наставни кадар остаје јединствен, те и они у свештеном чину бивају на државном буџету, или је то привилегија само мирских наставника. Како год гледали на ово и кроз призму евентуално подељених финансија, између Цркве и државе, приметно је то како држава поступно на богословије и њено наставно особље примењује готово идентичне законске

[379] Измене и допуне закона о устројству богословије, од 27-ог септембра 1863. год, *Српске новине,* 1886-LIII, бр. 254, стр. 1053;

основе као и на школе које су под апсолутним државним апаратом, и ту пре свега мислимо на гимназију, те на тај начин богословије постају финансијски стабилније али уз жртвовање њене раније аутономности. Упоређујући са допунама Закона о гимназијама од 1865. год. из исте 1886. год.[380] видимо да се ни у једној допуни или евентуалној измени закона не дотиче питање плата и њеног финансирања те с тим у вези можемо закључити да је то било проблематично само у погледу богословија, те да се начин финансирања исте врло вероватно преузео управо из гимназија који се показао одрживим и самим тим непромењен.

По доношењу Измена и допуна закона 1886. године Богословије проживљавају своју другу, или бар покушај, друге реорганизације према неким раније постављеним просветним стандардима. Ове минималне промене донете кроз ове измене и допуне само су употпуниле једну већ раније развијену слику реорганизоване богословије и школу су учиниле блиском другим напредним школама просветног система. Међутим, са доласком Александра Обреновића на власт и повратком Митрополита Михаила у земљу настојало се ка новим променама које ће своје законске потврде пронаћи у оквиру закона из 1896. године.

6.3. ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И НАСТАВНИКА У БОГОСЛОВИЈАМА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ

Последња деценија 19. века у Краљевини Србији била је период реорганизације и преуређења постојећег стања и односа између Цркве и државе. Како то наводи Архимандрит Нићифор Дучић почетак свих промена, поред повратка Митрополита Михаила, требао је да отпочне са променама унутар Закона о црквеним властима који је донет 1882. године и који, према речима истог, легализује нередовно стање у Цркви. Те промене, отпочете првенствено са пројектом донетим већ 1890. године и као једним од првих корака Митрополита Михаила по повратку на трон, пренеле су се и на богословију која је изискивала једнако промене. Сложен процес промена унутар Закона о црквеним властима пролонгирао је промене у вези богословија које су донете и потврђене тек 1896. год. Митрополит је још пре преуређења богословије настојао да законом поврати власт у Цркви епископима, али услед чињенице да велики број нижег свештенства је било у тада

[380] Измене и допуне закона о устројству гимназија, од 9-ог јуна 1865. год, *Српске новине,* 1886-LIII, бр. 254, стр. 1053;

доминантној Радикалној странци, законску потврду за своје науме Митрополит је тешко могао да добије. Ово размимоилажење у ставовима довело је и до новог сукоба Митрополита и владе који је решен посредством руског посланика у Београду и доношењем помирљивог и компромисног решења у виду новог Закона о црквеним властима које је Арх. Н. Дучић и напослетку предочио скупштини.[381]

У временима великих промена и друге управе Митрополита Михаила, видимо како односи са државним властима нису ништа бољи већ само другачији него што је то био случај раније, па се самим тим и на промене унутар Закона о богословијама треба заиста гледати и као на једну сизифовску борбу коју је исти спровео, али која је ипак на самом крају резултирала извесне промене, у основи позитивне. Поред отвореног и крајње непријатељског расположења Аустроугарске владе према Митрополиту Михаилу и његовог поновног сукоба са државним властима, после много година Митрополит Михаило морао је поново да сарађује и са некада Министром просвете, а сада Председником Владе Стојаном Новаковиће,[382] који је био на власти у периоду од јуна 1895. год. и све до друге половине 1896. год., а као плод њихове поновне сарадње донет је и Закон о богословијама 1896. год.

Закон из 1896. године био је нешто обимнији него ли онај из 60-их година, па с тим у вези и општа питања дефинисања и уређења богословија била су прецизније одређена, али и питања у вези права и дужности наставног особља у школи. Увидом у почетне чланове закона, а у вези питања о правима и дужностима наставног особља, увиђамо битну разлику између два горе поменута закона, те за разлику од овог првог који је као што смо раније и навели предвиђао одређену подвојеност између свештеног и мирског наставног особља (види чл. 5. Закона о богословијама из 1863. год), нови закон као да не познаје ту подвојеност већ својим првим чланом, а у вези овог питања, (чл. 7) предвиђа да сви наставници треба да буду, без изузетка, православне вере, као и да исте постављају Краљевим указом а на предлог Министра просвете. Оно што ипак овај закон задржава јесте то да свештене кандидате, такође постављене по горе поменутој процедури, поставља Министар просвете по ранијем споразуму са Архијерејским Сабором. Овим се ранија улога Сабора у овом питању битно ограничава и свештеници међу наставницима постају попут

[381] За више види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске...,* стр. 453–458.
[382] Исто.

других наставника и државних чиновника. Садржајем овог члана предвиђа се и неопходно високо образовање у виду Православног факултета или Духовне академије за свештени кадар, док се исто наводи и за мирске наставнике, а у складу са предметом који предају. Овим чланом идентично као и у гимназијама сада се по први пут рангира наставно особље и то: професори (постављају се Краљевим указом), предавачи и учитељи (постављају се потписом Министра просвете), а као разлику, поред ове наведене, наводи законодавац то да професори су они који имају положен професорски испит, док разлику између друга два не наводи. За разлику од закона из 60-их година који није предвидео начин финансирања плата наставника, па је исто учињено према изменама и допунама истог из 1886. год, овим законом је то промењено одн. правилно обједињено те наредни члан 8 даје иста права наставницима богословија као и оним у гимназијама и уз то исту и плату. На овај начин и у овом сегменту богословије су изједначене са гимназијама. Посебно интересантно је то што према садржају овог члана ректору се додељује право, које раније није законом предвиђено, да поред професорске плате има обезбеђен стан и огрев (врло вероватно у оквиру саме школе одн. интерната) као и да на плату прима и посебан додатак за службу коју обавља. На овај начин ректор би, као што је иначе и била негде према обавезама које су му додељене и осмишљена служба, све дане проводио у склопу школе и вршио континуирани надзор над радом школе и свих њених чланова. Његов боравак у школи уз претходно обезбеђене све услове за живот би трајао колико и школска година. Посебно интересантно и у чему овај закон представља још један показатељ узлазног напредовања школе као и закона о истој јесте то што према наредном (чл. 9), а за разлику од ранијег који је у томе остао недоречен, ректор управља непосредно богословијом, а исто тако ректора бира Архијерејски сабора а поставља Краљ на предлог Министра просвете. На овај начин индиректно Архијерејски сабор преко ректора кога бира управља богословијом, обзиром да је овим чланом то и потврђено ректору. Битна промена, која ранијој пракси није била позната или пак није била законски дефинисана, је то што поред тога што ректор мора бити у свештеничком чину исти мора имати минимално пет година наставничке службе или/и да је претходно одликован стручним радом у оквирима теолошке књижевности. На овај начин и под овим условима избор ректора био би доста сужен и укључивао би претходно богато искуство рада у школи или пак ако се одлуче за лице које нема то искуство, онда би исто морало имати запажене резултате у погледу теолошке књижевности што би истог самим тим квалификовало за тај

позив, па се самим тим да закључити како позиција ректора постаје привилегија високообразованих са искуством рада у школи. Непосредна управа над школом представља најшири опис дужности ректора (чл. 10 тач. 1), али поред тога у 10 тачака наводи се све остале дужности истог. Једна од најважнијих дужности ректора јесте редовно заседање Наставничког савета, који он сазива и њиме руководи а које је најважније тело у питању управе над школом и надзора над ђацима (чл. 10 тач. 2). Поред редовног сазивања Савета ректор је у обавези и да врши непосредан надзор над радом наставника кроз посете настави оцењујући квалитативно њихов рад као и напредак ученика (чл. 10 тач 3), и на овај начин ректор о утиску и оцени истог обавештава надлежне службе. Поред наставе ректор је задужен и за питања дисциплине па се од њега очекује и да одржава ред и поредак и да о истом брине и извештава надлежне органе власти (чл. 10 тач. 4). Посебно интересантан део обавеза који се од ректора очекује јесте брига о дисциплини ђака, али поред ђака наводи се и наставника и осталог административног особља (чл. 10 тач. 5). На овај начин ректор се обавезује да брине и о дисциплини наставног и ненаставног особља једнако као и ђака што није спорно само је чудновато што је то једнако стављено у исту тачку без икакве разлике и где би питање дисциплине наставног особља требало ипак да буде део надлежности виших црквених/државних власти а да ректор буде само онај који о истој обавештава за то овлашћене службе, јер овако школско особље делује као да је изједначено са ђацима. Поред питања дисциплине и бриге о истој ректор је тај који прави распоред и одређује евентуалне замене за наставнике у одсуству (чл 10 тач. 6), а што је врло вероватно била обавеза и раније а о чему ранији закон само није известио одн. то исто врло вероватно није сматрано битним да буде део истог. Обзиром да ректор врши непосредан надзор над радом наставника и исти процењује, самим тим и замене и организовање наставе потпуно природно треба такође да буде део његових обавеза. Поред питања надзора и управе над школом и особљем, ректор је вршио непосредну контролу и над бројем уписаних и исписаних ђака (чл. 10 тач. 7), и о свему кроз преписку морао да обавештава надлежне државне власти (чл. 10 тач 8). Поред управне и надзорне власти која му је ранијим и овим чланом поверена, ректору се додаје и право управљања и одговорности за финансије у пословима набавке текућих потреба за школу (чл. 10 тач. 9), чиме његова права постају већа као и одговорност. На овај начин а можемо рећи и свеукупним садржајем овог члана ректорска дужност али и одговорност постаје неупоредиво већа него што је то био случај раније и на овај начин ректорску

дужност можемо дефинисати као примарну у пословима управе, надзора и управе финансијама школе. О свему овоме ректор је у обавези, према раније договореном протоколу, да извештава Архијерејски сабор и Министра просвете (чл. 10 тач. 10). Узимајући све у обзир закључујемо како институција ректора овим законом бива у великој мери издигнута од раније улоге која му је била намењена али и изнад Савета који, или бар тако делује, као да је битно ограничен у поређењу са ректором и у односу на ранији закон. Већ доста богат опсег права и дужности ректора законодавац је обогатио и наредним чланом (чл. 11), којим се као право даје ректору и да прекине наставу на један дан, ако за то нађе ваљани разлог и без да то мора да правда претпостављенима (чл. 11 тач 1), а исто тако у могућности је и да одобрава одсуство наставника, и то до три дана, и ученика до 15 дана, и на тај начин делује како ректор у својој власти има готово све полуге у управљању овом школом. У прилог свему реченом је и то што се према овом члану (тач 3) ректору даје за право и то да услед законских преступа наставника исте може да казни и то опоменом, дисциплински или одбијањем половине плате, чиме се он негде профилише и као главни носилац и чувар закона унутар школе, али како би се евентуално неправедно кажњени наставници могли бранити даје им се право да у року од три дана од доношења казне може исти да се жали Министру просвете. Једнако као и пређашње речено и у овом погледу показује се како ранији дуализам у погледу наставника (мирски и свештени) сада је још једном се показао као готово непостојећи, јер у питањима дисциплине без разлике међу наставницима право жалбе оставља се само на прослеђивање министру, а не и Архијерејском сабору и ако и Сабор (одн. Синод) и те како може и треба да се бави питањем и дисциплине свештенства и то кроз процес који би првобитно био прослеђен црквеном суду. Изузимајући све ово према члану овог закона Министар просвете и по питању евентуалне недисциплине или других законских преступа одлучује о кажњавању, или евентуалном ослобађању кривице, чак и наставнике у свештеничком чин.

По дефинисању разлика између ректорског и наставничког позива, законодавац као да настоји да правилно унутар закон од највиших овлашћених лица и тела до најнижих направи једну скалу, па с тим у вези након чланова закона а у вези права и дужности ректора следе они који се тичу Наставничког савета, па тек након тога наставника и ако према логичком следу би требало бити то замењено јер наставници конституишу тај Савет, но се овде није следовала логика већ ширина овлашћења лица и тела. У поређењу са ранијим

законом послови Савета постају доста комплекснији као и његови конститутивни чиниоци. За разлику од првог закона који је предвиђао да сви наставници, без тада познате разлике међу њима, буду део Савета, овог пута закон предвиђа да то буду само професори (они наставници који су положили државни испит) и ректор, док се улога осталог наставног и ненаставног особља, о којем ће касније бити речи обзиром да су тек овим законом унети у рад школе, свела искључиво на саветодавну и то само у њима повереним пољима задужења одн. предмета. На овај начин видимо како је учешће у раду Савета у директној вези са раније поменутом структуром наставног особља која у извесној мери класификује наставнике и битно им одређује њихов домен деловања. Савет се сазива на позив ректора или три и више професора, на овај начин раније јединствено право резервисано само за ректора сада се преноси и на професоре наравно у одређеним условима, а оно што остаје непромењено је начин изгласавања одлука и то простом већином гласова. Узимајући у обзир само овај сегмент рада Савета видимо како је улога ректора делимично ограничена у поређењу са ранијим правом које му је обезбеђивао закон и сада седницу Савета могу сазвати и професори али и донети одлуке ако на истој седници присуствује довољан број за постизање већине гласова. За разлику од ранијег закона који је опсег рада Савета дефинисао кроз седам тачака које начелно можемо окарактерисати кроз бригу о питањима пријема и евентуалног искључења ученика, као и бригу о моралу и дисциплини у школи, али свакако број од седам тачака није био довољан за прецизно дефинисање свих послова у домену овог тела. С друге стране према новом закону поље деловања савета битно је проширено, и то у оквиру чак 14 тачак, и на питања одређивања програма наставе те врши прерасподелу предмета на наставнике према њиховој стручности, а исто тако поред питања морала и начелно дисциплине као и евентуалног дисциплинског поступка за ђаке сада савет се бави и питањем њиховог награђивања и то према устаљеним правилима. Ранија надлежност Савета била је више позиционирана у правцу регулисања морала и дисциплине унутар школе, а сада овим законом као да то тело добија једне сасвим нове контуре одн. обогаћене у односу на оне раније. Савет овог пута по пријему наставника у школу одређује га за предмет који је према увиду у његово раније образовање стручан, а исто тако утврђује програме рада наставника чиме видимо да план остаје на одређивање вишим просветним властима док програм постаје део надлежности савета (чл. 12 тач 1 и 2). Савет постаје и тело које сада брине о питању наставе тако и морала, а исто тако одређује из доступног

броја наставника васпитаче и разредне старешине и на тај начин уз раније потврђен надзор над програмом преузиме готово све наставне процедуре које се требају испунити за успешан наставни процес. За разлику од ректора у чијој је надлежности и питање дисциплине наставног особља, савет је тај који врши међу наставницима додатну прерасподелу дужности, где поред горе наведених васпитача и разредних старешина имамо и пословођу савета и књижничара (чл. 12 тач. 6). Све ове дужности доносе додатан приход за оне којима се исте доделе али и додатну одговорност, наравно у зависности о којој дужности је реч, и некад одређена лица у исто време обједињују више истих као што је нпр. васпитач и разредни старешина. Поред тога што се питање финансија и контроле над истим преноси на ректора у основи, савет је тај који у одређеном сегменту може утицати на прерасподелу истих и то на тај начин што треба током школске године да одреди ђаке који ће се финансирати о државном трошку (чл 12 тач. 8), као и награде за најбоље (чл 12 тач. 11). Исто тако савет брине и о набавци потребних књига за успешно спровођење наставе где се наравно исте писменим путем захтевају и то према захтеву наставника и потреби предмета који предају (чл. 12 тач 10), а за шта се опет морају издвојити новчана средства из школског буџета. Према свему горе наведеном а у вези утицаја савета на финансије школе, видимо како је овлашћено и одговорно лице за то ректор, али како је савет тај који у одређеном обиму има право прерасподеле финансија у складу са горе наведеним потребама чиме се савету придодају одређена права која раније законом није имао и којим ово тело чини институцијом са комбинованим овлашћењима. За разлику од првобитног закона који се скоро па уопште није бавио питањима права и дужности наставника, већ је ту тему индиректно представио кроз дефинисање рада савета чији су они сви били део без изузетка и класификације која је касније уведена међу њима, сада законодавац подробно дефинише права и дужности како наставног тако и ненаставног особља. Шире посматрано дужности наставника можемо посматрати релационо и то у односу према школи, предмету који предаје и ђацима. Обавезе које се од њих очекују да испуне су прецизно и тачно предавање предмета према донетом плану и програму, али и исто тако активно учествовање у свим осталим ненаставним активностима које се једнако сматрају делом ширег образовног процеса у школи овог типа, као што је редовно посећивање Цркве са ђацима. На овај начин видимо како је ангажованост наставника у ваннаставном процесу образовања била далеко заступљенија узимајући у обзир обавезе наставника према Закону о гимназијама из истог

периода па с тим у вези можемо закључити да они са овом службом прихватају једну и већу одговорност. Наставник је, опет према одредби овог члана, дужан да се стара о образовању и васпитању ђака на сваком месту (чл 13 тач. 3), а што значи да његове обавезе не завршавају се само у школи већ и изван ње и на сваком месту треба да се стара о интелектуалном и моралном изграђивању поверених му ђака. Једнако битно као и процес наставе који наставник треба савесно да изводи јесте и савесно опхођење према свим повереним школским предметима као и послушност надређеним црквеним и другим просветним властима, а што се једнако очекује од наставника. На овај начин као и у погледу савета институција наставника као да добија обрисе службе са додатно проширеним овлашћењима и одговорностима. Додатна овлашћења за наставника, али и одговорност, удељују се у случају да исти се прихвати и службе васпитача (чл 14). Служба васпитача представља службу са посебном одговорношћу пре свега за питања морала и дисциплине ђака, те настоји исте васпитати што боље и у духу Православља. Правила везана за службу васпитача одређује и прописује Министар просвете, а саме васпитаче бира и поставља међу наставницима савет. Дужност васпитача је да током трајања његовог дежурства константно борави у школи, где му се за то време обезбеђује бесплатан смештај и храна и да о свим евентуалним неправилностима у оквиру ваннаставних активности ђака о истоме обавести ректора и евентуално то изнесе на седници савета.[383] Посебно интересантно је то да према садржају овог члана васпитач може бити само онај наставник који је безбрачан, а што опет доста сужава круг могућности за избор истог и искључује сво мирско свештенство, те као једино могуће решење остају наставници општеобразовних предмета који су углавном мирјани (без свештеничког чина) или евентуално свештенство из монаштва, које је у суштини било и заступљеније од оног другог. Логика којом се овом приликом водио законодавац је таква да ову и оволику преданост васпитању богословаца може понети само неко безбрачан и који као такав нема породичних обавеза које би га у овом послу могуће омеле. Служба васпитача која је заправо придодата служби наставника само је још један показатељ једног комплексног процеса организационог и кадровског усложњавања школе. Као потврду свега претходно реченог имамо чл. 15–20 у коме се наводе још неке ненаставне

[383] Процес васпитања у школи често је варирао од сувише строгог ка превише благом, према речима професора Јеврема Илића, и у великој мери није зависио само од закона већ и од нарави ректора и наставника. Самим тим васпитни процес није нешто што је могуће законом обухватити већ представља крајње варијабилан и осцилаторан појам. За више види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 79–80;

службе чије постојање ранији закон не препознаје. Тако уз раније познату службу разредног старешине и надзорника економије (чл. 15), али о чијем задужењу и начелно правима и дужности законодавац ништа додатно не прецизира. Оно што ствара одређену недоумицу јесте неадекватно разликовање служби надзорника економије и економа (чл. 19), који имају чак и класификацијско разликовање и у погледу послова одређени за економске и благајничке послове, али под контролисаним надзором од стране ректора и надзорника економије. Из овога се да закључити како је служба надзорника изнад службе економа, али остаје недоумица шта би био уопште опис посла и делокруг рада надзорника економије ако је већ ово све горе поменуто у опису посла економа. Подвојеност у погледу служби унутар економије школе оставља један општи утисак како се од првобитно слабог кадровског концепта на коме је била, ранијим законом, заснована школа дошло до скоро па беспотребног удвајања служби тамо где то врло могуће није неопходно, али наравно све са циљем исправљања ранијих недостатака који би омогућили ефикаснији рад школе. Практични разлози били су довољни да се поред ових служби уведу и службе књижничара (библиотекар) (чл. 17)[384] и школског лекара (чл. 18)[385] чиме се већ сада доста богатији наставни и ненаставни кадар заокружио и формирао једну целину која би у једном дужем временском периоду остала суштински непромењена уз евентуално неке минималне промене.

Нове структуралне и кадровске промене у школи и шире посматрано увођење нових служби које су у суштини требале на себе да преузму део обавеза које су раније извршавале доста скромније школске службе само су један од показатеља општег напредовања образовног система и богословије с њим. Исто тако не можемо се отргнути од утиска који указује на одређену подвојеност између служби као и недефинисане дужности за одређене

[384] Узимајући у обзир да свака служба раније наведена има тачно одређен круг деловања и права и дужности, могао се стећи и утисак како једно лице не може обављати више служби, осим у случају наставника и васпитача, али је свакако било изузетака који су нам указивали да је тако нешто могуће, али не и правило пошто се није тако често понављало. Тако је, тада јеромонах, Николај Велимировић школске 1910/11. год обављао поред службе суплента и службу васпитача и књижничара. За више види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 111;

[385] Књижничар, одн. библиотекар, био је задужен за руковођење школском библиотеком и директно одговоран за ред у њој ректору, а школски или санитетски лекар често би био и наставник хигијене и домаћег лекарства, што је и била рана пракса обзиром да је исти на место наставника раније и постављан као неко ко је завршио школовање у области медицине. Он је директно постављан од стране Министра просвете, обзиром да је део мирског наставног кадра, и исто тако је њему био одговоран у области послова за које је задужен. За више види: Закон о богословији, *Српске новине,* LXIII–1896. год, бр. 10, стр. 1–2.

службе, а што је показатељ да закони и правилници о богословијама представљају нешто постојеће и као и све потребује промене које ће се неминовно и десити кроз касније доношене законе и правилнике.

6.4. ДУЖНОСТИ И ОБАВЕЗЕ ПРОФЕСОРА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О ПОЛАГАЊУ ПРОФЕСОРСКОГ ИСПИТА ЗА ПРОФЕСОРЕ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛОВИЈА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1922. ГОДИНЕ

Крај Првог светског рата са собом је повлачио много проблема који су се одразили на све аспекте државе и друштва, а што је неминовно имало за последице и по богословију и то што за нормализацију услова није било могуће првенствено обезбедити адекватан простор[386] и наставни кадар. У ранијим поглављима било је речи о организовању вишемесечних курсева за завршетак школовања за оне који су пре рата уписали богословију, али је за извођење истог било потребно наћи квалитативно и квантитативно прихватиљива решења на пољу наставног кадра. Према одредбама ранијег закона из 1896. год. (чл. 7) наставни кадар делио се на професоре, предаваче (наставнике) и учитеље, али сада услед специфичности ситуације у периоду од 1919. до 1920. год. велики број наставника примљен је за рад у школи хонорарно и ако то није био случај нити пракса раније.[387] Професори су, према истом члану закона, могли бити само они који су положили професорски испит и то је оно што их је у основи разликовало од предавача и учитеља. После дуго времена, а врло вероватно и услед ратних година, Правилник о полагању професорског испита за професоре богословија донет је тек 1922. године и то заједно са Школским законом за ученике богословија. Структурално посматрано Правилник је садржао неколико целина и то: Опште одреде и Посебне одредбе (Испитни одбор, Кандидат

[386] О проблемима простора за спровођење наставе посебно је извештавао Д. Ковачевић, заступник ректора Београдске богословије, који у обраћању Министру просвете наводи како је ранији објекат у коме се одвијала настава рашрушен услед окупације, а онај који би и могао бити адекватно адаптиран уступљен је према ранијој одлуци државних органа Министарству Пошта, те моли надлежне да према раније прослеђеном апелу зграда се врати школи како би даљи рад уопште био могућ обзиром да немају ни довољно простора за интернатски смештај ђака. За више види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 116;

[387] За хонорарне наставнике могли су бити постављани и они који су били у статусу професора, а не само предавача одн. наставника, па тако као један од примера већ по обнављању рада Београдске богословије био је проф. Владимир Стојановић, надзорник Основних школа у Београду, који је 1919. год. постављен и за хонорарног наставника богословије. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве...,* стр. 116;

и Испит) и садржајно био подељен у 35 чланова. Према првом члану, део Опште одредбе, право на полагање овог испита имају кандидати који су раније стекли диплому, одн. школовали се, на Богословском факултету или Духовној академији, или сличним образовним институцијама на страни, уз претходно двогодишње наставничко искуство унутар богословије или неке друге средње школе. На овај начин видимо да се пређашње наставно искуство и изван богословије једнако рачуна у квалификацију за полагање овог испита и добијање статуса професора богословије. Испит се обавља пред унапред одређеним испитним одбором (чл. 2), а чланове овог одбора чине председник те стални чланови и њихови заменици који се постављају указом Краља а на предлог Министра и то у зависности од области за које кандидат има да полаже испит (чл. 3). Учешће Архијерејског Сабора у раду ове комисије своди се искључиво на ниво договора који исти има да постигне у вези постављања заменских чланова одбора које Сабор препозна као компетентне у области стручних предмета које кандидат полаже. На овај начин професорски испит негде се приказује као државни испит неопходан за рад у богословији, чиме се школа у још једном сегменту изједначава са гимназијама обзиром да је исти још и раније уведен тамо. Целокупним радом испитног одбора руководи председник, али у погледу самих испита одбор мирује и само стручни члан одбора има право да испитује кандидата (чл. 5). Овим чланом увиђамо и како наизглед маргинална улога Арх. Сабора, која је била заснована само на постављању стручних чланова одбора, заправо добила своје заслужено готово примарно место обзиром да једино тај члан има право испитивања.

Кандидат који се пријави за полагање Професорског испита претходно мора да достави писмени доказ о стеченом академском звању, те кратку биографију, затим доказ о двогодишњем искуству рада у просвети и напослетку да је поданик Краљевине СХС (чл. 7). Овим документима кандидат потврђује своју компетентност и достојанство којим му се омогућава полагање испита, а за коју тачно групу предмета треба да извести писмено (чл. 8). Даље одлучивање о кандидату и његовом статусу води искључиво одбор који пријаву може да прихвати или одбаци, али све учињено мора и писмено да образложи (чл. 10). На овај начин видимо и како поред свих услова који се требају испунити одбор је тај који доноси коначну процену и суд о кандидату. Једина могућност и олакшица која се оставља кандидату је то да у колико пожели може да одустане од испита и то му се неће рачунати, али само ако то учини пре самог полагања а у току истог то није могуће (чл. 11). На овај

начин кандидату се оставља простор да без неких већих последица одустане од истог уколико увиди да није спреман за исто или да му то из неког њему познатог разлога није ни потребно. Сам испит има три дела: тематски рад, општи и посебни усмени испит (чл. 14), а полаже се током целе године изузев летње паузе од маја до октобра (чл. 13). Тематски рад се узима као показатељ евентуалне спремности кандидата да изађе и на усмени део, или пак као валидан доказа у настојању комисије да истог кандидата врати са полагања. Писмени део је заправо онај који уводи кандидата у даљи процес испита, али као што видимо може бити и разлог одстрањивања истог са даљег испита. Усмени испит траје три сата, а уколико се кандидат покаже неспреман право на полагање има кроз годину дана. Сама сатница полагања показује сложеност испита, а сам испит укључује елементарно гимназијско познавање српске граматике и књижевности, те познавање неких од живих језика (руски, грчки, енглески, француски или немачки). Поред овог општег знања од кандидата се очекује подробније познавање Светог Писма Старог и Новог завета, патролошке књижевности, апологетике, црквено-словенског језика и Педагогије. Увидом у списак предмета који се од кадидата очекује да успешно положи видимо како се у категорији општих предмета акценат ставио на језике, а у категорији стручних предмета доминантно је догматско богословље које свој садржај првенствено црпи из Светог Писма и других патролошких списа, док апологетика као таква представља начин њеног презентовања у дијалогу са другима. На овај начин видимо како кандидати за професоре треба да буду граматички и језички оспособљени и у догматској науци изграђени. Од кандидата се очекује да успешно савлада обе категорије, без права да изађе на следећи део испита ако претходни није положио (чл. 16). По завршеном, можемо га назвати и уводном делу усменог испита, кандидат полаже даље у зависности од области коју је на почетку пријавио: Догматику са етиком, Општу историју са Црквено историјом, Црквено право са познавањем државних закона или Литургику са Пастирским богословљем и Омилитиком (чл. 17). Оно што ствара недоумицу јесте евентуално подвајање испита за оног кандидата који се одлучи са област Догматике са етиком, одн. моралним богословљем, јер је тај исти кандидат у претходном делу испита морао већ показати одређено знање из области догматског богословља кроз познавање Светог Писма као и патристичке књижевности и сада на другом делу испита *de facto* понавља у великој мери раније тражено. Но и поред ове чињенице сложеност целокупног процеса полагања је неоспорна и показатељ је озбиљности у залагању државних и црквених

власти на унапређењу наставног кадра у богословији. Додатно посебним овај испитни процес чини и структура стручног испита која је поред усменог и писменог дела,[388] који се у суштини препознају као стандардизовани облици испитивања и данас, има и практично предавање (чл. 19). Дакле, од кандидата се очекује спремност не само у изражавању сопственог знања путем писменог или усменог испита, већ и да исто адекватно пренесе на практичном предавању које ће одржати пред ђацима богословије или ако исто није могуће пред комисијом (чл. 27). На овај начин кандидат ће показати сва своја умећа и спремност не само у личном оплемењивању новим знањима већ и способност преношења истих ђацима или пак других слушаоцима њиховог предавања. Видимо како и поред чињенице да се од канидата тражи познавање општеобразовних и гимназијских предмета, акценат и предност се ипак у великој мери, а што и по садржају правилника видимо, преноси на стручне предмете где се и чл. 29 наводи како кандидат је требао показати адекватно знање из свих стручних предмета. Издвајањем овог члана и стављањем посебног акцената на стручне предмете овај правилник је добио своје право усмерење које мора бити у првом реду провера и оспособљавање кандидата у области стручних предмета за које се сам пријавио. О томе да ли је исти задовољавајуће савладао све тражено одлучује одбор једногласно или већином гласова (није сигурно да ли се мисли на просту већину) (чл. 30), а право на полагање има само још једном и то након годину дана (чл. 31). Након тога кандидат губи право на поновно полагање, а ако евентуално положи у законом одређеном року добија звање професора православних богословија (чл. 34).

Полагање професорског испита постаје овим правилником привилегија која се по први пут потврђивала и наставном особљу богословије. Узимајући у обзир целокупну структуру тог испитног процеса видимо како поред комисије која је начелно мирска одн. чине је стални чланови комисије које поставља Министар просвете, запажену и готово примарну улогу имају чланови комисије постављени према претходном договору Арх. Сабора и Министра, а чије руковођење испитом има пресудну важност за кандидата и његов

[388] Писмени део испита се израђује по принципу тема и то на тему коју кандидат сам одабере у оквиру домаћег задатка у коме мора напослетку да поред знања прикаже у оквиру рада и сву литературу коју је користио у изради истог (чл. 20 и 22). Питање стручног усменог испита није тако прецизно дефинисано као писмени, већ је само одређено да исти не може трајати дуже од четири сата уз прекиде за одмор, без да нам детаљније прикаже како се он одвијао, а знамо да је право испитивања имао само члан комисије стручан у тој области (чл. 25). Види: Правилник о полагању професорског испита за професоре Православних богословија у Краљевини СХС, *Службене новине Краљевине СХС*, IV–1922, бр. 11, стр. 2;

евентуални успех. И ако испит је грубо подељен на општи и стручни у коме кандидат мора показати знање из тих области, стручни предмети су ти на које се ипак ставља посебан акценат (чл. 29). По свему реченом можемо негде и закључити како је овај професорски испит за кандидате из богословија нека врста уступка државе према истим да се у оквирима већ до тада устаљеног процеса укључе и богословије и омогући се наставницима да стекну звање професора, као и да је ова комисија само начелно државна а у својој суштини она попримила црквене назнаке.

Правилник о полагању професорског испита, сада прилагођен за наставнике и предаваче богословија, представљао је само почетак измена и увођења својеврсних иновативних промена у раду школе, који је између осталог заокружен и Правилником о богословијама из исте 1922. год. Овај правилник доноси значајне промене у сваком сегменту живота и рада богословије, те поред суштинске промене која је означавала једну врсту репозиционирања богословије од црквене ка државној школи (чл. 3 Правилник о богословијама из 1922. год), она доноси значајне промене и на плану организовања и позиционирања наставног и ненаставног особља неопходног за рад и живот школе. У посебно поглављу овог правилника, Школска управа, наставници и друго, приметно је како овај Правилник у великој мери ипак прати ранији закон, али и доноси одређене промене које тек компаративном анализом истог са Законом о богословијама из 1896. год. можемо закључити. Тако према ранијем закону за избор ректора поред свих раније наведених услова, које одређени професор треба да испуни, сада је Правилником од ранијих пет година искуства рада у настави подигнуто на десет и без могућности да се било које лице које је награђивано за радове и другу врсту књижевно-просветне активности бира евентуално за ректора ако нема раније поменуто искуство. На овај начин Правилник показује један опште посматрано строжији критеријум око избора ректора. По питању наставног особља, а за разлику од Закона из 1896. год, Правилник нам наводи поделу на: професоре, супленте и учитеље. У овој подели дошло је по први пут до увођења суплента и то на месту ранијег предавача, а где врло вероватно је само учињена терминолошка замена али не и суштинска. Суплент је исто тако предавач, али са ограниченим интервалом рада у школи. За разлику од ранијег закона који је доста штуро начинио поделу уз разлагање само професорског звања, за које је био потребан професорски испит, овај Правилник (чл. 13) наводи како супленти су они наставници који нису положили професорски испит, а међу

учитељима по први пут се уводи подела на више и ниже. Исто тако као битан новитет у погледу постављења наставног кадра јесте тражење сагласности и мишљења Арх. Сабора о постављењу свакога, а што се битно разликује од прећашње праксе која је познавала неку врсту подвојености у погледу постављења мирског и свештеног наставног особља. Ранија пракса познавала је само дисциплинске преступе у раду наставника, а овог пута посебна пажња посвећена је канонским преступима и преступима против вере за које се предвиђају посебне казне и то за наставнике оба реда (чл. 12). Они који погрешно уче у вери прво се шаљу ректору на исправљање, те дијацезном епископу, а напослетку Арх. Сабору. Ако Сабор препозна окорелост у заблудама тог наставника дужан је да проследи државном суду на осуду, те се на овај начин по први пут у питањима вере и преступа исте може водити судски поступак. Све нас наводи на закључак како овај Правилник доноси промене које не морају нужно да се сагледају и као измене постојећег стања, већ више као додатно проширивање, у контексту наставног и ненаставног особља, дефинисаних права и дужности као и питања дисциплине која сада обухватају и један битан сегмент који је раније био изостављен пре свега због чињенице да се о истом није могао, или желео, старати државни суд, а то је питање вере наставника и исправности у истој. Један општи помак у правцу додатног дефинисања права и обавеза наставника препознајемо и у чињеници да по први пут овај Правилник нуди јасно дефинисану сатницу рада, одн. одређен број часова, (чл. 15) чиме се јасно стављају ограничења у броју часова у зависности од тога у ком статусу је наставник (професор, учитељ или ректор). Број правилником дозвољених часова за професоре и учитеље кретао се у опсегу од 16 до 20 током једне радне недеље, док је број часова за супленте сведен на свега 12, а ректора на 5. Број часова одређен за ректора у директној је вези са његовим ванаставним обавезама, па се истом уколико за то има ваљани разлог оставља могућност да буде и потпуно ослобођен учешћа у настави ако за то Министар просете да одобрење. На овај начин дефинисањем броја часова овај Правилник не доноси круцијалне промене, али чини да она разлика између предавача потврђена Законом из 1896. год. сада буде директно одређена и на основу њиховог учешћа у настави.

Као и ранији закон и овај правилник посебну пажњу посвећује Професорском већу доносећи одређене минималне корекције које у суштини не мењају једно опште усмерење овог тела и њених надлежности. Промене које се уводе (чл. 16) бивају пре свега учињене у саставу већа, где право се потврђује ректору, професорима, суплентима и вишим

учитељима (нижи су изузети), док учешће осталог наставног и ненаставног особља бива искључиво по позиву и то пре свега ако су и сами предмет одређеног већања и у тим ситуацијама њихов глас је само саветодаван и без права на одлучивање. На овај начин раније најшире тело у раду школе се сужава и по први пут се уводе чланови по позиву, као и саветодавни гласови. За разлику од чланова овог тела који су ограничени, опсег његовог деловања сада је проширен, па се даље у правилнику (чл. 17) поред свих раније наведених наводи и то како између осталог веће бира књижничара као и три професора за надзорнике економије. Овим уступком који је учињен већу њихов круг деловања се проширује док се ректорски сужава, па се између осталог кроз право надзора над економијом једно од основних права и обавеза ректора да брине о финансијским средствима повереним за рад школе у одређеној мери преноси сада и на веће које нема директну контролу која је ипак остала на ректору, али комисијско право надзора има. Узимајући у обзир раније законе који су у пословима управе над школом били носиоци једног пирамидалног устројења са ректором на врху, овај Правилник као да тај начин функционисања не жели у потпуности да укине али жели да у одређеној мери редефинише и то на тај начин што ће већу обезбедити она права која ниједан ранији закон није могао понудити.

Питање осталог ненаставног особља које прећашњи закон је по први пут додатно проширио остало је скоро непромењено, одн. у погледу већине раније поменутих служби. Увођење новитета у овом пољу било је пре свега у погледу ближег разликовања раније недовољно разликованих служби као што је надзорник економије (чл. 24) и економ (чл. 27)[389], али и минамалних промена у погледу јасније дефинисаних права и обавеза, као што је у случају школског лекара (чл. 25 и 26).[390] Поред наведеног треба напоменути и да служба пословође (чл. 22) сада је извучена из ранијег члана закона о Професорском већу и стоји

[389] Надзорник економије брине се о комисионој набавци, у саставу надзорник, ректор и економ, путем лицитација свих потреба за рад школе о чему води посебну књигу, док је у надлежности економа брига пре свега о финансијама школе и прерасподели средстава пристиглих од различитих фондова или приватних лица. За више види: Правилник о Српским Православним богословијама у Краљевини СХС, *Службене новине Краљевине СХС*, IV–1922, бр. 91, стр. 6;

[390] Ранији закон предвиђао је само постојање школског лекара, али не и начин на који се поставља као ни хонорар за то одређен, а сада овим Правилником се и у том погледу отклања ранија мањкавост. Школског лекара поставља Министар просвете, и за разлику од ранијег закона који је омогућавао да то буде и једна од наставника, сада је то замишљена као потпуно независна служба од свих осталих. Ова служба раније законом замишљена као она коју врши одређено лице периодично, сада постаје служба за коју се трајно поставља лице које је у могућности и обавези да током године једном редовно, али и по потреби, прегледа школско особље и ђаке. Види: Правилник о Српским Православним богословијама у Краљевини СХС, *Службене новине Краљевине СХС*, IV–1922, бр. 91, стр. 7;

као засебан члан, и ако суштински она је у директној вези са радом већа и не би ни требало да стоји посебно, јер за разлику од осталих служби које делују по правилнику и јасно дефинисаним обавезама пословођа води записник са седница већа и збир његових обавеза искључиво се везује за седнице већа и нема своју сталну обавезу.

Правилник о богословијама из 1922. године у рад Богословије видимо да уводи један нови и можемо рећи парламентарнији систем функционисања који је са собом донео извесна ограничења за одређене службе, али исто тако начинио је школу једном функционално интегрисаном институцијом са сада већ добро институционално уређеним системом, а Правилник о полагању професорског испита који је представљао један почетак у унапређењу рада школе дефинисао је јасне критеријуме стручности и педагошке оспособљености и за државу требао је да донесе тада уједначене стандарде рада, а за нас данас постави одрживе темеље и смерницу њеног свеукупног усмерења.

6.5. ПРАВА И ДУЖНОСТИ РЕКТОРА И ПРОФЕСОРА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ

Прве назнаке економске и политичке кризе у новооснованој и мултиконфесионалној држави осетила се већ након 1925. године. Криза је са собом повлачила велики број значајних политичких промена пре свега у погледу честих смена влада које су све имале за циљ да смире међунационална трвења, а која су пак узимајући у обзир специфичност историјског наслеђа свих народа у великој мери се одразило и на питање вере која за већину представља сада симбол колективног идентитета и многи представници различитих политичких партија вршили су неку врсту политичке инструментализације вере како би оправдали често и своје деструктивне националне циљеве. У овом и оваквом окружењу званична државна политика више је стремила ка некој врсти отклона од било које врсте поистовећивања како са одређеном политичком опцијом тако и са верском заједницом. У овом и оваквом расположењу 1928. године донето је низ правилника[391] који су требали да

[391] Можемо слободно рећи како је 1928. год. готово најпродуктивнија у контексту преуређења богословских завода и ако се узме у обзир само број различитих правилника који су требали да дефинишу све аспекте уређења и живота богословије. С тим у вези донети су: *Правилник о српским Православним богословијама Краљевине СХС, Правилник о полагању стручног богословског испита, Наставни план за српске Православне богословије, Школски закон за ученике српских Православних богословија, Интернатска*

подробно дефинишу и на неки начин репозиционирају богословију од, како то негде правилник из 1922. год. нас наводи да закључимо, државне школе са готово свим елементима исте у сада већ више, и поново, црквену школу.

Правилник о богословијама из 1928. године, видимо по свему раније реченом, како скоро па јасно потврђује намере о државној регулацији богословског образовања у начелу и жељу државе да се на неки начин и у некој мери изврши стандардизација образовних услова у оквиру школског система. Садржајно Правилник у великој мери и у погледу његове основне контуре одговара Правилнику из 1922. године, па с тим у вези потребно је ради бољег разумевања евентуалних промена направити њихову садржајну и компаративну анализу. Раније начињене анализе у оквиру различитих поглавља приказале су промене у погледу општих школских одредби као и у пољу наставног плана и програма, али и у питању дисциплине ђака и њеног регулисања где је евидентан један узлазни напредујући правац школског завода у оквирима просветног система. Питање права и дужности наставног и ненаставног особља унутар школе у Правилнику раније, оним из 1922. год, посебно издвојен унутар поглавља Школска управа, наставници и другу, сада су изложили садржајно идентично али парцијално не сумирано у оквиру истог поглавља. Како смо то раније назначили, а пре свега поредивши са ранијим законима из 19. века, права и дужности ректора су Правилником из 1922. год. била у одређеној мери сужена, а новим (чл. 15) поред ранијег права управе које се даје и потврђује ректору, наводи се и да исти је правни заступник школе у свим правним питањима и приликама, чиме ректор може се слободно рећи постаје управник и правни заступник установе на чијем је челу. Дужности ректора богословије овим Правилником нису измењена и могла би се поделити на дужности у контексту управе и надзора над радом наставника и ђака и контроле дисциплине унутар установе. За разлику од ранијег Правилника (1922) који је дужности ректора (чл. 10) разложио у оквиру 12 тачака, нови Правилник то чини у оквиру 13 тачака (чл. 16) од којих су све садржајно готово идентичне ранијем, а тачка придодата тицала се дужности ректора да о свим канонским преступима наставника извести надлежног Архијереја. Овим

правила за српске Православне богословије, Правила о екскурзијама ученика Богословија и Правила фонда ученика Богословија. Само површним увидом у побројане правилнике и друге акте донете те 1928. године увиђамо како исти сажимају све аспекте уређења и живота, а уједно су показатељ једне координисане политике државе са циљем систематског унапређења ради њиховог што бољег укључивања у шири образовни и друштвени систем. За више видети: *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, X–1928, бр. 181, стр. 725–740;

придодатим ректору се ставља на обавезу и контрола канонског поретка унутар школе и рада наставног особља, а што раније, или бар према доступном садржају Правилника, није био случај односно део његових дужности. Имајући у виду да свака дужност имплицира и права, тако је и овог пута, дужностима ректора придодата и права (чл. 17). Оно што је овим чланом унето као новитет јесте то што за разлику од ранијег права по коме ректор може да одобри одсуство до 10 дана за професоре одн. 15 дана за ученике, сада је та граница изједначена на 10 дана. Поред ове наизглед не тако значајне промене посебно битна промена која у великој мери нам открива тренутну позицију школе унутар просветног система и промене у погледу наставног кадра јесте она која нам недвосмислено потврђује како ректор у питањима лакших дисциплинских преступа има право да изриче казне, али за разлику од ранијег Правилника (1922) којим се предвиђало да то чини преко и уз сагласност надлежног Архијереја и Арх. Сабора, овог пута се наводи без разлике да ли је професор у свештеничком чину или не да се дисциплински поступак над њим спроводи према Закону о чиновницима (чл. 17 тач. 3). Овим и оваквим садржајем можемо још једном потврдити како раније доминантна подвојеност у погледу наставног кадра, са разликовањем оних који су примили рукоположење и они који нису, сада бива готов у потпуности укинута и сви бивају подвргнути закону о чиновницима без икакве разлике међу њима. Међутим, оно што остаје и даље у надлежности црквених власти јесте брига о канонском поретку и чистоти вере унутар саме школе, где је као и одредбама ранијег Правилника, лице које чини преступе тог типа прво послато ректору на исправљање, те затим надлежном Архијерају и напослетку Синоду који треба о том лицу да донесе и коначан суд, а који би заправо био и предавање надлежним судским властима. Као што у ранијем случају није било подвајања унутар наставног кадра већ су једнако без разлике подлегали одлукама овог Правилника, тако и сада питање канонских и верских преступа у првом реду ислеђују црквене власти, а затим оног који не промени од њега тражено бива прослеђен државном суду.

Питање наставника и предавача овим Правилником је детаљније регулисано у односу на раније док садржајно не подлеже неким значајнијим променама, јер пре свега у основи задржана је начелна подела на професоре, супленте и учитеље (виши и нижи) као и јасно дефинисане разлике међу њима. Основна разлика између професора и суплента, поред не нужно вишег радног искуства првопоменутог, је и то што професор заправо је онај који петходно поред формално стеченог образовања у оквиру Теолошког факултета или Духовне

академије има и положен професорски испит, а суплент поред истог образовања нема положен поменути испит (чл. 19). Значајну промену у погледу формалног образовања наставника овај Правилник уводи кроз могућност запослења које се пружа сада и онима са стеченим образовањем на другим факултетима, а за шта богословија има потребе или који су, можемо претпоставити, сродни факултети горе поменутом. На овај начин по први пут законски, и ако је пракса врло вероватно познавала и изузетке, се омогућава запошљавање наставника различитих образовних профила чиме школа проширује своје стручне компетенције наставног кадра, а све са циљем осавремењавања образовног процеса у школи. Но и поред тога законодавац ипак наводи на крају овог члана „првенство (у запошљавању) имају духовна лица“ и тиме не жели да школу отргне од своје првобитне намене и општег усмерења. Сав стручни кадар у наставни поред сагласности Арх. Синода се ипак запошљава према Закону о чиновницима и на тај начин горе поменута предност дата духовним лицима не доноси заправо никакву разлику обзиром да се и она запошљавају према једнакој процедури. Видимо како законодавац у први мах чини одређене уступке дајући предност, а напослетку ту предност другом одлуком умањује или готово и да укида. Имајући у виду промене донете овим Правилником дало би се закључити како те промене могу бити унете и у питања дужности наставника, али ипак дужности наставника остају непромењене и грубо подељене на наставне (да у одређеној сатници долазе на наставу и предају и васпитавају децу у духу Православне вере) и ваннаставне обавезе (да извршава наредбе претпостављене власти и редовно учествује на седницама Професорског савета и брине о повереном му школском инвентару) чиме наставници задржавају ранији опсег дужности и положај унутар школе. Наставне обавезе овим правилником су кориговане једино у погледу сатница обзиром да ранији опсег броја недељних часова се кретао у распону од 16 до 20, док је овог пута он, и то без разлике у звањима, сведен на број од 18 часова, а ректору је исти број смањен са 5 на 4 часа током недеље. Исто тако овим правилником број прекомерних часова регулише се додатним хонораром по истом принципу како се то регулише у гимназијама и на тај начин, а за разлику од ранијег правилника који то није предвиђао, наставници су посебно стимулисани за прековремени и додатни рад, који је пак ограничен до 6 часова недељно (чл. 21).

Професорски савет као и раније називано тело, Наставничко веће, задржало је идентичне контуре свога рада пре свега у погледу њеног састава и начина сазивања, али

овог пута законодавац дубље залази у сам начин рада и вођења седница савета, па тако по први пут прави се и разлика између јавних и тајних гласања, пре свега у зависности да ли је тема тог заседања питање од јавног значаја за све или из области приватног (чл. 12). Исто тако као један ограничавајући фактор у питањима гласања и прегласавања на седницама савета сада имамо уведену и одлуку ректора која мора да буде потврђујућа или ако се исти по том питању не слаже са одлуком савета исту треба да проследи Министру вера на одлучивање, а све одлуке савета доносе се простом већином гласова и присуством исто тако просте већине чланова. Опсег рада Професорског савета сада је проширен и придодата су му одређена задужења и обавезе које ранији правилници и закони нису познавали. Поред оних већ устаљених обавеза као што је брига о пријему ученика (чл. 13 тач. 8) као прерасподели наставника по предметима и предмета по данима (чл. 13 тач. 1–3), по први пут, а што је изузето из права ректора, савету се даје могућност да распусти школу на највише три дана (чл. 13 тач. 5). Ово право до сада није било на савету већ искључиво на ректору, па се можемо рећи сада оно преноси и на савет уз задржавање истих и ректору, а што пак опет значи да савет има право већином гласова и мимо воље ректора у одређеним ситуацијама распустити школу одн. обуставити наставу ако се за то предоче ваљани разлози. Савет се исто тако сада представља као надзорно тело над свим фондовима организованим у оквиру школе, као што је нпр. Фонд сиромашних ученика за које чак поставља и благајника, а исто тако савет прима на тромесечном, полугодишњем и годишњем нивоу извештаје о раду разредних већа (чл. 13 тач. 22), што је уједно и први пут да се она помињу и формирају пре свега ради практичнијег и једноставнијег рада школе и одвијања наставе. Смисао увођења разредних већа било је пре свега у растерећивању савета и како би о евентуалним текућим проблемима одређеног разреда се расправљало између настаника који предају том разреду и који чине то веће а не између свих наставника школе, те је ова промена пре свега практичне природе. Принципи рада овог већа преузети су од савета, па тако ово веће сазива разредни старешина који истим председава или два и више наставника, члана већа (чл. 24). Редовна заседања сазива разредни старешина и она се одвијају по кварталима одн. након сваког тромесечја, док ванредна немају одређене интервале већ исте заседају по потреби и позиву већине. У домен редовних заседања разредних већа јесте старање за што успешније спровођење наставе и васпитно-образовног процеса у школи одн. том разреду (чл. 24 тач. 1), али и успостављање једног стандарда у

раду сваког наставника како би се задржао један хармоничан и континуиран рад свих наставника унутар тог већа а што је гарант њихове успешности. Исто тако на крају школске године разредно веће је оно које доноси коначан суд о броју ђака који полажу разред и њиховим оценама, али и броју оних који одлазе на поновно полагање (чл. 24 тач. 4). Све одлуке као и у савету доносе се гласањем и по одлуци просте већине, где у случају једнаког броја гласова разредни старешина има право одлуке као и у пословима савета ректор. На основу свега реченог можемо закључити како разредно веће је осмишљено пре свега као тело које треба да дела по готово истим принципа деловања савета али и да на једном нижем опсегу, једног разреда а не целе школе, доноси важне одлуке.

Неизоставно као и у тумачењу ранијег правилника јесте образложење права и дужности осталог ненаставног особља које је своје важно место пронашло у раду и као такво омогућава један неометан и континуиран рад школе. Веома је битно и разлучити то да одређене службе нису посебне службе, и не спадају у групу ненаставних, и ако се оне посебно, и ако за то није било потребе, образлажу већ су оне део придодатих обавеза и служба коју наставник својевољно или одлуком савета преузима на себе, а то су васпитач (чл. 22) и разредни старешина (чл 23). Исто тако служба чије задужење не спада у део континуираних и свакодневних обавеза већ се искључиво везује за рад савета, јесте пословођа (чл. 25) који мимо рада савета нема правилником прописане обавезе већ су исте придодате одлуком савета неком од наставника. С тим у вези акценат ће се првенствено ставити на оне службе које делују засебно, а не оне које су придодате служби наставника. У том сегменту морамо рећи како се начелна подела служби и њихових задужења задржала по готово истој матрици као и у ранијем правилнику, а једина која је овим правилником укинута јесте надзорник економије што је раније негде и примећено како представља беспотребно подвајање службе која треба да буде обједињена у надлежности економа. Увидом у чланове овог правилника који одређују права и дужности ненаставног особља видимо како садржајно се готово у потпуности поклапају са ранијим правилником. Књижничар, економ, пословођа и школски лекар задржали су своја ранија права и обавезе с тим да требамо истаћи чињеницу да међу њима основна разлика поред описа посла је и то што готово сваку од тих служби правилник је подредио различитим носиоцима власти, па тако књижничар и пословођа се постављају на одлуку савета, а школски лекар према одлуци Министра вера, док је целокупан рад економа под директним надзором ректора док је

његово постављење на одлуку министра такође. Посебно интересантно је и то што и ако економ представља службу која би у основи могла бити предодређена за лице искусно или образовано у области економије, Правилник (чл. 28) превиђа да предност у пословима економије имају монашка лица. Врло вероватно ово настојање је у директној вези и са чињеницом да монаси полажу посебне завете приликом монашења, а који су веома важни за савесно руковођење економијом школе.

Сво ненаставно особље или пак службе можемо напослетку поделити на неколико различитих начина и то: према опису њиховог задужења, према начину њиховог постављења, али и према чињеници да постоје оне службе које врше лица самостално и оне које су само придодати основној служби наставника. Узимајући у обзир ову поделу и компаративну анализу са ранијим правилником, па и законом, видимо да се број тих служби и смањио, одн. њихове надлежности прешле су у надлежност оних које су задржане, али су њихова задужења, или бар већине, проширена и прецизирана овим правилником који можемо посматрати садржајно као најзначајнији.

Правилник из 1928. године представа показатељ једног узлазног процеса у развоју богословије унутар просветног система. Овај правилник можемо посматрати и као сумарни обзиром да сумира сва ранија позитивна искуства уз примесе нових образовних тенденција код нас и уједно представља показатељ правилног усмерења богословија оног времена и може бити предложак у процесу осавремењавања исте данас. Њена кадровска прерасподела дужноси и устројство задржали су се у великој мери и до данас, што је уједно показатељ позитивних оцена које је овај правилник заправо задобио током времена.

ГЛАВА VII – ФИНАНСИЈСКА СРЕДСТВА ЗА РАД БОГОСЛОВИЈА

Стабилни финансијски извори представљају темељ одрживог и успешног функционисања сваке образовне институције, па самим тим и богословије. Они омогућавају континуирано одвијање наставног процеса, те унапређење квалитета образовања, али и планирање и реализацију дугорочних постављених развојних циљева. Нажалост, без поузданих и предвидивих финансијских средстава све образовне институције суочавају се са потешкоћама у одржавању инфраструктуре, те запошљавању и стручном усавршавању наставног кадра, као и набавци потребних наставних средстава за рад. Стабилно

финансирање представља пут ка изградњи институционалне аутономије, а што ће се у прво време постојања богословија у тек ослобођеној Србији ипак показати готово немогућим, јер за стабилно финансирање потребна је стабилна држава и њена економија, што свакако није могуће рећи за младу и тек ослобођену српску државу. Међутим, временом ће се настојати, што видимо и према различитим одлукама државе и Цркве, ка проналажењу стабилног и одрживог модела функционисања ове школе.

Прве и значајне богословије основе на тлу српске државе своје прве године постојања обележиле су борбом за успешно спровођење наставе, формирање адекватног наставног кадра, али и за изградњу једне стабилне финансијске конструкције која је била гарант испуњења раније поменутих циљева које је богословија имала пред собом. Слаби извори о раду прве богословије основане у Карађорђевој Србији, свакако нису били сметња да уз помоћ истих можемо спознати једну наизглед организовану, али и крајње скромну финансијску конструкцију коју је држава предочила тада Попечитељу просветном Доситеју Обрадовићу[392] за оснивање и рад богословије у Београду.[393] Прва богословија била је основана, пре свега, на иницијатицу државних власти,[394] а по савету Доситеја Обрадовића, који је сматрао да продукт ове школе, који је видео у образованом свештенству, може и треба бити залог будућности и општег просвећења народа на чему је и сам радио. Доситеј је на заранку свог живота схватио важност образовања свештенства, како би будуће генерације биле ослобођене његовог пута лутања и како би могле да се напајају богословљем у својој земљи. За рад ове школе Доситеј је, поред личног залагања, уступио

[392] Правитељствујушчи совјет српски 1805. године имао је шест попечитеља (министарстава) од којих је једно било и просвете које, између осталог, треба и да води бригу о свештенству народном и да под њим буду манастири, цркве, али и школе и учитељи. За више види: Игнатије Марковић, *Прва средња школа устаничке Србије – Доситејева и Викентијева богословија 1810–1813*, Доситеј у српској историји и култури..., стр. 824–825;

[393] Човек са развијеном политичком мишљу, у позним годинама свог живота, почео се активно бавити политиком као високо позиционирани национални-револуционар. Како то примећује Д. Симеуновић, развој његове политичке мисли кретао се у две фазе. Прва фаза била је промишљање о политици и тек успутно писање о тим темама са акцентом на идеју просвећеног владара и владању, а друга фаза, о којој смо више и упознати, јесте његово политичко ангажовање првенствено као дипломата устаника, а потом и као просветитељ, и ту фазу Д. Симеуновић види као Доситејеву политичку праксу. Ангажовање на готово тада утопијској идеји просвећења народа по тек започетом устанку били су израз иницијативе и храбрости пре свега Доситеја уз безусловну подршку Совјета и Карађорђа. За више види: Драган Симеуновић, *Политичка мисао Доситеја Обрадовића*, Доситеј у српској историји и култури, зборник радова – међународни научни скуп, Београд, 2013. год, стр. 539–541;

[394] Како то и наводи Игнатије Марковић тек по одобрењу Совјета, а на иницијативу Д. Обрадовића, богословија је основана и послат је званичан допис јеромонаху Вићентију Ракићу у Трст, како би се прихватио места првог управитеља ове школе. За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет година богословије*... стр. 10–11;

и кућу која му је била поверена од стране Карађорђа, па је од ње начињен интернат. Адаптација куће која је претворена у школу интернатског типа учињена је по средствима које је обезбедио Совјет, а исто тако плата наставног особља била је на годишњем нивоу изгласана од стране Совјета.[395] Улога Цркве у овим пословима била је маргинализована, а што је и разумљиво имајући у виду њен тадашњи положај и чињеницу да су на трону Српске Цркве у том периоду били грци, одн. у годинама устанка Леонтије, Митрополит у периоду од 1801. до 1813. год.[396] Човек који је био не само значајна црквена него и политичка фигура тога времена, али без реалних амбиција у правцу побољшања постојећег стања на пољу образовања свештенства, колико за постизање и одржавање мира са турским властима. Самим тим не можемо говорити о директној ангажованости црквених структура на организовању ове школе и остваривању њене финансијске стабилности, већ је улога цркве била сведена на одређену иницијативу појединац, пре свих В. Ракића, и обезбеђивању адекватног наставног кадра, док је питање финансија било искључиво на Совјету.

Веома је тешко без сачуваних значајнијих извора, а и без закона и евентуалних правилника које би доносила држава како би то дефинисала, говорити прецизније о начину финансирања и динамици финансирања спровођеној од стране Совјета. За кратко време свога постојања, свега две године активног рада, богословија у Устаничкој Србији била је у потпуности под јурисдикцијом државе, одн. Совјета који је исту поверио на старање Д. Обрадовићу, па самим тим и питање њеног финансирања и начина спровођења истог видимо да није био устаљен и имао одређену динамику, али је извор свих расположивих финансија био Совјет. Падом државе и пропашћу устанка престаје да постоји на само држава већ и богословија, која је самим тим изгубила потпору државе и стабилност чији је она била гарант. Ово и овакво стање потрајаће без мало двадесет година, када се ова школа поново обнавља, и ако је иницијатива за тим постојала и доста раније. Првобитна

[395] Јеромонах В. Ракић као први управитељ имао је право боравка у просторијама школе и то без накнаде, а плата која му је одобрена од Совјета била је 150 дуката на годишњем нивоу. Види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*... стр. 10;

[396] Колика је заправо заинтересованост Митрополита Леонтија (Ламбровића) за устанак и свеукупно залагање устаника на националној и верској обнови видимо и по томе што је одмах након избијања устанка отишао у Цариград и вратио се тек 1806. године после великих победа устаника и ослобођења, а затим поново пребегао 1809. године и у Србију се вратио тек 1813. године како би нешто касније заједно са Карађорђем напустио земљу. Већи део свога столовања је провео изван поверене му Цркве, па самим тим видимо да његово ангажовање и уопште интересовање за српско питање није готово ни постојало. За више види: Игнатије Марковић, *Прва средња школа устаничке Србије – Доситејева и Викентијева богословија 1810–1813*, Доситеј у српској историји и култури..., стр. 824–825;

иницијатива Кнеза Милоша још 1817. год. само су још један показатељ величине идеје раније спровођене од стране Д. Обрадовића, која и ако није имала успеха сада, по мишљењу Кнеза, би могла имати више успеха. Оно што се разликовало овог пута јест што и ако Кнез Милош је иницирао идеју за оснивање ове школе, све у вези реализације те идеје препустио је Митрополиту Агатангелу, те учешће Цркве овог пута добија више на значају него у случају прве школе. Питање финансија за реализовање ове идеје било је крајње проблематично пре свега имајући у виду вазални положај Србије према Османској империји, која није могла предвиђеним буџетом финансирати и ову школу. Узимајући то у обзир као једино могуће решење, а што је Кнез и предложио, било је финансирање из народних прилога и уз евентуалне и повремене дотације државе, ако се за то укаже могућност. Ову и овакву идеју Кнез је касније изменио, те је сматрао да финансирање ове школе треба да буде на терет Митрополита који би то требао да обезбеди из сопствених средстава, или евентуално ако то није могуће извести да се посебно опорезује народ у те сврхе од стране Цркве. Ова идеја није била прихваћена пре свега због чињенице да пореске обавезе народа су већ тада биле велике те увођење нових, и то од стране Цркве, само би довели до нагомилавања незадовољства у народу и према Цркви. Митрополит пошто није могао реализовати идеју Кнеза понудио је алтернативно решење у виду одређеног броја учитеља из Грчке који би радили на побољшању образовања међу свештенством. Поред чињенице да је Митрополит понудио решење сам Кнез није одустајао од идеје за школом па је у том правцу направио уступак, а како би према ранијој замисли Митрополит са епископима издржавао школу, одобрио је свим владикама државну плату, али ни то није довело до реализације замисли Кнеза.[397]

Посебно занимљиво како из аспекта обнове и рада школе, тако и из аспекта финансирања школе, јесте покушај оснивања школе према идеји коју је Кнез раније затражио од архимандрита Лукијана Мушицког. Наиме, Лукијан је 1822. год. предочио идеју Кнезу да се оснују две школе и то једна богословска, а друга учитељска и да се то учини у склопу два манастира, који би самим тим требали да поднесу све издатке интерната. На овај начин Лукијан је заправо желео да буде економичнији и да већ постојеће манастирске просторије се само адаптирају за школу, што је свакако повољније него да се граде посебно. Исто тако Лукијан, по угледу на стање унутар Аустроугарске, наводи и плате

[397] За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*... стр. 25;

које је држава одредила за наставнике и то постаје такође део његовог предлога Кнезу. Предлог Лукијана заправо јесте да школе буду финансијски под покровитељством државе, али да Црква уступи своје манастирске просторије. Начелно, идеја Лукијана се свидела Кнезу али се није могао одагнати идеје о томе да се финансирање школе пребацита у потпуности на терет Цркве, чак је предлагао да се држава одрекне одређених средстава, као што је у случају исплате новца уместо телесне казне,[398] како би се потпомогао рад школе и да се средста од казни свештенослужитеља за одређене преступе такође уступи школи. Алтернативни начини финансирања школе од стране државе нису могли бити стални и одрживи, па самим тим Црква се још није одлучивала да уђе у коначну реализацију ове идеје и ако је и сама увиђала како је школа неопходна. Коначно и упорност Кнеза да спроводи идеју која није одговарајућа времену и околностима напустила га је са појавом значајних спољно-политичких промена којима се морао посветити, као што је Грчки устанак и каснији Руско-турски рат (1828–1829).[399]

Прве деценије постојања, са прекидима, богословске школе у Србији са собом су као што смо могли видети носили и различите моделе финансирања и уопште постојања исте. Првобитно патриотизам и амбициозност устаника резултирали су спровођење идеје о потпуној финансијској контроли и издржавању школе искључиво и само од средстава Совјета, без учешћа Цркве, а што је тешко одрживо но је целокупан тај пројекат и пре појаве било какве кризе нестао са нестанком те државе. Други модел, који већ у самом зачетку се показао неспроводљивим, јесте према идеји Кнеза Милоша да се школе финансирају искључиво средствима Цркве, или пак Митрополита, што се показало неодрживим. Међутим, тек са појавом предлога Л. Мушицког, који је претпостављао у погледу финансирања школе неку врсту синергичног деловања Цркве и државе може се рећи да се идејно приближило одрживом финансијском моделу функционисања, а који ће заправо бити препознат и кроз многе законе о богословијама донетих у наредним деценијама.

[398] Закон у својој флексибилности давао је могућност особи која учини одређени законски преступ, одн. прекршај, да у колико жели да избегне пред народом телесно кажњавање за исто уплати одређену новчану суму. За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*..., стр. 29;
[399] Исто.

7.1. НАЧИН ФИНАНСИРАЊА БОГОСЛОВИЈА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1863. ГОДИНЕ

Унапређење свештеничког стања и школства били су једни од примарних циљева које је поставио Кнез Милош пред црквене власти у периоду нешто повољније политичке ситуације на Балкану и земљи. Као што смо раније навели идеја о оснивању школе, којом је Кнез био ношен, није га напустила већ се тражио само повољнији тренутак за њену реализацију. Већ по постављењу новог поглавара Српске Цркве, Митрополита Петра (Јовановић), Кнез Милош му је по ступању на трон као једну од главних ствари наложио оснивање богословске школе.

Иницијатива Кнеза Милоша и посвећеност Митрополита Петра (Јовановић) резултирали су сазивање седнице Архијерејског сабора у Крагујевцу с почетка 1834. године, на којој је према одлуци истог решено да се отвори богословија, а према Сретењском уставу старање о њој и њеном раду преузело би Попечитељство црквених дела и народног просвештења, но и поред тога главну бригу о школи водио би митрополит. Овај модел функционисања био је већ на самом почетку показатељ правца њеног усмерења. Коначно покретање школе било је по позитивној одлуци Народне скупштине 1836. године и иста је потврдила да ће у склопу митрополитових двора, а на трошак државе, подићи се школска зграда. Овај и овакав расплет наводио нас на закључак да ако иницијатива потиче од државе исто тако и издржавање школе треба бити на терет иницијатора, али није било тако већ је финансирање, или бар највећег дела трошкова око живота ученика, остало на терет приватних лица, одн. ученика и њихових родитеља, док су једино плате и трошкови за наставнике остали на терет државних финансија.[400] Наиме, за предвиђено време школовања од тада годину дана Митрополит Петар је известио све епископе и кандидате за упис у богословију да ће сами морати да се старају да обезбеде стан, одело и храну, а истим кандидатима није остављена могућност избора тиме што је наређено да нико ко није завршио ову школу неће моћи да прими рукоположење унутар епархија којима припадају.[401] Сав терет школовања преузимали су кандидати на себе док учешће Цркве и

[400] Кнез Милош одредио је плате наставника 350 и 300 талира на годину дана. Види: Исто.
[401] Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*...стр. 378;

државе било је у обезбеђивању адекватног наставног кадра[402] за успешну реализацију наставних планова. Са почетком рада школе Митрополит је желео да учини уступак одређеном броју одличних ђака, обзиром да је велики број оних који су били сиромашни, па им је обезбедио стипендирање и то у виду обезбеђеног места становања при његовом конаку.[403] Ово је у првом периоду по оснивању школе била једина финансијска привилегија коју су могли задобити само одређени ђаци и није постојао ниједан други вид стипендирања ђака.[404] Овај и овакав концеп самофинансирања већине ђака задржао се до 1838. године када је Митрополит се обратио Кнезу са молбом да се ђацима направе финансијске олакшице тиме што би им се обезбедио смештај,[405] јер већина није у финансијској ситуацији да може самостално да поднесе све трошкове школовања. На овај начин од првобитних олакшица за одређене и привилеговане, стварају се финансијске олакшице и уступци за све ђаке.

Положај богословских школа у Србији у великој мери изграђен је на залагање Митрополита Петра, па се негде веровало да ће његов одлазак (1859. год) означити и период стагнације у њеном развоју, али се то ипак није догодило пре свега због љубави према школи и науци коју је код себе чувао његов наследник Митрополит Михаило. Наиме, Митрополит Петар је поставио прве темеље школског система и трасирао пут њеног конституисања у сваком сегменту, па и на пољу финансија на којем се залагао, ако то већ није могуће у потпуности, да бар део финансијских издатака за рад школе буде пребачен на буџет државе и да се полазницима школе направе одређене финансијске повластице и привилегије од стране Кнеза.[406] Имајући у виду подељена мишљења по питању правца и

---

[402] Наставницима је плата обезбеђена од стране државе почев од 1837. год. и то према правилу о чиновницима. Види: Ђ. Слијепчевић, *Митрополит Михаило...* стр. 105; Посебно интересантно је и то што при запослењу професора из Русије у периоду 1849/50. год., Димитрија Рудинског и Василија Вердиша, плату им је обезбеђивала руска држава уз малу дотацију Србије. Види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*... стр. 51;

[403] Поред ове финансијске помоћи коју је Митрополит омогућио групи ђака, исто тако код Кнеза заузео се по питању оних ученика који су порески обвезници а који те исте порезе треба по закону да плаћају и за време школовања у школи, а да се исти бар за време школовања ослободе. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*...стр. 378;

[404] Почев од новембра 1837. године група од 16, а затим касније и од 25 ученика, стипендирана је од стране државе одлуком Кнеза Милоша, како не би због слабе финансијске ситуације напустили школу. Види: И. Марковић, *Богословија*... стр. 44;

[405] И поред учесталих молби по овом питању од 1837. год., адаптација адекватног простора за смештај ђака окончана је тек школске 1849/50. год., када су по први пут од оснивања школе сви богослови имали смештај заједно. Види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*... стр. 53;

[406] Актом од 22. децембра 1854. год. регулише се да у богословији предаје пет професора са платом од 400 талира годишње, са могућношћу повећања са годинама службе. Професоре је постављао митрополит и поред тога што то није чинио Кнез они су имали право на пензију од државе, али од 1858. год. и они се постављају указом Кнеза. Види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*... стр. 55;

начина управљања финансијским средствима, као и то ко треба чинити основни извор финансирања, можемо рећи и да је управо то питање са собом повлачило и један латентни сукоб у питању управе над школом који се јавио непосредно пред доношење и Закона о богословијама из 1863. године. Архијерејски сабор и предложена комисија израдили су предлог закона о устројству богословија, али је, испоставиће се касније, ревизијом тог предлога утврђено како су многе ствари измењене у првобитном тексту. Намере државних власти биле су да управу над школом преузме Министарство просвете и црквених дела, док је наум Архијерејског сабора био да школом управља Митрополит, одн. Арх. сабор. Тадашњи заступник Министра просвете, Министар финансија, Коста Цукић није желео да ову тему даље продубљује већ је, као што и касније потврђени Закон налаже, захтевао само од Митрополита предлоге за професоре у богословијама, а у питању управе ставови су остали непромењени и Цркви је остављено управљање по питању вере док је сва остала управа била на државним властима. Подвргавање школе државним властима обезбеђивао је један миран и одржив правац финансирања исте без бојазни по питању егзистенције, али је са собом повлачила и могућност различитих политичких притисака унутар ње и на професоре,[407] а поред тога је негде највећа бојазан црквених власти била та да школа не буде и унификована другим државним школама и изгуби своју посебност.

Пре самог доношења Закона о богословијама Митрополит Михаило је иницирао доношење новог Закона о црквеним властима 1862. године, који је требао да замени постојећи из 1847. год. Овај закон, између осталог, регулисао је питање устројства епархијских и апелаторијских конзисторија, али се дотакао и питања уређења богословија и то својим 93. чланом. Наиме према овом члану, тач. 15, Архијерејски сабор се обавезује на повремене поправке богословских школа и свега у њој. Овај члан само је представљао показатељ једне смернице по којој бригу о стању унутар школе ипак сноси Арх. сабор. Овај члан и сви ранији укази донети од стране државе могли су дати само делимичну слику о томе на који начин се школа усмеравала по питању њеног финансирања, док недвосмислено о томе сазнајемо тек кроз садржај првог закона донетог септембра 1863. године. Садржајем

[407] Државна управа над школом са собом је свакако повлачила и потребу да сви професори буду заступници и следбеници званичне државне политике, а који би се о то оглушили били би одстрањени из школе и без могућности запослења у било којој другој државној институцији. Тако су по налогу и захтеву Министарства просвете 1864. год. требали да буду отпуштени из богословије протосинђел Никанор и јеромонах Мојсеј због свог неприхватљивог држања према тадашњој влади. За више види: Ђ. Слијепчевић, *Митрополит Михаило...* стр. 108;

првог члана овог закона по коме се јасно наводи како питање управе и опште бриге о школи прелази у надлежност Министра просвете, званично по први пут, може се закључити како се за школу тиме прибаљва крајње јасан статус државне школе, која ће бити део државно-просветног система и издржавана исто тако из буџета државе. Двојна управа и надзор (чл. 2) подељена на Арх. сабор и Министра просвете нису могли отргнути нас од уверења како стварна, или како сам члан и наводи врховна и највиша, управа спада ипак у део надлежности Министра просвете. Питање финансирања школе, где ниједан члан закона не наводи начин евентуалног стипнедирања ђака, као и да ли су сви имали бесплатно школовање или су се делили, према личном успеху, на самофинансирајуће и стипендисте, овим законом може се свести искључиво на питање плата, што је уједно и један од највиших издатака, наставника као и њихових доприноса. Наиме чл. 5 овом закона предвиђа да постављање наставника бива двојако и то клирике поставља по предлогу Арх. сабора Министар, а мирски наставници постављају се према указу Кнеза, док и за једне и за друге плату и све остале текуће трошкове надомешћује држава из својих финансија. Први закон о богословијама који је представљао један од најзначајнијих закона у историји обзиром да је и сам представљао образац каснијим законима, показао је у питању финансирања школе доста мањкавости обзиром да поред питања плата, закон се не дотиче питања издржавања самог интерната као и ђака у њему. Међутим, узимајући у обзир садржај закона који настоји да школу готово у потпуности преведе под надлежност Министра просвете, може се закључити да и у тим питањима финансирање школе бива из државног буџета. Двојна управа била је тешко одржива, па се зато прибегавало преношењу овлашћења више на државу која се самим тим заузела и за њено издржавање, а као потврду тога дао је и нешто касније Министар просвете Филип Христић речима у распису свим школа да је „унутрашњи рад у богословијама уведен је у ново доба услед немогућности заједниче управе“.[408]

Имајући у виду све раније аспекте рада и живота богословија приметно је како се успела, у извесној мери, одржати аутономност школе у оквирима црквених власти, док у погледу финансија степен те аутономности, ако је уопште и можемо тако насловити, постао је најнижи и ово је заправо постао простор унутар кога је држава настојала присвајању ове школе унутар просветног система, који наравно није нужно негативан след обзиром на непрестан активизам на пољу осавремењавања образовних стандарда по угледу на свет и

[408] Распис свим средњим школама, *Српске новине*, XXXXI-1878, бр. 240, стр. 957;

окружење, али који је богословију сада изграђивао у једну модерну школу оног времена која врло могуће није блиска првобитној замисли њених идејних твораца.

7.1.1. Финансирање од државних средстава

Православне богословије представљале су уз гимназије за државу најзначајније средње школе, па се држава у складу са тим и на тај начин опходила према њима, ако то гледамо са аспекта њеног финансирања. Поред образовне, богословије су имале и снажну националну и културну улогу и деловале су унутар различитих политичких оквира, па се из тог разлога може и компаративно анализирати финансирање више школа унутар, у једном тренутку, различитих држава. Начин њиховог финансирања осликава јасно политички тренутак, али и истинску њену важност, као што су и показатељ једне синергије постигнуте кроз залагање Цркве, државе и различитих добротвора.

Свака образовна институција почива на правилно изграђеном наставном кадру и на правилно изграђеном и функционалном систему њеног финансирања, без тих компоненти оне не могу егзистирати, а још мање изградити одређени реноме и позитивно се позиционирати унутар образовног система. За разлику од других средњих школа богословије имају далеко веће финансијске захтеве неопходне за њен рад, па тако поред стандардних издатака у виду плата и доприноса за наставнике и осталог ненаставно особље, уз обезбеђивање адекватног и пригодно адаптираног простора за наставу, као и обезбеђивање неопходних наставних средстава (књиге и уџбеници итд.), богословије захтевају и поседовање у склопу, или у близини, саме школе интернат одговарајућ потребном броју ђака као и цркву коју треба да имају у близини ради учествовања у њиховим свакодневним обавезама законом и правилницима прописаним.

Узимају ћи у обзир све раније речено увиђамо како од самог почетка, или покушаја првог оснивања, богословије су у већем обиму биле финансијски терет државе.[409] Организацијска структура поверена је вишим црквеним властима, али њено финансирање било је на терет буџета прво Устаничке Србије, а нешто касније и Кнежевине/Краљевине

[409] Тако се и у једном писму Митрополита Михаила (Јовановић) наводи како је преко потребно оснивање више школа за српску децу свих крајева, а да према тој идеји, подизање интерната и школе треба да буде на терет Министра просвете, одн. да исти проследи захтев Министру финансија на одобрење. Види: ДАС, ПО-К-30, 215, стр. 1;

Србије. Кнез Милош у једном тренутку покушао је да терет тога пренесе на Митрополита, а нешто касније и са њега на Цркву,[410] али се то показало као готово немогуће, па је Кнез прибегао идеји да држава посредно финансира школу према убираном посебном порезу за то потраживаном од стране народа. Коначна реализација идеје о оснивању школе је учињена тако што је Кнез подигао саму зграду и обезбедио плате и остале доприносе за наставнике,[411] док је школовање ђака (гардероба, књиге, смештај и храна) било искључиво на терет приватних лица које школу похађају, или њихових родитељ који их издржавају. Учешће Цркве у том периоду и начин остваривање евентуалних олакшица био је кроз обезбеђивање смештаја одређеној групи заслужено привилегованих и евентуалним ослобађањем истих од плаћања пореза држави за време школовања. Црква је, као што можемо видети и закључити из свега раније реченог, била пасивни финансијски чинилац у раду ове школе и њено учешће у овом сегменту живота школе више се сводило на обезбеђивање евентуалних привилегија за појединце и остваривање путем преговора са државом повољније финансијке услове за њен живот.

Егзистирање сваке богословије представља посебан наратив по себи, па с тим у вези можемо рећи и како блискост Београдске богословије извориште сваког благостања за њу представљао је један од кључних разлога зашто уопште и можемо причати о финансирању и различитим уступцима од стране државних власти, док Призренска богословија својим постојањем изван граница српске државе своје оснивање, постојање, па и опстанак пре свега дугује једном другом фактору, а то су приватна лица или ктитори и мецене које су увиделе важност постојања једне такве образовне институције која ће сачувати верски и национални идентитет српског народа унутар Османске империје, и за то су били спремни на сваку врсту личне и материјалне жртве.

7.1.2. Финансирање из приватних средстава

[410] Идеја Кнеза Милоша је била да богословије буду црквено-државне школе, али да исте буду издржаване од стране Митрополита, и његових личних примања, или, нешто касније како се залагао, из доприноса које би давале све цркве и манастири у те сврхе. За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*... стр. 25;
[411] Од самог почетка се за наставнике и професоре богословија присвајао епитет државних службеника, али се исти исто тако према одлуци Министра просвете шаљу и у пензију. Види: ДАС, ПО-К-22, 54, стр. 1;

Друга половина 19. века за српску државу представљао је период изграђивања, сада већ самосталне, Кнежевине/Краљевине, која је од претходно разрушеног система требала подићи једну нову напредну и европски оријентисану државу. У условима у којима просветни систем настоји пратити усмерења једне модерне српске државе, а државни систем финансирања није био у потпуности развијен, улога амбициозног појединца са визијом постаје немерљива. Мецене тог времена дале су немерљив допринос, на путу развоја просвете у 19. веку, од крајње скромних и законом нерегулисаних почетака до постепено обликованог и организованог и модерног система образовања.

Приватни систем финасирања богословија није био јасно одређен и дефинисан као што смо раније видели и у случају финансирања од стране државе. Није постојао закон нити било која врста указа којим би се одредио начин и однос приватног и државног у пословима финансирања богословије. Оно што данас стоји као више него евидентна чињеница јесте да је финансирање од стране приватних лица било у два вида и то кроз подизање задужбина или давање различитих и наменски одређених прилога. Мотиви ових давања најчешће били су верски или национално обојени, а у случају богословија ти мотиви су били готово обједињени обзиром да је изградња тих школа за већину ктитора имало својеврстан призвук просветитељства и уједно очувања националног идентитета, поготову за оне крајеве под Османском управом. Бавити се питањем ктиторства у случају богословија по себи нас наводи на низ различитих имена са неизбрисивим трагом иза себа као што су: Сима А. Игуманов (1804–1882),[412] Миша Анастасијевић (1803–1885), Сава Текелија (1761–1842)[413] и свакако међу њима и Илија Милосављевић Коларац (1800–1878).[414] Сви наведени су потпомагали рад и развој различитих богословских завода то чинећи директно или индиректно, па се тако М. Анастасијевић првенствено везује за рад на оснивању Велике школе, а Сава Текелија за рад на образовању богослова у оквирима Хабзбуршке монархије, док, можемо слободно рећи, једини од наведених који је потпуно био посвећен развоју и директно утицао на оснивање и касније и издржавање богословије у дужем временском периоду, па и данас, је С. А. Игуманов.[415]

---

[412] За више о њему видети: Владимир Бован, *Сима А. Игуманов живот и дело*, Приштина, 2004. година;
[413] За више видети: *Српски биографски речник*, I–VI, Нови Сад: Матица Српска, 2004–2014 година;
[414] За више о њему видети: Милан Ђ. Милићевић, *Илија М. Коларац добротвор српске просвете*, Београд, 1896. година;
[415] Сима А. Игуманов рођен је у трговачкој породици у којој је од најранијих времена питање очувања националног и верског идентитета и потенцијално задобијање слободе имало важно место, па је још и његов

7.1.2.1. Приватна лица као ктитори богословија

Ктитори богословија сасвим заслужено и дефинитивно заузимају посебно место у црквеном и просветном животу српског народа. Својим материјалним одрицањем а на корист заједнице довели су до подизања више богословских завода, посебно у 19. веку, у периоду великих политичких и друштвених промена за српски народ. Делатност ктитора представља не само израз дубоке личне вере већ и одраз развијене свести о важности очувања исте у народу као носиоца националног идентитета, а и спремности за саможртвовање зарад виших националних интереса. У збиру оних који су били спремни на подношење једне такве жртве морамо посебно издвојити онога чије се ктиторство не везује само за период његовог живота већ и за векове после њега, као особа чије ктиторство не престаје ни данас и показује један непрекидни континуитет и величину његове визије, а то је Сима А. Игуманов.

Сима А. Игуманов је српском народу даровао многа знамења, али и две значајне институције које се до данас и називају његовим задужбинама, а то је Призренска богословија и Симина задужбина у Београду. Институције од немерљивог значаја данас са јасно одређеном улогом коју им је доделио ктитор биле су светао пример учешћа приватних лица у развоју и осавремењавању просветног система модерне српске државе. Оснивањем посебног Фонда Задужбине, Сима је настојао да исти усмери ка његовом основном циљу, а то је финансијска потпора у процесу образовања и васпитања деце у Старој Србији. Фонд сада постаје видљиви и дефинисан систем финансирања свих текућих потреба школе, те на овај начин, а што видимо да раније у историји и није био случај, приватно лице постаје примарни извор финансирања, а не као што је иначе био случај држава. Он је, како то наводи В. Бован, улагао свој новац не само за подизање школе већ и издржавање ђака и наставника и у годинама после њега.[416]

отац Андреј потпомагао Карађорђа и устанике у њиховим намерама за стицање слобода као полазишта у каснијем свеопштем развоју на коме ће и његов син радити. За више види: Зорица Пелеш, *Сима Андрејевић Игуманов (1804-1882) велики просветни добротвор*, Призренска богословија живот мисија допринос, Призрен, 2021. год, стр. 153;

[416] За више видети: Владимир Бован, *Сима А. Игуманов живот и дело*, Приштина, 2004. година, стр. 244;

Симине задужбине биле су и остале међу најзначајнијим, а сигурно најтрајније међу српским задужбинама новијег времена. Нажалост неке задужбине су привукле већу пажњу писаца, па о овим имамо изразито мало извора, и ако поседују један континуитет у времену и постојању. Тако рецимо Текелијанум, задужбина Саве Текелије, која је имала за циљ да српским даровитим младићима омогући школовање у високим школама у Будимпешти (1838–1914) много је познатија, поготову међу српским народом са севера, и ако значај рада С. А. Игуманова готово превазилази учињено од горе поменутог. Лично залагање и материјална помоћ били су пресудни да С. А. Игуманов оснује Призренску богословију, која и ако под његовом заштитом, а по речи Петра Костића, професора богословије, је и за живота ктитора и још дуго после њега радила у тешким приликама, а исте би биле још теже да није било залагања њеног покровитеља. Од самог оснивања школа је пролазила кроз различита искушења, а нарочито тешко време за богословију и њену егзистенцију јесу биле осамдесете године 19. века, када је прво Сима прешао из Призрена у Београд, а убрзо након тога према званичној одлуци власти из Београда богословији су укинута свака давања из буџета Краљевине Србије, па је опстанак богословије била искључиво заслуга имућних Срба из Старе Србије.[417] Значајан помак и промена у раду ове школе учињена је по смрти Симе Игуманова, када се ова школа у већој мери подредила управи Министарства просвете Краљевине Србије, с тим да је њено издржавање остало и даље у већој мери у области приватног. Надзор Министарства просвете није ништа у основи променио већ се и реновирање школе и каснија адаптација простора искључиво изводила на основу прилога и прилива новца остварених унутар Задужбине Симине. Значај учешћа приватног капитала у раду ове богословије показао се посебно у периоду комунистичких власти, када је школа у потпуности пребачена у приватан сектор те као таква била издржавана искључиво из Фонда Симе и прилога цркава и манастира.[418] Фонд задужбине Симине који је обухватао и имања у Београду уз поседовање одређених стамбених грађевина били су гарант сталних прихода за издржавање школе. Имање на Теразијама у Београду са пословним и стамбеним

[417] Владимир Бован, *Сима А. Игуманов живот и дело*, Приштина, 2004. год, стр. 249;
[418] Пре самог уласка Комуниста у Београд, имање Симе у Београду било је под управом Немаца и Недићеве владе, а по ослобађању града доста је тога оштећено у борбама што се настојало обновити, док однос са комунистичким властима био је промењив и до те мере динамичан да је у једном тренутку 1946. год. одлуком Министарства просвете НР Србије смењен Одбор Симине задужбине. За више види: Владимир Бован, *Сима А. Игуманов живот и дело*, Приштина, 2004. год., стр. 284;

објектима на њему били су носилац највећих прихода унутар Фонда,[419] а управљање тим капиталом Сима је поверио управитељу Српске Цркве у Београду уз садејство двојице поштених грађана.[420] Динамику штедње и потрошње Сима је одредио својим тестаментом, који је у кварталима од 5, 10 и 20 година предвиђа потрошњу од ¼ до ½ својих прихода на издржавање школе, док остатак предвиђа да се утроши на проширивање финансијских капацитета како би се остварили додатне могућности у раду.[421] Тестатор предвиђа садржајем тестамента и приходе за оне који управљају Фондом од 5% укупних прихода Фонда, или ако је то поверено неком другом лицу оно буде исплаћено у тој вредности. Поред стандардних издатака које је Фонд имао, постојала је могућност да се истом обрате ђаци за одређену помоћ уз писану молбу са образложењем коју би одбор Фонда, од три члана (Председник и два члана), разматрао и одлучивао. Фонд током 20. века је и активно учествовао у стипендирању студената из Старе Србије на београдском и страним универзитетима, али и помагао материјалним средствима цркве и манастире. Даљи опсег рада и делатност Фонда због недоступности извора није могуће анализирати, али захваљујући доступним можемо препознати механизам и правац деловања и замисао њеног творца о начину рада. Значајна средства поверена на управу Цркви и народу са могућношћу, по жељи Симе, да се исте додатно прошире рационалном прерасподелом поверених средстава, били су као што видимо гарант опстанка задужбине и егзистенције Призренске богословије.

Задужбине Симен А. Игуманова израз су визионарског духа једног човека који је показао овим својим гестом пут, другачији или бољи, не можемо никад у потпуности бити сигурни, кретања богословија које су вишевековно своје постојање обележиле сталним питање око начина финансирања и одрживости истог из приватних средстава. Сима је показатељ да рационалном прерасподелом средстава и континуираним радом једнако амбициозних настављача његовог дела могуће је формирати један одржив начин финансирања, који је чак у стању да убира и додатне приходе. Дуални финансијски модел

[419] Поред тог имања Сима је имао и у Бранковој улици у Београду једну зграду у свом власништву, а Фонд је касније по жељи Симе то додатно проширио куповином још једне на истој адреси коју су дали под најам ради увећања прихода самог Фонда. За више види: В. Бован, *Сима А. Игуманов*... стр. 265;
[420] Види: Исто.
[421] Поред овог имања Сима је поседовао и одређени капитал махом у злату који је првобитно склоњен у банку ради убирања камате, а затим је старање о истом преузела Српска Црква у Београду и успела, за разлику од већине других капитала, да га сачува у целости. За више види: В. Бован, *Сима А. Игуманов*... стр. 266–267;

функционисања школе доступан средином 19. века показатељ су разноврсних могућности и предложак неком могућег новог модела који би могли понудити неки каснији закони и правилници.

7.2. НАЧИН ФИНАНСИРАЊА БОГОСЛОВИЈА ПРЕМА ЗАКОНУ О БОГОСЛОВИЈАМА ИЗ 1896. ГОДИНЕ

Богословски заводи од самог почетка свога постојања били су предати различитим искушењима која су представљали реалну претњу раду овим установама. Потребе образовне установе биле су такве да су захтевале испуњавање више различитих и реалних захтева које можемо разврстати грубо на потребу за неометано и успешно спровођење наставе и финансијску потребу. Оба ова захтева су заправо међусобно неодвојива и чак се прожимају. И док у наставне спадају све оне које се тичу директно наставног процеса и његове успешне реализације, финансијске потребе имају далеко шири опсег те не само да индиректно утичу и на наставни процес, већ су оне далеко шире примене и треба да обезбеде све услове како наставне тако и ваннаставне, потребне за рад и живот ових школа.

Финансијски захтеви ових школа били су доста исцрпни те исте нису могле испунити оне прве раније назначене српске државе у повоју, или бар не у потребној мери и обиму, па тек са уздизањем државе како у политичком тако и у организационом погледу а што је наравно пратило и њен финансијски просперитет можемо говорити о реалном и значајном учешћу државних средстава које су ову школу и изместиле из поља раније приватног у сада државне оквире просветног и сваког другог надзора. Видимо на основу раније поменутих примера и како богословије су у првим деценијама свога постојања имале значајан уплив не само државног већ и приватног капитала, али је свакако обим и учешће истог у великој мери одређено географским и стратешким положајем школе. Први закон из 60-их година означио је почетак измештања школе из поља приватног у државно, где према општим одредбама овог закона надзор над школом као и најважније финансијске издатке, мисли се пре свега на примања наставног и ненаставног особља, преузима држава. Својим 5. чланом којим се предвиђа начин постављања наставног особља, закон исто тако одређује и да се исти издржавају из буџета државе. На основу измена и допуна овог закона из октобра 1886. године наводи се још и као допуна овог 5. члана, сада чл. 3, како плату ректору и

професорима одређује Краљ указом и то по саслушању Министарског савета и на предлог Министра просвете.[422] Овим допунама видимо да се ни по донешеним изменама закон у овом сегменту ништа није значајно променило, а сегмент финансирања који остаје овим допунама и претходним законом изостављен јесте издатак за издржавање ђака у интернату који је готово једнако захтеван и исцрпан. Издржавање ђака, у периоду између два закона, у одређеном и можемо рећи већем обиму падао је на терет њих самих односно лица или родитеља који су их издржавали. У ком и коликом обиму је то заправо, одн. који и какви ученици су изузети од тих обавеза према школи, сазнајемо заправо тек са једним Расписом Министра просвете из 1883. год.[423] за све средње школе како би се процес и начин стипендирања ђака свих средњих школа, укључујући и богословију, усагласио и изједначио без ранијих одступања. Министар просвете Ђ. Пантелић, у том Распису, назначава како би се не само изједначиле све школе већ и задржао и евентуално уздигао значај државног стипендирања, потребно је критеријуме пооштрити и стипендију обезбедити само за најдостојније тога. Даље према садржају Расписа видимо и да стипендије по мишљењу Министра просвете треба да уживају (став 1) ученици који након сваког тромесечја као успех имају само одличне и вр. добре оцене, уз минимално једну одличну оцену више, као и да (став 2) у континуитету има примерено владање одн. највећу оцену према прописаној скали оцењивања. Ови критеријуми јасно указују да уживаоци стипендија могу бити само они који то право стекну успехом у школи, али Министар просвете не наводи како и на који начин се треба поступити са онима који нису у могућности да се самостално издржавају, а који опет испуњавају само један или ниједан од наведених критеријума. Бригу о овим ђацима преузео је на себе Професорски савет који је, нешто касније, 1894. год. основао коначно и Фонд сиромашних богослова, а као начин функционисања овог Фонда била су финансијска средства обезбеђена од стране приватних и имућних лица који су били спремни да се одазову овом позиву, а како би Фонд био једна врста израза солидарности свих ђака одлучено је и да сви прилози остварени учешћем ђака у различитим црквеним обредима буду похрањени у тај Фонд. На овај начин видимо како Фонд представља израз солидарности ђака и спремности појединца за одрицањем, али исто тако представља и једну

[422] Види: *Измене и допуне закона о устројству богословија од 27. сеп. 1863. год*, у: Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1886. годину, бр. 42, стр. 198;
[423] Распис Министра просвете и црквених послова Великој школи, вишим и нижим гимназијама, реалкама, учитељској школи и богословији, *Српске новине*, 1883. год, бр. 279, стр. 1406;

позитивну иницијативу професора да се мимо државног фонда обезбеде средства за оне којима је помоћ потребна и овај Фонд је представљао допуну онога што је одлуком Министра просвете, и немогућношћу додатних државних издатака у те сврхе, изостављено. Коначну реализацију и оснивање овог Фонда, који ће бити основан под називом „Фонд за сиромашне богослове“ Министар просвете и црквених послова, тада Андра Ђорђевић, одобрио је тек новембра 1897. године и то годину дана по доношењу другог Закона о богословијама. Постојање овог Фонда уз раније представљене одредбе првог закона показатељ су како богословије јесу и треба да буду издржаване по моделу мешовитог финансирања, који је подразумевао јавне и приватне изворе прихода. Државни аспект финансирања свакако се правда чињеницом да исте делују унутар националног образовног система, а опет приватни извор је потребан ради очувања макар и привидне аутономности.

Промишљајући о новом Закону о богословијама, али са аспекта финансија, видимо да је његова неопходност велика и неоспорна, обзиром на неусаглашеност између извора њеног финансирања. Мотиви за промене постојећег закона из 60-их година су вишеструки, али се томе приступило тек 1896. год. после више донешених предлога закона и измена истих, а за спровођење овог закона у живот најзаслужнији су били, тада већ временити, Митрополит Михаило и Министар просвете Павле Маринковић, коме је за то посебно поверење указао Краљ Александар.[424] Нови закон не само да је садржајно богатији и обимнији, већ далеко прецизније од првог дефинише кључна питања уређења богословија и њеног живота. Према садржају општих одредби овог закона којим се између осталог предвиђа како богословија стоји под управом Арх. Сабора и надзором Министра просвете (чл. 3), дознајемо (чл. 2) да се богословије издржавају државним средствима. За разлику од ранијег закона који ово није прецизирао већ учешће државних средстава скоро па спорадично помену само у члану о постављењу и начину постављења наставника, овај закон прецизира како питање њеног финансирања сада представља искључиво терет државе. Оно што ствара недоумицу јесте, да ли и у ком сегменту и делу, Црква учествује у финансирању школе или је то искључиво само на држави, обзиром да онда питање аутономности школе чак и оне ограничене, сада постаје сувишно. Црква задржава своје место у управним пословима у раду школе, а финансије прелазе, по садржају овог закона у надлежност државе и приватних лица (чл. 21). Према садржају овог закона држава преузима старање о свим

[424] За више види: И. Марковић, *Сто седамдесет пет*... стр. 106;

расходима школе у вези плата и доприноса наставника (чл. 8), као и набавку свих наставних средстава, као и евентуалне адаптације школског и интернатског простора. Питање финансирања школовања ђака, одн. трошкове њиховог издржавања у школи, држава такође преузима на себе али селективно. Наиме, у делу закона који предвиђа начин примања и владања ученика у богословији, стоји (чл. 21) како су сви ђаци у обавези да живе у интернату, а да цену интерната одређује Министар просвете, као и да сиромашни а доброг владања ученици имају право на издржавање од стране државе одн. ослобађања од трошкова за интернат. Такође, наводи се и како онај ученик који понавља разред нема право на стипендирање од стране државе, али исто тако се не помиње евентуално уживање тих права за одличне ђаке. Одредбе овог члана индиректно нам, кроз наводе о стипендирању само одређеном броја ђака, наводе посебне изворе прихода које школа остварује путем уплата за живот у интернату од стране већине ђака који не спадају у горе поменуту категорију привилегованих. Узимајући све наведено у обзир видимо како се привилегија гарантована расписом из 1883. год. временом пренела (и) на сиромашне, а да посебан Фонд иницијативно покренут од стране професора требао је да буде потпора упливу приватних средстава у раду ове школе. Мешовити вид финансирања богословија сада добија и своје законске оквире у коме држава то чини кроз буџетска давања, а приватна лица кроз горе наведене накнаде о издржавању и евентуално различите фондове основане са том наменом.

Питање финансирања богословија и начина њеног финансирања представља може се слободно рећи витално питање у раду и животу ове образовне институције. Првобитно једнострани вид финансирања, уз недовољно законски обрађено ово питање, сада добија своје значајније законске контуре које ће каснијим правилницима бити додатно прецизиране, а граница учешћа државних и приватних средстава рекло би се бити постављене трајно или бар за дужи временски период. Нова држава са собом је доносила нове идеје, али и визију нове богословије каквом ће је желети да начине у Краљевини СХС.

7.3. НАЧИН ФИНАНСИРАЊА БОГОСЛОВИЈА ПРЕМА ПРАВИЛНИКУ О БОГОСЛОВИЈАМА У КРАЉЕВИНИ СХС ИЗ 1928. ГОДИНЕ

Новооснована мултиеничка држава и вишеконфесионална у својој првобитној замисли деловала је као остварење вековног сна за српски народ, који се после дуго времена

нашао у границама једне и јединствене државе Краљевине СХС. У таквој држави Српска Православна Црква настојала је да оствари што је могуће повољнији положај, а што је било и могуће пре свега на основу чињенице да је попис становништва из 1921. године који је извршен не на националној већ верској основи, показао да од укупног броја становника чак (46,7%) чине Православци.[425] Та чињеница као и традиционално бивствовање Православне Цркве на овим простори уз запажену и развијену организацију и распрострањеност били су гарант повољности које ће Црква задобити, а и црквено школство као њен неизоставни део.

Ранији статус „државне цркве“ унутар некадашње Краљевине Србије, Српска Православна Црква, у новој Краљевини више народа је изгубила,[426] али то није било препрека да се за њу издејствују одређене повластице. Конкретно у погледу богословских школа то је резултирало доношење више различитих Правилника почев од 1921. год. који су требали регулисати: општи статус школе, услове уписивања ђака, правила ђачког фонда, правила о ђачким екскурзијама,... Марљиво залагање нових власти и сада уједињених црквених структура од 1920. године на првом месту учинили су, а у вези поља финансија школа, једну доста прецизнију границу односа државног и приватног у њеном финансирању. Тако је првобитно донет с почетка 1922. године *Правила Фонда ученика богословија*, а затим исте године априла месеца и *Правилник о Српским Православним богословијама у Краљевини СХС*. Правила Фонда су требала да обезбеде услове и начин распоређивања финансијских давања за средства поверена изван државног буџета, док Правилник о богословијама је, између осталог, требао да регулише буџетска давања. Интересантно је напоменути како у доста кратком временском периоду, и то већ 1828. год., бивају донети нови како Правилник о богословијама тако и о Фонду.[427] Правилник из 1828. год. садржајем својим општих одредби укида, ранијим Законом из 1896. год., одредбу Богословије као Краљевске и назива је Српском Православном богословијом (чл. 1), у којој је настава бесплатна, а у интернату се ученици деле на оне које стипендира држава и оне који то чине из личних средстава, број таквих ученика и висину накнаде за живот у

[425] М. Гулић, *Југословенска држава*..., стр. 81;
[426] Заправо свој ранији статус Српска Православна Црква губи већ према програму Крфске декларације из 1917. године, а посебно прокламацијом Краља Александра из 1919. год. у којој се наглашава равноправност вера. Формално правни статус верских заједница задржан је онаквим какав је био пре формирања Краљевине СХС и то све до доношења Видовданског устава, јуна 1921. године. Видовданским уставом (чл. 12) усвојило се начело пуне слободе вера и пуне равноправности свих законом признатих вера. За више види: Р. Радић, *Вером против вере*... стр. 20;
[427] Види: *Службене новине Краљевине СХС*, X–1928, бр. 181, стр. 725–740;

интернату одређује Министар Вера (чл. 3). За разлику од ранијег закона који је наглашавао већ унутар општих одредби како је издржавање школе обезбеђено из државног буџета, овог пута то није тим одредбама прецизирано, али се наводи како је настава бесплатна одн. на терет државе. С друге стране када се говори о наставницима и професорима (чл.19–21), сада се наводи како се исти постављају према одредбама о постављењу државних чиновника са истим правима и дужностима, али и буџетским примањима. У посебном делу овог Правилника, плате и додаци, како наставници имају све како плате тако и додатке за прековремени рад као и наставници других средњих школа, а да ректор поред наставничке плате има додатак на исту као и директори других школа. Поред ових расхода за плате, наводи се и начин остваривања права на плату за друго ненаставно особље, где Економ је државни чиновник и прима плату према одредбама закона о чиновницима, а Пословођа Савета и Књижничар имају одлуком Министра вера прописан само додатни хонорар за придодату и поверену им службу (чл. 49). Сада већ разгранат систем особља унутар школе, што ранији закон није препознавао, није са собом донео круцијалне промене и на плану његовог финансирања, па можемо слободно рећи да државна средства и сад представљају већи део средстава потребних за рад ове школе, док је учешће приватног регулисано Правилом о Фонду. Но оно што свакако се ново доноси јесте прецизирање граница два вида прихода и фонд који налази своје место у званичним правилницима државе кретајући се од једне просте наставничке иницијативе до готово статуса законски регулисаног.

Као што је раније кроз рад често се вршила компаративна анализа два Правилника донета одлуком власти Краљевине СХС, тако исто и сада упоредном анализом у кратком временском периоду два донета Правила о Фонду можемо разазнати намере власти пре свега у вези Фонда који је главни предмет овог разматрања, а то је онај донет 1928. године. Увидом у садржај Правила Фонда можемо видети како на првом месту у његовим одредбама настоји се дефинисати циљ и задатак фонда. За разлику од оне почетне идеје, којом су се начелно водили идејни покретачи фонда, да исти у првом реду буде на корист и помоћ оних ученика којима је та помоћ неопходна, а који нису испуњавали оне критеријуме које је постављала држава за стипендију у виду запаженог успеха, сада како се иначе овим Правилом установљава *Фонд ученика Богословије* (чл. 1) та помоћ постаје доступна не само одличним ђацима већ и онима који испуњавају и неке друге критеријуме. Као први пример и задатак овог фонда наводи се подршка за добре ђаке, али не нужно или барем се тамо не

наводи одличне ђаке, којима се финансијско стање родитеља промењено током њиховог школовања, па фонд налаже да се таквом помогне до евентуалног одобрења државне стипендије. На овај начин Фонд ипак акценат са првобитно назначеног успеха ученика преноси на његово материјално стање и да то треба бити основни критеријум приликом одлучивања (чл. 2).[428] Исто тако као задатак фонда наводи се на само помоћ угроженима већ и награде заслужнима, који су то заслужили различитим ваннаставним активностима остварајући у истима запажене резултате. На овај начин фонд преузима у своју надлежност и оно што је у погледу других државних школа било пре свега на одлучивању Министарства просвете. Као последњи задатак фонда јесте и суфинансирање различитих ученичких организација или евентуалних поклоничких екскурзија. Имајући у виду све речено у вези задатка фонда видимо да је опсег његовог деловања већи него раније, али да је његово реално учешће доста ограничено упоређујући са истим у годинама раније, па сада фонд служи као начин суфинансирања али не и као јединствен извор финансирања за одређену групу ђака.

Говорити о фонду захтева на првом место образложење његовог задатка, а затим и дефинисање реалних извора прихода за тај фонд. Одрживост тог фонда у директној је вези са реалним и сталним изворима прихода које је потребно обезбедити за исти. У средства фонда улазе: улози члана добротвора, улози члана утемељача, добровољни прилози, завештање добрих људи, награде од различитих црквених обреда, приходи од јавних предавања, приходи богословске капеле и добровољни прилози родитеља ученика (чл. 3). И док је у идејном зачетку фонда било да се исти издржава од прилога имућних лица и одрицања ученика од новчаних награда које су им следовале учешћем у различитим обредима, сада видимо да се и Црква као и сама школа у корист фонда одрекла прихода капеле а и да се оставља могућност да имућнији родитељи учествују у раду фонда. На овај начин ранија солидарност у извесној мери и промовисана идејом фонда сада добија шире размере учешћем више чинилаца у његовом раду. За чланове фонда самим тим треба и постављају се имућнији људи велики добротвори, добротвори и утемељачи (чл. 4). Разликовање ових чланова пре свега се своди на новчане прилоге који исти похрањују у фонд, па тако се од великог добротвора, да ли то било приватно лице или пак удружење, очекује прилог од 1000 динара, добротвора 500, а утемељача 200 динара. На овај начин

[428] Види: Правила Фонда ученика Богословија, *Службене новине Краљевине СХС*, X–1928, бр. 181, стр. 739;

чланови фонда својим давањем добијају почасно место и чланство унутар фонда, а и привилегије које су реалне и остваривe према залагању фонда (чл. 6).[429] Напослетку једнако важно је разлучити чланство од управе фонда, па тако чланове чине световна лица одн. имућни који немају директну везу са радом и организацијом самог завода, док фондом руководи благајник кога бира и поставља Професорски савет (чл. 11), али све потенцијалне издатке мора да одобри прво Савет (чл. 13) и Савет не сме несавесно управљати повереним средствима одн. да износ утрошеног не прелази половину укупних прилога (чл. 12). Сав вишак средстава благајник је дужан да похрани у банку ради умножења истог и на тај начин се крајње савесно опходити према повереним средствима за које је сам и одговоран (чл. 15), а да ли и колико савесно располаже исти може бити у сваком тренутку проверено на захтев Професорског савета (чл. 17). Благајник пред пуном материјалном и кривичном одговорношћу управља фондом (чл. 18), а ректор је правни заступник у било ком процесу који се евентуално води око фонда (чл. 19). Овим и оваквим начином организације управе видимо како је она готово идентична начину организовања исте у погледу школе, с тим да фонд бар у погледу средстава која су му поверена има, можемо слободно рећи, готово апсолутну аутономију у односу на државне власти јер су оне поверене од стране приватних лица док сама школа дела према средствима и под надзором државних власти. Но и ако је реч о приватним средствима надзор над располагањем истима и ревидирање утрошеног у највишој инстанци припада Архијерејском Сабору који директно може и располагати овим фондом. Фонд по идентичној матрици као и сама школа представља спој приватног и државног у различитим сегментима његове организације, али исто тако настаје и постоји као једна паралела државним изворима прихода за рад богословије, где према раније утврђеном задатку овог фонда, видимо како исти треба да допуни одређене недостатке у већ Правилником дефинисаним давањима државе, али не и да буде примарни извор прихода који би могао издржавати целокупан завод.

Доношењем Правилника о богословијама и Правила Фонда више него раније подвучена је јасна граница између државног и приватног у питањима финасирања богословских завода. Ранија замисао о финасирању богословија из приватних средстава

[429] Привилегије су изражене и у зависности од самог члана кроз добијање одређене дипломе и захвалнице, те бесплатним улазницама и позивом на сваку приредбу или манифестацију сличног типа у организацији ђака. Види: Правила Фонда ученика Богословија, *Службене новине Краљевине СХС*, X–1928, бр. 181, стр. 739;

показала се неодрживо, бар у периоду првих деценија њеног постојања, али се оснивањем овог Фонда настојало да бар у одређеним аспектима финансирања реалних расхода завод задржи аутономност и која би, ако се у неком наредном периоду покаже могућом, приказати и као примарни извор прихода, а не као до сада секундарни. Трансформација од секундарног до примарног у пољу приватног у финансирању богословских закона напослетку остварiће се након пропасти монархије и успоставом социјалистичке власти.[430]

ГЛАВА VIII – ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ОСНИВАЊА ВИСОКОШКОЛСКИХ ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНИХ УСТАНОВА У СРБИЈИ

Православна теологија унутар високог школства Србији своје идејне почетке бележи још у 19. веку. Иницијатива за оснивањем високошколских установа у Краљевини Србији у 19. веку првобитно је крајње тихо и тек спорадично покретана још од стране посланика у Народној Скупштини који су сматрали неопходним оснивање више различитих факултета, па тако према предлогу посланика са редовног заседања Скупштине од децембра 1879. године, видимо да је неопходно поред постојећег тек малог броја факултета придодати им све оне који би обезбеђивали висообразовани кадар унутар различитих звања и позива неопходних пре свега држави.[431] Ту иницијативу поред Скупштине подржао је и Министар просвете који је 1879. године, на предлог Скупштине, предочио Архијерејском Сабору

[430] Првобитно и од њеног оснивања видимо да је бригу о богословским заводима водило Министарство Просвете и црквених дела, а са проглашењем Краљевине СХС ствара се Министарство Вера децембра 1918. год. под чију надлежност тада подлежу сви верско политички послови. Након Другог Светског рата и доласком комунистичких власти у Југославији бригу о верским заједницама с почетка 50-их година преузима Савезна Комисија за верска питања, а на нивоу НР/СР Србије државна (земаљска) Комисија за верска питања. Ова комисија бавила се општим надзором над свим врстама активности верских заједница, али са посебним акцентом на Православну Цркву, обзиром на њену распрострањеност и генералну заступљеност у народу. Под надзором ове комисије нашле су се и све верске школе, али тај исти надзор био је више површан и повремен, док у питању егзистенције ових школа на првом месту се истицало како исте имају статус приватних и да држава, пре свега преко ове Комисије, може и обезбеђује само одређена, можемо рећи скромна, средства за њихов рад. Та средства су била заправо прописана финансијска помоћ неопходна за издржавање, и почев од седнице јануара 1950. год. иста се одлуком Комисије удељивала већ према потреби и евентуалном захтеву верских заједница, док су школе издржаване приватним и средствима из фондова верске заједнице којој припадају. За више види: Радмила Радић, *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945-1978*, Београд, 2012. год, стр. 119;

[431] Види: ДАС, Стенографске белешке Народне Скупштине Кнежевине Србије за 1879. год, 10. децембар 1879. год, стр. 711;

важност оснивања у саставу Велике Школе Теолошког факултета или Духовне академије,[432] али је тај предлог Сабор одбио и то пре свега због чињенице да није погодан тренутак као и да тренутно Црква не располаже са адекватним професорским кадром на коме би могла почивати ова високообразовна институција. Првобитна прагматичност Арх. Сабора није нешто што је исти задржао у наредној деценији, а пре свега због чињенице да је наступио период „нове јерархије“ на челу са Митрополитом Теодосије (Мраовић),[433] који су на сабору јуна 1888. године, између осталог, покренули иницијативу код Министра просвете за оснивањем Теолошког факултета.[434] Могућу даљу реализацију ове идеје стопирао је повратак Митрополита Михила из вишегодишње емиграције у Србију, а који је већ 1889. године, и то према предлогу Архимандрита Нићифора Дучића, дао одговор на предлог неканонске јерархије, да оснивање Теолошког факултета није изводљиво у датим околностима и да школовање надарених ђака треба да као и до сада буде у Русији,[435] која је изнедрила велики број запажених теолога у претходном периоду.

Високо образовање српског свештенства пре оснивања Теолошког факултета у великој мери ослањало се на Русију и њену Кијевско-Могиљанску академију. Постојао је одређени број кандидата који су свој образовни пут трасирали на Западу, али велика већина је своје даље и више школовање наставило на неком од академија или факултета Источне Цркве. Како наводи В. Пузовић, због веома оскудних и несистематски сачуваних историјских података веома је тешко утврдити тачан број оних који су се школовали на руским духовним академијама током 18. и 19. века, али према једном значајном и доступном раду, професора Кијевске академије, Николаја Ивановича Петрова из 1904. год.,

---

[432] Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве*... стр. 65;

[433] Наиме, нова јерархија сабрана око Митрополита Теодосија рекло би се није имала дилему око оснивања академске образовне институције, али је постојала дилема, још тада, да ли иста треба да буде део Велике школе или без институционалних веза са другим факултетима да егзистира апсолутно самостално. Ова дилема провлачиће се заправо све до коначног оснивања факултета. Види: Александар Раковић, Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899-1914, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. бр. 4, 2009. год, стр. 104-116;

[434] Теолошки факултет према предлогу Арх. Сабора трајао би 3. године, а право уписа имају само они студенти који имају завршену богословију и положен испит зрелости са најмање вр. добрим успехо. Види: И. Марковић, *Богословија Светог Саве*... стр. 77;

[435] Митрополит Михаило је све своје свештеничке кандидате углавном по сопственој жељи слао у Кијев, али је било и доста оних који су путем молбе то тражили од њега као што је извесни Марко Синадиновић по завршеној Призренској богословији молио да га Митрополит пошаље на Кијевску академију. Таквих и сличних примера било је више и само служе нам као показатељ правца у високом образовању српског свештенства у другој половини 19. века. Види: ДАС, ПО-К-31, 59, стр. 1;

помиње се 28 Срба који су се школовали у оквиру Кијевске академије.[436] Историјски значајне и запажене личности које су се школовале још током 18. века у Кијевско-Могиљанској академији су, између осталих, Дионисије Новаковић и Јован Рајић. Утицај школовања у једној такво реномираној образовној установи тога времена у много се одразио на њихов каснији рад и стваралаштво, па се у делима Новковића препознаје стил писања изграђен управо у горе поменутој академији.[437] Академско изграђивање у оквиру одређене институције битно је утицало не само на интелектуалну изградњу, већ и на изградњу посебног начина сагледавања теологије пре свега у целости, па самим тим не чуди што су како Митрополит Петар, тако и касније Митрополит Михаило, посебно надарене ученике управо слали тамо како би добили права интелектуална усмерења каква су и сами следовали. Међутим, посматрано историјски континуитет од поменутих питомаца који су на неки начин трасирали пут новим генерацијама, није постојао пре свега зато што с почетка 19. века сложени односи Хабзбуршке монархије са Руском царевином и ратна збивања у Устаничкој Србији то нису дозвољавала. Први, и поновни, значајнији пробој нових ученика и обнављање богословско-академске сарадње са Русијом остварио се 40-их година 19. века, када је Митрополит Петар послао својих шест питомаца у Кијев. Кијевска академија и ако својим доприносом академском образовању, можемо се усудити да кажемо, је постала синоним високог образовања Срба до оснивања Београдског факултета, није била једина академски призната институција на коју су одлазили српски кандидати за свештенике и будући теолози. Почев од 70-их година 19. па све до почетка 20. века у релативно кратком временском периоду, сачувани су подаци да се на факултету у Черновцима школовало око 30 српских питомаца, а сам почетак 20. века обележио је и одлазак значајног броја студената и на Атински факултет. Посебна повезаност са Православним Црквама резултирала је као што видимо долазак највећег дела студената управо на неке од факултета и академија на Истоку, али свакако вредно је помена и то да је било кандидата који су своје даље академско образовање наставили на Западу у оквиру Католичких и Старокатоличких факултета, а као најзаступљенији свакако је био Старокатолички факултет у Берну.

[436] Владислав Пузовић, Образовање српског свештенства у Русији (XVIII-почетак XX века), *Црквене студије*, Ниш, 2019. год., бр. 16, стр. 319-342;
[437] Види: Исто.

Прве деценије 20. века тихо су унутар пре свега политичких, али и црквених кругова, најављивали оснивање Теолошког факултета у Београду, а уједно је био и последњи значајнији период школовања српских кандидата у дореволуционарним руским духовним академијама, па и са те стране посматрајући потреба за оснивањем факултета или академије у Београду постаје све већа. Као да је дошло време да се период активног утицаја пре свега руског академског богословља пренесе на простор развоја сада српског богословља, али опет и том развоју, и значајан допринос његовом изграђивању, дали су управо руски ђаци. Немогућност одласка значајнијег броја кандидата у иностранство, већ само одређеног а испада недовољног, на даље школовање, а који би касније радили на просвећењу народа, и чињеница да је, пре свих грађанство, се одаљило од Цркве због вишег образовања него што то има градско свештенство, а да не помињемо остале руралне крајеве, довели су према речи А. Раковића с почетка 20. века и до кризе богословског школства. Предлог за решавање те кризе није могао ићи путем реформације постојећих средњих богословских школа, које су се показале као недовољне у образовању, већ се сада већ морало прибећи отварању факултета или академије. Дакле, једино дилема остала је о начину организовања високошколске установе, а потреба за њом постаје неупитна.

Предисторија настанка Теолошког факултета обележена је, као што можемо видети, првобитно негирањем потребе, од стране одређених појединаца, за њом а што је, врло вероватно, потхрепљено и чињеницом да се тада значајан, и довољан, број кандидата школовао на другим како Источним тако и Западним факултетима. Оног тренутка када потребе за високообразовним свештенством прерастају реалне могућности и капацитете броја кандидата послатих на школовање у иностранству, уз претходно нарушен средњошколски систем образовања, јавила се потреба а из ње и иницијатива за оснивањем образовне институције вишег ранга, а као још једина дилема остало је да ли иста треба да буде академија, по угледу на руске, или факултет, и у тој „борби“ прошле су, грубо говорећи, прве две деценије 20. века до доношења коначне одлуке и његовог оснивања.

8.1. ПОЈАМ UNIVERSITAS НА ПУТУ РАЗВОЈА ОД МАНАСТИРСКИХ ШКОЛА ДО ФАКУЛТЕТА

Комплексност процеса образовања који полази од усвајања одређених, пре свега, културних норми до стицања одређених знања и вештина приказује се и као један процес у непрестаној експанзији како на личном тако и на колективном и историјском плану. Правилно разумевање образовних установа, уз претпоставку претходно разложеног њиховог смисла и циља, изузетно су важне пре свега због културног самообликовања појединца и шире посматрано заједнице чији је део.[438]

Историја образовања и начелно европске културе има свој утемељујући почетак у античком идеалу образовања (*paideia*). Овај вишезначни термин, између осталог, означавао је уједно и образовни процес и образованост као крајњи циљ истог. У хеленистичко доба формирао се један општезаступљени идеал универзалног образовања, у које је спадало седам различитих и слободних вештина, а у сусрету са Хришћанством изграђена је једна нова меродавна и васпитна парадигма, у којој је Христос узор а хришћанска наука поље сусрета са истим. Додиром са хришћанством хеленистичко није ишчезло већ је истом дат један нови, или пак другачији, смисао пре свега у међусобној повезаности наизглед непомирљивих. Хеленско и касније хришћанско духовно, научно и културно-образовно наслеђе представљало је основу каснијег изграђивања првобитно манастирских школа, као претеча значајним средњевековним европским универзитетима.

Израз *universitas* изворно је у средњевековном праву, где се по први пут и помиње, означавао, додуше недовољно прецизирано, удружење које је институционализовано са правом деловања (нпр. трговачка задруга и сл.). Сродни изрази овом изразу, а имајући у виду његово првобитно значење, могли би бити и *collegium* и *corpus.* Видимо како појам *universitas* од самог почетка је био „колективни“ појам, али не са овим значењем које има данас. Тек од периода 13. века овај појам почиње да се везује за заједницу оних који поучавају и који се уче и добија назнаке универзитета у контексту образовне институције. Како то наводи Б. Шијаковић, као једна од основних одлика тих универзитета била је задружна аутономија у пословима поучавања.[439] Са одликама одређене корпорације средњевековни универзитети су уживали различите привилегије добијане од стране папе и

[438] За више видети: Богољуб Шијаковић, *Огледање у контексту о знању и вјери, предању и идентитету, цркви и држави*, Београд, 2011. год, стр. 153–155;
[439] Види: Б. Шијаковић, *Огледање у контексту*... стр. 160;

цара, па можемо закључити на основу тога како су ти исти универзитети пре свега настали са назнаком, хришћански.

Универзитетима са њиховим данашњим значењем, видимо према раније реченом, претходиле су различите црквене школе, које су се пак по жељи црквених структура и на основу реалних и објективних потреба осниване при манастирима,[440] који су располагали високообразованим монаштвом, па самим тим можемо закључити како су прве манастирске школе поставиле темељ каснијем универзитетском образовању на тлу Европе.[441] Систем образовања у овим првим монашким школама био је општи и енциклопедијски са одређеном сличношћу свакако са оним из позне антике (седам слободних вештина), с тим да су разврстани на виши и нижи ниво (trivium и quadrivium). Слободне вештине као и тај општеобразовни садржај истих, ушле су и конституисале основну структуру раних универзитета. Нешто касније долази и до првобитног рашчлањивања научне структуре, па се формирају различити факултети. Првом деобом претходно целовите научне структуре створено је четири факултета[442] и то је прво учинио Универзитет у Паризу с почетка 13. века. Посебно интересантно, а пре свега у одбрану тезе о монашким школама као темељу касније изградње универзитетских структура у Европи, је и то што теолошки факултет у склопу поменутог Универзитета у Паризу добија посебно и привилеговано место. Поред теолошког факултета у састав овог универзитета ушла су још три и то: правни, медицински и артистички. Овај начин конституисања универзитета дуго времена представљао је узор, па се уврежио и израз „Париски модел“. Подела на ове факултете представљао је показатељ вредновања тих наука и могућност, а пре свега на основу степена њихвог развоја, њиховог самосталног и највишег могућег изучавања. Теолошки факултети представљали су носиоце

[440] Традиција негована у Европи очувала се и у владарској Србији која је прве школе такође имала при манастирима, и то при Студеници, Жичи, Богородици Одигитрији у Пећи и свакако најзначајнија у Хиландару на Светој Гори, која је уједно, а врло вероватно и по угледу на тада познате европске, нудила различите видове образовања и стваралаштва свих облика. Док прва богословска школа основана је при манастиру Крка у Далмацији 1615. год. и она је представљала почетни замах и полет у образовању код Срба које видимо да је једнако било повезано са манастирским центрима око којих се народ сабирао. За више види: Предраг Пузовић, *Богословско образовање код Срба*, Доситеј у српској историји и култури, зборник радова, Београд, 2013. год., стр. 721–749;

[441] Један од најстаријих и најпознатијих универзитета, Кембриц, развио се управо од ових школа и то првобитно као посебно одељење за световне ђаке (*schola externa*), које ће касније се додатно проширити. За више види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 17;

[442] Сам израз факултет врло могуће да се први пут, као колегијум професора и студената, помиње доста рано 1219. године. Види: Исто.

у изградњи реномеа првих универзитета, па су се исти према њима на тај начин и опходили, а посебност ових факултета, од самог почетка њиховог постојања, није била само у узвишености науке која се на њима изучавала већ и у чињеници да подлежу двострукој надлежности црквених и државних власти што је била одлика готово свих средњевековних универзитета. Овај и овакав модел функционисања преузели су готово сви универзитети, као и, доста касније, Београдски. Многи западноевропски факултети и касније руске духовне академије настајале су, као што смо већ и напоменули, од претходних манастирских школа, пре свега због чињенице што је утицај Цркве у средњем веку на културу и просвету у целини био немерљив и готово конституишући фактор. И поред чињенице да само логичко наслућивање нас наводи на такав закључак, али манастирске школе нису биле само школе за стицање теолошког образовања, већ су манастири постајали стециште образованих у различитим световним звањима, који су пак та знања у оквиру манастира преносили и на друге. Свакако овај и овакав модел школства и образовања у основи развио се у оквирима Западне Цркве, док Источна није нудила ту ширину и могућност стицања световног образовања у оквирима манастира.[443]

Први значајнији универзитети дали су теолошком факултету њему следствено место и позицију коју је Црква својом улогом у развоју просвете и образовања свакако заслужила. Тај првобитни положај показаће се не и као трајно решење обзиром на каснију репозиционираност факултета у оквиру већег броја универзитета, па тако је Универзитет у Халеу, основан 1694. године, прво место уступио Правном факултету и тиме назначио један други вид усмерења науке у правцу просветитељства, са акцентом на праксу и световне науке. Убрзо након тога у оквирима готово свих факултета, па и универзитета, се посвећује највећа пажња световним наукама уз сада, могуће, и пренаглашавање слободе мишљења, одн. њене важности. Па тако Е. Кант (1724–1804) у расправи *Спор међу факултетима* (1798), а у контексту горе поменуте слободе мишљења, сматра како је важност правилног позиционирања филозофског факултета, који би био под јединим законом ума, од велике важности пре свега због чињенице да се он као факултет базира на тражењу и изналажењу

[443] Образовању на истоку у великој мери је помогло отварање црквених школа у склопу епископских дворова или свештеничких парохија, док је виши развој манастирских школа, по угледу на Западну Цркву, могуће пратити тек од периода туркократије. Види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 24–26;

највиших истина и обухвата све делове људског знања. Разум је простор стицања тих знања и Готлиб Фихте (1762–1814), први ректор Универзитета у Берлину (1811/12), је сматрао како факултети као виша училишта[444] треба да буду школе за стицање вештина више и научне употребе разума.[445] Ови и овакви ставови, које су начелно делила велика већина академског света тог времена, учинилу су да универзитети се сагледавају кроз призму свеукупности и јединства свих наука, а Јасперс (1883–1969) пак у том правцу наводи и како универзитети као заједнице слободних истраживача истине у оквиру науке настоје очитати истину. Промени једног општег положаја теолошког факултета у склопу универзитета у одређеној мери допринео је и став једног другог немачког ђака, Бранислава Петронијевића (1875–1954), који је сматрао да потпуно укључивање, или пак задржавање, теолошких факултета у оквирима универзитета могу довести до последица као што је модернизам у цркви и клерикализам у просвети и науци. Овај и овакав став навео је на идеју како ранији теолошки факултети, на коме су почивали универзитети, могу, или пак би требало, да буду замењени са духовним академијама што је негде и постојала као традиција једног дела Источних Цркава, пре свега Руске Цркве.

Различитост традиција очуваних у оквирима одељених Источних и Западних Цркава учинили су да данас можемо говорити са једне стране о теолошким факултетима као камену темељцу универзитетског образовања и с друге стране духовним академијама као изразу највише слободе у изражавању теолошких мисли и изналажењу истина. Две традиције као и две културе и два различита мишљења сусрела су на територији Балкана и питање оснивања вишег богословског завода у Србији постаје питање начина сагледавања теологије и долажења до истине.

8.2. ШКОЛОВАЊЕ СРПСКИХ ТЕОЛОГА У 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Шира политичка дешавања у Европи и сукоби између Аустроугарске монархије и Османске империје донели су многе промене и у Цркву, па као једна од њих, и то пре свега

[444] Шлајермахер (1768–1834), за разлику од горе поменутог Фихтеа који је процес стицања знања више сагледавао кроз овладавање разумским вештинама, је сматрао да универзитети треба да понуде свезнање и самим тим нас наводи да границе њиховог опсега знања су у потпуности несазнате и недокучиве. Види: : Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 20;
[445] Види: Исто.

као последица великог пораза Турака под Бечом 1683. године, довели су до укидања националних црквава и до њиховог уједињења под грчком управом, у историји познат као период фанариотске управе. Укидањем Пећке патријаршије 1766. године дошло је до значајног институционалног урушавања Цркве. У том периоду Црква егзистира унутар различитих политичких система, али без централне власти, па тако положај Цркве у одређеној мери пратио је у положај тадашње српске државе, а тек са политичком независношћу Србије и Црква успева да стекне, одн. поврати, аутономију, а нешто касније и аутокефалију.

Школовање српских теолога у великој мери зависило је од поднебља на коме су живели, па слободно можемо рећи и како положај Српске Цркве на хабзбуршкој страни, одн. Карловачке митрополије, битно се разликовао од оног унутар Османске империје. Карловачка митрополија у 18. веку зависна од Пећке патријаршије, била је у статусу аутономне Цркве све до 1766. године, а тек након тога би могли евентуално говорити о њиховој самосталној унутрашњој организацији и развоју школства које је за нас од посебног значаја. Почетак препорода унутар Карловачке митрополије, а према речима Р. Радић, заправо долази са ступањем на трон првобитно Мојсија Петровића и затим Вићентија Јовановића, који су настојали ка спровођењу одређене врсте реформације унутрашњег стања Цркве и свештенства.[446] И поред чињенице да се, опет упоређујући са стањем унутар Османске империје, релативно рано и то већ 1731. год. оснивају у Карловцима прве основне и средње класичне школе, а затим 1731–1737. год. и прва гимназија, образовање свештенства и у једном таквом доста повољном окружењу које је пружало далеко веће могућности од пречанских Срба, је било веома ниско. Та врста образовања која се нудила нажалост често се сводила на крајње елементарно знање и то као стицање основних сазнања којим би се евентуално свештеници минимално разликовали од сељака, а и сами свештеници су такође се бавили сточарством и земљорадњом, где им је једина физичка разлика остајала брада коју су носили. Потреба за реформом била је више него очигледна и заиста у склопу Монархије она је извршена, у културно-просветној области, у другој половини 18. века. Следствено томе реформа црквеног школства следовала је ранијим тежњама Монархије, па се почетком 19. века, а пре свега за потребе

[446] Види: Радмила Радић, *Образовање свештенства Српске православне Цркве у 19. веку и првој половини 20. века*, Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. год, стр. 101;

српског свештенства на територији Монархије, и на иницијативу Митрополита Стевана Стратимировића отвара богословија. Увидом у један кратак историјски преглед развоја школства и процеса образовања свештенства у Монархији, видимо како је историјски ток са собом носио одређени, па нека буде спори и минимални, али напредак, док говорити о образовању свештенства у оквиру Османске империје је скоро па неупоредиво са овим поменутим. Како то објашњава Р. Радић, у том периоду чини се да је све изван просте егзистенције био напредак, а како наводи В. С. Караџић, нашем народу било је оспорено право и на изградњу цркава, а самим тим говорити о некој врсти образовања готово је немогуће, већ једино што је нудило људима могућност богослужбеног окупљања или пак одређеног степена образовања у вери су били манастири.[447] Свештеници су поседовали нешто више образовање, али које није било довољно, док се од њих самих тражило познавање само елементарних знања за вршење канонима прописаних богослужбених радњи, као што је познавање диптиха светих и основних литургијских типика и прописа. У великој мери лошем стању унутар свештенства и њиховом слабом образовању допринели су бескарактерни фанариотски епископи, којима питање образовања свештенства није било у пољу и најмањег интересовања.

Доласком Кнеза Милоша на власт и задобијањем аутономије за Српску Цркву, питање образовања свештенства постаје поново актуелизовано. Питање школовања првобитно је усмерено ка оснивању богословије 1836. године, али се убрзо након тога негде средином 19. века осетила јака потреба и за вишим образовањем које би се, бар за сада, омогућило одређеним надареним појединцима. Иницијатор те идеје о важности изградње високообразованих појединаца који би, у складу са његовом визијом, своја знања и умеће преносили другима и тако стање опште образованости подигли на један додатно виши ниво, је био Митрополит Петар Јовановић (1833–1859). У сарадњи са државним властима које су му обезбедиле сву потребну логистику Митрополит је, бивајући и сам врло везан за Русију и руско богословље, одлучио се да своје одабране питомце шаље на Кијевску духовну академију. Први који су послати били су шест надарених питомаца, од којих је важно посебно истаћи Милоја Јовановића, потоњег Митрополита, који су 1846. год. се уписали.

[447] Сам број манастира у 1834. год. био је сведен на 24 и то са свега неких стотинак монаха, а што је још један показатељ урушеног верског живота у Србији тог времена, као и показатељ изразито слабих могућности за евентуално образовање свештенства. Види: Р. Радић, *Образовање свештенства*..., стр. 105;

Међутим, они су прво похађали Кијевску семинарију у трајању од три године, а затим 1849. године уписали се на Духовну академију.[448] На овај начин потоњи Митрополит, сада Милоје Јовановић, заједно са осталим одабраним питомцима био је међу првим кандидатима који су током 19. века се школовали на руским духовним академија, а исто тако међу првима о којима можемо и требамо говорити када се покрене питање високог теолошког образовања међу Србима у 19. веку, обзиром да је велика већина њих не само стекла звање дипломираног теолога већ и виша научна звања и на тај начин и у одређеној мери трасирали пут будућим генерацијама. Како то наводи В. Пузовић, овај почетни број од свега шест кандидата, током 19. века и све до бољшевичке револуције 1917. године увећан је на више од 200 Срба који су се школовали на свим руским духовним академијама.[449]

Окренутост и посвећеност образовању српског свештенства и теолога током друге половине 19. века Русији и њеним духовним академијама, пре свега можемо тражити у чињеници да је главни експонент руске политике и руске теолошке мисли, уз мале прекиде, био током целокупног тог периода на трону Српске Цркве, а то је Митрополит Михаило Јовановић. Како то пак наводи Р. Радић, сам није слао кандидате у Русију на школовање, али је у периоду његовог столовања доста се образовало, а између њих и његов потоњи наследник Инокентије Павловић, који га је по смрти 1898. године наследио на трону.[450] Током 60-их година 19. века школовање у Русији отпочео је и завршио значајан број будућих свештеника, али и епископа, па тако важно је да поменемо имена као што су Мојсије Вересић, потоњи епископ Шабачки (1868–1874) и Неготински (1880– 1883), свештеник Никола Павловић, потоњи епископ нишки Нестор (1883–1884), и врло вероватно најистакнутији међу њима Никола (Никодим) Милаш, потоњи епископ Далматинско-истријски (1890–1911), и личност од велике важности за каснију реформу богословског образовања код Срба. Од једнаке важности су и имена оних питомаца који су своје школовање отпочели 70-их година као што је Никола Ружичић, односно епископ Никанор Жички (1886–1889) и Нишки (1898–1911), те и неколицина каснијих професора богословија, као што су Јован Борота и Јеврем Бојић. Током 80-их година посебно би могли истаћи личност Саве Поповића (генерација 1881–1885), кога данас нашироко познаје

[448] Владислав Пузовић, Образовање српског свештенства у Русији (XVIII-почетак XX века), *Црквене студије*, Ниш, 2019. год., бр. 16, стр. 319-342;
[449] Исто.
[450] Радмила Радић, *Образовање свештенства*..., стр. 113;

православни свет као преподобног Симеона Дајбабског.[451] Последња декада 19. и почетна 20. века представљали су златан период у школовању српских питомаца у Русији, пре свега то тврдимо на основу великог броја уписаних. У мноштву оних који су своје интелектуално и богословско изграђивање остварили у Русији у том периоду свакако би требало издвојити проту Стевана Димитријевића (генерације 1894–1898), који ће касније бити, између осталог, и први декан Православног богословског факултета у Београду. Период активног школовања српских питомаца као што можемо видети отпочео је са једном од најистакнутијих црквених личности 19. века, а завршила се, по речима В. Пузовића, школовањем једног од најважнијих и најзначајнијих српских богослова 20. века, Јустина Поповића.

Образовање будућих теолога током 19. века видимо да је имало једну узлазну путању пре свега имајући у виду број уписаних теолога на академије и факултете, али исто тако показатељ свега горе реченог је и да је школовање у Русији, пре свега, са особом донело и имена одређеног броја Светитеља и изразито запажених и надарених теолошки свепознатих имена, као што је владика Николај Велимировић и Јустин Поповић. Оно што је важно истаћи да њихов пут, као и пут српског богословског образовања, није био само везан за Русију, па је тако и до данас, Николај Велимировић остао познат као „православни теолог са запада“,[452] имајући у виду његову повезаност кроз школовање са западним токовима образовања, а док је Јустин Поповић, представљао једног од истакнутих представника новог усмерења у школовању теолога који су свој пут усмерили са Грчкој, одн. у његовом случају Атини, и за којим ће касније кренути велики број српских теолога који ће у једном тренутку и изместити пут ранијег богословља, изграђен на руском концепту, на грчки. И поред чињенице да двојицу горе поменутих можемо сагледавати као личности које су трасирале један нови и другачији правац школовања за српске питомце и исто тако њима поставили одређени стандард, не можемо заборавити и како је Јустин Поповић непосредно пре

[451] Владислав Пузовић, Образовање српског свештенства у Русији (XVIII-почетак XX века), *Црквене студије*, Ниш, 2019. год., бр. 16, стр. 319-342;

[452] Непотпуност постојећих библиографских дела о Николају Велимировићу представља један од основних проблема у подробнијем изучавању лика и дела, као и непостојање критичке библиографије. Одређени списи објављени анонимно приписани су Н. Велимировићу, а недоступност извора о овој теми истраживачима оставили су генерално говорећи питање у вези рада владике Николаја недовољно расветљеним, али оно што историја памти јесте лик православног теолога школованог на западу. Види: Срећко Петровић, Пар узгредних напомена о проучавању наслеђа владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми, *Теолошки погледи*, 3/2020, стр. 827–832;

избијања Октобарске револуције, 1916. год. са још неколицином студената, прешао на школовање у Оксфорду, Енглеска. У периоду од 1916. до 1919. године, пошто су му признате раније основне студије, похађао је више студије у Енглеској, али му је боравак у том периоду на школовању завршен без формално стеченог звања, обзиром да му предложена тема којом би стекао звање није одобрена.[453] Након тога, не сам већ са одређеним бројем студената који су такође студирали на Оксфорду, Јустин Поповић прелази на Теолошки факултет, Универзитета у Атини. Према речима владике Атанасија, Јустин је у Атини на студијама боравио у два наврата и то са прекидима је трајало две године, од 1919. до 1921. године.[454] Након завршеног школовања стекао је звање доктора наука, а да није сам био иницијатор одласка значајнијег броја кандидата на школовање у Грчку, видимо и према томе што је постојала и посебна привилегија за српске студенте који су се школовали у иностранству, и из неког разлога морали да прекину школовање, да исте могу да наставе у Атини. На овај начин и кратким увидом у пут школовања једног од значајнијих српских теолога увиђамо како се првобитна окренутост српских теолога пре свега ка путевима руског богословља, временом измешта на стазе грчке богословске мисли, а Јустин Поповић за нас представља показатељ тог преображаја српског теолошког правца играђивања у образовању теолога, који ће се заправо тек суштински утврдити по оснивању факултета у Београду.

Теолошко образовање српских питомаца у 19. и 20. веку имало је врло живописан пут узрастања кретајући се првенствено од Русије до Грчке и на том путу сусретајући се и са различитим могућностима образовања које се пружало нашим питомцима првенствено на Западу, али и од 1875. године и у Черновцима, где је на ободу Аустроугарске монархије уз границу са Русијом основан Православни богословски факултет. Овај факултет представљао је пандам руским духовним академијама, намењем првенствено за школовање православних теолога из монархије. Још 1870. године на иницијативу Угарског министра култура барона Трефора Етвеша, предложено је да се у склопу будимпештанског универзитета оснује православни факултет, али је та иницијатива нажалост убрзо пропала. Реализација ове идеје на нивоу монархије, ако већ не у склопу Универзитета у Будимпешти,

[453] Андреј Јефтић, Зорка Шљиванчанин, Студије Оца Јустина Поповића у Атини, *Црквене студије*, 2023. год., бр. 20, стр. 163–179;
[454] Исто.

остварена је тек као што видимо 1875. године. Иницијатори његовог оснивања водили су се неколицином ваљаних разлога, а то је пре свега веома мали издатак за монархију за његово оснивање, али и чињеница да лвовско свеучилише је постало пољско, па евентуално школовање православни би могли тек у Бечу задобити. Тешкоће његовог оснивања биле су и у чињеници да исти није могао бити стављен под правила за римске богословске факултете, као ни општа академска правила, већ би дијацезални епископат у његовом организовању и раду имао примарну улогу. Превазилажењу свих потешкоћа око оснивања на крају својом флексибилношћу дала је допринос влада и Митрополит Теофил, који је непосредно пред почетак рада овог факултета се и упокојио.[455] На овом факултету велики број теолога стекао је звање дипломираних, а одређен број и доктора наука, од којих је било чак шесторица будућих професора Православног богословског факултета у Београду, као што су: Димитрије Стефановић, Лазар Мирковић, Марко Микијељ, Симеон Станковић, Радивој Јосић и Атанасије Поповић.[456] Поред ових будућих професора, било је и чак пет епископа, а узима се да је укупан број Срба који су се школовали на овом факултету било 36, уз реалну могућност да је исти био и значајно већи. Упоређујући број школованих на овом факултету са оним које наводим проф. В. Пузовић у случају руских духовних академија, видимо како овај факултет представља дату могућност за теологе са тла монархије, али да се допринос истог не може, и не треба, мерити са доприносом руских духовних академија.

Пут српске теологије током 19. века видимо да је у великој мери креиран према политичким границама и датим околностима у којима се Србија и српски народ налазио, па у зависности од историјског тренутка, и првобитне окренутости ка Русији, а нешто касније ка Аустроугарској, те и промене истог курса утицало је да и школовање теолога буде измештено у различитим правцима кретајући се од Русије, преко Запада, до Черноваца и затим Грчке, да би то искуство и теолози тих богословских училишта напослетку били

[455] Лист *Српски сион*, 10.10.1893. год, стр. 5, https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00026_18931010|page:6|query:%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B0%20%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5 Приредио: УБ Светозар Марковић;

[456] Види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 41;

творци српске теолошке мисли и учествовали у оснивању богословског факултета у Београду.

8.3. ИДЕЈА ДУХОВНЕ АКАДЕМИЈЕ ИЛИ ФАКУЛТЕТА

Питање теолошког образовања у Србији покретало се готово током читаве друге половине 19. века. О овој теми се дуго расправљало унутар Цркве и државе, и кад је деловало да је идеја врло близу реализације и оснивања високе теолошке школе у склопу Лицеја или Велике школе дошло је до обустављања даље реализације из више објективних разлога, које су предочили прво црквени великодостојници а после су такав развој ствари у великој мери креирале тренутне политичке околности. Различите политичке борбе, ратови, и често не тако добри односи на релацији Црква – држава имали су пресудан утицај на одлагање идеје о оснивању високообразовне институције у Београду. На уласку у 20. век, како то примећује М. Гулић, велику заокупираност југословенском идејом прожимала је како народ тако и нове власти успостављене након смене династија 1903. године. То је била примарна мисао и правац кретања свих политичких идеја тог периода, обзиром и да је након смене династија раније позитиван односа Србије и Аустроугарске сада кренуо у једном сасвим другачијем, можемо рећи и супротном, правцу.[457] Стварни и највећи носилац југословенске идеје била је омладина која је своје ставове и агитацију вршила преко часописа *Словенски југ*, који је основан новембра 1903. год, а на тлу монархије преко организација *Млада Хрватска, Млада Босна* и *Млада Далмација*.[458] Званична политика Краљевине Србије с почетка 20. века, чији је можда и најистакнутији експонент био Никола Пашић, у једном тренутку премијер и министар иностраних дела, била је више окренута пре свега ка питању припајања, односно ослобађања, територија Старе Србије и Македоније, а сама југословенска идеја имала је секундарну улогу, бар у првој деценији 20. века. Тек са остваривањем те идеје кроз балканске ратове (1912–1913) идеја југословенства у свести свих постаје основна мисао и политичка тежња. Национално питање и територијално

[457] У великој мери утицај на промену тог правца имала су дешавања и у Бечу, где су на Универзитету остварили међусобну сарадњу удружења хрватских, српских и словеначких студената, и то су између осталог чинили и око часописа *Зора* која је имала за циљ окупљање пре свега југословенске омладине, која је била спремна јавно да се заложи за идеју јединства. Види: М. Гулић, *Југословенска држава*..., стр. 17–18;
[458] Види: Исто.

проширење, односно обнављање ранијих граница, као што видимо била су основна питања која су заокупирали власти у Краљевини Србији, па се у таквом амбијенту покретање питања око богословског факултета уз дилеме око тога да ли исти треба да буде факултет или духовна академија били би готово неизводљиви, и морали бити пролонгирани.

Делимичном кашњењу у спровођењу идеје о богословском факултету дали су допринос и црквени великодостојници и њихов однос према овој идеји и недефинисан став. На размеђу два века Црква је изражавала један нејединствен став око статуса ове високошколске установе, за разлику од нашироко заступљеног мишљења у 19. веку које је гласило да није време за оснивање овакве једне установе, сада се то не доводи у питање, али се као дилема доноси њен статус. Одређена група, касније ће се испоставити као доминантнија, заступала је став да треба да се оснује факултет у склопу Велике школе или Универзитета, а други пак су заступали став да то треба да буде духовна академија са или без институционалних веза са другим факултетима, као и евентуално Универзитетом. Прекретницу у решавању овог питања донео је првобитно Закон о Универзитету из 1905. године. Доношењу овог закона претходили су још септембарски избори за Народну Скупштину из 1903. године, где се поприлично доминантном показала радикалска струја која је постигла готово 90% гласова.[459] Две радикалске фракције формирале су у два наврата током 1904. године владу, а на челу те владе која ће касније и изгласати отварање Београдског универзитета био је Никола Пашић.[460] Предлог закона о Универзитету морао је пре уласка у скупштинску процедуру да прође одобрење Државног савета, што је и учињено, те је на предлог Краља Петра Карађорђевића стављен на дневни ред скупштинског заседања 15. децембра 1904. године. Једнако битно било је и да надлежни Одбор да своје позитивно мишљење о предлогу овог закона, а на челу те комисије био је постављен из редова Самосталне радикалске странке Љубомир Стојановић. Затим је исти предлог био прослеђен клубу владајуће Народне радикалне странке, тек по његовом одобрењу стигао је фебруара месеца 1905. године посланицима на разматрање. Оснивање

[459] Радикали су на тим изборима били подељени на Народну радикалну странку и Самосталну радикалну странку, а исто тако доминантне политичке странке биле су Либерална, Напредна и Социјалдемократска, но и поред свега коалицију је успела да оформи за састав владе радикалски блок. Види: Исто.
[460] Александар Раковић, *Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899–1914*., Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. бр. 4, 2009. год, стр. 104–116;

Универзитета требало је да буде додатни мотив у спровођењу вишедеценијске идеје о оснивању факултета, али ће се испоставити да дух подела није могао бити лако превазиђен.

Активна делатност државних служби надлежних за спровођење у живот закона о Универзитету који ће касније довести, уз сву сложену процедуралну радњу, до његовог оснивања, нису били јасан показатељ црквеним структурама да у склопу тог планираног универзитета треба да експедитивно реализују идеју о оснивању и прикључивању богословског факултета, већ су у томе били далеко слабије ажурни. Као што је раније речено разлози споре реализације идеје о оснивању богословског факултета можемо тражити још у 19. веку, у коме су као ширу последицу аустрофилске политике Владе и Краља имали латентни сукоб црквених и државних структура, које ће довести и до дугорочних подела и унутар саме јерархије, на оне који припадају „старој“ окупљеној око Митрополита Михаила и „новој“ окупљеној око Теодосија Мраовића, кога је аустрофилска влада поставила за Митрополита током 80-их година 19. века. Унутарцрквено двовлашће и сталне смене владе учинили су да се од реализације ове идеје с крај 19. века одустане, односно да се за исту сачека погодније време. Са друге стране објективно говорећи, криза богословског школства с краја 19. века уз пораст стопе образованости грађанства, које као такво се делимично приближава и идеји секуларизма, учинили су да се ипак то очекивано погодније време не може ишчекивати, већ да се питање вишег образовања мора хитно ставити на дневни ред. Потребна реорганизација школства сада није била неопходна ради подизања образованости свештенства у складу са образовним стандардом тог времена, већ је постало и егзистенцијално питање. Митрополит Михаило, а касније и његов наследник Инокентије, у складу са својом проруском политиком, пре свега, и повезаношћу са путевима руског богословља остали су верни идеји духовне академије. Битно на овај став утицало је и то што су обојица се школовали на Кијевској академији, па с тим у вези Митрополит Михаило је желео и да имплементира идеје високог образовања које је спознао у Русији.[461] Све до краја 19. века, и смрти пре свега Митрополита Михаила, идеја духовне академије била је далеко пријемчивија црквеним структурама. Већ 1899. године покренут је на

[461] За разлику од митрополита који су се залагали за идеју Духовних академија, било је и оних, додуше незнатан број, који су сматрали да више школство као и до сада треба да се ослања на академије и факултете у иностранству, а као једна од значајних представника ове теорије био је Архимандрит Нићифор Дучић. Види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 46;

иницијативу државе дијалог о оснивању високошколске установе, а комисију испред Српске Цркве у том периоду чинили су професори богословије, предвођени ректором Архимандритом Кирилом. Космисија, као и у ранијем случају епископат Цркве, показала је један неусаглашен став, односно сви су препознали важност оснивања једне такве образовне установе, али нису били усаглашени око тога да ли је потребнија духовна академија или факултет, па је ректор Кирило био заступник идеје о академији, док је већина комисије била ближа идеји факултета. Као компромисно решење, Кирило је пристао да се оснује факултет чије ће форме функционисања више подсећати на академију, и то је покушај имплементације неке врсте модификоване идеје факултета. Ово није била једина идеја како да се ове разлике превазиђу, члан комисије, професора С. Веселиновић дао је предлог којим се не би оснивала нова високошколска установа, већ би постојећи Филозофски факултет се ставио под надзор Цркве, а истом би биле прикључене теолошке науке. Овај предлог и ако је могао имати помирљиво решење за већ успротивљене идеје, није био изводљив пре свега због чињенице да је Филозофски факултет био осмишљен као један од носилаца Универзитета и са посебним положајем који није било могуће подредити Цркви. Поред чињенице да је Комисија показала међусобно неслагање по питању положаја ове образовне институције, која је морала, пре свега у складу са датом потребом, да буде основана, одлучено је априла 1899. године да то ипак буде факултет. Но тешкоће око његовог оснивања није била само у правцу његовог позиционирања у односу на државу и Велику школу, већ и у погледу, како је то навео професор Техничког факултета Б. Гавриловић, прибављања, усред недоступности потребног броја адекватног професорског кадра, као и неопходног броја студената за тај целокупан наставни процес. С тим у вези проф. Гавриловић је сматрао да и поред такве одлуке комисије, је подесније да се прво оснује академија која би ако се за то остваре реални услови могла у једном тренутку се подићи на степен факултета. Комисија није желела поново да разматра своју ранију одлуку, па је предлог проф. Гавриловића остао као значајна идеја која није доспела до реализације. Професори Велике школе једнако су сматрали неопходним да се оснује, сад већ у склопу Универзитета о коме се увелико расправљало већ те 1902. године, више богословско училиште пре свега због потреба Цркве, али и, како сами наводе, штетности коју би могло да произведе евентуално школовање на другим православним, или пак католичким факултетима. Заокупираност идејом о Универзитету нагнало је професоре да се

првенствено баве проблемом броја факултета, за који су сматрали да је доста мали да би на њима почивао један Универзитет, док се питањем образовања свештенства нису детаљно бавили, већ су само констатовали потребу и за тим факултетом. Оскудица у броју адекватно оспособљених професора за евентуални рад на факултету, уз прећашње веома слабо образовање богослова као потенцијалних студената факултета, имали су свакако пресудну улогу, и поред свих међусобно супростављених мишљења, да и поред показане одлучности за оснивањем факултета с почетка 20. века, то ипак буде учињено више година касније.

Вишедеценијска борба између заговорника идеје факултета и духовне академије, видимо како је с почетка 20. века ипак резултирала победом идеје факултета, али и поред чињенице да се та борба негде код већине у академским круговима посматра као пресудан разлог зашто се није раније дошло до оснивања те високообразовне институције, постоје и они који сматрају да су далеко шири политички и објективни разлози имали пресудну важност у овом процесу. Специфичност измењеног политичког положаја српске државе, уз непостојећи квалитативно прихватљив наставнички кадар, ипак се могу посматрати као једнако важним, ако не и важнијим разлозима да о богословском факултету можемо причати тек са успоставом нове државе, Краљевине СХС.

8.3.1. Богословски факултет на Београдском Универзитету

Почетак 20. века обележила је династијска смена у Краљевини Србији, те по смрти Краља Александра Обреновића, на власт долази поново династија Карађорђевића. Промену на трону државе пратиле су и политичке промене које су изискивале одмах по ступању династије нове изборе. На изборима 1903. године готово политичку надмоћ показала је радикална странка, подељена на Народну и Самосталну радикалну странку, над осталим политичким фракцијама окупљеним пре свега око Либералне и Напредне странке. Колико је заправо њихов политички утицај био велики, потврђује и чињеница да су у два наврата током 1903. и 1904. године коалиција горе наведених радикалних странки оформила владу. Један од задатака ове радикалске владе било је и оснивање Универзитета у Београду.

Предлог закона о Универзитету Државном савету представљен је децембра 1904. године, а затим је требало да позитивно мишљење о том предлогу да и надлежни Одбор на чијем челу се налазио Љ. Стојановић. Коначно посланицима на претрес предлог овог закона

стиже почетком 1905. године, а према предлогу овог закона, чл. 4, пројектује се отварање Духовне академије која ће делати према посебно донетом закону.[462] На овај начин претпоставља се отварање не факултета, као што је то после више година расправе било потврђено у договору Цркве и државе, већ Духовне академије, за коју се исто тако предвиђа посебан закон према којем ће се иста управљати. Скупштинске расправе о предлогу закона о Универзитету биле су врло исцрпне и трајале су готово током читавог фебруара месеца, а коначно крајем фебруара закон је одлуком 111 гласова посланика, од 119 укупно присутних, изгласан и на снагу је ступио 27. фебруара 1905. године.[463] Статус богословског факултета унутар предлога закона дефинисан својим 4. чл. остао је неизмењен, а унутар посланичке расправе тек спорадично је помињан без залагања за неком променом у том правцу. Министар просвете, тада Андра Николић један од лидера Народне радикалне странке, приликом једног обраћања у Скупштини, фебруара 1905. године, покушао је да разјасни положај богословског факултета, прво упоређујући га са статусом медицинског, желећи на тај начин да покаже како је ипак медицински, бар у том тренутку, деловао као приоритетнији задатак за одлучивање, а након тога првобитно одбацујући финансијску страну као проблематичну за оснивање академије, А. Николић настоји приказати како је главни разлог пролонгираног оснивања академије то што сензибилност теолошких наука не допушта слободу у предавању, коју претпоставља Универзитет.[464] Имајући у виду потребу за том слободом и чињеницу да теолошке науке то не могу, или бар по речима министра, усвојити било је потребно за духовну академију изградити један сасвим другачији статус, којим би се предвиђало учешће и црквених власти у њиховом раду. На овај начин Министар просвете се сложио, рекли бисмо, са великим делом црквене јавности која се залагала за оснивање духовне академије, која би делала према делимично измењеним законима у односу на остале факултете, а опет остала у статусу готово универзитетских факултета са правом надзора Министарства просвете. Правни положај евентуалног богословског факултета или академије, нису били једини разлози да се о оснивању истог додатно сачека,

[462] *Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине у редовном сазиву за 1904. год*., XXVII редовни састанак Народне Скупштине одржан 15. децембра 1904. године, Београд, 1905. год, стр. 999–1004;
[463] За више види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 50;
[464] *Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине у редовном сазиву за 1904. годину*, LV редовни састанак Народне Скупштине одржан 7. фебруара 1905. године. Београд, 1905. год, стр. 1462;

већ је према речима председника Одбора Љ. Стојановића оснивање богословског факултета било у овом тренутку сувишно пре свега због чињенице да тренутне богословије немају кадровске капацитете довољне да понуде факултету за рад, па самим тим његово отварање треба да сачека испуњење тог услова као и разрешење његовог коначног статуса. Према мишљењу ове двојице наведених богословски факултет, или академија, тренутно не испуњавају крајње објективне услове за оснивање, али оно у чему се они слажу јесте потреба првенствено дефинисања односа Цркве и државе у питањима управе над том образовном установом од високог значаја, којој несумњиво се признаје право додуше ограничене управе дате и Цркви. Двојна управа која је деловала прихватљиво горе поменутим, за неке чланове радикалне већине било је готово неприхватљиво решење, али ти исти су и далеко хитнијим сматрали решавање питања оснивања богословског факултета. Наиме, посланик Алекса Ратарац говорио је првенствено о мањкавостима високог образовања које су српски теолози стицали на факултетима у иностранству, а исто тако и различитим протекцијама којима су се служили црквени великодостојници, а на првом месту ту чак наводи и Митрополита Инокентија, како би одлазили на школовање и слали касније кандидате који то нису у довољној мери заслужили својим ранијим залагањем. На овај начин А. Ратарац жели да представи важност што хитнијег оснивања богословског факултета, али и неопходност да факултет буде у потпуности подређен држави и да се у том случају не би дешавали никакви облици непотизма о којима је раније било речи.[465] Врло тешко је заправо разлучити у говору Ратарца да ли је он имао акценат стављен на његову личну нетрпељивост према Инокентију, или само ка неорихватљивости идеје духовне академије, али је свакако битно мишљење пре свега у контексту плурализма који је видимо био све више заступљен.

Српска и београдска јавност остала је, као и сами посланици у скупштини, подељена у ставу око богословског факултета, а свакако у великој мери ово питање било је поље на коме су либерали настојали да остваре политичку победу над доминантном радикалском политиком тог периода. Београдски пролиберални лист *Политика* тврдио је како А. Николић води једну нестабилну просветну политику и износи неутемељене тврдње у вези богословског факултета, односно академије, без претходног саветовања и било каквог

[465] *Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине у редовном сазиву за 1904. годину*, LVII редовни састанак Народне Скупштине одржан 9. фебруара 1905. године. Београд, 1905. год, стр. 1516;

договора са црквеним властима о овом питању.[466] Проблематичност његовог става лежи и у чињеници, како то тврде у Политици, да не разликује теологију, која има своје научне контуре, и религије. Теологија је она која познаје јасан правац свог развоја и има слободу, чији су носиоци Свети Оци и њихова теолошка учења која су израз личних промишљања и слобода, али и божијег надахнућа. Слобода као основни темељ изградње теолошке мисли кроз историју није могла оспорити чињеницу да савремени теолози нису били довољно изграђени у њој, па се и *Политика* слаже како теолошко образовање може добити свој усудићемо се рећи правилан па и светотачки правац само у склопу Универзитета који би јој гарантовао потребну слободу. Мишљењу либерала исказаном кроз горе поменути новински чланак придружила се мањинска странка напредњака, која је и поред све гласнијих распава које су вођене око важности медицинског факултета на универзитету, сматрала како богословски факултет треба да има предност првенствено због националних задатака[467] који су се, пре свега пред државу, стављали у наредном периоду, а за шта ће од далеко веће користи бити богословски факултет. Следствено овим мишљењима, а недуго затим, у оквиру чланка, при *Гласнику Православне Цркве у Краљевини Србији*, као званичном гласнику Архијерејског сабора, раније све више чврсто заступана идеја духовне академије сада као да је напуштена, већ следствено пре свега *Политици*, доста гласније се заступа идеја факултета.[468] Из ког разлога је за тако кратко време дошло до промене мишљења и заокрета у правцу кретања кроз отварање једне овакве више образовне установе не можемо са сигурношћу рећи, али се као разлози и за јавну дискусију презентују крајње интересантни ставови као што је жеља да се избегне академија, која као концепт представља католичку установу, а узимајући у обзир важност интернатског живота, далеко су већи и материјални издатак. Наводећи ове разлоге за јавност свакако се настојало створити како у народу, тако и у свести оних који о овоме коначно и одлучују, једна врста анимозитета према концепту академије и самим тим факултет представити као једну, и једину, опцију која је

[466] „Теолошки факултет или духовна академија“ *Политика*, 11. фебруар 1905. година.
[467] О националном задатку и доприносу факултета кроз неколико деценије причаће С. Димитријевић, први декан Православног факултета у Београду, који је сматрао да је факултет, требао да буде, и постао место сабрања свог српског народа у том тренутку расутог у границама различитих држава који су у Београду снажили свој верски и национални дух. Види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 55;
[468] Види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 54;

прихватљива. Разлоге ових промена у мишљењу требамо тражити у чињеници да је Митрополит Инокентије 1905. године, као ранији заступник идеје духовне академије, био врло болестан и као најстарији по посвећењу епископ шабачки Димитрије Павловић[469], поборник факултетског академског образовања, бивајући чувар трона Цркву[470] је поново приближио концепту факултета, а то је касније могао и активније да чини након убрзане смрти Инокентија, када је постао митрополит. Ове промене у ставу Цркве учиниле су да онај 4. чл. о оснивању Универзитета, а у вези каснијег оснивања духовне академије, постане само одлука која дефинитивно неће доћи на дневни ред за решавање, а решавање питања богословског факултета морало је бити пролонгирано због ствари на које су скретали пажњу сада већ многи професори универзитета, а то је недостатак студената и професора. И поред чињенице да је спроводљивост плана духовне академије већа и бржа, јер је Црква ту могла имати доста већу слободу у реализовању исте, остало се, по доласку новог митрополита, ипак доследно идеји факултета.

Коначној и убрзаној реализацији идеје о подизању Велике школе на степен Универзитета, у великој мери допринела су шира политичка дешавања на Балкану. Академска јавност изражавала је бојазан због све јачег академског утицаја који су одашиљали Софија (1904) и Загреб (1874. године основано *Загребачко свеучилиште*), а пре свега зато што су имали своје универзитете, и на српску омладину која је услед близине и не имања других могућности се одлучивала на школовање у оквирима истих. Овакав расплет ситуације академска јавност је доживљавала као могући поновни повратак у ропство из кога се народ уз велике борбе ослободио, с тим да академско и интелектуално за разлику од физичког нема тако развијене механизме одбране, осим у овом случају да се оснује универзитет попут *Пијемонта* који би сабрао српску омладину у Београду. Једнако као што је хрватски проширени утицај мотивисао у извесној мери оснивање Универзитета

[469] Димитрије Павловић је средином 1905. године ступио на трон Митрополита Српске Цркве, а за разлику од својих претходника почев од Митрополита Петра, па све до Митрополита Инокентија, који су се образовали на изворима руског богословља и у оквиру Духовних академија, Димитрије је своје школовање завршио у оквиру Велике школе и то на катедри за филологију, а додатно школовање и усавршавање у Паризу. Узимајући ово у обзир не треба да чуди његова преданост идеји факултета насупрот ранијих који су се залагали за академију. За више види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 56;

[470] На основу 128. члана Закона о црквеним властима администрирање Митрополијом преузима епископ најстарији по посвећењу.

у Београду, готово на исти начин ће тај исти утицај касније имати пресудну улогу у бржем спровођењу оснивања богословског факултета.

Митрополит Димитрије[471] имајући у виду све шире аспекте проблема и околности под којим је ступио на трон и временски сужен простор, образовао је јасан правац у решавању проблема који су били у његовој власти, а то је школовање и изграђивање адекватног наставног кадра за рад на факултету. Пошто се и сам образовао у иностранству[472] схватао је потребу да кандидате које Црква препозна као оне са изразитим потенцијалом треба послати у иностранство на факултете, како би када за то дође време они били конкуренти за рад на богословском факултету. Дилема која му је још остала било је да ли те кандидате треба да тражи међу богословима или гимназијалцима, односно да ли професорски кадар треба бити део свештенства или лаоса. Гимназија је у том тренутку, имајући у виду стање у богословијама, нудила боље предзнање и кандидате са ширим образовањем али је свакако постојала бојазан да исти након даљег школовања не желе примити свештенички или монашки чин, па да факултет изгуби ту повезаност са Црквом коју би остваривали кроз свештенство међу професорима. Према првом и неформалном договору ови професори били би под надзором Архијерејског сабора, док би питања уређења и предмета наука, које се на њему изучавају, били плод договора Министарства просвете и Српске Православне Цркве. С тим у вези и може се разумети забринутост и толика посвећеност Митрополита ка решавању питања будућег професорског кадра, јер је према том договору била искључиво његова, одн. саборска одговорност. Филозофски и Правни факултет 1907. године о овом питању изнели су свој јасан став, по коме сматрају да кандидати из богословија не задовољавају ниво образовања, а поготову не из области општег, како би могли бити послати на даље школовање у иностранство, већ да то искључиво треба да се чини са матурантима гимназија. Овај став на Митрополита деловао је поражавајуће и све оно што му је наизглед деловало као прихватљиво и одрживо решење желео је да додатно испита, а што ће додатно пролонгирати цео процес. Већ доста пролонгирано отварање високог богословског училишта, из горе поменутих вишеструких

[471] У великој мери креацији интелектуалне мисли и визионарског духа код Митрополита Димитрија допринеле су његове раније животне околности које су га водиле од учитељског, преко свештеничког позива, па све до трона Митрополита. Ширини његових промишљања нису допринела његова образовања већ и његов турбулентан животни пут. За више види: Александар Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)*, докторска дисертација, Филозофкси факултет Универзитета у Београду, 2013. год;
[472] За више види: А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије*..., стр. 8–17;

разлога, нису сви гледали благонаклоно, ректор богословије С. Веселиновић, видео је као израз немарности и недовољне ангажованости једнако и Црквених и државних органа надлежних за решавање овог питања.[473] Овај и овакав став ректора делио је и одређени део јавности свестан важности и потребе једног богословског факултета. Суочен са овим негативним мишљењем и ранијим ставом изнетим од два факултета, представника универзитета, Митрополит жели да озбиљније приступи овом проблему оснивајући теолошку комисију, која је став раније предочен од стране поменутих факултета одбацила, а Митрополит, очигледно имајући велико поверење у рад ове комисије, им је такође наложио одлучивање по питању духовне академије или факултета. Поред велике подељености која је владала у друштву, иста таква подељеност била је присутна и унутар комисије, али се пре свега имајући у виду финансијске аспекте оснивања факултета комисија одлучила пре за исти него за академију. Рад ове комисије и његове одлуке напослетку предочене су и Министарству просвете која их је прихватила и према првим проценама реализација је могла бити спроведена тек 1909. године.

Међусобна подељеност друштва и унутарцрквена подељеност, али и академске јавности, по питању оснивања високог богословског училишта учинила су да се међу истима нађу носиоци и идеја одвојености вере од науке, уз чувену крилатицу ,,вера није наука“. Том крилатицом правдали су свој став о неопходности искључивања чак и сваке идеје о евентуалном оснивању богословског факултета који би се прикључио универзитету. Људи својим ставом видљиво далеки црквеном животу и размишљању сматрали су да једино духовна академија може да буде плато једног сусрета вере и науке, и да на тим истим академијама може и треба првенствено се бавити питање одрживости вере код људи, али њене потребности уопште, и да треба да буде изучавана посебно. Овај став представљао је глас одређене групе универзитетских професора, али не и већине која на овај и овакав јавно изнешени став је имала спреман одговор. Супротан став оне групе професора која није делила иста убеђења са горе поменутим износи др Чедомир Марјановић, који ове и овакве

[473] Ректор је стање богословског образовања у земљи у том тренутку видео као незавидно, али не сасвим очајно. Незавидан положај богословског образовања ректор образлаже чињеницом како се о истом већ неколико деценија није озбиљније расправљало, док су гимназије и Лицеј се развијали, и она богословија која је била једина окосница богословског образовања је стагнирала у развоју, а приче око факултета су се свега спорадично помињале без озбиљнијег залагања што је довело до тога, а опет по речима ректора, да је већ се доста закаснило у релизацији те историјски значајне идеје. Види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 57;

ставове универзитетских професора пре свега жели да објасни тиме што су готово сви јавни заступници те идеје заправо били чланови или симпатизери једне исте странке и(или) политике, Самосталне радикалне странке. Социјалисти по свом ранијем убеђењу и прозападно оријентисани пре свега према свом образовању ти професори, су према речима Ч. Марјановића, од ране младости развили један пасивни анимозитет према свему црквеном, и то треба посматрати као основни мотив оваквог размишљања и покушаја потпуног одвајања Цркве и државе. Даље образлажући тренутно стање Марјановић наводи како криза верског идентитета и једног универзалног морала учинили су да питање богословског факултета постане од великог значаја за целокупно друштво, коме треба активно приступити не осврћајући се на деструктивне ставове појединаца који су следбеници политичке идеје а не идеје бољег и просвећеног друштва.[474]

Све већа ангажованост црквене и академске јавности ка решавању питања вишег богословског училишта, довела су врло извесно до победе идеје факултета већ крајем 1907. године, али се његовој реализацији није могло још приступити из више крајње објективних разлога, а један од њих, поред горе поменутих везано за будуће професора факултета, је и то што се морало сачекати да богословију сврши још неколико генерација како би се могао образовати значајнији број уписаних студената, јер узимајући у обзир број уписаних по једној генерацији тај број је миноран у поређењу са потребним за рад факултета. Неколико година и неколико генерација свршених богослова који су требали бити први студенти богословског факултета у тој намери омели су Балкански ратови (1912–1913).

Послератне године учиниле су да се ова тема и одлука о истој готово у потпуности запоставе, а чак се поново и преиспитивала уопште и потреба за оснивањем факултета. На тај начин видимо како су ратне године имале за последицу готово брисање свих до тада постигнутих резултата у преговорима између Цркве и државе, као и наизглед непомириљивих следбеника идеје духовне академије и факултета. Радован Казимировић, теолог и доктор правних наука, приметио је како првенствено међу „радикалним световњацима“ се развила једна нова идеја по којој се треба одустати од идеје богословског факултета, и теологију сместити у оквиру филозофског факултета као религијско-историјски смер. Као главни разлог овог става наводи се све јаче присуство духа

[474] Чедомир Марјановић, „Да ли је теологија наука?“, *Гласник православне Цркве у Краљевини Србији*, 30. јун 1907. године, стр. 180–182;

конфесионализма у већини теолошких радова с почетка 20. века, а што је врло вероватно доказ сужене слободе научног испитивања које се даје теолозима, а коју ће пак моћи остварити у склопу филозофског факултета. С друге стране као једнак проблем Казимировић наводи и присуство унутар Цркве значајног број конзервативаца који се залажу за концепт Духовне академије, уз образложење да у супротном Црква и теологија на факултету постају осветовљене, а самим тим према њиховом схватању и у извесној мери и обезвређене.[475] Казимировић, на првом месту као теолог, није могао да разуме постојање одређених фракција и унутар саме Цркве које су биле спремне да дезавуишу идеју и потребу факултета, коју је он видео као идеју од националног интереса готово историјски немерљиву. Разлог преласка већине са првобитно академије на факултет Казимировић види у томе што академија представља једну „изоловану" средину, која као таква не може пратити савремене научне токове који се на првом месту представљају студентима универзитета, па самим тим инсистирање на академији не би донео један стварни, а још мање континуирани, напредак теолошких наука код Срба. Неспремност министра просвете и недовољно залагање црквених структура довели су до тога да су сви поново почели да сумњају у раније постигнуто кроз исцрпне договоре, но после рата и изласка потребног броја генерација свршених богослова требало их је поново мотивисати на промене. Јавну подршку брзом решавању овог проблема, којем многи нису видели крај, дао је и проф. Слободан Јовановић који је обраћајући се широј јавности беседом 1914. године рекао како универзитет неће бити потпун све док се не отворе богословски и медицински факултет, и на тај начин видимо како је и он препознао као и раније Казимировић важност богословског факултета за универзитет и уопште теологију у српском народу.[476]

Процес оснивања богословског факултета показаће се веома сложеним из више разлога, од којих неке можемо посматрати као шире политичке прилике у које пре свега спадају учестала ратна збивања током друге деценије 20. века, и унутрашња збивања креирана сукобом различитих становишта како политичара тако и академске јавности око привржености и одрживости идеје духовне академије или факултета. Процесу

[475] За више види: Радован Казимировић, *Богословски факултет Српског универзитета*, Штампарија „Доситеј Обрадовић" Београд, 1913. година.
[476] Слободан Јовановић, „Универзитетско питање", У *О држави: Основи једне правне теорије/политичке моралне расправе, Сабрана дела Слободана Јовановића*, књ. 10, пр. Радош Љушић и Живорад Стојковић, Београд: БИГЗ 1991. год, стр. 429–448;

превазилажења тих размирица и различитости мишљења требала је допринети идеја посебног смера у оквиру филозофског факултета, али чинило се да ту идеју ниједна страна није желела да прихвати те и коначно њено одбацивање бива по беседи проф. Слободана Јовановића, који је као ректор универзитета у периоду 1913/14. године сматрао да је неопходно приступити хитном отварању богословског факултета. Следствено томе и замисли и иницијати напослетку и ректора априла 1914. године у садржају пројекта измена и допуна Закона о Универзитету предвиђено је и оснивање богословског факултета, и како универзитет сада треба да чини шест факултета: богословски, филозофски, правни, технички, медицински и пољопривредни.[477]

8.3.2. Оснивање Богословског факултета (1919-1920) у Београду

Околности у послератној Краљевини Србији и ако вишеструко теже због економских губитака и губитака у погледу броја становника, донеле су и одређене назовимо позитивне последице доласком великог броја руских професора Духовних академија и теолога са тла Карловачке митрополије. Пад руске монархије и са друге стране уједињење српског народа са обе стране Дунава и Савем учинили су да једно од кључних питања, професорског кадра, буде у потпуности разрешено и да се идеји богословског факултета и његовог оснивања буде веома близу.[478]

По уједињењу у заједничку државу, иницијатива и залагање за оснивањем богословског факултета постаје императив нове и младе државе, као главни протагониста те иницијативе показао се Министар просвете СХС Љубомир Давидовић, који је већ априла 1919. године писмено се обратио ректору универзитета са молбом за хитно решавање питања богословског факултета и да исти мора у што краћем периоду да отпочне са радом. Ово питање прво је требало да буде изнето пред универзитетски савет који би касније требало да предложи измене Закона о Универзитету, односно његовог 4. члана. Давидовић поред иницијативе покренуте код ректора желео је да истој прикључи и Цркву, па је од

[477] Неки од чланова Државног Савета сматрали су и даље да богословски, а са њим и пољопривредни факултет, треба да буду само одсеци одн. смерови на факултетима, а не и засебни факултети. Свакако и ако они не прецизирају исто богословски би био пренет у оквире Филозофског факултета. Види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 61;
[478] Душан Кашић, „Богословски факултет 1920–1980“, *Богословље: Православни богословски факултет*, бр. 1-2, 1980. година, стр. 1–46;

Митрополита Димитрија затражио да предложи чланове комисије која је планирана да се формира по овом питању. На овај начин министар је настојао да мешана комисија буде спроводитељ његове идеје и иницијативе и да Црква учествује активно у њеном раду. Слагање Митрополита Димитрија са овом иницијативом и намерама Министра Давидовића исти је потврдио реализовањем траженог у кратком временском интервалу, а за чланове комисије поглавар је поставио: ректора Призренске богословије Стевана Димитријевића и ректора Карловачке богословије Викентија Вујића. Овакав састав предложених чланова комисије показатељ су и активног учешћа богословија у релизацији плана за оснивање богословског факултета. Поред двојице ректора богословија као посебан члан и изасланик Архијерејског сабора постављен је епископ нишки Доситеј. У саставу новообразоване комисије поред гое поменутих чланова било је још и три члана постављена на предлог министра и то: ректор универзитета Ђорђе Станојевић, Бранислав Петронијевић и Чедомиљ Митровић. Комисија се начелно сложила са идејом оснивања факултета и предложила да исти отпочне са радом септембра 1919. године.[479] Поред званичног извештаја комисије, јавно свој став о овом питању који се разликовао од поменутог извештаја, али пак није нешто што као идеја и раније није имала своје следбенике, износи професор филозофског факултета Б. Петронијевић. Он наводи како и поред комисијске одлуке чији и сам био члан, заступа став по коме првобитни садржаја 4. чл. Закона о универзитету треба да остане непромењен и да уместо факултета ипак се треба определити за Духовну академију која би се основала изван универзитета, како то пак комисија предлаже, а пре свега због чињенице да верске и теолошке догме не подлежу истраживачком и научном сазнању, већ искључиво на вери, па као такве не могу бити у групи наука чије се преиспитивање сматра готово обавезом свих академских грађана.[480] Са оваквим ставом Петронијевића, није се сложио ректор универзитета Ђ. Станојевић, који је у свом извештају навео похвално о залагању комисије и једнодушном одлучивању исте, а да је овакав иступ Петронијевића његов лични

[479] Према извештају комисије као главни разлог за оснивање богословског факултета, поред чињенице да је исти предвиђен још Законом о Универзитету (чл. 4), јесте то што се у држави осећала потреба за вишим образовањем свештенства што је држава и препознала с почетка 20. века, а сада у додиру са другим верама у мултирелигијској држави Срба, Хрвата и Словенаца та потреба постаје далеко израженија а решавање тог питање хитније. Види: Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, фонд 66, фасцикла 155, Извештај Комисије за оснивање богословског факултета од 21. маја 1919. године.

[480] За више види: АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, фонд 66, фасцикла 155, *Петронијевићево издвојено мишљење од 20. маја 1919. године*;

став а не став комисије.[481] Међусобно неслагање двојице еминентих професора београдског универзитета и ако је требало да остане на изношењу својих личних ставова, без потребе за даљим продубљивањем и уласком у полемику, довело је до шире академске расправе пренете пре свега кроз различите новинске чланке који су писали за једну или другу идеју зависно од свог политичког става и позиције, а одатле и на седнице Народне Скупштине. Ове околности су имале за негативну последицу слабо даље спровођење онога за шта је Комисија била и оформљена, а то је оснивање факултета. Како то примећује А. Раковић, као главни спроводитељ ових расправа био је лист *Демократија*, главно гласило новоосноване Демократске странке основано маја 1919. године. Своје раније поменуте ставове Б. Петронијевић је јуна месеца 1919. године, а сада и потпуно јавно, могао да понови у оквиру чланка у овом листу. Знајући пре свега реакције ширих народних маса на изражене појаве реакционизма у друштву, Петронијевић је залагање представника Комисије за промене 4. члана Закона о Универзитету, назвао реакционашким и несавременим желећи, врло вероватно, да на тај начин на исту наведе осуду народа. Даље је желећи да утемељи свој став образлагао да наука почива на преисипитању свих ставова, а вера то не може себи допустити, као и да почива на рационалној мисли, а самим тим вероватно религију посматра онда као ирационалну. Уз то једна од главних одлика наука јесте динамизам, а религије, због своје непромењивости, како он то опет тврди, статичност. Постојање других теолошких факултета у Европи у склопу универзитета он сматра традицијском заоставштином, са којом се западни свет не може изборити, и да самим тим то не може и не треба да буде нешто на шта ће се Београд угледати. Свој став коначно Петронијевић закључује тврдњом, којом је желео да дефинитивно отклони сумњу код свакога у тачност његових тврдњи, да у колико се ипак установи богословски факултет на универзитету то може довести до трајних последица у виду проширеног моденизма у Цркви и клерикализма у просвети. Сепаратистички став у погледу богословског факултета на универзитету који износи Петронијевић, важни су пре свега због чињенице да је он као један од ретких јавно изнео став и образложио све појединости тог става и идеје коју заступа, док се раније делило на заговорнике једне или друге идеје уз скроз другачији наратив који је то пратио. Оно што што Петронијевић превиђа, а што је врло могуће био и основни мотив Комсије, или бар

[481] Види: АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, фонд 66, фасцикла 155, *Допис ректора Београдског универзитета од 26. маја 1919. године*;

њених црквених чланова, јесте да оснивањем богословског факултета у Београду Српска Православна Црква жели да задобије статус и положај који је до тада већ имала Римокатоличка Црква и њена висока училишта. Петронијевић образлаже један аспект, али зато други готово у потпуности занемарује, позивајући се на традицију западних факултета он заборавља, или циљно изоставља, да већ у том тренутку у овој новој држави постоје теолошки факултети у склопу неких других универзитета који су мотивисали заступнике идеје богословског факултета на Београдском универзитету. Загребачко свеучилиште укључивањем теолошког факултета у свој састав је заправо имало готово пресудну улогу у решавању тог идентичног питања у Београду.

Став дела академске јавности прокламован кроз речи Петронијевића није био јединствен, па је тако убрзо на то одговор стигао од представника другог дела претходно недовољно чини се експониране јавности, оличене у наступу Радована Казимировића. Он је већ у наступу Министра Давидовића, а у вези скорог решавања питања богословског факултета, видео његово разумевање националног питања, али и чињенице да универзитет није само синоним за науку већ и културно и духовно уздизање његових чланова, а што раније поменути професор филозофског факултета превиђа. Казимировић заправо настоји да рекапитулира све раније предочено и урађено по овом питању, као и да подсети да питање факултета не сме се свести само на питање научности или ненаучности истог, већ да се издигне као питање од вишег националног интереса. Казимировић препознаје амбијент универзитета као једини који може донети научни прогрес у оквиру и саме теологије, док академије види као затворен и реакционарски простор деловања који жели да избегне. За разлику од Петронијевића који је желео да теологију дискредитује образлажући то кроз немогућност примене научних метода у изучавању теологије, Казимировић то појашњава тиме што посебност теологије која се открива путем натрприродних откривења лежи у чињеници да иста примењује научне методе које су непримењиве у другим наукама.[482] Коначно, одбацујући тврдње колеге о уношењу модернизма у Цркву укључивањем факултета на универзитет, Казимировић је желео да потврдио неопходност истог пре свега због чињенице и да теологија представља науку чија се достигнућа развијају и да сама Црква у складу са тим треба да буде део савремених токова, па и науке. За разлику од Казимировића, Иван Ђаја професор са филозофског

[482] Види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 68;

факултета сматрао је да Црква и теологија негде и треба да остану нетакнуте и јединствене, али и изван универзитета, за који сматра да није непотпун тиме што је богословски факултет изостављен јер и многи други универзитети у Европи нису га уврстили у свој састав. Обзиром да наука почива на мишљењу, а мишљења на различитости које доводе често и до сукоба, теологији, по мишљењу И. Ђаје ту не треба да буде место. За разлику од сличног става раније поменутог Петронијевића, који је свој став износио са одређеном дозом оспоравања теологије као науке, Ђаја са сасвим другачијег становишта дели готово исти или сличан став као и Петронијевић да треба богословски факултет бити изван универзитета. Позивање на Загреб и концепт универзитета одн. свеучилишта тамо оформљеног сматрао је неприкладним обзиром да се и тамо увелико расправља о искључивању теолошког факултета из његовог састава, а ако се узме у обзир потреба свештенства за високим образовањем они то могу једнако стећи и на академији. Према томе и ставу овог професора било је реалније искључити теолошки факултет у Загребу са универзитета, него очекивати да такав факултет православни буде оформљен у Београду. На овај начин питање богословског факултета чини се своди на политичко питање значајних центара унутар нове државе. Ђаја је представио заправо цело ово питање као суштински политичко и како га само тако можемо, или би требали, посматрати.

Ставови различитих академских представника српске јавности тог времена показатељ су само различитости мишљења и подељености народа по овом питању. Сваки од горе поменутих имао је право и аргументе у одређеној мери за своје тврдње и њихово суочавање није било ради побијања једних већ ради бољег разумевања предности и мањкавости и једног и другог концепта како би се на крају одлуком државих органа и потврдом евентуалних закона од стране Народне Скупштине донела и коначна одлука. Расправа и сукоб мишљења између професора и унутар академске јавности пренела се затим и на Скупштину. Предлог изнет од Савета Универзитета у Београду за измену 4. члана Закона о Универзитету из 1905. године, по коме ће се богословском факултету признати равноправан положај као и осталим факултетима изазвао је рекло би се очекиване реакције.[483] Међутим, Одбор за измене и допуне Закона о Универзитету и поред посебног

[483] Одвојено, поред мишљења Савета, изнето је и мишљење Бранислава Петронијевића, о чијим ставовима по овом питању је подробније већ било речи. Види: Види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 69;

иступања појединих чланова Савета, одлучио је поднесе предлог према коме би се богословски факултет изједначио са осталим факултетима. На овај начин Петронијевићево мишљење, као и оних који то мишљење деле, остало је тек предлог који чини се од стране Одбора није ни узет у разматрање. По први пут овај предлог нашао се пред посланицима Скупштине 23. јуна 1919. године, али то је предтављао само увод у дебату која ће се посвести пре свега инспирасана горе и раније поменутом дебатом између професора Универзитета, који су заступали различите ставове а чини се исто тако и политике различитих странака што ће се тек показати кроз скупштинску дебату и окренутост одређених страначких представника ка идеји академије, или пак факултета. Ова тема постаје платформа на коме одређене политичке странке, слабијег поверења у народу, настоје да остваре победу над владајућим и доминантним странкама, али и да вишенационална млада држава западне у скупштинске расправе обојене националним темама и мотивима. И поред чињенице да би тема могла изазвати расправе на више основа, прве рекације дате од стране Народног клуба 1919. године, и др Ладислава Полића, донеле су позитивно мишљење о овој теми. Ладислав готово да сматра непотребним посебно расправљати на ову тему и сматра да је ово интерно питање Београдског Универзитета, које нема разлога да не подрже представници свих странака, јер је богословском факултету место на универзитету. Да има заиста позитиван став о покренутој иницијативи Л. Полић је потврдио и тиме што се његова странка, одн. представници који су и део Хрватског свеучилишта, предлагали да се Православни богословски факултет отвори и у склопу Загребачког свеучилишта. Значај Православног факултета у Загребу био би од још веће важности пре свега ради постизања јачег народног јединства, па самим тим Полић сматра како и Београд и Загреб треба да реализују те дуго година планиране идеје. Евентуално постојање два теолошка факултета различитих конфесија у Загребу били би показатељ заједништва оствареног у новој држави, али на једном микроплану. За разлику од раније аргументованих мишљења угледних професора, Полићево мишљење и Народног клуба треба посматрати искључиво као политичко које има за циљ превазилажење, или пак умањивање националних разлика зарад државног јединства, без залажење у питања односа теологије и науке.[484] Начелно сагласно мишљењу Полића, изнео је став и др Радоје

[484] Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1920. год, 47. редовни састанак 4. јула 1919. год, стр. 150–151;

Јовановић, који је као једину примедбу ставио то што у броју од шест факултета не треба богословски да стоји на првом месту, али да његово бивствовање на универзитету треба да буде потврда једне опште иницијативе свих народа за религијску једнакост и толеранцију. Потврдом овог и оваквог политичког става српских и хрватских политичких представника били су један од показатеља спремности истих да активно раде на образовању стабилног народног јединства. Р. Јовановић затим услед ревности према идеји јединства чини се да одлази и у једну крајност предлажући оснивање „једне заједничке Велике Теолошке школе“,[485] која би омогућила несметан развој теологије, али и међурелигијског јединства, на коме треба више да се ради. Чини се како Јовановић зарад народног јединства, за које се тако ревносно залаже, од идеје факултета пренео се на идеју Теолошког Универзитета, одн. Велике Теолошке школе, и на тај начин се у ранијем сукобу на релацији академија - факултет ипак више приближио академији. Идеја академије постаје му ближа пре свега због чињенице да основна одлика академије, на којој инсистирају сви заговорници исте, јесте одвојеност од Универзитета и самостално бивствовање, које он овог пута жели да обједини само у склопу Велике Теолошке школе.[486]

Помешаност становишта са којег се посматра и расправља о питању теолошког факултета довели су до тога да је било неопходно их разлучити и то на политичке и академске разлоге заступања одређене тезе, јер су неки попут претходно поменутог Р. Јовановића учинили да се два неспојива становишта посматрања овог проблема споје и готово међусобно конфлирају. Овим питањем по први пут до тада позабавио се хрватски свештеник Роко Вуковић, који је са академског становишта апсолутно сагласан да теологија почива не на примарно научиним принципима и методама, већ на откривењу (Божије пројављење), што је чини посебном, али не нужно и другачијом. Ако откривење посматрамо као емпиријски чин, онда самим тим није теологија једина наука која на томе почива, па самим тим не треба, према тврдњи Вуковића, ни да буде одвојена од универзитета. Видимо како Вуковић не спори тезу о посебности теологије, али исто тако та посебност, ако се већ признаје и прихвата другим наукама, зашто да се то наведе и уважи као разлог одвајања

[485] Хрватски представник Народног клуба Анте Јагић, начелно се, у свом каснијем обраћању, сложио са идејом факултета за све конфесије, али је ипак сматрао да је такав потез сада преурањен и да за реализацију тог предлога би требало сачекати неких 10 до 15 година. За више види: Види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 71;

[486] Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1920. год, 53. редовни састанак 11. јула 1919. год, стр. 270–271;

само теологије од универзитета. Са политичког аспекта, Вуковић је тврдио, клерикализам представља највећу бојазан и одстрањивање теолошког факултета представљао је израз страха оних који су сматрали да се са тим универзитет не може изборити, а Вуковић је пак тврдио да то није нешто што треба, а и може један факултет да учини. Значај изнешеног од стране Вуковића је немерљив пре свега због опасности до које може довести неразлучивање академског и политичког у овом питању,[487] и чини се како политички су готово сви деловали јединствено за факултет, а да академска подељеност је била камен спотицања у коначном решавању овог питања, али и неразумевање теологије као науке.[488] Управо то неразумевање теолошких наука учинили су да један од српских представника Александар Павићевић је назове ,,обичном митологијом", којој није место на универзитету. Ово апроксимативно мишљење плод су, врло вероватно, његове личне (не)религиозности, али не и научног промишљања, но су још један показатељ тескобе у одлучивању унутар Представништва.

Расправе у Представништу морале су некако бити обустављене, а то је могло бити учињено само ако се донесе одлука којом би се подржао неки од понуђених предлога. Сваки предлог, а како то примећује и проф. Владимир Ћоровић[489] имао је своје позитивне и негативне представке, те одлучивање о истим за собом је морало повући и спремност за прихватање одређених последица тог избора. Путем расправе чини се да се није могло доћи до идеалног решења, чак и у случајевима оних предлога који су укључивали у одређеној

[487] Још једна платформа са које се посматрао проблем оснивања факултета, а која је заправо врло блиска овој политичкој, изнео је српски посланик др Сава Љубибратић, који је тврдио како основни разлог за оснивање факултета треба да буде црквена заоставштина у питањима очувања националног идентитета и просвећења народа у смутним временима. Тај аспект посматрања можемо дефинисати као историјски, који врши један отклон од свих савремених изазова и искључиво на нивоу историјског наслеђа тврди да је богословском факултету место на универзитету. Овај наизглед тек дескриптивни приступ овој теми има свој значај, јер је историјски допринос Цркве у националним и државним питањима био немерљив, а сада га неки својим тврдњама готово занемарају. Види: Види: Б. Шијаковић, А. Раковић, *Универзитет и Српска теологија*..., стр. 71;

[488] Додатну рационализацију тренутног стања дао је српски представник из Војводине Живко Продановић, који је након свих предлога и расправа закључио како сви понуђени предлози воде ка три могућа решења. Прво решење јесте ниподаштавање теологије као науке и свега што она доноси, сводећи је на митологију, друго јесте њено одстрањивање са универзитета и слање у ,,пустињу академског отпадништва" и треће јесте њено укључивање у токове академског образовања. Продановић дакле није нудио за разлику од других неки предлог већ је сумирајући све раније предлоге закључио како исти воде искључиво ка једном од овде понуђених решења чиме је желео да даљу расправу предупреди и читав проблем обејктивизује. Види: Исто.

[489] Поред помирљивог иступања проф. В. Ћоровића, ипак оставља утисак како се сам више залагао за идеју факултета, пре свега то аргументујући чињеницом да осамљеност духовне академије би произвела једну образовну установу затвореног типа у којој нико изван Цркве не би могао узети учешће, а као факултет он би се развијао додатно у сарадњи са осталим факултетима бивајући пријемчив свима. Види: Исто.

мери синтезу две идеје. Свакако једна од идеја која је завредниla одређену пажњу јесте она по предлогу Радоја Јовановића о оснивању ,,југословенске теолошке школе“, коју је исти на крају свих расправа желео да буде предмет изгласавања унутар Представништва, али идеји није дало поверење остало чланство тог тела. Напослетку увидевши неопходност прихватања предлог Одбора, председник Привременог народног представништва Драгољуб Павловић позвао је Скупштину да изгласа предлог 4. члана закона са предложеним изменама. Овај предлог на крају изгласала је велика већина посланика и тиме је расправа око богословског факултета окончана, заседањем од 11. јула 1919. године.

Након коначног изгласавања одлуке која је на самом почетку била и предложена Скупштини, чини се како расправе поред аргументованог изношења различитих ставова са позитивним и негативним одликама одређених идеја, није донела ништа конструктивно као решење осим закључка да је теологији потребно високо училиште. Влада и скупштинска већина на крају дали су ипак поверење Православном богословском факултету и теологију признали као научну дисциплину.

Изгласавање идеје факултета представљао је само почетак у процесу реализације његовог покретања, тако је Министар просвете већ у септембру 1919. године Павле Маринковић, наложио Министру финансија Војиславу Вељковићу да у буџет за 1919/1920. годину предвиди и средства за отварање и рад овог факултета.[490] На овај начин да се закључити како финансијски аспекти рада ове установе су били пре свега на терету државе, а не Цркве и да учешће Цркве у том сегменту је минимализовано. Укључивању у бржу реализацију покретања факултета приступио је и нови ректор Универзитета у Београду Јован Цвијић, који је сматрао да је један од првих и најважнијих његових корака по ступању на то место отварање богословског факултета. Потпору Ј. Цвијићу дао је професор Правног факултета Ч. Митровић који је предложио прве професоре богословског факултета, и то: С. Димитријевића, ректора Призренске богословије, епископа Иларион Зеремског, и

[490] В. Вељковић је у одговору П. Маринковићу навео да и поред добре воље и жеље тренутни буџет и стање у земљу не допуштају и тај додатни предвиђени трошак, и да се за исти треба сачекати још неко време, а испоставиће се до следеће године због чега је факултет и отпочео са радом тек 1920. године. Финансијски издатак за факултет је представљао превелики издатак за државу па је то пролонгирало коначно решење по овом питању и ако су сви били сагласни. Види: АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, фонд 66, фасцикла 155, *Допис Министра просвете Министру финансија од септембра 1919. године*;

филозофа Миливоја Јовановића[491]. Оснивачка седница Православног богословског факултета одржана је из горе поменутих разлога тек септембра 1920. године. На седници уз горе поменуте професоре било је и доста руских професора који су своје место на богословском факултету пронашли након бољшевичке револуције и прогона, па је тако првом седницом председавао Александар Павлович Доброклонски, као најстарији у професорском звању[492]. Професор и историчар А. П. Доброклонски био је један од 40000 протераних руских емиграната који су се настанили на тлу Краљевине СХС, а пре тога био је професор на Историјско-филолошком факултету Новоросијског универзитета у Одеси.[493] Својом тесном сарадњом са ректором Ј. Цвијићем он је по доласку у Србију себи негде и трасирао пут на богословском факултету, чиме му је Цвијић указао пре свега поверење и част. На тој првој седници постављени су декан С. Димитријевић[494] као и неки професори Карловачке богословије и Филозофског факултета, али и професори руске емиграције[495]. Форимирањем адекватног професорског кадра факултет је 15. децембра 1920. године отпочео са радом. Беседом С. Димитријевића, на почетку рада богословског факултета, јавност је још једном могла видети и чути како главне заслуге за отварање ове установе иде академском кору и интелектуалној елити која је ово одобрила и подржала из поштовања према Православљу, али и руским професорима који су искуства рада руских богословских школа пренели у Србију. Поновноизабрани ректор Универзитета С. Јовановић у својој беседи 1921. године навео је како оснивање богословског факултета представљало је

[491] Миливоје Јовановић је већ 1921. године изабран за Министра вера Краљевине СХС, и ту функцију је обављао у трајању те владе, одн. током 1921. године. За више видети: Архив Југославије, фонд 69, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1918–1933;

[492] За више о овом професору и руским професорима на богословском факултету по оснивању видети: Душан Кашић, „Богословски факултет 1920–1980“, *Богословље: часопис Православног богословског факултета,* бр. 1–2, стр. 1–46;

[493] Владислав Пузовић, Последице Првог светског рата на српско-руске богословско-академске везе, У *Крај рата, Срби и стварање Југославије*, Београд, 2021. год, сте. 371–382;

[494] Према изводу из записника са седнице професора Богословског факултета од 6. септембра 1920. године, као једну од првих тачака наводи се избор декана за школску 1920/21 годину и једногласно је изабран проф. Стеван Димитријевић. Види: Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 331;

[495] У октобру 1920. године за професора Богословског факултета у Београду постављен је професор Кијевске духовне академије Теодор Иванович Титов, а у периоду од 1922. до 1923. године предавао је проф. Санкт-Петербуршке духовне академије Николај Н. Глубоковски. Поред ове двојице још два запажена имена оставила су траг у руско-српским богословским везама и на богословском факултету, а то су Михаил Алексејевич Георгијевски и Александар Петрович Рождественски. За више види: В. Пузовић, Последице Првог светског рата на српско-руске богословско-академске везе, У *Крај рата, Срби и стварање Југославије*, Београд, 2021. год, сте. 378–379;

потребу ширих размера, пре свега за православни свет, јер је по бољшевичкој револуцији православнима било неопходно оснивање нових и напредних образовних установа вишег нивоа. Оснивање богословског факултета у тренутку можда и највеће потребе за њим није било довољно да се запостави чињеница како исти похађа и има право на исто веома мали број студената, али и да број професора није задовољавајући јер је буџетом предвиђено три редовна четири ванредна и пет доцената што факултет није још могао остварити, као и то да Универзитет не располаже довољним бројем просторија за факултет те да се о истом треба постарати сам факултет и декан.[496] Ректор је уз рад својих сарадника имао план у решавању проблема око професора на тај начин што би у прво време руски професори потпомогли у раду и уз њих стасале и изградиле се нове генерације професора у довољној мери компетентни за рад при факултету[497]. Једна од идеја била је и да се од професорског колегијума Православног богословског факултета Свеучилишта у Загребу преузме одређени број професора и то ривалство два православна факултета водило се у периоду од 1921. до 1924. године када се онај у Загребу после краће историје свога постојања затворио. Међуисторијска повезаност, и њихов назовимо скоро узрочно-последичним односом, били су веома важни за разумевање целокупног контекста постојања високог образовања унутар Православне вере код Срба и уопште у Краљевини СХС.

8.3.3. Државни закони о Православном богословском факултету

Вишедеценијска борба за оснивање вишег богословског училишта напослетку је резултирала оснивањем Богословског факултета у Београду и то у склопу Универзитета у Београду. Међусобно успротивљене идеје академије и факултета довеле су до ескалације и расправе унутар, пре свега, академске јавности, која као епилог није имала победника већ решење које је од самог почетка државна власт сматрала прихватљивијим, и где су

[496] Види: *Извод из записника седнице редовних професора Богословског факултета (6. септембар 1920. године)*, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 332;

[497] Међу првима који су се појавили и стасали на Богословском факултету био је и епископ Симеон Станковић који је за доцента по конкурсу примљен децембра 1921. године, а указом Краља постављен јануара 1922. год. Према одлуци Савета постављен је за професора Светог Писма Старог завета, а на место професора Александра Рождественског. За више види: Милош Мишковић, Делатност епископа Симеона (Станковића) на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, *Богословље: Часопис Православног богословског факултета*, бр. 82/2, 2023. год, стр. 89–108;

апсолутно сви били свесни да као идејно решење ниједно од понуђених не нуди савршенство већ је свако апсолутно ограничено контекстом, претпоставкама и компромисима и не може задовољити све критеријуме и постављене циљеве од стране свих унутар академских кругова.

Почетком свих расправа може се сматрати, и сматра се, донети Закон о Универзитету из 1905. године, а потврђен одлуком Народне Скупштине са редовног заседања с краја 1904. године. Самим тим овај закон требамо посматрати као зачетак свих правних и осталих регулативних аката, а у вези богословског факултета. Сам закон садржи 41 члан, а у свега једном, раније више пута поменутом, 4. члану, готово општих одредби закона, помиње се у (на) броју факултета њих пет, почев од богословског, а у истом члану наводи се како ће исти бити образован као Духовна академија са за то посебно предвиђеним законом. Помињање на првом месту унутар скупа факултета, а касније његово репозиционирање довели су до многих расправа и недоумица, које су чини се биле изазване чињеницом да се на једном месту унутар истог члана закона помињу установе различитог типа. Сам закон подељен на I Задатак и права Универзитета; II Факултети; III Универзитетске власти и канцеларијско особље; IV Наставници; V Слушаоци; VI Настава и испити; VII Опште и прелазне наредбе; видимо да представља пре свега један темељни и нормативни акт који систематски и свеобухватно уређује правни положај универзитета и његову унутрашњу организациону структуру, почев од статуса, права и обавеза наставног и осталог особља, положаја студената и дефинисања услова и начина остваривања наставне и испитне делатности. Основни задатак овог закона било је пре свега уздизање Велике школе у Београду на степен највишег самоуправног тела у области стручне наставе и науке уопште, а то је Универзитет (чл. 1), но самоуправа и његов правни положај као самосталног правног лица не укидају чињеницу да се исти издржавају из буџета државе и поклона и задужбина (чл. 2), а уколико поклони премашују и буџетска давања и омогућавају његово самостално издржавање исти факултет има право назива по добротвору. Обухватност Универзитета предвиђена 3. чланом нам указује да исти чине не само наставно особље и универзитетски службеници, већ и слушаоци, чиме Универзитет није и не може се свести само на оне службенике које финансира држава својим предвиђеним буџетским давањима. За разлику од раније поменутих богословија и специфичних релација у односу Министра просвете и Арх. сабора (одн. Наставничког савета) у погледу наставног плана и програма, овим законом се

предвиђа да предмете и поделе по катедрама, за све факултета укључујући и Богословски, одређује факултетски савет (чл. 5, а према чл. 12. тач. 3), као и да плате наставног особља такође предвиђа закон и то из буџетских средстава (чл. 24). Посебне носиоце универзитетске власти чине: 1) ректор, 2) декани факултета, 3) универзитетски савет, 4) универзитетска управа, 5) факултетски савет и 6) универзитетски суд (чл. 7). Сваки од носиоца власти има јасно дефинисан опсег деловања, као и права и дужности, те тако ректор[498] представља и заступа универзитет и кординира рад факултета (чл. 8), а декани то чине на нивоу факултета. Универзитетски савет (чл. 10), обавља све административне стручне и техничке послове за рад овог сложеног система[499], док је факултетски (чл. 12)[500] то исто само на нивоу факултета, а универзитетски суд обезбеђује заштиту закона и академских права, одлучујући, у складу са потребом и о евентуалним повредама прописа унутар универзитетске заједнице. Сложеност законског оквира унутар кога егзистирају универзитетски факултети, а потврђен горе поменутим и прецизно дефинисаним готово пирамидално устројеним носиоцима власти, потврђује и део закона којим се дефинишу исто тако права и дужности слушалаца (студената), који су једнако законски предвиђени као носиоци универзитета (V Слушаоци, 28–32. члана), чиме се студентима, посебно правило за ванредне (чл. 29), налаже првенствено потреба за раније стеченим сведочанством о положеном испиту зрелости (чл. 28) и владању у складу са дисциплинских мерама прописаним од стране универзитетског савета (чл. 31), што су основни законски захтеви.

Коначно видимо да Закон о Универзитету је увео у живот једну нову структуру уређења којом је требало да буде замењена Велика школа, односно Закон о устројству Велике Школе из 1863. године (чл. 41), а где је требало богословски факултет да услед специфичности своје позиције и повезаности са Црквом пронађе своје место како унутар овог закона тако и унутар универзитета. Камен спотицања за многе који нису видели богословски факултет на универзитету била је одредба овог закона (чл. 33), којом се између осталог предвиђа да је настава на универзитету слободна и наставници су у излагању

[498] Ректора бира крајем сваке школске године универзитетски савет на годину дана, између оних професора у реду редовних и то са службом не мањом од пет година (чл. 8). Види: *Закон о Универзитету из 1905. године*, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 14;

[499] Чланове савета чине ректор као председник и сви редовни професори Универзитета. За више види: Исто.

[500] Као и на нивоу универзитета, тако и на факултету савет је конституисан по принципу председника и сталних чланова. Председник је декан, а стални чланови су сви професори и стални доценти. Опсег задужења савета дефинисан је кроз 10 тачака унутар 12. члана Закона. Види: Исто.

апсолутно слободни, а што се коси са основним уверењем истих да то није могуће обзиром на постојаност црквених догми на којима почива теологија и чега се иста не може одрећи, но је за предавача и наставу детерминишући фактор. Извесна подвојеност унутар 4. члана закона и неразумевање слободе, пре свега у контексту теологије као пројаве највишег давања од Бога и потенцијала човека, учинили су да и 33. члан буде једна од платформи на којој су почивале многе расправе, али не и оно што је на крају и обуставило науме законодавца, па је 15 година касније по доношењу овог закона основан Богословски факултет. Универзитет конституисан према закону предвиђао је у свом садржају одређени број факултета, који би били уређени према уредбама, те је тако на оснивачкој седници од 6. септембра 1920. године између осталог на Православном богословском факултету одлучено да се по хитном поступку и у што краћем периоду донесе уредба према којој ће се факултет управљати. Након што су испуњени сви потребни услови, а пре свега у погледу формирања факултетског савета, 1921. године донета је прва Уредба Православног богословског факултета на Универзитету Краљевине СХС. Ова уредба садржала је 51 члан тематски одређен и подељен на: I Задатак овог факултета; II Настав; III Научни одсек (А. Одсек систематског богословља, Б. Историјски одсек, В. Црквено-правни одсек, Г. Одсек практичног богословља); IV Испити (А. Дипломски испит, Б. Докторски испит). Као главни задатак богословског факултета наводи се развој богословских наука и спремање оних који ће се раду на њој касније посветити, а тек затим, рекли бисмо секундарно, за више образовање будућег свештенства (чл. 1, Уредбе ПБФ Универзитета Краљевине СХС из 1921. год). Самим тим се и поред првобитних иницијатива за покретањем високог училишта за образовање свештенства, факултет позиционирао на једним сасвим другачијим основама, пре свега као институција од неизмерне важности за развој теолошке мисли. Уредба којом се у извесној мери и на известан начин дефинише живот једног факултета морала је садржати све назови виталне делове за успешно спровођење образовног процеса, а то је на првом месту питање наставе и њене подељености према областима. Православни богословски факултет уредбом представио је 21 предмет за обраду током четири године и осам семестара, а саме предмете изделити према области којој припадају и годинама на којој се изучавају. У броју прописаних предмета било је одређених који су уметнути и нису били дуго предмет изучавања, а исто тако и оних који су првобитно били спојени, а касније се парцијално изучавали (чл. 2). У сврху боље повезаности међу сродним факултетима из

области друштвених наука прописано је да се неки од предмета изучавају и на другим факултетима, као што је Правни и Филозофски (чл. 3).[501] Списком предмета, ако узмемо у обзир и оне који се превиђају у оквиру других факултета, свакако посебно запажено место се даје правној научној области и то не само црквеног, већ и теорији права као и државном праву. Сви предмети даље се деле према прихваћеној подели на одсеке, где свакако на првом месту наводи се одсек систематског богословља, које укључује Свето писмо (Стари и Нови завет), Догматско богословље са Етиком, и међусобно повезано Упоредно богословље са Апологетиком. Узимајући у обзир да Свето писмо представља извориште целокупног теолошког учења Цркве и темељ изградње касније светоотачке и догматске мисли не треба да зачуди што је овај одсек наведен на првом месту. Свето писмо остаје део садржаја и осталих одсека како историјског[502], тако и црквено-правног[503], али и практичног боословља[504]. Коначно после поделе на одсеке врши се подела тих истих предмета и према годинама и семестрима, на којима и колико се изучавају. Испити који се полажу предвиђеним одсеком деле се према висини спреме на ниже дипломске (20–39 чл.) и више докторске (40–50 чл.). Унутар поменутих чланова дефинишу се права и обавезе студената који похађају одређени ниво студија, као и начини извршења свих испитних обавеза и стицања одређеног звања по извршењу тих истих обавеза. Видимо како право на упис виших, уредбом прописаних докторских студија, има само одређени број студената који су поред формално стеченог образовања, назовимо основних и почетних студија, имали и посебно запажене резултате у семинарским радовима (чл. 40, Докторски испит, Уредба ПБФ из 1921. год). Докторске студије биле су нека врста специјализованих студија

[501] Уредбом је предвиђено да се на Филозофском факултету могу слушати: Историја општа са основима Социологије и Методологијом историје, Историја српског народа и осталих јужних Словена са Етнографијом и Историјом књижевности, Културна историја Византије и Историја хришћанске уметности. Правни факултет омогућио је студнетима слушање следећих предмета: Општу теорију права, Римско право, Државно право, Процесуално право и Међународно породично право. За више види: *Уредба Православног богословског факултета на Универзитету Краљевине СХС из 1921. године*, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 26;

[502] Поред Светог писма посебна пажња овим смером посвећује се *Патрологији*, те *Библијској историји са археологијом*, затим *Општој историји* и *Историји Српске цркве*, и напослетку *Историји религије*. Види: Исто.

[503] Свето писмо које је неизоставно и на овом смеру са собом повлачи још и: *Црквено право са породичним правом и законима о црквеним властима*, *Међународно породично право*, *Општа теорија права*, а затим као и код историјског укључује *Општу историју хришћанске цркве* и *Историју српске цркве*. Види: Исто.

[504] Практично богословље као што и сам назив каже укључивало је предмете који служе првенствено оспособљавању кандидата у мисионарској делатности Цркве и богослужбеној мисији исте. Предмети који посебно завређују пажњу на овом смеру су: *Литургика*, *Омилитика Пастирско богословље* и *Црквено право са породичним правом и законом о црквеним властима*. Види: Исто.

начињених из два дела, усменог (44–46 чл.) и писменог (47. чл.) које кандидат мора интегрисано положити да би стекао највиши степен богословског образовања, доктор наука. Стицање докторског звања постојало је на начин описан процедуром о полагању, али и према одлуци факултетског савета, који има право доделити исту одређеном лицу признатом и посвећеном у раду на пољу богословских наука и то мора бити изгласано већином, али не простом, већ двотрећинском од савета (50. чл.). Овим се савету даје могућност удељивања почасног звања доктора теолошких наука, али ограничено само за оне који су већ признати на пољу науке.

Уредба ПБФ из 1921. године видимо да врло прецизно и јасно дефинише основне постулате рада и деловања факултета, поделом одсека/смерова и предмета, и дефинисање права и дужности наставника и слушалаца, као и дефинисање разлика у степену студија на основне и докторске. Исто тако ова уредба представља предложак изградње каснијих уредаба које су регулисала основна питања уређења факултета, а до промене је дошло већ 1923. године доношењем нове уредбе. Компаративно анализом двеју уредаба увиђамо како конструкцијско позиционирање делова нове уредбе не одговара старој, бар не у свим њеним деловима, па тако поред идентичног задатка факултета, који се задржан из раније уредбе, нова уредба предвиђа посебно регулисање питања слушаоца (2–5. чл.), којима се омогућава упис, у зависности од претходно завршене школе, у статусу редовног или ванредног слушаоца. Према новој уредби претходна подела на одсеке, врло вероватно због сложености образовног процеса који би се тиме и на тај начин организовао, је одбачена, па се новом уредбом наводе само предмети и поделе истих према години на којој и колико семестара се изучавају. Раније укључивање Филозофског и Правног факултета и међуфакултетска сарадња потврђена уредбом из 1921. године, сада новом уредбом нема места у свом садржају, а предмети доминантно из области правних наука сада нису укључени у програм рада факултета. Истипитима сада је посвећена нарочита пажња, уз претходно здржану поделу на факултету као и Универзитету на основне (дипломске) и докторске, али оно што је свакако приметно а што потврђује одређену сада већ осетну затвореност факултета према другим факултетима јесте, између осталог, и то што сада на докторске студије имају право

уписа само кандидати са претходно стеченим образовањем и дипломом ПБФ (29. чл.).[505] Такође унутар докторских студија више пажње новом уредбом се посвећује самој изради докторског рада, а овог пута и за разлику од претходне уредбе, на докторским студијама формирају се групе сличне одсецима у оквиру ранијих основних студија, чиме факултет у свом основном нивоу образовања задржава један општи карактер, а у вишим студијама налаже одлучивање за одређену научну групу предмета, што ће бити и принцип и доста касније задржан унутар нових уредаба. Питање учешћа црквених власти Српске Православне Цркве у раду богословског факултета у одређеној мери приближен уредбама, које су свакако показале известан степен ограничене аутономије, и то пре свега у пословима наставе која треба да буде одређена планом и програмом у складу са вером Цркве, на најбољи начин се приказала кроз одлуке Закона о Српској Православној Цркви из 1929. године донет на предлог Министра Правде а по саслушању Министарског Савета. У свом 18. и 19. члану Закон потврђује одређена права Арх. Сабора у пословима отварања и организације црквених школа и виших теолошких училишта, па тако за факултет потврђује право надзора у питањима вере, као и да евентуална одступања од основних постулата вере у обавези је да извести надлежног министра. Исто тако професори и наставници примају се према прописаном Закону о Универзитету, али уз претходну испитану подобност и исправност у вери (чл. 18, Закон о Српској Православној Цркви из 1929. год). Учешће црквених власти самим тим, и имајући у обзир садржај пре свега 18. члана овог закона, своди се на духовна (догматска) питања, док у пословима администрације и права, сада Министарство Правде задржава апсолутну надлежност.[506] Промене потврђене Уредбом из 1923. и Законом из 1929. године представљају само почетне индикаторе каснијих промене донетих пре свега кроз различите уредбе и измене и допуне истих. Све до 1935. године Православни богословски факултет у Београду водио се према Уредби прописаној од стране надлежних државних органа, да би те 1935. године била донета нова којом се стара укида и у праксу уводе одређене измене у готово свим конститутивним деловима уредаба, обзиром да је конструкција уредбе задржала своју ранију форму, али не и садржај. Задатак факултета

[505] *Уредба Православног богословског факултета на Универзитету Краљевине СХС у Београду из 1923. године*, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 50;
[506] Види: *Закон о Српској Православној Цркви из 1929. год*, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 58;

у садржају све три уредбе донете од самог оснивања факултета остаје непромењен и двојак, о чему је било речи раније, али се већ у погледу слушалаца новом уредбом, и у извесној мери почетно место и право додељује свршеним гимназијалцима и ученицима реалки, а тек након тога богословима, и док према Уредби из 1923. чл. 2. којом се богословски факултет позиционира као природни настављач образовног процеса богословима, сада Уредбом из 1935. године, такође чл. 2, факултет се у погледу опсега слушала негде репозиционира и остварује могућност пријема и оних ученика који су завршили друге, наведене школе. Овим репозиционирањем богословски факултет је у процесу боље и ближе интеграције осталим факултетима и Универзитету учинио значајан помак. Исто тако промене су учињене и унутар других чланова Уредбе, па тако у погледу наставе и наставних предмета (Уредба из 1935. год., чл. 8) предвиђа се мањи број предмета, али се формирају одређене предметне групе и то у областима Црквене историје, Филозофије, Језика и Црквене уметности. Нова уредба донела је построжњавање услова и о полагању дипломски испита (основних студија), према којима се (чл. 16) нема право преласка у други семестар са преносом одређених испита, а право на полагање једног испита слушалац има највише три пута (чл. 26). За разлику од горе наведене чињенице по којој се право уписана на факултет признаје не само богословима већ и другим, уредбом предвиђеним ученицима средњих школа, докторске студија имају право (чл. 29) уписати само студенти „овог“ факултета, а не и студенти са било ког другог факултета, или пак других Православних богословских факултета као што је то ранијом уредбом решено (Уредба о ПБФ из 1923. год, чл. 29). На овај начин видимо да Уредбом из 1935. године упис на почетне студије добија један универзалнији карактер, док се исто на докторским студијама мења у своју потпуну супротност. Веома је тешко прецизно расудити да ли под изразом „овај факултет“, се мисли на тачно одређен, Богословски факултет у Београду, или на богословске факултете уопште, али у оба случаја привилегију уписа уредба признаје веома ограниченом броју слушалаца. Једнако као и ранија уредба, и ова уредба потврђује постојање више различитих стручних група за које слушаоци докторских студија могу да се определе и слушају, а оно што је ново јесте да по први пут, али не због чињенице да је иста група запостављена, већ је била интегрисана у све раније оформљене групе, формирана је засебна Библијска група[507].

[507] Поред навдене, и садржајно готово потпуно идентично Уредби из 1923. године, Уредбом из 1935. год. оформљене су групе: Систематско богословље, Црквено-историјска и Црквено-правна са практичним

Докторске студије уз задржану поделу на усмени и писмени део студија, овог пута се додатно усложњавају пре свега чињеницом да докторска теза слушаоцу, а што ранија уредба не познаје, може бити од стране комисије одбачена те је он поново може бранит не пре шест месеци од последње одбране и не више од два пута (чл. 39). На овај начин и у овом погледу богословски факултет добија обрисе прецизних контура и ригидних норми које не познају одступање, па тако се и ранија могућност додељивања звања доктора наука одређеним заслужним личности као могућност овом уредбом се изоставља, одн. укида. Уредбом из 1935. године, и њеним двема изменама и допунама[508], настојало се ка изградњи једног универзалнијег факултета на пољу проширења опсега слушалаца, а исто тако и ригорознијег у основним правилима у вези извођења наставе и стицања виших и нижих звања. Ова уредба на снази је остала да 1954. године, када је нова држава извршила комплетно правно репозиционирање свих црквених виших и нижих училишта. Те промене битно су утицале на готово све конститутивне делове који су садржали и ранији правилници, па сада обзиром на искљученост факултета са Универзитета у Београду долази и до промене у погледу задатка, где Уредба налаже (чл. 1, Основна Уредба о Богословском факултету СПЦ из 1954. год) како је факултет, пре свега, одређен за спремање свештеника. Инсистирање на томе како је примарни задатак факултета сада спремање свештеника, па тек затим развој теолошких наука, државне власти су суптилно тежиле на још један начин деградацији највишег богословског училишта. Исто тако по први пут од оснивања Богословски факултет преноси се, пре свега у погледу финансирања, на терет Српске Православне Цркве (чл. 2), а као посебно поглавље унутар ове уредбе наводи се измењена структура и организација факултета (II Састав факултета и његове организације). Састав

богословљем. Види: Уредба Православног богословског факултета Универзитета у Београду из 1935. године, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 70–76;

[508] Измене и допуне Уредбе учињене су у два наврата 1937. и 1938. године. И док прва из 1937. године садржи свега два члана без значајнијих измена њоме унетих, измене и допуне из 1938. године донеле су значајније измене, и то пре свега у погледу Слушалаца и Предмета. Уредба из 1935. године предвиђала је за богослове упис на факултет само ако претходно остваре минимално успех вр. добар, или одличан, па се с свакако провлачила дилема да ли ученици доброг успеха не могу се даље школовати, или свештеницима истог успеха то ускратити, но допуном (чл. 2, Уредба о изменама и допунама у Уредби ПБФ Универзитета у Београду од 17. маја 1935. године из 1938) то се укида и признаје право „Свршеним ученицима православних богословија са положеним богословским испитом зрелости […]“, без разлике у постигнутом успеху и остварeним резултатима. Види: Уредба о изменама и допунама у Уредби ПБФ Универзитета у Београду од 17. маја 1935. године из 1938, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 70–76;

факултета чинили су наставно особље са административним, уз техничко и остало особље и слушаоци (студенти) (чл. 3). По питању трајања и извођења наставе уредба остаје у већој мери доследна ранијој и задржава четворогодишњи курс у осам семестара (чл. 4). Питање управе и опсег деловања и права овом уредбом је измењена тако што се круг деловања факултетског савета у великој мери проширује, и то на послове избора и промена наставног плана и програма (чл. 7, став 1), као и избора и опозива декана (чл. 7, став 3), али израде предлога буџета факултета (чл. 7, став 8) који се прослеђује по одлуци Арх. Синоду. Део принадлежности савета сада је и евентуална израда предлога измена и допуна Уредбе коју може доставити Арх. Сабору. Према свему реченом савет, а како то и наводи чл. 5, представља највиши факултетски орган, и док декану се признаје право општег надзора над факултетом и право сазивања седница савета (чл. 9), савет задржава у пословима управе и надзора највише место. По први пут ова уредба такође, за разлику од раније базичне поделе на предмете, заводи поделу предмета према формираним катедрама и за разлику од раније поделе у четири групе, сада је то учињено на три: Библиско-историјска катедра, Катедра систематске теологије и Катедра практичне теологије. На овај начин ранији положај предмети из области библистике задржали су идентичним, а остали предмети разврстани су другачије и према простој подели на систематску и практичну теологију (чл. 12, III Катедере и наставници). Ранија подела на дипломске и докторске студије и овом уредбом је задржана (чл. 24), с тим да се о прописима извођења истих имају прописати посебни правилници и уредбе, па с тим у вези се и тек летимично ово помиње у овквиру ове уредбе без јасног прецизирања и дефинисања правила.

Шире посматрано Уредба из 1954. године представља својим садржајем једну значајнију промену која је учињена на факултету. Те промене тицале су се, а што видимо и по промени готово читаве структуре уредбе која не наликује ранијим, готово свих питања од управних, преко наставних, као и питања наставног особља и слушалаца. Док су раније уредбе својим садржајем извршиле одређено репозиционирање богословског факултета, али остављајући га при Универзитету, ова уредба излажући један нови или пак другачији принцип управе и фининасира учинила је несумљиво потпуно издвајање факултета и стварање једног самодовољног система функционисања. Ова Уредба међутим била је на снази свега годину дана након чега је 1955. године замењена новом, а нова конструкцијски не одступа значајно од претходне али садржајно има известан број измена. На првом месту

разлика је то што Уредбу доноси Архијерејски сабор, а према садржају Општих одредби (чл. 1) факултет се на првом месту дефинише као просветна институција Српске Цркве највишег нивоа за изучавање богословских наука, те раније наглашавање значаја институције пре свега у погледу образовања свештенства, сада је замењено на крају ступца овог члана са „ […] практични пастирски радници“. Даље измене Уредба доноси унутар састава факултета и његове организације, где је више него приметна промена опсега деловања највишег факултетског тела, Факултетског савета. Према Уредби из 1954. године Факултетски савет има право избора и смене и опозива декана, док је Уредбом из 1955. године то сведено искључиво на питања избора[509] уз додатно прерасподелу дужности у којој годишњи извештај Арх. Синоду прелази са послова Савета на декана, који имајући то у виду и чињеницу да је Савету одузета могућност његовог опозива добија значајно измењен положај и статус. Унутар 9. члана Уредбе који дефинише опсег права и дужности декана, видимо како исти на првом месту и директно је одговоран за сву делатност у првом реду Архијерејском Сабору и Синоду, а тек затим Факултетском савету и док раније у извесној мери је била секундарна улога декана у пословима управе сада уредбом добија своје готово примарно место. Питање дисциплине и дисциплинског поступка које је раније било тек површно регулисано кроз чланове о Савету и декану, сада овом Уредбом уређено је (чл. 11 и 12, Уредбе ПБФ из 1955. године) успоставом Вишег и Нижег дисциплинског суда, а чланове, један председник и два члана у оба суда, бира Факултетски савет као и тужиоца из редова наставног особља. Истражни поступак и рад ових судова врши се према правилима који важе за службенике Српске Цркве, а у вези дисциплинских, канонских и црквених преступа извршених на, или изван, факултета. На овај начин Богословски факултет више него што је то раније био случај постаје самоделатан и то у пословима регулисања унутрашње дисциплине кроз већ поприлично разгранат систем црквених дисциплинских органа, а то је настало пре свега према потреби и ширим околностима које су налагале да се дисциплинска одговорност више не решава у оквиру универзитетских и државних органа, већ црквених одн. факултетских. Наглашавање црквених испред

[509] Поред избора декана Факултетски савет бира чланове Вишег и Нижег дисциплинслок суда, као и дисциплинског тужиоца, а о свему извештава Арх. Синод ради потврде. Види: Основна Уредба о Богословском факултету Српске Православне Цркве из 1955. године (чл. 6 став 3), У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 90;

државних учињено је пре свега зато што се у случајевима првостепеног поступка у оквирима Вишег суда, Арх. синод налаже као онај који доноси другостепену одлуку.

Уредба из 1955. године није значајно мењала академски курикулум, већ је више пажње обзиром на његов положај у односу на Универзитет мењању управљачке и организационе структуре факултета. Нормативно организациона раван, одн. како је установа устројена, и оно што чини њен конститутивни део био је предмет измена учињених овом Уредбом, док је питање наставно-програмске равни остало у великој мери неизмењено. Предмети остају исти као одраз академског континуитета, али се ранија подела на катедре, као трајне организационе јединице (Види: чл. 12 и 13 Уредбе ПБФ из 1954. год), сада укида. Разлог укидања катедри може бити централизација управљања и укидање колективне аутономије појединих научних области, ради јачања централне управљачке структуре, као што се то чини ранијим члановима уредбе у пословима декана. Коначно укидање катедри може бити, и врло вероватно јесте, прелазак са секуларног универзитетског устројства на црквени модел организовања. Многи се слажу да је управо ова Уредба преломни моменат у институционалној историји Православног богословског факултета која се огледала у курикуларном континуитету и организационом дисконтинуитету, и где сада факултет самостално регулиште готово све унутрашње односе и статус наставника и студената (слушалаца) одређује сопственим правним поретком. Факултет сада постаје више део црквеног институционалног система са развијеном сопственом јурисдикцијом, без, или минималним, додирима са универзитетском заједницом, што је заправо својеврсна идентитетска редефиниција учињена овом Уредбом. У контексту даљег репозиционирања Богословског факултета 1955. година била је врло плодотворна, а обзиром да садржајем Уредбе то није учињено, исте године донети су *Правила о упису, систему студија и полагању испита на Богословском факултету Српске Православне цркве у Београду* (17 чланова), као и *Правила о стицању научног степена доктора теологије и полагању докторског испита на Богословском факултету Српске православне цркве* (27 чланова). Овим правилницима се заправо коначно прибегло новом мидификованом моделу функционисања који је сада коначно и упис регулисао посебним и интерним правилом, а студије вишег и нижег степена уредила сопственим нормативним актима.

Уредба о Богословском факултету из 1955. године била је готово пуних 15 година на снази, док црквене власти нису се одлучиле на промену 1970. године. Ова Уредба (1970) може се сматрати још једним интерним (црквеним) нормативним актом којим се настојало преуредити положај, организација и начин рада Богословског факултета. Обзиром да је факултет још раније измештен из оквира универзитета ова Уредба треба да се посматра пре свега као акт унутрашњег црквеног уређења и нормативни акт Архијерејског сабора. Факултет је према општим одредбама ове Уредбе дефинисан као висока црквена школа Српске Цркве под врховним надзором и управом Светог Арх. Синода, непосредним надзором дијацезалног Архијереја и општим надзором државе (чл. 1, Уредба ПБФ 1970. год)[510], чиме видимо да и поред аутономије коју је стекао према садржају уредбе још и 1955. године питање општег државног надзора се није доводило у разматрање. Циљ ове уредбе био је не укидање сваке врсте односа са државом већ учвршћивање већ постојеће унутрашње организације факултета. Промене унутар организације и састава факултета су исто тако значајне и важне за поменути обзиром да се унутар органа факултета више не помињу дисциплински судови (чл. 4, Уредба ПБФ 1970. год), већ се питање дисциплинског поретка у одређеној мери преносе на друге факултетске органе. Делокруг рада Факултетског савета у великој мери остаје непромењен, док према делокругу декана можемо закључити да се више него раније уредбом наглашава право управе Арх. сабору и синоду, а тек затим Факултетском савету. Увођењем унутар уредбе надлежног Архијереја питање дисциплинског поступка преноси се у највећој мери у његову надлежност, те он може изрицати казне укора или удаљења са наставе за дисциплинске и преступе друге врсте професора и наставника (чл. 10). На овај начин и на овом микроплану показује се како укидањем дисциплинског суда, уведен према уредби из 1955. године, и прелазак његове надлежности на епархијског Архијереја факултет као да своју раније изграђену аутономију замењује унутрашњом црквеном аутономијом. Црквена аутономија потхрепљена је и чињеницом да сада, за разлику од Уредбе из 1955. године којом се налаже пријем наставника према конкурсу и уз испуњење тачно дефинисаних услова (Види: чл. 17, Уредба ПБФ из 1955. год), наставно особље поставља и разрешава Арх. Синод (чл. 14, Уредба ПБФ

[510] Поред овога факултет поново слично Уредбама из 20-их година наглашава више пастирску сврху студија, кроз наглашавање сврхе студија у образовању будућег свештенства, док је, чини се, академска димензија образовања више подређена црквеној мисији и тренутним потребама Цркве.

из 1970. год). Коначно и у питању студената надлежност црквених органа, тачније Архијереја, добија своје посебно место тиме што се уводи поред благослова за упис, могућност да у сваком тренутку архијерej може повући свој благослов, а студент самим тим губи право даљег студирања[511] (чл. 21, Уредба из 1970. год). На овај начин факултет и питање толико помињане дисциплине сада добија један духовни карактер и факултет као да се трансформише од школе, више, ка црквеној заједници.

Уредба из 1970. године представља досада најјаснији показатељ једне, пре свега од државе инициране, удаљености факултета изражене кроз извесна игнорисања државних прописа о високом образовању, где факултет егзистира као паралелна и аутономна, а чини се пре свега црквена, образовна институција. До нових промена унутар правног и институционалног статуса Православног богословског факултета чекало се готово три деценије, 1998. године постојећа Уредба замењена је *Основном Уредбом о Богословском факултету Српске Православне Цркве*. Факултет историјски као део Универзитета у време социјалистичких власти мења свој статус што је у узрочно-последичној вези са сложеним односом између Цркве и државе. Одређени бољитак у правцу репозиционирања факултета препознајемо тек 90-их година и овом Уредбом којом се настојало организовати статус и организација факултета, те ускладити рад факултета са канонским правилима Цркве и јасније дефинише однос факултета према Универзитету. Ова Уредба више него раније настоји факултет дефинисати као високошколску установу која у извесној мери делује унутар образовног система, али пре свега уз снажну повезаност са Црквом. Своју повезаност са Црквом, у већој мери нешто што је то случај раније био, бар према садржајима Уредби, факултет потврђује почетним чланом Уредбе из 1998. године, којом се каже како Богословски факултет се налази под сталним надзором Арх. Синода и епархијског архијереја. Исто тако ранијом Уредбом предвиђало се да факултет се издржава из буџета Цркве (чл. 2, Уредба ПБФ из 1970. год), а сада (чл. 2, Уредба ПБФ из 1998. год) се инсистира на томе да сва имовина факултета је црквена и чини се више него раније факултет постаје и јесте црквена образовна институција у власништву Цркве. Највиши факултетски орган

[511] Посебно интересантно у контексту образовног континуитета па и овог правила је то што и Закон о високом образовању из 2021. године препознаје (чл. 109) престанак статуса студента лицу коме је повучена сагласност (благослов) надлежног црквеног органа. Види: Извод из Закона о високом образовању из 2021. године, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 312–313;

ранијим Уредбама предвиђен као највише тело сачињено од професора, сада постаје више црквено тело обзиром да у састав истог (чл. 5, Уредба ПБФ из 1998. год) улазе: као председник, Његова Светост Патријарх, подпредседника, члан Синода задужен за просвету, те чланови из Арх. Сабора са звањима доктора наука и декан са два члана, професора, из састава Наставно-научног већа. Овом Уредбом долази до одвајања односно разликовања Савета, у горе поменутом саставу, од Научног већа које сачињавају професори, који су према ранијој Уредби сачињавали Савет јер Научно веће није било препознато у садржају истих. И у погледу унутрашње организације и раздвајања Савета од Научног већа видимо како факултет своју раније у већој мери изражену аутономност замењује статусом црквене образовне установе, у којој Савет који чине и управљају Архијереји, а не професори, има највиша права. Рад Савета и начин његовог одлучивања, путем гласања, сада је готово идентичан саборском одлучивању у коме услед подељености гласова право председавајућег, Патријарха српског, је да да одлучујући глас (чл. 7, Уредба ПБФ из 1998. год). Опсег права и дужности Савета видимо да је мањи, ако упоређујемо са ранијим, а то је пре свега из разлога што је ранија делатност Савета сада прешла на Научно-наставно веће[512], а права овом Уредбом дата Савету више се своде на право надзора и опште контроле рада саме установе (чл. 6, Уредба ПБФ из 1998. год), док Веће задржава готово све послове као ранији Савет, с тим да о свим важнијим питањима решава у договору са Саветом (Види: чл. 12, Уредба ПБФ из 1998. год). Ранијом Уредбом још у својим општим одредбама се предвиђало издржавање од стране Цркве, а сада овом Уредбом предвиђа се постојање Патроната и то у саставу сличном Савету, где је председник Патријарх српски, а два члана Синода задужени за просвету и финансије његови заменици, док остали чланови су „угледни православни верници који имају могућност и потребу да својим ангажовањем помогну и унапреде материјално-финансијско стање Богословског факултета“ (чл. 23, Уредба ПБФ из 1998. год). На овај начин видимо како Уредба предвиђа да издржавање факултета буде не само из црквених већ и приватних средстава верника. Напослетку промене донете овом Уредбом тицале су се и наставе односно степена образовања, где се

[512] Декана сада уместо ранијег Савета бира Наставно-научно веће и мора бити претходно рукоположен у неки од свештеничких чинова, може и као ђакон (чл. 14 и 15, Уредба ПБФ из 1998. год). Види: Основном Уредбом о Богословском факултету Српске Православне Цркве из 1998. год, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 140;

по први пут овом Уредбом уводи трећи стпен, магистарских студија (чл. 92, Уредба ПБФ из 1998. год) између раније постојећих дипломских и докторских студија. На овај начин и у овом сегменту препознајемо једну врсту усложњавања целокупне организације, али и образовног процеса предвиђеног овом Уредбом.

Уредбом из 1998. године, а многи је виде као ону која је била корак ближе на поновном путу универзитетског образовања, видимо како се очувала, а може се рећи и додатно ојачала, улога носиоца пре свега Црквених власти, па с тим у вези ова Уредба је додатно надоградила већ изграђен црквени идентитет факултета. Промене унутар општих одредби факултета, као и на плану организације, формирањем нових или издвајањем из постојећих факултетских тела довеле су до суштинског усложњавања организације факултета. Додатна организациона тела прецизно су разграничила надлежности академских и црквених структура унутар факултета, уз рекло би се одређено пренаглашавање црквених којима се даје више него раније организациона надмоћ. Појачаним учешћем Цркве у управљачким структурама факултета потврђена је специфична природа Богословског факултета, као пре и изнад свега црквено-образовне институције. Уједно ово је и последња Уредба којом се непосредно пре повратка факултета у оквире Универзитета, истом дао један чини се самоодрживи положај, одн. одржив механизам рада и деловања.

Општа Уредба из 1998. године представаља у низу последњу донету у вези рада и организације Православног богословског факултета у Београду. С почетка 2004. године, јануара месеца, богословски факултет враћен је под управу Универзитета, са кога је био искључен још 1952. године. Одлуком Владе Републике Србије поништена је одлука о његовом ранијем искључењу. Повратак на Универзитет са собом је носио и промене у погледу његове организације, па је с тим у вези исте године израђен посебан Статут. За разлику од Уредбе која представља општи правни акт који доноси извршна власт, најчешће Влада Републике и има ширу примену и заступљеност, Статут је највиши интерни акт једног факултета који доноси највиши орган управљања факултетом и делује локално, одн. само у оквирима тог факултета. Садржајно могу бити у већој мери и слични обзиром да дефинишу кључна питања рада и унутрашње организације образовне установе. Оно што Статут из 2004. године чини посебним јесте изграђивање једног новог и другачијег положаја Православно богословског факултета у Београду, као високошколске јединице у саставу Универзитета која нуди образовање у области православне теологије, али ниједног

тренутка мимо или изван окриља Српске Православне Цркве. По први пут, у делу *Предмет изучавања* (чл. 1), као један од предмета и циљева, који су раније доста штуро изношени, ставља се и један општи задатак у сусрету науке и теологије, а то је оплемењивање света и заједнице у којој живимо. На овај начин и овим малим делом који је требао да прикаже опсег деловања факултета, видимо да исти додатно проширује границе теологије и рада овог факултета и то не само на образовању теолога и свештенства, и очувању чистоте теолошке мисли преношене путем свега оног предањског, већ и на једној мисионарској делатности ове установе. Факултет, као што можемо закључити, представља јавну установу, али са правом аутономије у обављању своје делатности (чл. 4, Статут ПБФ из 2004. год), што је још један показатељ промене донете повратком ПБФ у окриље Универзитета и једне отворености, али са одређеним ограничењима. Овај члан представља један општи показатељ специфичности положаја факултета, који ће се кроз даљи садржај Статута додатно приказати. Јавни статус факултета није са собом повлачио могућност било каквог деловања политичког, страначког или у оквирима одређених организација које су противне делатности факултета (чл. 5), а свој ,,двојни“ идентитет факултет потврђује 8. чл. овог Статута у коме се као оснивач факултета наводи Република Србија, и да је исти у саставу БУ (Београдски Универзитет), али исто тако и у духовном и канонском окриљу Цркве. Своје дихотомно деловање на овај начин факултет прецизније дефинише и разлучује дајући јасан, или бар јаснији него раније, положај црквених и државних власти у питањима надлежности над факултетом. Специфичност положаја ПБФ огледа се у неколико сегмената рада факултета, а пре свега у погледу уписа студената (чл. 27, Статут ПБФ из 2004. год), где се поред стандардизованих услова за упис предвиђених Законом, захтева и ,,сагласност надлежног епископа“, а исто тако повлачењем те сагласности, студент и без конкретног дисциплинског преступа, или преступа било које друге врсте, губи право студирања. На овај начин се тежина сагласности епископа издиже изнад свих раније предвиђених законских оквира, а факултет поред општих услова за упис и искључење предвиђа и интерне који пак нису прецизно дефинисани, одн. на који начин и из ког разлога студенти могу остати без сагласности епископа. Исти принцип подељености у погледу одлучивања пренет је и у делу Статута у вези избора наставника, којим се предвиђа да исти се бира према конкурсу и у складу са Законом (чл. 72, Статут ПБФ из 2004. год), а према извештају донетом од стране стручне комисије у саставу одређеном од стране Изборног

већа факултета (чл. 73 и 74, Статут ПБФ из 2004. год). Оно што ову изборну процедуру чини специфичном јесте потребан „[…] поред свих осталих прописаних услова сагласност (благослов) епископа“ (чл. 70, Статут ПБФ из 2004. год), те лице које би испунило све Законом прописане услове без тог благослова не би могло ступити у радни однос, осим ако то лице већ није било у радном односу на другом факултету па преузето на рад при богословском факултету, за то лице Статут не предвиђа потребу за благословом (чл. 76, Статут ПБФ из 2004. год). Подвајање у процесу избора наставника може се разумети само уколико наставник преузет из окриља другог факултета формално задржава статус запосленог на истом, па самим тим не подлеже свим процедуралним прописима око пријема наставника по конкурсу. Поред могућности ангажовања наставника са других факултета, постоји могућност и привременог ангажовања на уговор од годину дана, али само ако према раније расписаном конкурсу нико није испунио услове (чл. 77, Статут ПБФ из 2004. год). Према одлуци садржаној у Статуту престанак радног односа наставника искључиво бива према условима и начину прописаним *Законом о радним односима* (чл. 85, Статут ПБФ из 2004. год), и ту нема помена о благослову и његовом евентуалном повлачењу.

Дихотомност деловања црквених и државних власти на најбољи начин осликана кроз питања услова за упис студената и пријема наставника, видимо да се у битној мери разликује. Студнети, према садржају Статута, без сагласности не могу бити уписани као ни бити у статусу студента, ако се сагласност, одн. благослов, епископа повуче, док за наставнике благослов се тражи по пријему и пре одређивања Комисије, али се за прекид радног односа искључиво консултује предвиђени закон и евентуалне повреде истог. Та подељеност у деловању и односу двеју власти на најбољи начин осликала се у погледу ова два сегмента организације и рада факултета, па су тиме завреднили посебну пажњу како би се расветлила промена учињена повратком факултета у окриље БУ. Чини се да факултет, према Статуту прописаном од стране Факултетског Савета, и по повратку у оквире Универзитета жели, као и према садржају раније поменутих Уредби, да задржи један поприлично широк израз аутономности у погледу одлучивања у вези неких питања, а да опет питање финансијских средстава буде већински на терет буџета Републике Србије (чл. 99, Статут ПБФ из 2004. год). Факултет и Црква вишедеценијски изграђеног модел рада и деловања факултета у другој половини 20. века, чини се да се нису могли одређи чак и онда када су објективно услови остварени за то, па статус црквено-образовне институције чинио

се прихватљивијим од универзитетског факултета, док се на њиховом спајању или бар превазилажењу разлика требало радити у годинама после. Озбиљност у залагању по овом питању, као и општем и поновном репозиционирању богословског факултета, видимо и према низу учињених измена Статута, као и допуна донетих у периоду од 2004. до 2022. године.[513]

Новим Статутом из 2006. године чини се како факултет сада више се приближава идеји универзитетског училишта, што потврђује већ унутар садржаја општих одредби и статуса факултета, где се факултет именује првенствено као Универзитет у Београду – Православни богословски факултет (чл. 2, Статут ПБФ из 2006. год) и тиме се наглашава да је конститутивни и неодвојиви део Универзитет. И поред чињенице да се факултет, овим истим чланом, именује као самостална високошколска установа чији је оснивач Република Србија[514], истом се налаже да је под пуним духовним и канонским окриљем Цркве. Чини се како раније доминантнија улога Цркве у пословима управе факултета сада ипак добија свој секундарни положај и у извесној мери ограничена права у односу на раније Уредбе, па и Статут из 2004. год. Овај Статут у извесној мери настојао је изградити виши аутономни положај факултета и готово и формално га интегрисати у састав Универзитета, где су и органи управљања[515] усклађени према универзитетским прописима, а студијски програми и звања прилагођени општим академским стандардима. Раније питање око стицања статуса студента, о којем је било речи, и за које се поред осталих универзитетских прописа тражила и сагласност епископа, сада је изостављено унутар чланова статута који регулишу питање уписа, али у одлуци око губитка статуса студента наводи се, чл. 46 став 5, како статус

[513] После 2004. године, нови Статут донет је кроз две године, 2006, а већ наредне 2007. године извршене су чак две измене и допуне Статута. Исто тако наредних година почев од 2008. до 2010. године доношене су нове измене и допуне Статута, а затим исто тако од 2012. до 2014. године. Једна од посебно битних измена учињена је 2017. године, а последња је извршена 2022. године. Види: Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год., стр. 6–7;

[514] Изменом и допуном Статута из 2007. године унутар 2. члана, наложено је брисање „самостална“, чиме се показала једна нова тенденција и правац којим се факултет намеравао управити, као да је самостална институција тог типа ипак било нешто и сувише претенциозно што се сада намеравало исправити. Види: Одлука о изменама и допунама Статута ПБФ из 2007. године, члан 1.

[515] Одредбама овог Статута из 2006. године као први и основни орган управљања факултета наводи се Факултетски Савет (чл. 23), а који поред осталих права и дужности, може и треба, да доноси Статуте (чл. 26, став 1). Поред органа управљања, наводе се и стручни органи и Научно-наставно веће као највиши (чл. 27), које израђује предлог Статута. За више види: Статут Православног богословског факултета из 2006. године, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 220–222;

студента престаје повлачењем благослова. Веома је тешко закључити разлоге ове подвојености учињене у овом погледу, али је још један показатељ, на једном микроплану, напредовања у изградњи факултетске аутономије, као и његовом изграђивању као примарно универзитетског училишта, пре свега у његовом поређењу са Статутом из 2004. године.

Специфичност положаја Цркве у управљању и раду факултета може се посматрати кроз Статут из 2006. године и као значајнијим покушајем нормирања СПЦ на послове у области кадровских питања, где се у одређеној мери и једино, задржало оно првобитно право надзора које је уживала раније Црква. У делу статута, Особље на факултету, и унутар услова за избор у различита наставничка звања (чл. 86), предвиђа се да конкурисање у иста може лице које поред осталих прописаних услова има и сагласност епископа, али се као разлог за губитак звања и престанак радног односа предвиђа само не избор у исто или више звање по истеку законски одређеног временског оквира, а сама сагласност епископа није поменута. На тај начин видимо да у питањима избора кандидата Црква у великој мери је задржала своја права, али да питање разрешења је препуштено закону за то предвиђеном као и евентуалним строгим етичким кодексима које би исти прекршио што би могло бити разлог разрешења. Простор деловања Цркве у раду самог факултета поред формалне сагласности дате кроз благослов епископа кандидату, огледала се првенствено кроз строге етичке норме уведене како за студенте тако и за наставнике којим Црква у извесној мери надзире и управља факултетом. На основу свега реченог видимо како се и овим Статутом факултет ипак додатно профилисао као универзитетско училиште, са правом, које је Црква задржала да учествује у избору кандидата за наставнике, као и искључењу студената са факултета.

Постојећи Статут из 2006. године претрпео је многе измене, почев од 2007. године, али већина тих измена тицала су се формирања јаснијих и ближих правила о организацији студијских програма[516] и преласка између циклуса студија, те обавеза и права студената, пре свега изражених кроз рад преименованог тела Студентског парламента, док се питањем прецизнијег дефинисања простора деловања и поделе надлежности Цркве и Универзитета

[516] Према *Одлуци о изменама и допунама Статута ПБФ из 2013*. године уводе се посебни облици наставе пастирско-катихетска и пракично-литургијска пракса, чиме се факултет приближава начину унутрашњег уређења у погледу наставе другим факултетима. Види: Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 291;

није подробније бавило. Готово коначно разрешење ових питања која су се провлачила готово кроз све Статуте, у извесној мери мењајући форму, али не доносећи јасно разлучивање, учињено је тек *Законом о високом образовању из 2021.*[517] *године*. Према члану 18, овог закона, црквама и верским заједницама које поседују више академске студије даје се могућност и потврђује право учешћа у конкурсу за избор наставника, као и требује сагласност за избор у звање наставника. Ова сагласност предвиђа се као обавезан услов за заснивање радног односа, а повлачењем исте губи се право на даљи рад и звање наставника. Сам поступак повлачења сагласности треба да буде прописан општим актом од стране високошколске установе и јасно прецизиран, а што је и учињено према садржају *Измена и допуна Статута ПБФ из 2022 год*. Исто тако према 21. члану овог закона цркве и верске заједнице имају право да поред општих услова за упис кандидата, на све студијске нивое, пропишу и посебне услове, као што је то ранијим статутима предвиђена сагласност надлежних црквених власти, али овог пута се предвиђа и прецизирају разлози повлачење те сагласности и то у случајевима: понашања супротног уверењима које Црква проповеда или уколико подрива углед те исте Цркве.[518] Према садржају ова два члана чини се како основна тачка додира црквених и државних власти, као и могући камен спотицања у раду ове установе, бива (раз)решена и то у правцу потврђивања права Цркви које је и сама желела.

Према садржају ових чланова Закона видимо како Црква поново остварује свој ранији утицај у раду самог факултета и да јој се признају права, одн. органима факултета, да самостално спроводе поступке око избора и разрешења кандидата за наставнике[519], као и уписа студената. На овај начин, по први пут рекло би се, Закон јасно разграничава просторе деловања Цркве и Универзитета, признајући основни статус ове установе, а то је црквено-образовни, али при Универзитету. Чини се како овај Закон, упоређујући га са неколицином раније наведених Статута, као да врши озбиљан заокрет у дефинисању

[517] Види: Извод из Закона о високом образовању из 2021. године, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 310–312;

[518] Исто тако у члану 109 овог Закона наводи се како престанак статуса студента, између осталог, може бити због повлачења сагласности надлежног црквеног органа. Види: Исто.

[519] Према *Изменама и допунама Статута ПБФ из 2022. године*, чл. 10, веће има право да именује комисију за спровођење поступка повлачења благослова за службу наставника, у саставу од три члана. На овај начин чини се да ранији више интерни поступак губитка благослова сада добија своје институционалне назнаке и јасно дефинисан процес спровођења. Види: Одлука о изменама и допунама Статута ПБФ из 2022. године, У Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић, *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год, стр. 317;

статуса ове установе и његовом репозиционирању. И ако је деловало да ће поновним повратком у окриље Универзитета, статус црквеног училишта, којим је факултет током друге половине 20. века био украшен, бити доста потиснут, овај Закон потврђује његово изворно назначење и Цркву као његовог првог патроната. Закон додатно изграђује рекло би се посебност у статусу богословског факултета, као и готово највиши степен аутономности који се овом сада и законски признаје. Вишедеценијска борба у изграђивању, првобитно општег статуса установе, а касније и њеног положаја и статуса у склопу Универзитета овим законом као да је доведена до самог краја признајући јој сав ранији допринос настанку и развоју Универзитета и самим тим дајући му с прам тога заслужен и положај.

8.4. ИСТОЧНО-ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ У ЗАГРЕБУ (1920-1924) КАО МОТИВ ЗА ПОКРЕТАЊЕ ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Иницијатива за оснивање теолошког факултета видимо да је покренута, додуше тек спорадично, још у другој половини 19. века. Многи крајње објективни услови, који нису били испуњени, па и шире политичке околности, учиниле су да до реализације ове идеје дође доста година касније. Факултет коначно родио се као производ ширег залагања црквених и државних власти, које су као коначан мотив у остваривању јединства, услед раније подељеност представника двеју горе изложених идеја, видели и у постојању Православног богословског факултета у Загребу. Предисторија два училишта међусобно испреплетена и повезана, нагнала су нас да се и овом темом бар у одређеној мери позабавимо како би имали ширу слику општих околности које су довеле, или бар подстакле, власти до оснивања факултета у Београду.

Оснивање Православног богословског факултета у Загребу своју предисторију изграђује на идеји и иницијативи која се појавила у оквиру Карловачке митрополије, која је имала, нарочито изражену, с почетка 20. века потребу за оснивањем факултета, обзиром на већ постојећу високоразвијену средњу богословску школу. Разлог, према Владану Максимовићу, каснијем декану Православног богословског факултета у Загребу, зашто то није учињено још тада треба тражити пре свега у чињеници што Црква, и поред очигледне

и неоспорне потребе, није желела да у склопу аустријског просветног система егзистира образовна установа те намене, као и да би врло вероватно то довело до губитка њене аутономности.[520] Посебно запажену улогу у покретању иницијативе, а обзиром да је велики број Срба прешао да живи у Загреб, имала је и јака Хрватско-српска коалиција, која је по овом питању активно радила и током Првог светског рата, а своје разлоге видела је пре свега у политичкој поруци која се тиме шаље Угарским властима, а то је солидарност, а рекло би се у некој мери и јединство, хрватских и српских представника и народа. И поред чињенице да је, према извештају пописа, број православних био мањински у Загребу, у поређењу са римокатолицима, иницијатива покренута учешћем хрватских народних представника била је показатељ одлучности свих у спровођењу првобитно црквене инцијативе.

Постојећа иницијатива и спрега два народа, у сложеним политичким околностима, праћеним ратним збивањима, ипак није била довољна да до реализације идеје дође, бар не до формирања нове и заједничке државе Краљевине СХС. Обнављање иницијативе за оснивање факултета десило се врло брзо по формирању заједничке државе, и то је покренуто од стране земаљске владе Хрватске и Славоније већ током 1919. године. Обзиром на раније залагање хрватских народних представника, самим тим онда не чуди ни чињеница како је у готово првој послератној години хрватски бан др Иван Палечек писмено се обратио Министру просве Љ. Давидовићу са молбом да се оснује Православни богословски факултет, а што није само његова идеја већ и плод разговора са Министром вера Тугомиром Алеуповићем, што он посебно и наглашава. Чини се како залагање и држање хрватских народних прадставника ни по формирању нове државе није се променило, и ако сада политичка порука коју су сматрали да тиме шаљу више није била примарни разлог. План о реализацији идеје факултета, према замисли И. Палечека, требао је бити спроведен према Аустроугарској наредби из 1875. године.[521] Замисао Палечека била је да факултет отпочне

[520] Види: АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, фонд 66, фасцикла 175, *„Prometoria o Источном Православном богословском факултету загребачког универзитета“* из 3. марта 1923. године, стр. 1-2;

[521] Ова наредба заправо се тицала оснивања грчко-источног факултета у Черновцима и то при свеучилишту черновичком и према статуту Карловачке богословије, што је за Палечека био образац и путоказ даљег деловања. Види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 87;

са радом већ 1919/1920, и то тако што ће четворица професора богословије[522] бити одмах укључено у рад факултета, а они би даље према унапред предвиђеном плану поспешили кадровски и институционални развој установе. Министар вера Тугомир Алауповић напослетку и званично средином 1919. године сложио се са иницијативом хрватског бана, о чему је и известио писменим путем Министра просвете.[523] Ову синхронизовану иницијативу вођену идејом хрватског бана и Министра вера, који су били хрватски политички представници, овај први и као председник Земаљске владе Хрватске и Славоније, можемо правилно разумети тек са сазнањем о блиској и политичкој повезаности истих са српским прваком и представником Демократске странке, уједно и Министром унутрашњих послова, Светозаром Прибићевићем.[524] Поред ове две личности и њихове политичке повезаности која је у великој мери утицала на њихову заједничку иницијативу, веома важно место, пре свега као већ ангажовани просветни радник, а уједно и при Министарству вера, у коначном покретању процеса и реализацији имао је Владан Максимовић, који ће напослетку бити и на челу те високе образовне установе.

Шира јавност о питањима у вези оснивања и рада Православног богословског факултета у Загребу није била обавештена. Видимо како је Демократска странка имала свог удела у реализацији те идеје, али се на ову тему нису водиле јавне, нити било које друге, расправе. Тек по сазнању о наумима демократа радикалски лист из Новог Сада, *Застава* 5. априла 1919. године[525], публиковао је наслов којим разоткрива тачну идеју и идејне творце, а о чему, како сами наводе, јавност треба да зна. Према радикалима, одн. тексту овог чланка,

---

[522] Четворица професора били су: *Војислав Јанић* (Београдска богословија), *Симеон Поповић* (Сарајевска богословија), *Владан Максимовић* (Карловачка богословија) и *Иринеј Калик* (Задарска богословија). Сваки професор, видимо, био је представник различите богословије, чиме се настојало узети учешће свих богословија у реализацији ове врло важне готово просветитељске идеје. Види: Исто.

[523] Приметно је како оснивање Православних факултета у Загребу и Београду у великој мери је подржано од стране политичких представника хрватског народа, што се пре свега може објаснити чињеницом да у случају одбацивања тих факултета са универзитета, врло вероватно би довело до покретања питања опстанка Католичких факултета при истим тим универзитетима.

[524] Више о повезаности њиховој, као и представника два конститутивна народа види у: Иво Перић, *Стјепан Радић 1871–1928,* Загреб: Дом и свијет, 2003. год, стр. 294–301; Светозар Прибићевић био је на челу, као оснивач и главни вођа, *Хрватско-српске коалиције*, а био је и члан *Народног вијећа словена, Хрвата и Срба* које је децембра 1918. године прогласило уједињење, где се, у нештом дужем периоду, од 1910 до 1918. године профилисао као кључна фигура у српско-хрватској политчкој сарадњи.

[525] Лист *Застава*, 5. април 1919. године, Приредила: УБСМ, https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:BMS_00001_19190405|page:2|query:%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%20%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B0%20%D1%83%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5

оснивање овог факултета делује као искључиво политичка акција организована мимо знања народа, али и црквених власти. Даље примећују како овакав расплет дешавања може иницирати само неке нове сукобе између државних и црквених власти, а да за све то одговорност сноси једна политички несавесна опција. Став Цркве по овом питању изградио је Сабор Карловачке митрополије у садејству са Саветом Карловачке богословије, а који је првобитно изјавио незадовољство свиме учињеним иза кулиса и додао о важности укључивања богословије, и њених професора, у израду статута факултета. На овај начин, и ако су представници радикалне странке, можда и мислили да до тога неће доћи, црквене власти прихватиле су тренутно стање, али са напоменом о важности њеног укључивања у даље радње.[526] Разлоге овог убрзног рада Министарства вера можемо пре свега тражити у жељи њених одређених истакнутих појединаца да оснивањем овог училишта у Загребу предухитри већ започет процес истог у Београду, па је, испоставиће се, индиректно учинио и да се „београдски процес“ додатно убрза. Но и поред чињенице да представници истих или сличних политичких уверења, као и Министар просвете Љ. Давидовић, сматрају да факултет у Загребу треба да буде прво основан, министар је првенство давао београдском, на чему је лично инсистирао. Овака став Министра просвете на најбољи начин је, а преко овог питања, показивао једно трајно неслагање представника демократске странке, односно србијанског и пречанског крила. Више залагање Министра просвете за београдски факултет није спречило све већу ангажованост Министра вера по питању загребачког, па је с почетка 1920. године наложио, као да је оснивање већ извесно, црквеној општини у Загребу да обезбеди адекватан стамбени простор за потребе факултета. Министар вера остао је доследан својим ставовима и речима како је оснивање овог училишта од наднационалног значаја за све, али и немерљивог значаја за Цркву, па је ова његова, чини се слободна иницијатива, тим уверењем требало да буде оправдана. Након што црквена општина није успела да обезбеди адекватан простор, прибегло се ка реализацији другог сегмента ове идеје, а то је да се Карловачка богословија измести у Загреб и да она буде утемељивач Источног Православног богословског факултета у Загребу. О овој намери Министарство вера је званично 1920. године послало допис Министарству просвете у коме је издат предлог о уздизању Карловачке богословије у степен факултета. Оно што је, већ сасвим

[526] Види: АЈ, Министарство вера Краљевине Југославије, фонд 69, фасцикла 42, *Свети архијерејски Синод Карловачке митрополије, Светом Архијерејском сабору у Београду*, 1919. год., стр. 1–2;

извесно, могло поспешити даљи рад на овом плану била је смена у Министарству просвете, па је уместо Љ. Давидовића, на чело овог министарства дошао Светозар Прибићевић, док је исто тако нови Министар вера Павле Маринковић са С. Прибићевићем делио политичке ставове блиске демократама. Демократе напослетку преузевши оба надлежна министарства врло брзо, августа 1920. године, издејствовали су указ Краља о отварању Источног Православног богословског факултета у Загребу, чиме је и званично ова, пре свега политичка, иницијатива окончана. Демократска странка међутим своју идеју није могла реализовати кроз институционалну трансформацију Карловачке богословије, јер Синод Карловачке митрополије није дао пристанак па се морало прибећи алтенативном решењу изван правног и организационог оквира Карловачке богословије. Последица овог неприхватања институционалног надограђивања била је прекид редовног рада богословије 1920. године, док је Министар Маринковић залагао се да професори, који су сада остали без запослења, ангажују при новооснованом факултету. Незавидан положај наставника богословије иницирао је и обраћање Синода митрополије Земаљској влади у Загребу, са молбом да се исти приме за професоре на факултету.[527] На тај начин би ипак факултет био заснован, а по жељи иницијатора, на основама карловачке богословије, а од Министарства просвете и вера тражила се и привилегована улога Цркве у пословима управе над овом образовном установом, по принципу привилегија које су уживали римокатолици на факултетима исте намене. Максимовић[528] напослетку разјаснио је неке аспекте побуда којима су били вођени иницијатори идеје факултета у Загребу, а које нису биле само политичке природе, већ и црквено-практичне. Наиме, број богослова у средњој богослосвкој школи био је све мањи, а та школа није им могла дати статус високообразованог кадра па је финансирање и деловање ове школе постало сувишно, јер се далеко већа потреба осећала за вишим, факултетским училиштем[529], те је то постао императив државних власти. Према виђењу власти, задатак овог факултета требао је бити

[527] Предложени професори су: *Вићентије Вујић* (црквено право), *Владан Максимовић* (етика-морално богословље), *Никола Ђурић* (доматско богословље), *Димитрије Стефановић* (библистика), *Лазар Мирковић* (литургика) и *Јован Вучковић* (пастирско богословље). Види: Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 91;

[528] В. Максимовић је био у једном тренутку, с почетка 20-их година, вршилац дужности начелника у Министарству вера посебно овлашћен од стране министра Прибићевића за израду плана о оснивању факултета у Загребу. За више види: Исто.

[529] По оснивању факултета сви ранији богослови постали су студенти овог факултета, што им је Министарство просвете дозволило као једну врсту привилегије. Види: Исто.

формирање једног просветног-верског центра, који би послужио и великој идеји народног јединства што је коначно и издејствовало Краљевски указ.

Почетак рада факултета у Загребу обележила су различита искушења, али и личности које су оставиле посебан траг и допринос у његовом раду и конституисању уопште. Владан Максимовић постао је први декан овог факултета, и са још двојицом својих колега професора начинио је први пословник и уредбу факултета што је потврдила и Покрајинска влада Хрватске и Славоније. Претходна иницијатива којом је вођен процес оснивања београдског факултета, покренута и, између осталог, самим постојањем и деловањем загребачког факултета, као да временом развија одређени „ривалитет“, па се негде у Београду размишљало како ће ПБФ отпочети са радом у пуном обиму тек по укидању факултета у Загребу.

Видимо како коначно оснивање Источног Православног богословског факултета у Загребу је било у једном доста сложеном политичком, црквеном и друштвеном контексту Краљевине СХС. Сам процес институционализације подразумевао је усаглашавање интерса црквених и државних власти пре свега, као и решавање основних кадровских и финансијских питања. У том смислу видимо да то није био резултат једног спонтаног развоја, већ вишегодишњих преговора и плод компромиса више рачличитих актера. Међутим, сложеност и темељитост у реализацији процеса оснивања сами по себи нису представљали гаранцију дуговечности нити идеје нити самог пројекта, и сам процес оснивања представља институционалну легитимацију, али не и гарант трајне заштите од историјског дисконтинуитета. Институционална стабилност у основи почива, између осталог, на правној заштити и друштвеној подршци, али и одрживим финансијама. Управо недостатак ових фактора учинили су да ова идеја већ у почетним годинама свог постојања западне у егзистенцијалну кризу. Већ током 1920. и 1921. године финансијски моменат се пројављивао као кључан фактор кризе факултета у Загребу. Декан факултета, В. Максимовић, са више апела Влади тражио је посебно посвећену пажњу овом проблему обзиром да смештајни капацитети, чак и за административне послове факултета, нису обезбеђени. Након тога се обратио са конкретним предлогом о откупу земље у самом Загребу, Повјереништу за просвету и веру у Хрватској и Славонији, а за потребе факултета, што је исто Повјереништо проследило Министарствима просвете и вера, са молбом да се за ове сврхе факултету одобри кредит. Но сама Министарства нису се одлучивала за даље

деловање по овој молби[530] обзиром да се већ увелико те 1921. године причало о могућем измештању овог факултета, као и питању уопште потребе за њим.[531] Поред ових тражених кредита, исто тако, и сви други кредити којима је факултет требао да покрије своје основне издатке били су од стране ресорног министарства пролонгирани, без одређења за које време, па се факултет у прво време финансирао пре свега од позајмица које им је давала Покрајинска влада, али што није могло нити требало да буде трајно решење, о чему су како професори, тако и декан, стално извештавали власти у Београду. Тек приликом новог обраћања министра Прибићевића, министру финансија Куманудију, разоткрила се целокупна позадина свега, према којој планирани буџет за 1922. годину који је требао бити изгласан од Скупштине, врло вероватно не би ни предвиђао овај факултет, што би готово сигурно значило његово укидање. На овај начин Министар финансија је свом страначком колеги и министру предочио будуће планове владе и виђење положаја ове институције. Немарност и неодоговорност појединца или пак јасно исказивање расположења државних власти према овом факултету, показали су се чак и оног тренутка када је, после више молби и захтева одобрена помоћ државе, у мањем износу за текуће потребе, овом факултету, а иста грешком именована на католички факултет у Загребу, што је касније уз жустре апеле декана исправљено. Како то наводи А. Раковић, Кумануди је чини се врло свесно и намерно опструисао рад овог факултета[532], а што је било пре свега због политичких подела и неслагања представника Демократске странке из Србије и оних преко река, око односа са хрватским представницима и државним уређењем које су они заступали.[533] Коначно чинило се извесним да факултет који је у очима многих виђен као политичка идеја одређених струја, пре свега Прибићевића, броји своје последње дане постојања. Крајњи весник оног већ

[530] Наиме, Министар просвете С. Прибићевић наложио је Министру финансија Косити Куманудију да одобри кредит за факултет што је он врло брзо, после седам дана, одбио без неког посебног појашњења, а што је апсолутно у складу са општим расположењем према овој институцији. Види: АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, фонд 66, фасцикла 175, *Министар просвете Министру финансија*, октобар 1922. године, стр. 1–2;

[531] Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год, стр. 94;

[532] Министар Кумануди врло могуће да је у опструисању овог факултета водио се идејом јачања Београдског факултета и Универзитета, чији је и сам, као професор, био део. Види: Исто.

[533] Коначно сукоби који су временом ескалирали довели су до дефинитивне поделе демократа, у којој је Прибићевић основао нову *Самосталну демократску странку*. На овај начин су се представници и заступници идеје централизоване државе међу демократама одвојили од оних који су заступали наглашавање више етничких и регионалних права. За више види: Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд: Институ за савремену историју, 1970. год, стр. 247–266;

извесног напослетку били су и преласци, већ малог броја, професора Источног Православног факултета на Православни Богословски факултет у Београду, чиме се као једина окосница овог факултета, именовани професори, полако рушила и укидала. Професори Викентије Вујић и Лазар Мирковић својим напуштањем, одн. преласком, на Београдски факултет и враћањем декрета о ранијем именовању су само најавили каснији низ оних који су то исто учинили, одн. одбили именовања. Непостојећи или пак неадекватан наставни кадар драстично је одразио се како на квалитет наставе тако и на квантитет броја студената, па одласком двојице поменутих професора, број од неких 50 студената у једном тренутку током 1923. године спао је на свега 28 слушалаца, што је био још један јасан и видљив знак кретања ове образовне установе. Настава из истог разлога већим делом 1922. и 1923. године све до пролећа није ни одржана и једино што је могло битно променити ситуацију било је именовање нових професора. Нажалост до тога није дошло па је декан Максимовић јавно износио чињенице о све већем притиску на ову установу, чије би гашење довело до постојања само једног Православног богословског факултета, а што није довољно спрам капацитета и потреба Цркве, што они који притисак врше не разумеју.

Чини се напослетку како и поред чињенице да је оснивање Богословског факултета у Загребу, као израз, пре свега, политичке иницијативе био својеврстан мотив у реализацији и поспешивању рада Београдског факултета, али и да тај исти факултет представља оног који је директно утицао на његово брзо укидање. Један од покушаја у процесу „измирења“ ова два факултета било је реорганизација постојећих према којима би један био у форми академије, а други факултета, и декан Максимовић био је главни заговорник ове идеје. Ова идеја никад није узета озбиљно у разматрање те је остала само иницијатива декана у његовој неоспорној борби за очување егзистенције ове установе, но доласком радикалског Министра финансија Милана Стојадиновића средином 1923. године званично и јавно почело се, а пре свега на његову иницијативу, говорити о укидању овог факултета, што је он налагао Министру просвете. Министар вера Војислав Јанић, за разлику од чини се бескомпромисног министра Стојадиновића, сматрао је питање факултета у Загребу наднационалним, желећи да брани његов садашњи положај. Међутим, коначну одлуку о овом питању ипак доноси Краљ Александар Карађорђевић доношењем указа о укидању овог факултета 26. априла 1924. године.

Четири године постојања уз јаку пре свега политичку позадину његовог оснивања напослетку довели су до истог таквог укидања, те је Источни Православни богословски факултет у Загребу након готово фиктивног рада престао да постоји, али је историја његовог постојања испреплетена са исто тако политичком позадином оснивања Богословског факултета у Београду. Факултет у Загребу представљао је непосредни историјски подстицај и завршни иницијатор оснивања факултета у Београду. Факултет у Загребу представљао је и израз јаког југословенског централизма, па са слабљењем националних односа долази и до његовог слабљења и коначно његов нестанак означавао је чини се већ тада значајно нарушене односе српске и хрватске политике у Краљевини Југославији. Неуспех трајнијег конституисања факултета у Загребу имало је, из наше перспективе данас, парадоксалан ефекат оснивања истог у Београду, који напослетку услед пре свега промењених политичких околности се показао и као један од разлога укидања братског у Загребу. На тај начин, бавити се питање настанка и развоја Православног богословског факултета у Београду, а не анализирати претходни, или пак обзиром на временску блискост паралелни покушај институционализације православног богословског високог образовања у виду Источног Православног богословског факултета у Загребу значи методолошки бити неутемељен и изоставити један од кључних мотивационих и историјских фактора који су довели до коначне одлуке о оснивању београдске високообразовне институције.

ГЛАВА IX – ПРЕДЛОЗИ *DE LEGE FERENDA* ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ СТАТУСА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЦРКВЕНО ОБРАЗОВНИХ УСТАНОВА

Опстанак и развој једне образовне установе, посебно установе са специфичном мисијом као што је богословија, условљена је низом међусобно повезаних чинилаца који одређују њену стабилност, углед и друштвену релевантност. Као институција која истовремено носи образовну, духовну и културну улогу, богословија не може опстати искључиво на традицији и историјском наслеђу, већ мора одговарати и савременим изазовима и потребама шире заједнице. Значај и потреба за једном образовном институцијом данас, нужно, не одређује се по њеном историјском значају већ пре свега према броју ђака који исту похађају. Број ђака у богословијама, који је у евидентној кризи,

не одража само „потребу“ младих за духовним образовањем, већ директно утиче на кадровску, финансијску и организациону одрживост школе. Без довољног броја ученика институција губи динамику, ресурсе и перспективу даљег разова, па се рад на побољшању стања по овом питању евидентно приказује као једно егзистенцијално питање. Директан утицај на број ђака, између осталог, има и недефинисан, или не бар у довољној мери, правни статус ових установа што видимо директно и индиректно утиче на њено стабилно деловање. Прецизно регулисани односи са државним и црквеним властима и образовним системом, поред тога што обезбеђује једну сигурност у раду, обезбеђује и препознатљивост диплома, а самим тим и отвара јасну перспективу будућим ђацима ових школа. Редефинисање тог „спољног“ аспекта живота богословија само је један степеник у потпуној реорганизацији коју је потребно спровести и на њеном „унутрашњем“ плану. Почев од наставног плана и програма који мора бити усклађен са савременим образовним стандардима, или да их бар у извесној мери прати, богословије захтевају целовиту унутрашњу реорганизацију. У времену брзих друштвених промена богословија мора да споји, и покаже се способном за то, традиционалне богословске садржаје са педагошким и методолошким иновацијама 21. века, како би пре свега ученицима пружила образовање духовно утемељено и академски валидно. Имајући у виду све речено видимо да опстанак богословија не може бити усиљен или пак израз одређених случајности, већ израз промишљеног деловања, пре свега одговорних црквених власти, у правцу повећања броја ђака, јасног (јаснијег) правног положаја, можда баш у оквиру просветног система, и осавремењавања наставног плана и програма.

Први и значајнији покушај промене статуса и правца усмерења средњег богословског образовања данас, учињено је још 1997. године доношењем од стране посебне Комисије Светог Арх. Синода, задужене за реформу школства, Уредбе о богословијама.[534] Овом Уредбом настојало се прибавити за богословске школе статус виших школа, где би целокупан образовни процес трајао чак шест година. Оно што је посебно интересантно, а пре свега у погледу њене унутрашње реорганизације, јесте да образовни процес током предложених шест година би био подељен на богословски и општеобразовни, што је, чини се, негде био случај и у раној историји постојања ових школа, с тим да је сада настојано да се истој прибави и академски статус. Ова Уредба ступила је на снагу 1. септембра 1998.

[534] Предраг Пузовић, Богословско образовање код Срба, У *Доситеј у српској историји и култури*, Београд, 2013. год, стр. 739;

године, али је трајала свега пар година, до 2002, да би наредна била донета тек 2011. године. Овом Уредбом и ако њено временско трајање то и не говори, могло би се говорити о најправилнијем могућем усмерењу богословског образовања. Подељеност наставе у категорије богословских и општеобразовних уз одређено прибављање статуса академског звања, одн. виших школа, богословије би значајно измениле свој ранији незавидан статус и добиле, пре свега на основу једног историјског наслеђа, заслужен положај. Чини се да Уредба из 1997. године је имала за циљ да унапреди и стабилизује постојећи модел богословских школа у оквирима дотадашњег система, без суштинске промене идентитета. Уместо радикалне реформе тежило се, овом Уредбом, оптимизацији постојећег уређења. Ако би се овог и овако предложеног модела преуређења богословија одрекли, могло би се онда само још узети у разматрање алтернативно решење у виду преобликовања богословија у православне гиманзије, што би значило напуштање ранијег модела школе и прихватање новог концепта средњег образовања, са ширим општеобразовним карактером.

Чини се како управо ова Уредба из 1997. године је можда не први, али значајнији сигнал, да је постојећи модел богословског образовања достигао границе своје функционалности и да је неопходно приступити системским променама, како у погледу наставних планова, тако и организационо-правном статусу богословија данас. Стога ту исту уредбу можемо узети као весника једне транзиционе фазе и као почетни корак опште модернизације и структурне реорганизације.[535]

9.1. ИДЕЈА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕМ ПЛАНА И ПРОГРАМА БОГОСЛОВСКИХ ШКОЛА

Према садржају Уредбе о богословијама из 2011. године можемо закључити како је иста веома значајна као прекретница у нормативном уређењу средњег богословског образовања, јер је пре свега задржала конфесионални и духовни идентитет школе. Полазећи од наставног плана и програма прописаног овом Уредбом (чл. 15, Уредба о богословијама

[535] Последња значајна Уредба, након поменуте, донета је 2011. године. Овом уредбом (чл. 1) потврђује се, ранији статус средње школе за образовање, пре свега будућег свештенства у трајању од пет година (чл. 2). Школе задржавају свој ранији статус црквених школа са правом надзора Арх. Синода (чл. 6) и Епархијског Архијереја (чл. 7). Чини се како нова уредба ништа круцијално не мења у ранијем начину рада ових школа већ се задржава на постојећем моделу потврђујући његов ранији статус и положај. Види: *Уредба о богословијама Српске Православне Цркве са правом јавности*, АС бр. 13 и 52/ зап. 99 од 21. маја 2011.

из 2011. год) уочава се благо настојање да се богословије не задрже у оквирима уског стручног и конфесионалног образовања, већ да ученицима омогући изграђивање једног ширег образовног профила. Управо у том контексту питање модернизације наставног плана и програма добија посебно на значају. Евентуално увођење већег броја општеобразовних предмета не значи уједно и релативизацију богословског карактера школе, како неки сматрају, већ његово оснаживање кроз изграђивање ширих интелектуалних хоризоната ученика. Савремени друштвени контекст захтева развијену не само богословску компетентност већ и опште образовање уз развијену способност критичког мишљења и то је нешто на чему треба посебно радити у богословијама. Уредба из 2011. године можемо, и требамо, разумети као почетак реформаторског настојања одговорних црквених власти, које треба уз настојање да богословије остану верне свом духовном послању исто тако је приближе савременим образовним стандардима. Повећана заступљеност општеобразовних предмета представљао би значајан корак ка уравнотеженом моделу школовања чиме се постиже, између осталог, и квалитетнија припрема ђака за даље академско образовање.

Академска разматрања и евентуалне расправе на тему измена наставног плана и програма мора поћи и бити полазиште чињеница да је то школа двојаког карактера, и то као конфесионална установа са врло јасно израженом духовном мисијом и средњошколска образовна институција која данас, самим тим што су њене дипломе препознате од стране универзитета у држави, у извесној мери део образовно-просветног система. Двојаки карактер установе омогућава нам да говоримо о два правца њеног реформисања: 1) *Измене у оквиру постојећег модела богословске школе* и 2) *Усвајање модела православне гимназије,* или нека врста модификованог модела слично представљеном Уредбом из 1997. године који би укључивао проширивање броја школских година или поделу постојећег броја година на доминатно богословског, одн. општеобразовног карактера истих.

Први и најумеренији, а рекло би се и најприхватљивији приступ пре свега узимајући у обзир историјско наслеђе у погледу начина организације богословије, јесте онај који подразумева реформу унутар постојеће структуре (трајање школовања, поделе на богословске и општеобразовне предмете, интернатски карактер). Унутар тог модела могуће је: 1) *ревидирати наставне планове кроз повећање фонда часова општеобразовних*

предмета (језици, филозофија, историја, информатика[536]), 2) *Интердисциплинарно повезивање предмета,* где би богословске дисциплине биле у коализији са хуманистичким и друштвеним наукама, 3) *Модернизација методологије наставе*, кроз критичко мишљење, већу заступљеност академског писања и истраживачки рад. Овај и овакав приступ очувао би институционални континуитет, али омогућио и постепену трансформацију програма у складу са савременим образовним стандардима. Оно што свакако може бити својеврсна мањкавост овог предлога јесте неопходност да се, према последњој измени, предвиђена четворогодишња школа број година мора вратити на, пре последње измене, минималних пет година, како би се проширени фонд могао адекватно расподелити у године школовања. С тим у вези и тај модификовани предлог, повећања броја година, наведен као нека варијација између два предложена и могућа модела, заправо се јасно ослања на први предлог и употпуњује га. Он подразумева реформу трајања образовања (нпр. поновно враћање петогодишњег или шестогодишњег програма или припремне године) и такав модел би на првом месту омогућио јаснију поделу између богословских и општеобразовних фаза школовања, као и довело до једног поступнијег увођења ђака у најузвишеније теолошке науке које би их касније правилније и потпуније изградиле за даље академско образовање. Овај и овакав модел школе би богословије пре свега приближиле моделу конфесионалних школа у Европи, које су тако устројене да представљају гарант академског изграђивања својих полазника.

Последњи и најрадикалнији приступ јесте идеја преобликовања богословија у православну гимназију. У том случају школа би задржала свој православни идентитет, а богословски предмети би само били интегрисани у шири гимназијски курикулум. С тим у вези постојала је једна, мало измењена иницијатива, о редигованом, налик гимназијском, плану и програму наставе који је био израђен као идејни програм Просветног одбора, који су чинили представници црквених и просветних структура под надзором Министра просвете, а који је требао 2019. године да се озбиљно узме у разматрање. Према том предлогу дотадашњи број општеобразовних предмета био би увећан за: Изборни језик (Руски, Немачки или Француски) (4 часа), Музичка култура (2 часа), Физичка култура (8

[536] Према чл. 15 Уредбе о богословијама из 2011. године од општеобразовних предмета заступљени су: Психологија са логиком, Општа историја, Српски језик и књижевност, Енглески језик, Латински језик, Руски језик и Информатика. Све наведне предмете (чл. 16) прописао је Арх. Сабор. Види: *Уредба о богословијама Српске Православне Цркве са правом јавности*, АС бр. 13 и 52/ зап. 99 од 21. маја 2011.

часова), Математика (8 часова) и Географија (4 часа) и богословије би према садржају плана и програма биле најближе идеји горе поменутих гимназија. Нажалост овај предлог, бар не до данас, није усвојен, а да јесте то би сигурно, као и концепт православне гимназије уопште имао далеко већу друштвену проходност унутар пре свега данас доминантно секуларног друштва, као и могућности јасније интеграције у државни образовни систем, али би нажалост довело, од чега вероватно одређене структуре стрепе, и до питања очувања и потребе за досадашњи специфичан богословијски профил.

Можемо закључити како план и програм може, и треба, бити измењен, али у три различита правца (или могућности): кроз унапређење постојећег модела, фазним структурирањем школовања или усвајањем модела православне гимназије. Сваки од ових модела носи различите институционалне импликације, али оставарују заједнички циљ, а то је очување традиционалног уз крајње савестан приступ образовним изазовима савременог доба, тако да предложене измене нису само идеја већ и својеврстан апел.

9.2. ИДЕЈА ЗА УНУТРАШЊУ РЕОРГАНИЗАЦИЈУ БОГОСЛОВСКИХ ШКОЛА ПРЕМА ИДЕЈИ ПРАВОСЛАВНЕ ГИМНАЗИЈЕ

Последњих година, усудићу се рећи и деценија, све је више заступљена расправа унутар академских и црквених кругова о потреби и готово неопходности промена унутар постојећих богословија. Идеја православне гимназије све се јасније провлачи унутар академских структура, а што опет подразумева разматрање свих педагошких, институционалних и екслисиолошких импликација. Разлог стагнирања у релизацији тог поступка требамо тражити у чињеници да богословије као такве представљају носиоце идентитета црквеног школства, па се свакој измени приступа са одређеном дозом бојазни да се управо тај идентитет не наруши. Иако иновативност је представљала једну од главних одлика првих генерација хришћана, чини се како се данас радије инсистира на очувању традиционалног, чак и онда када би оно по себи водило у *ex nihilo*. Из тог разлога уз мале корективне измене богословије као такве постоје и институционално бивствују већ неколико векова, али се чини више него икад осећа потреба за њиховом реорганизацијом.

Круцијално питање од немерљивог значаја за ову тему било би да ли је подесније извршити реорганизацију постојећег модела или организовати исту према моделима

православних, па и католичких гимназија у Европи. Међутим, одоговор на ово питање би се могло дати само уколико би паралелно са овим богословијама постојале, бар једно време, и православне гимназије, тек тада кроз интелектуалну изградњу ђака и праћење њиховог даљег напредовања у школовању, као и вредновања истог, можемо заиста вредновати и ове моделе школовања, све анализе мимо тога би за нас биле у домену теорије[537], али ћемо се њоме ипак бавити. Евентуалним усвајањем концепта православне гимназије, постигла би се далеко шира образовна проходност и поред постојеће, која је исто тако достигла одређене значајно шире границе пре свега захваљујући залагању Комисије за реформу богословија, која је образована од стране Српске Православне Цркве и Архијерејског Сабора са циљем да активно ради на унапређењу стања унутар богословија. Но и поред чињенице да је садашњи положај богословски школа далеко повољнији него лани, модел православних гимназија био би далеко пријемчивији савременом образовном систему чији би врло лако могао постати интегрисани део. Поред тога овај модел далеко лакше је ускладити са државним наставним стандардима, што самим тим доприноси и директно утиче већој институционалној стабилности. Исто тако може се слободно рећи како православне гимназије остварују могућност далеко шире примене васпитних норми Цркве на омладину, обзиром да би исту похађали кандидати који нису само усмерени ка свештеничком позиву. Напослетку ништа мање битно, јесте и то што кроз процес образовања унутар православне гимназије далеко више би се могло развијати критичко мишљење код ученика, као и остваривање научне писмености и културолошке компетенције, што би пре свега могло бити од великог значаја за сведочење вере у савременом друштву.

Када би правили компаративну анализу основних разлика два модела школа свакако би дошли до одређених предности и слабости обе идеје. Највећа слабост, рекао бих по мом скромном мишљењу, модела православне гимназије огледа се у томе што би се изгубио онај

[537] Један од значајнији предлога по овом питању израђен је од чланова Комисије за реформацију богословија из 2019. године према коме је предложено оснивање „Богословске гимназије“, и то у Нишу, посвећене Цару Константину. Према мени доступном предлогу, а не и званично заведеном, Богословска гимназија би била мушко-женска школа са циљем оспособљавања ђака за даље школовање на свим факултетима друштвеног усмерења, а они са посебно развијеном љубављу за богословљем добили би благослов надлежног епископа за даље школовање на ПБФ-у. Овај предлог требао је да има ширу примену образовања будућег како свештенства, тако и вероучитеља, али и свих других будућих православних интелектуалаца унутар различитих друштвених структура. Према овом подробно израђеном предлогу прве две године имале би општеобразовни карактер, а друге две више стручни, богословски, уз посебно издвојен и уређен интернатски живот. Нажалост од ове идеје, готово и пре њеног озбиљнијег разматрања се одустало, па се питање гимназије овог типа до данас оставља као предлог који још нико званично није покренуо.

темељни принцип који интегрише наставни садржај и целокупну педагошку праксу, а то је вера која се у богословијама интернатског типа, за разлику од гимназија које ни то нужно не морају бити, савесно чува и мукотрпно изграђује кроз активни литургијски живот, а сада би чини се питање вере добило један мало другачији статус. И поред чињенице да остаје идентитетска одредница установе, вера ипак не би била више носећи и свеобухватни принцип целокупног образовног процеса, већ један од најважнијих и конститутивних елемената. Ова промена би са собом морала, као што видимо понети и спремност на одређену жртву, а та жртва између осталог би била и једно релативизовање њене централности и слабљење њене интегративне функције у односу на ранији модел богословског образовања. Коначно та жртва би за собом донела и ослабљен интензитет духовног обликовања, али далеко шири простор и могућност мисионарске делатности Цркве. Преласком на модел гимназије богословије би врло извесно изгубиле тај основни конфесионални идентитет, али би кроз гимназију имале далеко шири друштвени значај и функцију, јер њен рад би се заснивао на формирању православне образоване интелигенције у целини. Кроз све наведено чини се како модел гимназија постаје сувише светован, али свакако то нужно не мора бити, већ може у нешто другачијем обиму обухватити и оно традиционално што се настоји очувати, а то је пре свега литургијски живот и духовна, одн. црквена управа над истом.

Усвајање модела православне гимназије може бити оправдано са становишта образовних и пастирских потреба, и само ако би се очували основни идентитетски елементи, као што је литургијски живот и духовно васпитање чиме би се обезбедио континуитет са традицијом црквеног школства. Једино на тај начин православну гимназију не би посматрали њени противници као укидање традиције, већ модел адаптације у савремене токове образовања. Коначно чини се да долазак до модела православне гимназије мора проћи и фазу паралелног бивствовања са традиционалном богословијом, како би гимназије могле бити проверене у пракси, без ризика нагле и неповратне институционалне трансформације, те да на основу постигнутих резултата Црква донесе и коначан суд о овоме предлогу.

9.3. ИСТОРИЈСКИ ПРИМЕРИ ПРАВНЕ ПОЗИЦИЈЕ БОГОСЛОВСКИХ ШКОЛА КАО ИДЕЈНА ОСНОВА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЊИХОВОГ СТАТУСА

Прихватање модела православне гимназије данас чини се потребним, али врло вероватно, са становишта одговорних црквених структура, сувише радикалним и структурално захтевним у систему црквеног образовања. Као алтернативни и доста реалистичнији пут реформе могло би бити унутрашње преуређење постојећих богословија у складу са савременим законским оквирима. Свакако у том правцу велики корак направила је Република Србија кроз садржај Закона о црквама и верским заједницама (чл. 36), дајући верским заједницама могућност акредитације њихових верских школа, као и мимо тога финансијске помоћи истим, али уз право задржавања њихове образовне аутономије (чл. 37). Поред тога закон предвиђа могућност признавања диплома верским школама и њихово изједначавање са другим државним школама (чл. 38), чиме се додатно приближило идеји једног историјски познатог модела функционисања, који би подразумевао учешће како црквених тако и државних власти у животу ових школа.[538] Овај закон може и треба да послужи као предложак, али и показатељ жеље и иницијативе државних власти ка промени стања унутар ових школа, као и њиховог положаја.

Данас прихватљивији и одрживији модел функционисања од раније понуђених могли би свакако пронаћи у историјски значајним законима и правилницима донетим у Краљевини Србији и Краљевини СХС, који су још тада представљали покушаје систематског усклађивања богословског образовања са државним школским поретком, уз очување његовог ипак и пре свега конфесионалног и црквеног идентитета. Ти нормативи несумљиво сведоче о могућности интегрисања богословија у шири образовни систем и да задрже сопствену специфичност, али и унутар сопствене делатности прецизно уређен однос црквених и државних власти. Позивањем на та историјска искуства не подразумевам пуко реституисање историјски прихватљивих решења, већ њихову критичку рецепцију и адаптацију спрам правних и друштвених услова. На овај начин учинили би да богословије буду нормативно консолидоване, чиме би избегли, можда преурањену горе поменуту

[538] Види: *Закон о црквама и верским заједницама*, Службени гласник Републике Србије бр. 36/2006. год;

трансформацију, а ипак остварили макар један корак више ка већој правној сигурности и друштвеној препознатљивости црквеног образовања.

Већ са појавом првог Закона о богословијама из 1863. године дошло је до једног пре свега нормативног утемељења богословије, као превасходно духовне школе, чији је основни циљ био спремање кандидата за свештеничку службу (чл. 1, Закон о устројству богословије из 1863. год)[539] и њиховог обликовања, верског и моралног профила. На основу овог закона у целини наглашена је пре свега конфесионална природа установе и њена органска повезаност са црквеном јерархијом, чиме је недвосмислено дефинисан њен идентитет као превасходно духовно-васпитне институције. Истовремено закон је установио модел такозване двојне или дуалне управе, у којој су одређене надлежности биле расподељене између државних и црквених власти, но сам закон бивајући садржајно скроман није дефинисао баш све појединости око начина функционисања виталних делова тог школског механизма, као што је пре свега питање финансирања. Црква је задржавала примарни утицај у питањима духовног живота, док је држава имала право надзора поверено у том случају Министру просвете. Тај модел није подразумевао апсолутну аутономију ниједне стране у пословима управе над школом, већ међусобно ограничен и нормативно дефинисан домен деловања.[540] Чини се да управо овај, архаични, модел двојне управе, али са нешто јасније разграниченим и узајамно контролисаним надлежностима, може и данас послужити као идејно утемељење новог модела савремене богословије, који се чини потребнијим него икад. Савремена рецепција овог модела подразумевала би наравно креативну адаптацију и увођење механизма транспарентности и одговорности, али и уравнотежене аутономије.

Значајну етапу у даљем нормативном уређењу богословског образовања у Краљевини Србији и прецизнија решења постављења законом из 1863. године, представио је онај Закон о богословијама из 1896. године.[541] Овај закон је на првом месту понудио јасније институционално позиционирање богословије, те прецизније уређену управу и надзор, као и прецизније дефинисан дисциплински аспект. Задржан је принцип двојне

[539] Види: ДАС, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије из 1863. год, бр. 16, стр. 88;
[540] Најбољи показатељ нормативно дефинисаног деловања две стране видимо кроз начин избора и постављања наставника (чл. 5, Закона о богословијама из 1863. год), где се прави разлика између свештеног и мирског наставног особља, пре свега у погледу процедуре и надлежности у њиховом постављењу. Види: ДАС, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије из 1863. год, бр. 16, стр. 88;
[541] Закон о богословији из 1896. год, *Српске новине*, LXIII-1896, бр. 10, стр. 1;

управе, али су надлежности биле прецизније дефинисане.[542] Црквена власт задржала је кључну улогу у питањима духовног живота, моралног надзора и избора наставника стручних предмета, док је држава задржала право контроле у погледу законитости рада, материјалног пословања (чл. 2, Закон о богословијама из 1896. год) и усклађивања са просветним системом, што би се из данашње перспективе показало можда и кључним. Ако бисмо шире анализирали и представили овај закон, а што је ранијим поглављима детаљније и учињено, у историјско-правном смислу представља јасан пример покушаја да се богословије учврсте као стабилне институције на раскршћу црквеног и државног система, а о чему би могло, или пак требало и данас размишљати и исти још подробније анализирати како би пронашли, можда неки нови истраживачи, савремени модел на основу овог предањског.

Закон из 1896. године представљао је последњи закон о богословијама донет у 19. веку, а уједно и последњи донет у до тада делимично хомогеном државном и конфесионалном простору, који је богословију дефинисао као српску православну духовну школу унутар националне државе и просветног система. У новој држави Краљевини СХС, касније Краљевини Југославији, било је обухваћено више вероисповести, али и правних традиција. Из тог разлога су прописи који су се односили на православне богословије морали ускладити са ширим системом верских школа (римокатоличких, исламских, итд.), те је право питање да ли закони, раније начелно националне државе, треба да послуже као образац изградњи новог модела школа, или то треба да послуже управо ови закони мултиконфесионалне државе, обзиром да је и данас присуство других религијских заједница унутар граница Републике Србије не тако занемарљив фактор, који се мора узети у обзир.

Правилници о богословијама из 1922. и 1928. године донети су у оквиру нормативног поретка Краљевине СХС и Краљевине Југославије, те поред тога што садржински значајно не одступају један од другог, сведоче и о једном консолидованом концепту уређења богословских школа у међуратном периоду. Према њиховим одредбама богословије су дефинисане више као државне школе (Види: чл. 3, Правилник о српским

[542] У том погледу важно је поменути да наставни план прописује Министар просвете у договору са Арх. Сабором (чл. 6, Закона о богословијама из 1896. год), као и да наставници, према садржају пре свега овог закона, добијају једнак статус наставницима гимназија (чл. 8, Закона о богословијама из 1896. год). Види: Закон о богословији из 1896. год, *Српске новине*, LXIII-1896, бр. 10, стр. 1;

православним богословијама у Краљевини СХС из 1922. год[543]) под надзором Министра Вера, чиме је наглашен њихов јавноправни карактер и институционална укљученост у државни просветни систем. Управна структура уређена овим Правилницима показује ограничен домен непосредног деловања Цркве, што свакако из данашње перспективе би значило и сувише радикалан заокрет постојећег стања. Црква је, опет према овим Правилницима, задржавала право да буде консултована само у појединим питањима као што су учешће у постављању наставног кадра за богословске предмете, те учешће у изради наставног плана и програма за поједине, богословске, предмете. Црквени утицај неминовно био је институционално признат, али не и одлучујући у домену опште управе и правног статуса школе. Стога се може закључити да овај модел представља пренаглашен тип државне школе са одређеним конфесионалним садржајем, и значајно редукованом управном самосталношћу. Међутим, управо и овакав модел може бити релевантан за савремена разматрања новог модела, јер историјско искуство пре свега из 1922. а и 1928. године показује да је могуће нормативно интегрисати богословије у државни систем уз очување традиционално верског идентитета истих. Дакле, овај модел, чак и ако га посматрамо начелно негативним, може послужити као историјски пример како се правно формализује однос између државе и Цркве у области образовања, те је уједно и полазиште за креирање савременијег и функционално избалансираног решења.

Ова и оваква нормативна решења, као обрасци неким будућим, не би смели имати за циљ секуларизацију богословија или умањење духовног идентитета, већ пре свега увођење у стабилан и одржив режим институционалног бивствовања. Јасно дефинисан правни статус, уређени односи са државним органима и транспарентни стандарди наставе и управљања могли би допринети већој предвидивости и друштвеној релевантности ових установа. У условима рапидног опадања броја новоуписаних ђака, такав модел би могао деловати и као средство реафирмације богословије у јавности. Интегрисањем у стабилан правни и образовни оквир повећали би поверење родитеља и ученика, додатно оснажили академску проходност и тиме потенцијално довели до веће популаризације школе, без одрицања од њене основне духовне мисије.

[543] Види: Правилник о српским православним богословијама у Краљевини СХС из 1922. год, *Службене новине Краљевине СХС,* IV-1922, бр. 91, стр. 4;

ЗАКЉУЧАК

Историјско-правна анализа развоја богословског образовања код Срба, спроведена у овом раду од њихових првих институционалних облика, показала је да се историја ових установа не може разумети изван ширег контекста развоја СПЦ, државноправног поретка и система образовања. Богословије су током читавог посматраног периода, представљале специфичан облик црквено-образовних установа, чији је положај био условљен истовременим деловањем црквених потреба, државне просветне политике и променама у односима Цркве и државе.

Истраживање је потврдило да настанак организованог богословског образовања код Срба није био изолован процес, већ део ширег процеса институционализације образовања у обновљеној српској држави, а што нам потврђује садржај првих поглавља овог рада. Прве богословске школе јављају се у околностима у којима су изградња државних институција, обнова црквене организације и стварање модерног школског система били међусобно условљени. Посебан значај у том процесу имали су рад Доситеја Обрадовића, као идејног творца и оснивача прве богословије у Карађорђевој Србији, те настојање Кнеза Милоша Обреновића на обнови просветног система и рада ове богословије 1836. год, делатност митрополита Петра (Јовановић), а нарочито реформски напори митрополита Михаила (Јовановић). Једну додатну и сасвим другачију димензију рад добија и анализом процеса оснивања и развоја Призренске богословије која додатно потврђује да богословско школство има не само образовну и црквену, већ и ширу национално-културну функцију.

Анализа нормативних извора показала је да је промена односа Цркве и државе била један од кључних фактора који су одређивали правни положај и унутрашњу организацију богословија, али уз то показатељ су, имајући у виду првобитне законе из 60-их година XIX века, закључно са допунама истих из 80-их година, па све до закона из Краљевине СХС и Југославије, једног законски и садржајно посматрано квалитативног и квантитативног успињања богословија у организационом погледу. Богословије су се налазиле, а пре свега то увиђамо на основу првог закона из 60-их година, у специфичној правној позицији, и то као црквене установе непосредно повезане са надлежним црквеним органима (Свети архијерејски Сабор и Синод, Митрополит, а нешто касније и надлежни дијецезијски епископ) и као образовне установе биле предмет државне нормативне регулације и, у

различитом обиму, државног надзора (првобитно Министра просвете, те Министра правде и напослетку Министра вера).

Посебно значајан закључак произилази из анализе Закона о устројству богословија из 1863. год., његових измена и допуна, Закона о богословијама из 1896. год, као и различитих нормативних аката донетих у веома кратком периоду од 1921. до 1928. године. Њихова компаративна анализа показује да правни положај богословија није био статичан, већ се мењао, пре свега, у складу са образовним системом што на најбољи начин показује готова истоветност законског садржаја истих са законом о гимназијама који су и готово увек доношени у приближно истом периоду. Као и у погледу гимназија нормативно уређење богословија није подразумевало само дефинисање формалног статуса богословија, већ и готово све битне елементе њиховог функционисања: услова за упис (број година, претходно стечено образовање, ранији успех, ...), права и обавезе ученика (анализом истих апсолутно и недвосмилено се дало закључити да су богословије биле конципиране као образовно-васпитне школе са израженим васпитним карактером истих), дисциплинску одговорност, наставни план и програм (првобитно врло сиромашан и строго усмерен ка богословским предметима, Правилником из 1922. и 1928. год. добија и свој општеобразовни карактер тиме што је број предмета прошире а проценат општеобразовних предмета драстично увећан), права и обавезе ректора и наставника, као и питање финансирања (првобитно искључиво државним средствима, а након тога, оснивањем различитих добротворних, па и ученичких фонода, уведено суфинансирање). Посебну димензију правног положаја богословија представљало је њихово финансирање. Анализа извора показала је промену односа Цркве, државе и приватних добротвора (нарочито изражено у случају Призренске богословије као оне која је једна значајан период егзистирала ван граница српске државе) у зависности од историјских околности. Државно финансирање представљало је, пре свега у погледу богословије у Београду, основни и највиши извор прихода, те црквени приходи више различитих фондова, као и приватно ктиторство заокруживали су финансијску конструкцију, а и један општи закључак да опстанак богословија није могао бити изван финансијског старања државе, а самим тим и њеног надзора. У том смислу, питање финансирања није било искључиво економске природе, већ је имало и непосредну институционалну и правну последицу, будући да је степен материјалне зависности у одређеној мери условљавао и простор за самостално деловање.

Развој високог богословског образовања представљао је логичан наставак овог процеса. За разлику од настанка богословија које су кроз цео период XIX века кретале се у опсегу од ниже ка вишој аутономији у односу са државом без јасно успостављених граница још приликом њеног оснивања, Православни богословски факултет са својом богатом предисторијом, што је подробно представљено овим радом, и пре самог оснивања кретао се од идеје аутономне установе (Духовне академије) до државно-црквене образовне установе (Православни богословски факултет) која би се нашла у саставу новооснованог Универзитета у Београду с почетка XX века. Оснивање ПБФ-а означило је прелазак са система средњег богословског образовања ка институционално заокруженом систему црквеног образовања који је обухватао и универзитетски ниво. Историјски развој идеје богословског факултета, као и искуства других црквених високошколских установа, показују да је питање богословског образовања током XX века све више добијало карактер питања од ширег значаја за целокупним систем високог образовања.

На основу укупне анализе садржаја може се прихватити основна хипотеза рада да су промене у односима Цркве и државе имале пресудан утицај на правни статус и организацију црквено образовних установа. Богословије су у различитим историјским периодима, као и Богословски факултет, првобитно уврштен као део Универзитета а касније из истог искључен (1952. год) да би потом био поновно враћен (2004. год), били изложени различитом степену државног нормативног утицаја, при чему се тај утицај мењао у зависности од природе политичког и правног поретка, као и од ширег схватања места Цркве у друштву. Резултати истраживања захтевају извесно прецизирање друге хипотезе. Уместо линеарног закључка о сталном и једнозначном смањивању државног утицаја, историјски материјал показује сложенији процес трансформације тог утицаја. Његов обим и облици нису се равномерно смањивали, већ су се мењали: од непосреднијег нормативног и административног утицаја ка сложенијим облицима регулације који су истовремено остављали простор за очување специфичности ових установа. Стога се степен њихове самосталности мора оцењивати у односу на конкретну историјску епоху и конкретни нормативни оквир. Истраживање је потврдило и трећу хипотезу, према којој историјска искуства могу представљати релевантну основу за промишљање савременог положаја и организације богословских школа. Историјски модели показују да стабилност ових установа зависи од јасног разграничења надлежности Цркве и државе, прецизног

нормативног уређења њиховог статуса, одговарајућег образовног програма, пре свега у складу са савременим образовним токовима, и обезбеђене материјалне основе њиховог функционисања. Управо у томе и лежи практични значај резултата овог истраживања. Историјско искуство показује да неодређен правни положај црквено образовних установа ствара простор за институционалне недоумице, док јасно дефинисан нормативни статус омогућава стабилније функционисање. У том контексту предлози *de lege ferenda* изложени у раду не представљају одступање од историјско-правног карактера истраживања, већ његов природни завршетак. Они су изведени из историјске анализе нормативних модела који су се неминовно у различитим епохама показали функционалним, као и из утврђених слабости одређених решења. Њихова сврха није враћање ранијих модела, већ идентификовање оних принципа који могу бити примењиви у савременим условима. Модели који се могу приказати одрживим су они који настоје задржати традиционално, и очувају духовну мисију школе, а истовремено да је уобличе у складу са важећим образовним оквирима. Из тог разлога значај ове теме није само историјски већ и актуелан, јер као што су раније генерације биле спремне да кроз организационе иновације обезбеде опстанак и напредак богословских школа, тако и данас, треба да постоји потреба за промишљањем и одговорним преиспитивањем њиховог статуса, структуре, а пре и изнад свега мисије.

У том смислу богословске школе, које су представљале темељ образовног и духовног развоја Србије, стоје и данас пред изазовом новог историјског тренутка. Њихов опстанак дефинитивно не може зависити од просте репродукције наслеђених модела, већ у способности, да се у верности сопственог идентитета, пронађу адекватни облици институционалног позиционирања које ће им омогућити да задрже, и додатно изграде, своје место и значај у савременом друштву. Следствено Херодотовој мисли све наведене историјске чињенице нећемо посматрати само као пуку хронику догађаја, већ као извор правилне оријентације за садашњост, али и будућност.

БИБЛИОГРАФИЈА

Mato, Artuković. *Srbi u Hrvatskoj,* Slavonski Brod: Hrvatski institute za povijest, 2001. god;

Александар, Ђуровић. *Образовање у Краљевини Србији крајем 19. века и почетком 20. века*, У: Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. год;

Александар, Раковић. *Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899-1914*, У: Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. бр. 4, 2009. год;

Александар, Раковић. *Српско уједињење: идеја, планови и реализација (19–21. век)*, Лесковачки зборник бр. XLIV, 2024. год;

Александар, Растовић. *Прогони професора Призренске богословије у извештајима енглеских конзула,* У: Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год;

Александар, Средојевић. *Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)*, докторска дисертација, Филозофкси факултет Универзитета у Београду, 2013. год;

Александра, Новаков. *Митрополити рашко-призренски – сведоци рада Призренске богословије у Османском царству,* У: Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год;

Алојз, Ујес. *Доситејев допринос изграђивању културног система за српску државу у српској револуцији 1804-1813*, У: Доситеј у српској историји и култури, зборник радова – међународни научни скуп, Београд, 2013. год;

Андреј, Шемјакин. *Митрополит Михаило у емиграцији: Заједно са Николом Пашићем против Милана Обреновића,* У: Зборник Историјског Музеја Србије за 2003. год, стр. 219–237;

Андреј Јефтић и Зорка Шљиванчанин. *Студије Оца Јустина Поповића у Атини*, Црквене студије, 2023. год., бр. 20;

Андрија, Раденић. *Спољна политика Србије у контроверзној историографији од Начертанија 1844. до стварања Југославије 1914–1918*, Београд, 2006. год;

Арчибалд, Илић. *Петар Јовановић митрополит београдски–његов живот и рад 1833–1859. година*, Београд, 1911. год;

Богољуб Шијаковић и Александар Раковић, *Универзитет и Српска теологија историјски и просветни контекст оснивања Православног богословског факултета у Београду*, Београд, 2010. год;

Богољуб, Шијаковић. *Огледи у контексту о знању и вери, предању и идентитету, цркви и држави*, Београд, 2011. год;

Бранислав, Глигоријевић. *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд: Институ за савремену историју, 1970. год;

В. Стојанчевић, Ј. Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић и М. Екмечић. *Историја српског народа*, Том V, Београд, 1981. год;

Векослав, Станковић. *Српске школе у Призрену,* Институт за српску културу, Приштина, 2001. год;

Владан, Виријевић. *Обнова рада Призренске богословије након Првог светског рата,* У: Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год;

Владимир, Бован. *Илија Ставрић и Ђорђе Камперлић ректори Богословије у Призрену,* Ниш, 2018. год;

Владимир, Бован. *Призренска богословија,* Ниш: Круг, 2007. год;

Владимир, Бован. *Сима А. Игуманов живот и дело*, Приштина, 2004. год;

Владимир, Болотов. *Историја Цркве у периоду Васељенских сабора*, Краљево, 2010. год;

Владимир, Болотов. *Историја Цркве у периоду до Константина Великог*, Краљево, 2009. год;

Владислав, Пузовић. *Образовање српског свештенства у Русији (XIX- почетак XX века)*, Црквене студије, Ниш, 16-2019, 319–342 стр;

Владислав, Пузовић. *Последице Првог светског рата на српско-руске богословско-академске везе*, У: Крај рата, Срби и стварање Југославије, Београд, 2021. год;

Данијел, Радовић. *Јован Ристић: биографија државника,* Београд, 2020. год;

Драган Јевтић, Драган Поповић. *Народна правна историја*, Београд, 2015. год;

Драган Каран, Ивица Чаировић и Никола Лукић. *Столеће Православног богословског факултета – Правна и регулативна акта*, том I, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 2023. год;

Драган, Новаковић. *Верско законодавство Краљевине Југославије*, Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, 2012. год;

Драган, Симеуновић. *Политичка мисао Доситеја Обрадовића*, У: Доситеј у српској историји и култури, зборник радова – међународни научни скуп, Београд, 2013. год;

Душан, Кашић. „*Богословски факултет 1920–1980*“, Богословље: Православни богословски факултет, бр. 1-2, 1980. год;

Душан, Ракитић. *Конкордат Краљевине Србије и пројекти конкордата Краљевине СХС и Краљевине Југославије – правноисторијски аспекти односа цркве и државе*, Београд, 2017. год;

Ђоко, Слијепчевић. *Историја СПЦ до почетка 19. века,* књига 2., Београд, 1990. год;

Ђоко, Слијепчевић. *Историја Српске Православне Цркве,* II том, Минхен, 1966. год;

Ђоко, Слијепчевић. *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије,* Минхен, 1980. год;

Ђорђе, Симић. *Пропаст династије Обреновић*, пр. Ана Столић, Београд, 2020. год;

Зоран, Милошевић. *Фанар и Српска Православна Црква,* Српска политичка мисао 82 (4), Београд, 2023. год;

Зорица, Пелеш. *Кратак приказ живота проте Стевана М. Димитријевића,* У: Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год;

Зорица, Пелеш. *Сима Андрејевић Игуманов (1804-1882) велики просветни добротвор*, У: Призренска богословија живот мисија допринос, Призрен, 2021. год;

Иван С., Јастребов. *Податци за историју Српске Цркве из путничког записника,* Београд, 1879. год;

Игнатије, Марковић. *Богословија Светог Саве,* Београд, 2016. год;

Игнатије, Марковић. *Прва средња школа устаничке Србије – Доситејева и Викентијева богословија 1810–1813*, У: Доситеј у српској историји и култури, зборник радова – међународни научни скуп, Београд, 2013. год;

Игнатије, Марковић. *Сто седамдесет пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011),* Београд, 2011. год;

Јероним, Стридонски. *О знаменитим људима*, Шибеник, 2012. год;

Јован, Ристић. *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878,* том II, Ниш, 2020. год;

Љубодраг, Димић. *Просвета у Краљевини Југославији*, У: Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. год;

Љубомирка, Крклуш. *Одабрани извори из правне историје српског народа,* Нови Сад, 2003. год;

Милан Ђ., Милићевић. *Илија М. Коларац добротвор српске просвете*, Београд, 1896. год;

Милан Ђ., Милићевић. *Часови одмора 1,* Београд: Државна штампарија, 1868. год;

Милан, Грол. *Из предратне Србије, утисци и сећања о времену и људима*, Београд, 1939. год;

Милан, Гулић. *Југословенска држава 1918–2006*, Београд, 2023. год;

Милош, Мишковић. *Делатност епископа Симеона (Станковића) на Православном богословском факултету Универзитета у Београду*, Богословље: Часопис Православног богословског факултета, бр. 82/2, 2023. год;

Миодраг, Видојевић. *Рад Призренске богословије у првим годинама ослобођења (1912–1915),* У: Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год;

Мирослав, Видосављевић. *Рад Призренске богословије у првим годинама ослобођења (1912–1915),* У: Историја и значај Призренске богословије, Ниш, 2013. год;

Момчило, Исић. *Писменост у Србији у 19. веку,* У: Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. год;

Момчило, Јагодић. *Значај црквених школа за развој образовања и педагогије код Срба*, Методичка теорија и пракса, бр. 2/2022, стр. 244-254;

Ненад, Радосављевић. *Школовање свештенства у Карловачкој богословији (1794–1820),* Образовање код Срба кроз векове, Београд, 2003. год;

Недељко, Радосављевић. *Православна Црква у Београдском пашалуку 1766-1831 (управа Васељенске патријаршије)*, Историјски институт, Београд, 2007. год.

Никодим, Милаш. *Аутобиографија,* Београд – Шибеник, 2005. год;

Никола, Арсић. *Преглед српских просветно-школских прилика у Јужним областима Старе Србије (1868–1876),* Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, Балканске синтезе, Ниш;

Никола, Живић. Политичка мисао и деловање Драгољуба Јовановића у Краљевини СХС/Југославији, *Политичка ревија* бр. 1, Београд, 2021. год;

Петар, Крестић. *Милан Ђ. Милићевић о неким образовним и просветним питањима у Србији (1869-1877),* Држава и политике управљања (18-20. век), Београд, 2017. год;

Предраг, Пузовић. *Богословско образовање код Срба*, У: Доситеј у српској историји и култури, зборник радова, Београд, 2013. год;

Радмила, Радић. *Вером против вере: Држава и верске заједнице у Србији 1945–1953,* Београд: ИНИС, 1995. год;

Радмила, Радић. *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945-1978*, Београд, 2012. год;

Радмила, Радић. *Образовање свештенства СПЦ у 19. веку и првој половини 20. века*, У: Образовање Срба кроз векове, Београд, 2003. год;

Радован, Казимировић. *Богословски факултет Српског универзитета*, Штампарија „Доситеј Обрадовић“ Београд, 1913. год;

Радош, Љушић. *Историја српске државности Србија и Црна Гора*, Том II, Нови Сад: САНУ, 2001. год;

Славиша, Недељковић. *Призренска богословија и национални рад Србије на Косову и Метохији од 1871. до 1876. године,* Историја и значај Призренске богословије, Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Издавачки центар – Призренска богословија Св. Кирила и Методија – Центар за црквене студије, Ниш, 2013. год.

Славиша, Недељковић. *Стара Србија и турске реформе (турски реформни програм из 1902. године)* 30 (2), Ниш – ТЕМЕ, 2006. год;

Слободан, Јовановић. „*Универзитетско питање*“, У: О држави: Основи једне правне теорије/политичке моралне расправе, Сабрана дела Слободана Јовановића, књ. 10, пр. Радош Љушић и Живорад Стојковић, Београд– БИГЗ, 1991. год;

Слободан, Јовановић. *Влада Краља Милана,* II књига, Београд, 1927. год;

Слободан, Јовановић. *Из историје и књижевности, II, Сабрана дела,* Београд: БИГЗ, 1991. год;

Срђан, Баришић. *Српска Православна Црква и Југославија,* YU Historija, 2018. год;

Срећко, Петровић. *Пар узгредних напомена о проучавању наслеђа владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми*, Теолошки погледи, 3/2020 год;

Српски биографски речник, I–VI, Нови Сад: Матица Српска, 2004–2014 год;

Сузана, Рајић. *Држава и Црква у Краљевини Србији за време последњег Обреновића,* У: Зборник радова 1700 година Миланског едикта, Ниш, 2013. год;

Сузана, Рајић. *Милан Обреновић – краљ политичар,* У: Зборник матице српске за историју 79 – 80, Нови Сад, 2009. год;

Тугомир, Алауповић. *Хрватска енциклопедија*, Лексиконски завод Мирослав Крлежа, 2013. год, Последњи приступ 07.10.2025. год;

Чедомир, Марјановић. „*Да ли је теологија наука?*“, Гласник православне Цркве у Краљевини Србији, 30. јун 1907. год;

ПРАВНИ И АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Државни Архив Србије, фонд Поклони и откупи (кутија бр. 22, 30, 31, 32;)

Државни Архив Србије, Стенографске белешке Народне Скупштине Кнежевине Србије за 1879. год;

Државни Архив Србије, Стенографске белешке Народне Скупштине Краљевине Србије за 1895. год;

Државни Архив Србије, Стенографске белешке Народне Скупштине Краљевине Србије за 1903. год;

Државни Архив Србије, Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине у редовном сазиву за 1904. год., XXVII редовни састанак Народне Скупштине одржан 15. децембра 1904. године, Београд, 1905. год;

Државни Архив Србије, Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине у редовном сазиву за 1904. годину, LV редовни састанак Народне Скупштине одржан 7. фебруара 1905. год;

Државни Архив Србије, Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине у редовном сазиву за 1904. годину, LVII редовни састанак Народне Скупштине одржан 9. фебруара 1905. године. Београд, 1905. год;

Државни Архив Србије, Министарство просвете и Црквених дела, 1870 год (ф-XIV), 1888. год, 1895. год (ф-I, ф-XLIII), 1896. год (ф–IV);

Државни Архив Србије, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1863. год., бр. 16, бр. 58;

Државни Архив Србије, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије за 1886. год, бр. 42;

Државни Архив Србије, Зборник закона и уредаба Краљевине Србије за 1896. год, бр. 51;

Државни Архив Србије, Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији за 1903. год, бр. 58;

Архив Југославије (АЈ) - ф 66 - 1095, Допис ректора Српско Краљевске Богословско-учитељске школе Министарству просвете и вера Краљевине СХС од 12. јануара 1919. године;

Архив Југославије (АЈ), – ф 66, фасцикла 155, Министарство просвете Краљевине Југославије, Петронијевићево издвојено мишљење од 20. маја 1919. године.

Архив Југославије (АЈ) – ф 66, фасцикла 155, Министарство просвете Краљевине Југославије, Извештај Комисије за оснивање богословског факултета од 21. маја 1919. год;

Архив Југославије (АЈ), – ф 66, фасцикла 155, Министарство просвете Краљевине Југославије, Допис ректора Београдског универзитета од 26. маја 1919. год;

Архив Југославије (АЈ), ф – 66, фасцикла 155, Министарство просвете Краљевине Југославије, Допис Министра просвете Министру финансија од септембра 1919. год;

Архив Југославије (АЈ), ф – 66, фасцикла 175, Министарство просвете Краљевине Југославије, „Promemoria о Источном Православном богословском факултету загребачког универзитета“ из 3. марта 1923. год;

Архив Југославије (АЈ), ф – 69, фасцикла 42, Министарство вера Краљевине Југославије, Свети архијерејски Синод Карловачке митрополије, Светом Архијерејском сабору у Београду, 1919. год;

Архив Југославије (АЈ), Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1920. год, 47. редовни састанак 4. јула 1919. год;

Архив Југославије (АЈ), Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1920. год, 53. редовни састанак 11. јула 1919. год;

Архив Југославије (АЈ), ф – 66, фасцикла 175, Министарство просвете Краљевине Југославије, Министар просвете Министру финансија, октобар 1922. год;

Распису ректорима Велике школе и Богословије из 1888. год, Српске Новине, LV–1888, бр. 95;

Школског закона за ученике Српских Православних богословија, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, IV – 1922, бр. 11;

Правилника о полагању професорског испита за професоре Православних богословија и веронауке у средњим школама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, IV – 1922, бр. 11;

Правилник о Српским Православним Богословијама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, X–1928. год., бр. 181;

Измене и допуне закона о гимназијама од 16. септембра 1863. год, Српске новине, XXXXI–1873, бр. 278;

Закон о гимназијама, Српске новине, LXIII–1896, бр. 19;

Школски закон за ученике Српских Православних Богословија, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, IV–1922, бр. 11;

Правилник о полагању професорског испита за професоре Српских Православних Богословија и веронауке у средњим школама у Краљевини СХС, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, IV–1922, бр. 11;

Писмо Министра просвете и Црквених дела ректору Богословије, Српске новине, 1875. год, бр. 260;

Решење Народне скупштине о условима пријема ученика у богословију, Српске новине, 1892. год– LIX, бр. 65;

Правилник о пријему ученика богословије у Краљевини СХС, Службене новине Краљевине СХС, III-1921 год, бр. 193;

Школског закона за ученике Српских Православних богословија, Службене новине Краљевине СХС, IV-1922. год, бр. 11;

Школски закон за ученике српских православних богословија, Службене новине Краљевине СХС, X–1928, бр. 181;

Закон о богословији, Српске новине, LXIII-1896. година, бр. 10;

Наредба о раду у Богословско-учитељској школи у Призрену, Службене новине Краљевине СХС, 026/1919. год;

Указ о именовању професора на Богословији, Српске новине, XXXVI–1870. год, бр. 9;

Указ о именовању ректора Богословије, Српске новине, XXXVIII–1871, бр. 151;

Измене и допуне закона о црквеним властима православне вере, од 30-ог септембра 1862. год, Српске новине, 1886-LIII, бр. 254;

Измене и допуне закона о устројству богословије, од 27-ог септембра 1863. год, Српске новине, 1886-LIII, бр. 254;

Измене и допуне закона о устројству гимназија, од 9-ог јуна 1865. год, Српске новине, 1886-LIII, бр. 254;

Правилник о Српским Православним богословијама у Краљевини СХС, Службене новине Краљевине СХС, IV–1922, бр. 91;

Распис свим средњим школама, Српске новине, XXXXI-1878, бр. 240;

Распис Министра просвете и црквених послова Великој школи, вишим и нижим гимназијама, реалкама, учитељској школи и богословији, Српске новине, 1883. год, бр. 279;

Правила Фонда ученика Богословија, Службене новине Краљевине СХС, X–1928, бр. 181;

Уредба о богословијама Српске Православне Цркве са правом јавности, АС бр. 13 и 52/ зап. 99 од 21. маја 2011. год;

Закон о црквама и верским заједницама, Службени гласник Републике Србије бр. 36/2006. год;

НОВИНСКИ ИЗВОРИ

Лист *Српски сион*, 10. октобар 1893. год, стр. 5, https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00026_18931010|page:6|query:%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B0%20%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5 Приредио: УБ Светозар Марковић;

Лист *Застава*, 5. април 1919. године, https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:BMS_00001_19190405|page:2|query:%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%20%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B0%20%D1%83%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83%20%D0%BE%D1%81%D0%BD

%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5 Приредила: УБ Светозар Марковић;

Лист *Политика*, 11. фебруар 1905. година „Теолошки факултет или духовна академија“. https://digitalna.nb.rs/view/URN%3ANB%3ARS%3ASD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A?

Биографија аутора

Кандидат Мирослав Радовановић је рођен 01. фебруара 1995. године у Београду. Основну школу завршио је у Београду са одличним успехом, након чега је похађао средњу богословску школу (богословију) у Нишу „Светих Кирила и Методија", коју је, такође, завршио са одличним успехом. Основне академске студије уписао је школске 2015/2016. године на Православном богословском факултету у Београду, у оквиру *катихетског* смера. На истом факултету је дипломирао 2019. године, са звањем *дипломирани теолог*. Након тога, уписао је мастер студије на Правном факултету, Универзитета у Београду, смер Правна историја, који је завршио 2022. године са темом „Митрополит Михаило (Јовановић) у сукобу са државним властима Кнежевине Србије", и стекао звање мастер правних наука, ужа научна област правна историја. Мирослав је запослен при Институту за политичке студије у Београду.

Мирослав Радовановић је још током основних и мастер академских студија показао интересовање за истраживање у области Црквеног и канонског права, са посебним освртом на правни положај Српске православне цркве. Кандидат је, током поменутих студија, развио конзистентан истраживачки профил у оквиру проучавања односа цркве и државе, са посебним фокусом на еволуцију положаја цркве у различитим историјским периодима и политичким системима. Његов рад обухвата и теоријско-нормативну анализу принципа религије и правног статуса верских заједница, уз један, пре свега, компаративни приступ. Резултати досадашњих истраживања преточени су у више научних радова, објављених у оквиру часописа Политичка ревија (М51) или пак Зборника Матице српске (М24), а од којих су неки у завршној фази припреме и чекају објављивање. Он је своја истраживања објављивао самостално или у сарадњи са својим професорима и колегама, а као резултат тога, између осталог, је учешће и на међународној конференцији: *Аспекти државне неутралности*. Сегедин, 8. децембар 2025., са представљеним радом: *АСПЕКТИ ДРЖАВНЕ НЕУТРАЛНОСТИ У ВЕЗИ СА РЕЛИГИЈОМ И ИДЕНТИТЕТОМ* (у коауторству са проф. др Lorantom Csinkom, Lucom Savaracom и проф. др Далибором Ђукићем).

Од фебруара 2025. године Мирослав је запослен као истраживач-приправник у Институту за политичке студије у Београду, а од маја 2026. у звању истраживача-сарадника. У склопу својих истраживачких активности, осим израде научних радова, Мирослав Радовановић учествује и у уређивању научног часописа и то као секретар редакције

Политике националне безбедности (М24), чији је издавач Институт за политичке студије у Београду.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Мирослав Радовановић

Број индекса: ДС 2022-2

Изјављујем

Да је докторска дисертација под насловом

Правни положај и организација образовних установа Српске православне цркве у Србији и Југославији у 19. и 20. веку

• резултат сопственог истраживачког рада;

• да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;

• да су резултати коректно наведени и

• да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица

У Београду, 09.07.2026. године

Потпис аутора

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Мирослав Радовановић

Број индекса: ДС 2022-2

Студијски програм: правно-историјски

Наслов рада: **Правни положај и организација образовних установа Српске православне цркве у Србији и Југославији у 19. и 20. веку**

Ментор: проф. др Далибор Ђукић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 09.07.2026. године

Потпис аутора

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Правни положај и организација образовних установа Српске православне цркве у Србији и Југославији у 19. и 20. веку

која је моје ауторско дело

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 09.07.2026. године

Потпис аутора

_____

1. **Ауторство**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима**. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода